

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ARKEOLOJİK BULGULAR VE YAZILI BELGELER
IŞIĞINDA HİTİT KRALLARININ LİBASYON SAHNELERİ**

Semih GERÇEK

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT**

**YÜKSEK LİSANS
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

EYLÜL – 2020

**ARKEOLOJİK BULGULAR VE YAZILI BELGELER IŞIĞINDA
HİTİT KRALLARININ LİBASYON SAHNELERİ**

Semih GERÇEK

**YÜKSEK LİSANS
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EYLÜL 2020

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Semih GERÇEK
01.09.2020

ARKEOLOJİK BULGULAR VE YAZILI BELGELER IŞIĞINDA
HİTİT KRALLARININ LİBASYON SAHNELERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Semih GERÇEK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2020

ÖZET

Libasyon, ritüel sırasında kutsal bir sıvının, tanrılar adına önceden belirlenen kutsal alanlara akıtılması eylemidir. İlk uygarlıklardan başlayıp günümüze kadar devam eden libasyon sunumları, uygulandığı inanç sistemindeki kural ve kaidelere göre değişkenlik göstermektedir. Önasya uygarlıklarının bayram törenleri ve ritüellerinde, tanrılarını yatıştırmak ve beslemek amacıyla yapılan libasyon sunumları, arkeolojik bulgular ve yazılı belgeler aracılığıyla öğrenilmektedir. Hitit krallarının arkeolojik bulgular ve yazılı belgeler ışığında libasyon sahnelerini incelediğimiz tez, Eski Hitit, İmparatorluk ve Geç Hitit dönemlerini kapsamaktadır. Libasyon sahnelerinin tarihsel gelişimine bakıldığında, en erken tarihli yazılı veriler Mezopotamya’da görülmektedir. Anadolu’da ilk libasyon sahnelerine, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’ne tarihlenen silindir mühür baskıları üzerinde yer alan betimlemeler vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Hitit libasyon sahnelerinin öncülleri olan bu betimlemeler, Hitit tasvir sanatındaki libasyon sunumlarının temelini oluşturmaktadır. Hitit krallarının libasyon sahneleri, kabartmalı vazolar, orthostatlar, steller, gümüş ritonlar, silindir mühür baskıları ile kaya anıtı gibi arkeolojik bulgular üzerinde görülmektedir. Libasyon sahnelerinin sanat üslubu, dönemler arasında değişikliğe uğramaktadır. Yazılı belgelerde ise Hitit krallarının, bayram törenleri ve ritüellerde libasyon sunumu yaptığı okunmaktadır. Arkeolojik bulgular ve yazılı belgelerde yer alan Hitit krallarının libasyon sunumları ile ilgili veriler birbirini yapboz parçaları gibi tamamlamaktadır. Arkeolojik bulgular üzerinde görülen sahnelerdeki birçok figür ve nesnelerin, yazılı belgelerde tam karşılıkları bulunmaktadır.

Bilim Kodu : 118004

Anahtar Kelimeler : Hitit, Tasvir Sanatı, Libasyon, Gaga Ağızlı Testi, Ritüel.

Sayfa Adedi : 285

Tez Danışmanı : Prof. Dr. S.Yücel ŞENYURT

Öğrenci ORCID ID : 0000-0002-9021-1180

LIBATION SCENES OF HITTITE KINGS
IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL FINDS AND WRITTEN SOURCES
(M.Sc. Thesis)

Semih GERÇEK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
September 2020

ABSTRACT

Libation means pouring a sacred liquid into a predetermined place on behalf of gods during a ceremony. The libation practices which continue through the emergence of the first civilizations, differs from each other according to the belief systems in which they practiced. It is possible to obtain information about libation practices which were performed to calm down or to feed the gods, through the archaeological finds and written sources. In this study, the libation scenes of the Hittite Kings are examined in the light of archaeological finds and written sources covering Old Hittite, Imperial and Neo Hittite Periods. The earliest forms of the libation scenes can be seen in Mesopotamian sources. The first libation scenes in Anatolia can be seen on the descriptions of cylinder seal impressions dated to the Assyrian Trade Colonies Period. These descriptions, which are the pioneers of the Hittite libation scenes, form the basis of the libation practices in the Hittite descriptive art. The libation scenes of the Hittite Kings can be seen in various different archaeological data such as; orthostads, steles, rock monuments, silver rhytons, cylinder seal impressions. The patterns on the libation scenes changes through different periods. According to the information obtained from written sources, the Hittite King libates during festivals and rituals. These libation practices which are seen in the archaeological finds and written sources completed each other like a puzzle. It can be seen exactly the same figures and objects of archaeological finds in the written sources.

Science Code : 118004
Key Words : Hittite, Description Art, Libation, Spouted Pitcher, Ritual.
Page Number : 285
Supervisor : Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT
Student ORCID ID : 0000-0002-9021-1180

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam sırasında yardımını, ilgisini esirgemeyen ve bana her konuda destek olan danıőman hocam sayın Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT'a göstermiő olduğu ilgi, sabır ve özen için sonsuz teşekkür ederim. Üniversite yıllarımın başından itibaren ve yüksek lisans tezimin hazırlanması aşamasında emeğini ve desteğini esirgemedi, ilgisini sürekli üzerimden tutan sayın hocam Prof. Dr. Ayėül SÜEL'e teőekkürü bir borç bilirim. Yüksek Lisans eğitimi sırasında tanışma fırsatına sahip olduğum ve derslerine katılma fırsatı bulduğum Doç. Dr. Atakan AKÇAY'da teşekkür ederim.

Tezimle ilgili çalıőmalarım sırasında emekleri, arkadaşlıkları ve dostluklarıyla her zaman yanımda olan Murat AYDIN ve Fatma İSLAM'a ayrıca teşekkür ederim. Tezimin yazım aşamasında maddi, manevi olarak destek olan, yazdıklarımı satır satır okuyan ve her düőtüėümde kalkmamı sağlayan hayat arkadaşım Pınar PERÇİN'e teşekkür ederim. Son olarak her koşulda arkamda duran ve beni her zaman destekleyen aileme sonsuz minnetlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
RESİMLERİN LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR	xxi
1. GİRİŞ	1
2. ÖNASYA'DA LİBASYON	7
2.1. Önasya'da Libasyon Uygulamalarına Genel Bakış.....	7
2.2. Mezopotamya.....	10
2.3. Anadolu	16
3. HİTİTLER'DE LİBASYON VE UYGULAMALARI.....	23
3.1. Hititler'de Libasyon.....	23
3.1.1. Arkeolojik Bulgulara Göre Görevlilerin Libasyon Sahneleri.....	29
3.1.1.1. Eski Hitit Dönemi (M.Ö. 1680-1420)	30
3.1.1.1.1. Tyszkiewicz mührü.....	30
3.1.1.1.2. Aydın mührü.....	33
3.1.1.1.3. Louvre AO 20.138 envanter numaralı mührü	35
3.1.1.1.4. Tarsus mührü	37
3.1.1.1.5. British Museum – Çekiç başlı mühür	38
3.1.1.1.6. Dresden mührü	39
3.1.1.1.7. British Museum – Çekiç başlı damga mühür	40

3.1.1.1.8. Boğazköy damga mühür	41
3.1.1.1.9. Boğazköy mühür baskısı	42
3.1.1.2. İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 1420-1190).....	42
3.1.1.2.1. Boğazköy mühür baskısı	42
3.1.1.2.2. Boğazköy silindir mühür baskısı.....	42
3.1.1.3. Geç Hitit Dönemi (M.Ö. 1190-700)	43
3.1.1.3.1. Kargamış orthostatı.....	43
3.1.2. Yazılı Belgelere Göre Görevlilerin Libasyon Sunumları.....	44
3.1.2.1. Bayram törenlerinde görevlilerin libasyon sunumları.....	44
3.1.2.2. Ritüellerde görevlilerin libasyon sunumları.....	49
3.1.2.3. Diğer metinlerde görevlilerin libasyon sunumları.....	55
3.2. Libasyon Uygulamaları	57
3.2.1. Arkeolojik Bulgulara Göre Libasyon Yapılan Kaplar	57
3.2.1.1. Gaga ağızlı testiler	57
3.2.1.2. Kol biçimli kaplar	59
3.2.1.3. Ritonlar	60
3.2.1.4. Hitit çivi yazılı tabletlerde adı geçen libasyon kapları.....	63
3.2.1.4.1. išpantu-/išpantuva-/išpantuzzi-/išpantuzziašsar	63
3.2.1.4.2. <i>KUKUB</i>	64
3.2.1.4.3. tapišana	65
3.2.1.4.4. iškaruh.....	66
3.2.1.4.5. GAL	67
3.2.1.4.6. kattakurant	68
3.2.1.4.7. HAB.HAB	69

3.2.1.4.8. Libasyon sunumunda kullanılan diğer kaplar	70
3.2.2. Libasyon Yapılan Sıvılar	72
3.2.2.1. Şarap	73
3.2.2.2. Bira	75
3.2.2.3. marnu / marnuvant (Bira).....	77
3.2.2.4. taval (Bira).....	79
3.2.2.5. valhi (Bira)	80
3.2.2.6. Kan.....	81
3.2.2.7. Su	82
3.2.2.8. Bal.....	83
3.2.2.9. Yağ.....	84
3.2.2.10. Tatlı süt.....	85
4. ARKEOLOJİK BULGULARA GÖRE HİTİT KRALLARININ LİBASYON SAHNELERİ	87
4.1. Eski Hitit Dönemi (M.Ö. 1680-1420)	87
4.1.1. Pişmiş Toprak Eserler	87
4.1.1.1. İnandıktepe kabartmalı vazosu.....	87
4.1.1.2. Elbistan-Karahöyük kabartmalı vazo parçası	96
4.2. İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 1420-1190).....	98
4.2.1. Pişmiş Toprak Eserler	98
4.2.1.1. Küp üzerindeki silindir mühür baskısı.....	98
4.2.2. Orthostatlar	103
4.2.2.1. Alacahöyük doğu kulesi orthostati	103
4.2.3. Steller	107

4.2.3.1. Altınyayla steli	107
4.2.4. Kaya Anıtları	111
4.2.4.1. Fraktin kaya anıtı	111
4.2.5. Madeni Eserler.....	119
4.2.5.1. Yumruk biçimli gümüş riton.....	119
4.2.5.2. Geyik biçimli gümüş riton	131
4.3. Geç Hitit Dönemi (M.Ö. 1190-700)	140
4.3.1. Orthostatlar	140
4.3.1.1. Malatya- Aslanlı Kapı orthostatları	140
4.3.1.1.1. Malatya 5 numaralı orthostat (G Kabartması)	142
4.3.1.1.2. Malatya 6 numaralı orthostat (I Kabartması).....	144
4.3.1.1.3. Malatya 7 numaralı orthostat (J Kabartması).....	146
4.3.1.1.4. Malatya 8 numaralı orthostat (K Kabartması).....	148
4.3.1.1.5. Malatya 9 numaralı orthostat (B Kabartması)	150
4.3.1.1.6. Malatya 10 numaralı orthostat (C Kabartması)	152
4.3.1.1.7. Malatya 11 numaralı orthostat (D Kabartması).....	153
4.3.1.1.8. Malatya 12 numaralı orthostat (E Kabartması)	155
4.3.2. Steller	156
4.3.2.1. İspekçür steli	156
4.3.2.2. Darende steli.....	160
5. YAZILI BELGELERE GÖRE HİTİT KRALLARININ LİBASYON	
SUNUMLARI.....	165
5.1. Bayram Törenleri	165
5.1.1. AN.TAH.ŞUM ^{SAR} Bayramı.....	172

5.1.1.1. AN.TAH.ŠUM ^{SAR} bayramında kralın libasyon sunumları	175
5.1.2. nuntariyašhaš Bayramı	179
5.1.2.1. nuntariyašhaš bayramında kralın libasyon sunumları	181
5.1.3. KILAM Bayramı	182
5.1.3.1. KILAM bayramında kralın libasyon sunumları.....	184
5.1.4. Hišuva Bayramı	185
5.1.4.1. Hišuva bayramında kralın libasyon sunumları.....	186
5.1.5. Gök Gürültüsü Bayramı.....	189
5.1.5.1. Gök Gürültüsü bayramında kralın libasyon sunumları	190
5.1.6. Ay Bayramı	196
5.1.6.1. Ay bayramında kralın libasyon sunumları	196
5.1.7. Diğer Bayramlar.....	200
5.2. Ritüeller	201
5.2.1. Düşman Kentin Tanrılarını Çağırma Ritüeli	202
6. SONUÇ ve ÖNERİLER	205
KAYNAKLAR.....	217
EKLER	233
EK-1. Geç Uruk Dönemi Libasyon Kapları.....	233
EK-2. Geç Uruk Dönemi Silindir Mühürleri	234
EK-3. Erhanedan Dönemi Silindir Mühürleri	235
EK-4. Erhanedan Dönemi Adak Levhaları	236
EK-5. Akad Dönemi Silindir Mühürler.....	239
EK-6. III. Ur Dönemi – Steller.....	240
EK-7. III. Ur Dönemi – Silindir Mühürleri.....	242

EK-8. Eski Babil Dönemi – Silindir Mühür.....	243
EK-9. Eski Babil Dönemi – Mari Sarayı Duvar Resmi	244
EK-10. Yeni Asur Dönemi – Nineveh Kuzey Sarayı – S Rölyefi	245
EK-11. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe Eski Anadolu Üslubu Silindir Mühür Baskıları.....	246
EK-12. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe Eski Suriye Üslubu Silindir Mühür Baskıları.....	247
EK-13. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Acemhöyük Silindir Mühür Baskıları	248
EK-14. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Acemhöyük Damga Mühür Baskıları	249
EK-15. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Acemhöyük Damga Mühür.....	252
EK-16. Eski Hitit Dönemi – Tyszkiewicz Silindir-Damga Mührü	253
EK-17. Eski Hitit Dönemi – Aydın Silindir-Damga Mührü	255
EK-18. Eski Hitit Dönemi – Louvre AO 20.138 Silindir-Damga Mührü.....	256
EK-19. Eski Hitit Dönemi – Tarsus Mührü	257
EK-20. Eski Hitit Dönemi – British Museum – Çekiç Başlı Mühür.....	259
EK-21. Eski Hitit Dönemi – Dresden, British Museum ve Boğazköy Damga Mühürleri ve Baskıları.....	261
EK-22. Hitit İmparatorluk Dönemi –Boğazköy Damga ve Silindir Mühür Baskıları ...	263
EK-23. Geç Hitit Dönemi – Kargamış Su Kapısı Orthostatı	264
EK-24. Gaga Ağızlı Testiler.....	265
EK-25. Eski yapar Höyük – Kült Kabı	269
EK-26. Kol Biçimli Kaplar	270
EK-27. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi - Kültepe – Zoomorfik Ritonlar	271
EK-28. Hitit Dönemi - Zoomorfik Ritonlar	280
EK-29. Hitit Dönemi - Ortaköy– Kil Kalıp.....	284

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 2.1. Geç Uruk Dönemi - Taş Libasyon Kabı	233
Resim 2.2. Geç Uruk Dönemi - Pişmiş Toprak Libasyon Kabı.....	233
Resim 2.3. Geç Uruk Dönemi - Silindir Mühür – Libasyon Sahnesi	234
Resim 2.4. Erhanaedan Dönemi – Silindir Mühür - 1	235
Resim 2.5. Erhanedan Dönemi – Silindir Mühür - 2	235
Resim 2.6. Erhanaedan Dönemi – Nippur Adak Levhası - a	236
Resim 2.7. Erhanedan Dönemi – Nippur Adak Levhası - b	236
Resim 2.8. Erhanaedan Dönemi – Ur Adak Levhası - a	237
Resim 2.9. Erhanaedan Dönemi – Ur Adak Levhası- b	237
Resim 2.10. Erhanaedan Dönemi – Tello Adak Levhası - a.....	238
Resim 2.11. Erhanaedan Dönemi – Tello Adak Levhası - b	238
Resim 2.12. Akad Dönemi – Silindir Mühür – 1	239
Resim 2.13. Akad Dönemi – Silindir Mühür – 2a	239
Resim 2.14. Akad Dönemi – Silindir Mühür – 2b	239
Resim 2.15. III. Ur Dönemi – Gudea Steli	240
Resim 2.16. III. Ur Dönemi – Restore Edilen Gudea Steli	240
Resim 2.17. III. Ur Dönemi-Ur-Nammu Steli	241
Resim 2.18. III. Ur Dönemi – Silindir Mühür.....	242
Resim 2.19. Eski Babil Dönemi – Silindir Mühür	243
Resim 2.20. Eski Babil Dönemi – Mari Sarayı Duvar Resmi	244
Resim 2.21. Yeni Asur Dönemi – Nineveh Kuzey Sarayı – S Rölyefi	245
Resim 2.22. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe Silindir Mühür Baskısı – 1 ...	246

Resim 2.23. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi–Kültepe Silindir Mühür Baskısı – 2a ...	246
Resim 2.24. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi–Kültepe Silindir Mühür Baskısı – 2b ...	246
Resim 2.25. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe Silindir Mühür Baskısı – 3 ..	247
Resim 2.26. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe Silindir Mühür Baskısı – 4 ..	247
Resim 2.27. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi–Acemhöyük Silindir Mühür Baskısı - 1	248
Resim 2.28. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi–Acemhöyük Silindir Mühür Baskısı - 2	248
Resim 2.29. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Acemhöyük Damga Mühür Baskısı - 1	249
Resim 2.30. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Acemhöyük Damga Mühür Baskısı - 2	249
Resim 2.31. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Acemhöyük Damga Mühür Baskısı - 3	250
Resim 2.32. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Acemhöyük Damga Mühür Baskısı -4	250
Resim 2.33. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Acemhöyük Damga Mühür Baskısı - 5	251
Resim 2.34. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi - Acemhöyük Damga Mühür	252
Resim 3.1. Eski Hitit Dönemi – Tyszkiewicz Silindir-Damga Mührü – a	253
Resim 3.2. Eski Hitit Dönemi – Tyszkiewicz Silindir-Damga Mührü – b	253
Resim 3.3. Eski Hitit Dönemi – Tyszkiewicz Silindir-Damga Mührü – c	254
Resim 3.4. Eski Hitit Dönemi – Tyszkiewicz Silindir-Damga Mührü – d	254
Resim 3.5. Eski Hitit Dönemi – Aydın Silindir-Damga Mührü - a	255
Resim 3.6. Eski Hitit Dönemi – Aydın Silindir-Damga Mührü - b	255
Resim 3.7. Eski Hitit Dönemi – Louvre AO 20.138 Silindir-Damga Mührü	256
Resim 3.8. Eski Hitit Dönemi – Louvre AO 20.138 Silindir-Damga Mührü Baskısı ..	256

Resim 3.9. Eski Hitit Dönemi – Tarsus Mührü.....	257
Resim 3.10. Eski Hitit Dönemi – Tarsus Mührü b Yüzü – Libasyon Sahnesi – a	258
Resim 3.11. Eski Hitit Dönemi – Tarsus Mührü b Yüzü – Libasyon Sahnesi – b	258
Resim 3.12. Eski Hitit Dönemi – British Museum – Çekiç Başlı Mühür	259
Resim 3.13. Eski Hitit Dönemi – British Museum – Çekiç Başlı Mühür d Yüzü – Libasyon Sahnesi.....	260
Resim 3.14. Eski Hitit Dönemi – Dresden Mührü	261
Resim 3.15. Eski Hitit Dönemi – British Museum Mührü	261
Resim 3.16. Eski Hitit Dönemi – Boğazköy Damga Mührü	262
Resim 3.17. Eski Hitit Dönemi – Boğazköy Damga Mühür Baskısı.....	262
Resim 3.18. Hitit İmparatorluk Dönemi – Boğazköy Damga Mühür Baskısı	263
Resim 3.19. Hitit İmparatorluk Dönemi – Boğazköy Silindir Mühür Baskısı.....	263
Resim 3.20. Geç Hitit Dönemi – Kargamış Su Kapısı Orthostati	264
Resim 3.21. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi - Kültepe – Gaga Ağızlı Testi – Kaniş-Karum Ib	265
Resim 3.22. Geç Koloni-Eski Hitit Geçiş Dönemi - Ferzant – Gaga Ağızlı Testi	265
Resim 3.23. Eski Hitit Dönemi – Boğazköy – Gaga Ağızlı Testiler	266
Resim 3.24. Eski Hitit Dönemi – Boğazköy – Gaga Ağızlı Testi	266
Resim 3.25. Eski Hitit Dönemi – Eskiypar Höyük – Gaga Ağızlı Testi	267
Resim 3.26. Eski Hitit Dönemi – İnandıktepe – Gaga Ağızlı Testiler - a.....	267
Resim 3.27. Eski Hitit Dönemi – İnandıktepe – Gaga Ağızlı Testiler - b	268
Resim 3.28. İmparatorluk Dönemi – Alacahöyük – Gaga Ağızlı Testi	268
Resim 3.29. Eski Hitit Dönemi – Eskiypar Höyük – Kült Kabı	269
Resim 3.30. Boğazköy – Kol Biçimli Kaplar - 1	270

Resim 3.31. Boğazköy – Kol Biçimli Kaplar - 2	270
Resim 3.32. Ortaköy – Kol Biçimli Kap	270
Resim 3.33. Kültepe – Dört Ayak Üzerinde Ayakta Duran Boya Bezemeli Aslan Ritonu	271
Resim 3.34. Kültepe – Dört Ayak Üzerinde Ayakta Duran Monokrom Aslan Ritonu	271
Resim 3.35. Kültepe – Dört Ayak Üzerinde Ayakta Duran Boya Bezemeli Antilop Ritonu	272
Resim 3.36. Kültepe – Dört Ayak Üzerinde Ayakta Duran Antilop Ritonu	272
Resim 3.37. Kültepe – Dört Ayak Üzerinde Ayakta Duran Domuz Ritonu	273
Resim 3.38. Kültepe – Uçan Kartal Ritonu.....	273
Resim 3.39. Kültepe – Ayakta Duran Kartal Ritonu.....	274
Resim 3.40. Kültepe – Tüneyen Bildircin Ritonu	274
Resim 3.41. Kültepe – Boğa Başı Şeklinde Riton – 1.....	275
Resim 3.42. Kültepe – Boğa Başı Şeklinde Riton – 2.....	275
Resim 3.43. Kültepe – Öküz Başı Şeklinde Riton	276
Resim 3.44. Kültepe – Tavşan Başı Şeklinde Riton	276
Resim 3.45. Kültepe – Domuz Başı Şeklinde Riton	277
Resim 3.46. Kültepe – Kartal Başı Şeklinde Riton	277
Resim 3.47. Kültepe – Aslan Başı Şeklinde Riton – 1.....	278
Resim 3.48. Kültepe – Aslan Başı Şeklinde Riton – 2.....	278
Resim 3.49. Kültepe – Çizme Şeklinde Ritonlar – 1	279
Resim 3.50. Kültepe – Çizme Şeklinde Ritonlar – 2	279
Resim 3.51. Schimmel Koleksiyonu – Gümüş Boğa Ritonu	280
Resim 3.52. Kastamonu-Kınık – Boğa ve Öküz Ritonları.....	280

Resim 3.53. Alishar Höyük – Boğa Ritonu.....	281
Resim 3.54. Eskiypar Höyük – Boğa Ritonları	281
Resim 3.55. Boğazköy – Keçi Ritonu	282
Resim 3.56. Boğazköy – Boğa Ritonu	282
Resim 3.57. Edirne Müzesi – Boğa Ritonu - a	283
Resim 3.58. Edirne Müzesi – Boğa Ritonu - b	283
Resim 3.59. Ortaköy Kil Kalıbı Üzerinde Betimlenen Boğa Ritonu - a	284
Resim 3.60. Ortaköy Kil Kalıbı Üzerinde Betimlenen Boğa Ritonu - b	284
Resim 4.1. İnandıktepe Kabartmalı Vazosu - a.....	89
Resim 4.2. İnandıktepe Kabartmalı Vazosu - b	90
Resim 4.3. İnandıktepe Kabartmalı Vazosu - c	91
Resim 4.4. İnandıktepe Kabartmalı Vazosu - d	92
Resim 4.5. İnandıktepe Kabartmalı Vazosu – Libasyon Sahnesi	95
Resim 4.6. Elbistan-Karahöyük Kabartmalı Vazo Parçası - a	97
Resim 4.7. Elbistan-Karahöyük Kabartmalı Vazo Parçası - b	98
Resim 4.8. Küp Üzerindeki Silindir Mühür Baskısı -1	99
Resim 4.9. Küp Üzerindeki Silindir Mühür Baskısı - 2	100
Resim 4.10. Küp Üzerindeki Silindir Mühür Baskısı - 3	101
Resim 4.11. Küp Üzerindeki Silindir Mühür Baskısı - 4	102
Resim 4.12. Alaca Höyük Doğu Kulesi Orthostatı – Libasyon Sahnesi - a	105
Resim 4.13. Alaca Höyük Doğu Kulesi Orthostatı – Libasyon Sahnesi - b	106
Resim 4.14. Altınyayla Steli – Libasyon Sahnesi - a	108
Resim 4.15. Altınyayla Steli – Libasyon Sahnesi - b	109
Resim 4.16. Fraktin Kaya Anıtı – 1	112

Resim 4.17. Fraktin Kaya Anıtı – 2a	113
Resim 4.18. Fraktin Kaya Anıtı – 2b	113
Resim 4.19. Fraktin Kaya Anıtı – III. Hattuşili'nin Libasyon Sahnesi - a	114
Resim 4.20. Fraktin Kaya Anıtı – III. Hattuşili'nin Libasyon Sahnesi - b	115
Resim 4.21. Fraktin Kaya Anıtı – Kraliçe Puduhepa'nın Libasyon Sahnesi - a	116
Resim 4.22. Fraktin Kaya Anıtı – Kraliçe Puduhepa'nın Libasyon Sahnesi - b	117
Resim 4.23. Yumruk Biçimli Gümüş Riton – 1	120
Resim 4.24. Yumruk Biçimli Gümüş Riton – 2	121
Resim 4.25. Yumruk Biçimli Gümüş Riton – 3	122
Resim 4.26. Yumruk Biçimli Gümüş Ritonun Frizi - 1	123
Resim 4.27. Yumruk Biçimli Gümüş Ritonun Frizi - 2	124
Resim 4.28. Yumruk Biçimli Gümüş Ritonun Frizi – Hitit Kralı II/III. Tuthaliya'nın Libasyon Sahnesi	125
Resim 4.29. Geyik Biçimli Gümüş Riton – 1	132
Resim 4.30. Geyik Biçimli Gümüş Riton – 2	134
Resim 4.31. Geyik Biçimli Gümüş Riton – Libasyon Sahnesi – a	136
Resim 4.32. Geyik Biçimli Gümüş Riton – Libasyon Sahnesi – b	138
Resim 4.33. Geyik Biçimli Gümüş Ritonun Frizi – Hitit Kralı'nın Libasyon Sahnesi..	138
Resim 4.34. Malatya 5 Numaralı Orthostat - a	143
Resim 4.35. Malatya 5 Numaralı Orthostat - b	144
Resim 4.36. Malatya 6 Numaralı Orthostat - a	145
Resim 4.37. Malatya 6 Numaralı Orthostat - b	145
Resim 4.38. Malatya 7 Numaralı Orthostat - a	147
Resim 4.39. Malatya 7 Numaralı Orthostat - b	147

Resim 4.40. Malatya 8 Numaralı Orthostat - a	148
Resim 4.41. Malatya 8 Numaralı Orthostat - b	149
Resim 4.42. Malatya 9 Numaralı Orthostat - a	150
Resim 4.43. Malatya 9 Numaralı Orthostat - b	151
Resim 4.44. Malatya 10 Numaralı Orthostat - a	152
Resim 4.45. Malatya 10 Numaralı Orthostat - b	152
Resim 4.46. Malatya 11 Numaralı Orthostat - a	153
Resim 4.47. Malatya 11 Numaralı Orthostat - b	154
Resim 4.48. Malatya 12 Numaralı Orthostat - a	155
Resim 4.49. Malatya 12 Numaralı Orthostat - b	156
Resim 4.50. İspekçür Steli - a	157
Resim 4.51. İspekçür Steli - b	159
Resim 4.52. Darende Steli - a	162
Resim 4.53. Darende Steli - b	163

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

ABoT

Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy
Tabletleri

Akadca Kelimeler

Akadca kelimeler metin içerisinde büyük harf ve italik
olarak yazılmıştır.

Bkz.

Bakınız

cm

Santimetre

Cs

Cylinder Seal (Silindir Mühür)

CTH

Catalogue des Textes Hittites

Çiz.

Çizim

Ed.

Editör

Fig.

Figür

IBoT

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Boğazköy
Tabletleri

Lev.

Levha

Kat.

Katalog

KBo

Keilschrifttexte aus der Boghazköy - Leipzig 1916-1923,
Leiden.

KUB

Keilschrifturkunden aus der Boghazköy - Berlin 1921vd.

Res.

Resim

St.

Stamp (Damga)

Sumerce İdeogramlar

Sumerce ideogramlar metin içerisinde büyük harfle
yazılmıştır.

VBoT

Verstreute Boghazköi-Texte. Marburg 1930.

VSNF

Vorderasiatische Schriftdenkmäler der Staatlichen
Museen zu Berlin.

1. GİRİŞ

Hititler, M.Ö. 2. binyılda Anadolu platosunda siyasi birliği kurarak, zamanla Önasya’da, Mısır, Asur ve Babil gibi mutlak güç oluşturmuşlardır. M.Ö. 3. binyılda Anadolu ve Kuzey Mezopotamya’da var olan toplulukların yapısında meydana gelen değişimler ve M.Ö. 2. binyıla uzanan kavim hareketleri, bundan sonraki tarihin seyrine yön vermiştir. Anadolu’nun tarihsel devirlere girişini belirleyen Asur Ticaret Kolonileri Dönemi, söz konusu toprakların tarihinde bir dönüm noktasıdır. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ve özellikle bu dönemin son evresi, Hitit kültürünün biçimlenmeye başladığı zamanlardır. Hititler, günümüze kadar ulaşan çivi yazılı tabletler ve Anadolu’nun birçok köşesinde rastladığımız arkeolojik kalıntılar vasıtasıyla, M.Ö. 2. binyılda ortaya koydukları yüksek uygarlığın yanı sıra ilk kez bu topraklarda geniş çaplı siyasi birliği de oluşturmuşlardır. M.Ö. 17. yüzyıl ortalarından M.Ö. 12. yüzyıl başlarına kadar Anadolu üzerinde egemen olan Hititler, bu dönemde tüm Önasya’nın da en dikkat çeken güçlerinden biri olmuştur.¹

Hitit uygarlığının tanınmasındaki en önemli kaynaklar arkeolojik bulgular ve yazılı belgelerdir. Arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmalarında tespit edilen pişmiş toprak, metal, taş malzemelerle beraber orthostat, stel, kaya anıtları üzerindeki tasvirler ve yazıtlar, Hitit uygarlığının tanınmasında önemli katkılar sağlamışlardır. Ayrıca, başkent Boğazköy/Hattuşa başta olmak üzere, arkeolojik kazıları sürdürülen Hitit yerleşim yerlerinde tespit edilen ve birçok farklı konuda içeriğe sahip çivi yazılı tabletler, Hitit uygarlığı hakkındaki bilgileri doruk noktasına ulaştırmıştır.

“*Arkeolojik Bulgular ve Yazılı Belgeler Işığında Hitit Krallarının Libasyon Sahneleri*” adlı tez çalışmamız; Eski Hitit, İmparatorluk ve Geç Hitit dönemlerini kapsamaktadır. Hititler’e ait tasvirli kabartmalı vazolar, orthostatlar, steller, gümüş ritonlar, mühür, mühür baskıları üzerinde Hitit kralları, kraliçeleri, diğer görevlilerin gerçekleştirdikleri libasyon sahneleri tasvir edilmiştir. Hitit çivi yazılı tabletlerde ise tasvir edilen sahnelere ait libasyon sunumları detaylı olarak anlatılmıştır. Hititler, tanrıların ruhlarını yatıştırmak, onları mutlu etmek ve tanrıların koruması altına girmek amacıyla libasyon sunumları gerçekleştirmişlerdir. Eski Hitit ve İmparatorluk dönemlerinde, arkeolojik bulgular ve yazılı belgelere aracılığıyla öğrenilen libasyon

---

¹ Th. P. J. van den Hout, “Hitit Krallığı ve İmparatorluğunun Kısa Tarihi”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (2013): 22-23.

sahneleri, Geç Hitit Dönemi'nde sadece arkeolojik bulgular ışığında bilinmektedir. Dini ritüellerde, en eski ve belki de en az anlaşılan eylemlerinden biri olan libasyon sunumunda sıvı kurbanı yapılmaktadır. Libasyon sunumu, tanrı, tanrıça ya da kutsal nesnelere bir kap aracılığıyla sıvı akıtılarak gerçekleştirilmektedir.² Hitit bayram törenlerinin ve ritüellerinin vazgeçilmez bir parçası olan libasyon sunumu, arkeolojik bulgular ve yazılı belgeler ışığında öğrenilmektedir.

Tez çalışmamızdaki öncelikli amacımız, Eski Hitit, İmparatorluk ve Geç Hitit dönemine tarihlenen arkeolojik bulgular ve yazılı belgelerdeki Hitit krallarının libasyon sahnelerini bir araya getirmek, kronolojik olarak sıralamak ve yorumlamaktır. Libasyon sahnelerinde kral, kraliçe, tanrı, tanrıça, görevlilerin kıyafetleri, kullanılan kaplar, sıvılar bayram törenlerinin ve ritüellerin içeriğine göre değerlendirilecektir. Arkeolojik bulgularda tasvir edilen libasyon sahneleri ile yazılı belgelerde libasyon sunumlarını anlatan bayram törenleri ve ritüeller karşılaştırılacaktır. Yazılı belgelerden yararlanılarak, libasyon sahnelerinin kullanım alanları araştırılacaktır. Arkeolojik bulgular ve yazılı belgelerde, Hitit krallarına ait libasyon sahneleri için mevcut varsayımlar ve öneriler tartışılacaktır.

Mezopotamya, Eski Mısır, Ege ve Anadolu uygarlıklarının bayram törenleri ve ritüellerinde uygulanan libasyon sunumları aynı zamanda görsel olarak betimlenmiştir. Arkeolojik bulgulara göre libasyon sunumu hakkındaki ilk görsel bilgiler Mezopotamya'da Geç Uruk Dönemi'ne (M.Ö. 3500-3000) aittir. Bu dönemde, libasyon sunumunda kullanıldığı düşünülen pişmiş toprak ve taş kaplar Uruk kazılarında ele geçmiştir. M.Ö. 4. bin yılın ikinci yarısından itibaren Mezopotamya silindir mühürleri üzerinde görülen libasyon sunumları, Anadolu'da yaklaşık bin yıl sonra Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne (M.Ö. 1945-1730) ait silindir mühür, damga mühür ve baskıları üzerinde görülmektedir. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden sonra Hititler'e ait arkeolojik bulgular ve yazılı belgelerde de görülen libasyon sahneleri, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra çeşitli kültürlerin ritüellerinde de uygulanmıştır. Antik Yunan, Roma, İran, Uzakdoğu, İskandinavya, Amerika ve Afrika inanç sistemlerinde görülen libasyon sahneleri günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde Çin, Japonya, Sibiryaya, Rusya, Küba, Amerika Birleşik Devletleri, Afrika

---

² Hans Dieter, "Libation", *Encyclopedia of Religion*, Lindsay Jones (ed.), 2nd ed., Vol. 8, Detroit: Macmillan Reference USA, (2005): 5432.

ve Güney Amerika'nın yerel inançlarında gerçekleştirilen ritüellerde de libasyon sunumu yapılmaktadır.³

Hititler'in Eski Hitit Dönemi'nden başlayarak Geç Hitit Dönemi'nin sonuna kadar devam eden tasvir üslubu, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde yerli Anadolu kültürünün, Kuzey Suriye ve Mezopotamya arasındaki ticaret ilişkileriyle gerçekleşen bir sentez sonucunda oluştuğu düşünülmektedir.⁴ Eski Hitit Dönemi tasvirli arkeolojik bulgularından olan kabartmalı vazolar (İnandık, Hüseyindedede 1-2, Bitik, Eskiyyapar, Boğazköy vb.), silindir-damga mühürler (Tyszkiewicz Mührü, Aydın Mührü vb.) ve damga mühürlerde bu üslup görülmektedir. İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen mühürler, mühür baskıları, gümüş ritonlar (yumruk ve geyik biçimli ritonlar), orthostatlar, kaya anıtları, stellerde ise bu üslubun güçlü olarak yansıtıldığı ve Hititler'e özgü nitelikler taşıdığı gözlenmektedir. Geç Hitit Dönemi'nde görülen orthostatlar ve stellerde Hitit üslubunun yanı sıra Asur ve Arami üsluplarının da etkili olduğu görülmektedir.

Hititler'e ait libasyon sahneleri, ilk olarak Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen silindir-damga mühürler (Tyszkiewicz, Aydın, Louvre AO 20.198), damga mühürler (Tarsus Mührü, Dresden Mührü, Boğazköy vb.) ile kabartmalı vazo ve vazo parçasında (İnandiktepe ve Elbistan-Karahöyük) görülmektedir. İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen libasyon sahneleri ise, kaya anıtı (Fraktin), stel (Altınyayla), orthostat, (Alacahöyük Doğu Kulesi Orthostatı), gümüş ritonlar (yumruk ve geyik biçimli gümüş ritonlar), damga (Boğazköy) ve silindir (İstanbul Şark Eserleri Müzesindeki Küp Üzerindeki Silindir Mühür Baskısı) mühür baskıları üzerinde görülmektedir. Geç Hitit Dönemi'nde de devam eden libasyon sunum tasvirleri, Asur ve Arami kültüründen etkilenecek, orthostatlar (Malatya-Arslantepe 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 12 numaralı Orthostatlar ile Kargamış Su Kapısı 'Water Gate' Orthostatı) ve stellerin (Darende ve İspekçür) üzerinde betimlenmiştir.

Tezimizde, arkeolojik bulgular üzerinde betimlenen libasyon sahneleri, Hitit kralları ve görevlilerinin libasyon sahneleri olmak üzere iki grupta sınıflandırılmıştır. Kral ve görevlilerin libasyonda kullandıkları kaplar, kıyafetleri, sunumun yapıldığı tanrı ya da tanrıça, törene katılan diğer görevliler detaylı olarak incelenecektir.

³ Dieter, 2005, 5434.

⁴ Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul: (1992): 26.

Arkeolojik bulgular üzerinde betimlenen kral ve görevlilerin libasyon sahneleri, ilk olarak kendi içlerinde karşılaştırılıp sonrasında da çivi yazılı tabletler ışığında değerlendirilecektir.

Arkeolojik bulguların yanı sıra Hitit çivi yazılı tabletlerde libasyon sunumlarının en ince ayrıntısına kadar kaydedildiği görülmektedir. Hitit bayram törenleri, ritüeller, dua ve mitolojik metinlerde görülen libasyon eylemi, kral ve kraliçe başta olmak üzere birçok görevli tarafından gerçekleştirilmektedir. Libasyon sunumlarının amacı, yapılan tören ya da ritüelin içeriğine göre değişmektedir. Libasyon yapılan kaplar ve sıvılar uygulanan tören ya da ritüele göre değişiklik göstermektedir. Arkeolojik bulgularda gaga ağızlı testi (Eski Hitit ve İmparatorluk) ve normal testilerle (Geç Hitit) gerçekleştiğini gördüğümüz libasyon sunumlarının, Hitit çivi yazılı tabletlerde ise gaga ağızlı testilerin yanı sıra başka kaplarla da yapıldığı kaydedilmiştir.

Hitit krallarının arkeolojik bulgular ve yazılı belgelerde libasyon sahnelerini incelediğimiz tezimizin 2. Bölümünde; Önasya'da gerçekleştirilen libasyon sunumlarını genel olarak irdelerek, libasyon sunumunun ilk olarak görüldüğü Mezopotamya ve Anadolu kaynakları incelenmiştir. Mezopotamya'da libasyon sahnelerinin betimlendiği steller, adak levhaları, silindir mühür, mühür baskıları, rölyef ve duvar resmi dönemlerine göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Hitit öncesi Anadolu'sunda libasyon sahnelerinin ilk kez görüldüğü Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne tarihlenen mühür ve mühür baskıları incelenmiştir. Kültepe, Acemhöyük ve Ovaören kazılarında ele geçen silindir mühür, damga mühür ve mühür baskıları üzerinde betimlenen sahneler detaylarıyla ele alınmıştır.

3. Bölümde; Hitit kralları dışında, libasyon sunumu yapan görevlilerin betimlendiği arkeolojik bulgular ile kraliçe, prens, çeşitli görevlilerin gerçekleştirdikleri libasyonların kaydedildiği çivi yazılı tabletler iki ayrı grupta incelenmiştir. Mühür, mühür baskısı ve orthostatlar üzerinde tasvir edilen libasyon sahneleri dönemlerine göre sınıflandırılmıştır. Hitit çivi yazılı tabletlerinde kaydedilen libasyon sunumları; bayramlar, ritüeller ve diğerleri olmak üzere üç grupta ele alınmıştır. Bu bölümde daha sonra, libasyon yapılan kapların hem arkeolojik hem de yazılı belgelerdeki karşılıkları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, çivi yazılı tabletlerde geçen libasyon sıvıları detaylı olarak incelenmiştir.

4. Bölümde; Hitit kralının betimlendiği arkeolojik eserler, dönemlerine ve yapıldıkları maddelere göre sınıflandırılıp incelenmiştir. Tasvir edilen sahneler hem kendi dönemlerinde hem de diğer dönemlerdeki kullanılan üslup açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Eski Hitit Dönemi'nde kabartmalı vazolar (İnandık ve Elbistan kabartmalı vazoları), İmparatorluk Dönemi'nde silindir mühür baskısı (silindir mühür baskısı), orthostat (Alacahöyük), stel (Altınyayla), kaya anıtı (Fraktin), gümüş ritonlar (yumruk ve geyik), Geç Hitit Dönemi'nde orthostatlar (Malatya) ve steller (Darende ve İspekçür) üzerinde Hitit krallarının libasyon sahneleri betimlenmiştir.

5. Bölümde; Hitit kralının libasyon sunumlarını anlatan çivi yazılı tabletler, bayram törenleri ve ritüeller olmak üzere iki grupta sınıflandırılmıştır. Kralların gerçekleştirdiği libasyon sunumlarına ait tabletler incelenmeden önce, Hitit dini, bayram törenleri ve ritüeller hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler ışığında kralın libasyon sunumlarının kaydedildiği çivi yazılı tabletlerin tercümelerine yer verilmiştir.

Tez çalışmamızın son bölümünü oluşturan Sonuç ve Öneriler kısmında, Hitit kralları ve görevlilerin yaptığı libasyon sunumlarının yer aldığı arkeolojik bulgular ve yazılı belgeler karşılaştırılarak benzer ve farklı noktalar değerlendirilip, öneriler sunulmuştur.

2. ÖNASYA'DA LIBASYON

2.1. Önasya'da Libasyon Uygulamalarına Genel Bakış

Libasyon, tanrıya, tanrıçaya ya da tanrılaştırılmış kutsal nesnelere adanmış sıvının bir kaptan başka bir kaba, yere veya sunağa akıtılarak kurban edilmesi eylemidir.⁵ Eylemin en önemli noktası, sıvının akıtılma işleminde yer almaktadır. Libasyon sunumunda kullanılan şarap, süt, bal, su, yağ ve bazı durumlarda kan gibi sıvılar ritüelin içeriğine göre yere, sunağa, kaba veya kurban edilmiş hayvanların üzerine akıtılmaktadır. Arkeolojik bulgular üzerinden kaya kabartmaları, steller, adak levhaları, kabartmalı kapların frizleri, mühür ve mühür baskıları vasıtasıyla, libasyon sunumunun varlığı Erken Tunç Çağı başlarından itibaren görülmektedir.⁶ Ayrıca yazılı belgeler ışığında libasyon sunumuyla ilgili detaylar en ince ayrıntısına kadar öğrenilmektedir. Libasyon, hemen hemen her kültürde ve coğrafi alanda kendini göstermektedir. Libasyon türleri, sunumların kültdeki yeri, diğer ritüellerle ilişkileri, kurban materyalleri, olası anlamları ve fonksiyonları bir inanıştan diğerine ve hatta aynı inanç sisteminde bile farklılık göstermektedir.

Libasyon kelimesi Latince *libatio*'dan türetilmiştir. Kelime, Homeros'dan beri şiirsel terim olarak kullanılan, Yunanca isim *loibē* (libasyon) ve fiil *leibō* (libasyon yapmak) ile bağlantılıdır. Homeros'a ait metinlerde, bu şiirsel terimlerden daha yaygın olan *spendō*, *spondē* ve *cheō*, *choē* kelimeleri libasyon ve libasyon yapmak anlamında kullanılmıştır.⁷ Yunanca *spendō* ve *spondē* kelimeleri; Hititçe: *šipant-*, Latince: *spondeo*; Almanca: *spenden*; İngilizce: *spent* kelimelerinin karşılığıdır.

İlk libasyon sunumları, tanrılardan alınan faydalar karşılığında tanrıya verilen armağan olarak anlaşılmaktadır. Tanrıların gazabından kurtulmak, onları yatıştırmak ve beslemek için yapılan eylemle, gelecekte yaşanacak bolluk ve refah içinde bir yaşam garanti altına alınmak istenmektedir. İnsanlar, tanrılara verdikleri hediyeler ve karşılığında kazandıkları nimetlerle libasyonu bir iletişim aracı haline getirmişler ve tanrılara sık sık libasyon sunumları yapmışlardır.

---

⁵ Hans Dieter, "Libation", *Encyclopedia of Religion*, Lindsay Jones (ed.), 2nd ed., Vol. 8, Detroit: Macmillan Reference USA, (2005): 5432.

⁶ Dieter, 2005, 5432.

⁷ Dieter, 2005, 5433.

Arkeolojik bulgularla, Mezopotamya’da ve Anadolu’da Neolitik Dönem ile başladığı düşünülen libasyon sunumları, her dönem ve her kültürde bazı farklarla birlikte görülmektedir. Libasyon sunumunun en eski örneklerine Mezopotamya⁸, Eski Mısır, Anadolu⁹ ve Ege’de rastlanmaktadır. Libasyon, Mezopotamya, Eski Mısır ve Anadolu’da bayram ve dini seremonilerde törensel bir ritüelin parçası olarak uygulanmaktadır. Bayram ya da ritüel sırasında kurban töreninin bir parçası olarak, tanrıya adanmış bir sıvının genelde toprağa ya da kutsal alana akıtılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Yere akıtılan sıvının yer altı tanrılarıyla bağlantı kurmakta en doğru yol olduğu düşünülmektedir.¹⁰ Diğer tanrılar için yapılan libasyon sunumu ise sıvının kutsal bir alanın herhangi bir yerine akıtılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Arkeolojik ve yazılı kaynaklar, ayrı ayrı veya diğer törenlerle bağlantılı olarak, birçok dini törenin standart özellikleriyle beraber şarap, bal, süt, su ve yağın libasyon olarak sunulduğunu göstermektedir.

Eski Mısır dininde libasyon, çeşitli tanrıları ve kutsanmış ataları onurlandırmak ve memnun etmek için gerçekleştirilmiştir.¹¹ Tanrıların memnun edilmesi ve beslenmesi amacıyla yapılan yiyecek sunumları ve libasyonlar ritüellerde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Tanrıların dışında ölümlere de yiyecek ve içecek sunumları yapılmıştır.¹² Ölümlerin öteki dünyada yaşamlarını sürdürebilmeleri için sunulan yiyecek ve içecekler günlük olarak çeşitli görevliler tarafından gerçekleştirilmiştir.¹³ Eski Mısır inanç sisteminde hayvanların kurban edilmesi ve yiyecek sunumlarının yanı sıra libasyon sunumları ritüellerin vazgeçilmez bir parçasını oluşturmuşlardır.

Geç Minos uygarlığına ait libasyon sunumları ise, mühür baskıları ve Tiryns hazinesinin içinden ele geçen altından yapılmış yüzük mühür aracılığıyla bilinmektedir.¹⁴ M.Ö. 15. yüzyıla tarihlenen altın yüzüğün mühür kısmında libasyon sahnesi betimlenmiştir. Mührün üzerinde gaga ağızlı testi taşıyan dört karışık varlık

⁸ Mezopotamya’da gerçekleştirilen libasyon sunumları, **BÖLÜM 2.2**’de detaylı olarak incelenecektir.

⁹ Anadolu’da gerçekleştirilen libasyon sunumları, **BÖLÜM 2.3, BÖLÜM 3, 4 ve 5**’te detaylı olarak incelenecektir.

¹⁰ R. Lebrun, “Aspects Particuliers du Sacrifice Dans le Monde Hittite”, *Ritual and Sacrifice in the Ancient Near East* (ed. J. Quaegebeur), Leuven: (1993): 226.

¹¹ J.F. Borghouts, “Libation”, *Lexikon der Ägyptologie*, vol. 3, Wiesbaden: (1980): 1014-1015.

¹² Albert Champdor, *Eski Mısır’ın Ölümler Kitabı* (Çev. Suat Tahsuğ), İstanbul: (1984): 81.

¹³ C. W. Ceram, *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler*, İstanbul: (2015): 109.

¹⁴ John Aruz, “Ritual and Royal Imagery”, *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, (Eds. John Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans), Metropolitan Museum of Art, November 18, 2008-March 15-2009, Newyork: (2009): 137; Fig.45.

çapraz ayaklı sandalye üzerinde oturan tanrıçaya yürümektedir. Dört karışık varlık, tanrıçanın elinde tuttuğu kadehe libasyon sunumu yapmak için hazır olarak beklemektedir. Tanrıça ve karışık varlıklar arasında sunak bulunmaktadır. Mührün üzerinde libasyon yapıldığını gösteren sıvı akışı görülmemektedir. Mühür üzerinde yer alan tasvirin libasyon sunumu öncesini gösterdiği düşünülmektedir.¹⁵

Antik Yunan Dönemi'nde, Geç Minos Dönemi'nde uygulanan libasyon sunumlarının devam ettiği görülmektedir. Antik Yunan'da libasyon sunumları çeşitli ritüellerde uygulanarak onların bir parçası haline getirilmiştir. Antik Yunan Dönemi'nde şarap, su, yağ, süt ve çeşitli sıvılarla ritüeller, bayramlar ve cenaze törenlerinde libasyon yapılmıştır. Libasyon sunumu, mezarların üzerine, hayvanların kurban edilmesinden önce, toplantılarda tanrılar çağrıldıktan sonra, deniz yolculuğu ve savaşlardan önce ve uygulanmıştır. Bu dönemde mezar stellerinde ve kaplar üzerinde libasyon sunumlarının tasvir edildiği görülmektedir.¹⁶ Antik Roma Dönemi'nde rölyefler ve sikkelerin¹⁷ üzerinde betimlenen libasyon sunumları, ritüel ve bazı törenlerde karışık şarap ve parfümlü yağ gibi sıvılar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

M.Ö. 600'lerde İran'daki haoma kültüründe meyve suyu, su ve sütle karıştırılarak tanrıya sunulmaktadır. Semavi dinlerde ise libasyon sunumlarına yer verilmemektedir. Eski Yahudiliğin de bir parçası olan libasyon sunumları, M.Ö.70'te Kudüs tapınağının yıkılması sebebiyle bir daha yapılmamak üzere terk edilmiştir.¹⁸

Hristiyanlık inancında gerçekleştirilen ayinler düşünüldüğünde, libasyon sunumunun yapıldığı akla gelebilir. Fakat yapılan ayinler dikkatle incelendiğinde libasyon sunumuna yer verilmediği görülmektedir. Vaftizde kullanılan su ve törenler sırasında içilen şarap asla libasyon olarak kullanılmamaktadır.¹⁹ İslam inancında da libasyon sunumu bulunmamaktadır. İslamiyet öncesi Arap Yarımadası'nda sütle tanrılara yapılan libasyonlar, İslam'ın kabulüyle terk edilmiştir.²⁰ Her ne kadar çalışma

---

¹⁵ M. J. Mellink, "Anatolian Libation Pourers and the Minoan Genius", *Monsters and Demons in the Ancient and Medieval Worlds. Papers Presented in Honour of Edith Porada*, (1987): 72, Fig.18.

¹⁶ Dieter, 2005, 5433.

¹⁷ Jonathan Williams, "Religion and Roman Coins", *A Companion to Roman Religion*, (2007): 153-154.

¹⁸ Dieter, 2005, 5434.

¹⁹ Dieter, 2005, 5434.

²⁰ Dieter, 2005, 5434.

kapsamımızın dışında olsa da Asya, Afrika, Amerika gibi kıtalardaki dinsel törenlerde libasyon sunumlarının çeşitli sıvılar aracılığıyla gerçekleştirildiği bilinmektedir.²¹

2.2. Mezopotamya

Mezopotamya'ya ait dini tören ve ritüellerde gerçekleştirilen libasyon sunumları, arkeolojik bulgular ve yazılı belgeler aracılığıyla öğrenilmektedir. Mezopotamya'da tanrıların ya da ölümlerin onuruna libasyon sunumu yapıldığı bilinmektedir. Libasyon sunumu, Mezopotamya'da kurban törenlerinin bir parçası olarak geçmektedir. Bayram törenlerinde, adak adama sırasında, arınma törenlerinde ve hastalık tedavilerinde libasyon sunumunun gerçekleştirildiği görülmektedir.²² Libasyon eylemi dualar, büyü ve kurban sunumlarıyla beraber yapılmaktadır.

Krallar, rahipler ve sıradan ibadetçiler tarafından yapılabilen libasyon sunumlarında tanrıların beslenmesi ve susuzluklarının giderilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca sunum yapılan tanrı ya da tanrıçayla bağ kurmak ve onları yatıştırmak da libasyonun taşıdığı amaçlar arasında sayılmaktadır.²³ Mezopotamya'da libasyon sunumlarında su, şarap, süt, yağ, bal, bal likörü, bira ve diğer içecekler kullanılmaktadır.²⁴ Suyun diriltme ve canlandırma gücü, Sumer mitolojisinde önemli bir yeri olan "Dumuzi ve İnanna Mitosu" aracılığıyla öğrenilmektedir. Mitosta, Tanrıça İnanna'nın yer altı dünyasına inişi ve çıkışı anlatılmaktadır. Tanrıça İnanna'nın yer altı dünyasından çıkıp hayata geri dönebilmesi için kendisine yiyecek verilip, altmış defa üzerine su serpildiği belirtilmektedir. Bu işlemin sonunda Tanrıça İnanna'nın hayata döndüğü anlatılmaktadır.²⁵ Mitosta yaşama döndürmek için kullanılan su, libasyon sunumu olarak gösterilmese de suyun libasyon eylemlerindeki kullanım amaçlarından birini yansıtmaktadır.

Mezopotamya'da libasyon sıvıları zamanla değişen vazo, testi ve kadeh gibi kaplardan tanrılara sunulmuştur. Libasyon sunumlarının, tapınağın girişine, tapınağa,

---

²¹ Dieter, 2005, 5434.

²² Jenny Danmanville, "La Libation en Mésopotamie", *Revue d'Assyriologie et d'archaologie Orientale XLIX* (2), (1955): 57.

²³ D. Homès-Fredericq, "Libation. B. I. Archäologisch. Mesopotamien" *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, (1987-1990): 7.

²⁴ W.Heimpel, "Libation. A. I. Philologisch. Mesopotamien" *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, (1987-1990): 1-2.

²⁵ Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi, Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hristiyan Mitosları* (Çev. Alaeddin Şenel), (1993): 22, 41-42.

sunığa, sunağın önüne, üzerinde bitki bulunan sunaklara, yere, avlanan hayvanların üzerine yapıldığı bilinmektedir.²⁶

Mezopotomya'da libasyon sahneleri, steller, orhostatlar, silindir mühürler, adak levhaları üzerindeki tasvirlerde yer almaktadır. Mezopotomya'da libasyon sunumlarını gösteren tasvirler, Geç Uruk Dönemi'nden (M.Ö. 3500-300) Yeni Asur Dönemi'ne (M.Ö. 1000-612) kadar arkeolojik bulgular üzerinde görülmektedir.

Arkeolojik bulgulara göre Mezopotomya'da ilk libasyon sunumlarının Neolitik dönemden itibaren seçkin kap türleri aracılığıyla adak çukurlarına yapıldığı düşünülmektedir. Geç Uruk Dönemi'ne (M.Ö. 3500-3000) tarihlenen bazı kaplarla libasyon sunumlarının gerçekleştirildiği görüşü hakimdir. Uruk kazılarında tespit edilen taş²⁷ (**Res.2.1**) ya da pişmiş topraktan²⁸ (**Res.2.2**) yapılan libasyon kapları, dar tabanlı, kulpsuz ve uzun-ince boyunludur (**EK.1**). Kapların kısa ya da uzun çeşitleri de bilinmektedir.²⁹ Hepsinin eğik, düz veya hafif kavisli bir emziği vardır. Bu da sunulacak sıvının ince iplik gibi akmasını sağlamaktadır. Bu tür kapların yüzeyleri, geometrik desenler ya da frizlerle süslenebilmektedir. Aynı zamanda bu tür kaplar o döneme ait silindir mühürler üzerinde de görülmektedir.³⁰

Mezopotomya'da libasyon sahnesiyle karşılaşılan en eski tasvir, Geç Uruk Dönemi'ne tarihlenen silindir mühür üzerinde yer almaktadır (**EK.2**). Silindir mühürde, saç ve sakalı olmayan, üst vücudu çıplak figürün, iki eliyle tuttuğu kadehle karşısında tapınağın önünde oturan figürün elindeki küçük kaba libasyon yaptığı görülmektedir (**Res.2.3**).³¹ Libasyon yapan figürün arkasında kapların üzerinde oturur vaziyette betimlenmiş farklı bir figür de bulunmaktadır. Silindir mühür üzerinde betimlenen anlatım, Mezopotomya'da bilinen en eski libasyon sahnesini göstermektedir.

Libasyon sunumlarının tasviri, Erhanedan Dönemi'nde (M.Ö. 3000-2350) de görülmektedir. Bu dönemde silindir mühür, adak levhaları ve steller üzerinde libasyon

²⁶ Homès-Fredericq, 1987-1990, 8; Danmanville, 1955, 60; Heimpel, 1987-1990, 3.

²⁷ Ernst Heinrich, *Kleinfunde aus den Archaischen Tempelschichten in Uruk*, Berlin: (1936): 36, Fig.4, Lev. 26, 27a-b.

²⁸ Heinrich, 1936, Lev.22, 23a.

²⁹ Heinrich, 1936, Lev.26-27a-b.

³⁰ H. Frankfort, *Cylinder Seals. A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*, London: (1939): Lev. V-c.

³¹ Frankfort, 1939, 36, Şek.-fig. 12.

sahneleri tasvir edilmiştir. Erhanedan dönemine tarihlenen silindir mühürler üzerinde libasyon sahneleri nadiren bulunmaktadır (**EK.3**). Bu döneme tarihlenen bir silindir mühürde, elindeki kaptan karşısında oturan tanrıçaya libasyon yapan kadın betimlenmiştir (**Res.2.4**).³² Figür elindeki sivri dipli küçük kapla, oturan tanrıçanın önündeki sunağa libasyon yapmaktadır. Aynı döneme tarihlenen farklı bir mühürde ise uzun saçlı üstü çıplak figür, libasyon sunumunu içinde bitki olan bir sunağa yapmaktadır (**Res.2.5**).³³ Libasyon sunumunda kullanılan kap Geç Uruk Dönemi kaplarına benzemektedir. Libasyon yapan figürün karşısında tanrı, tanrıça ve daha küçük betimlenen bir figür daha bulunmaktadır. Erhanedan Dönemi'nden itibaren Mezopotamya tasvir sanatında içinde bitki olan bir kaba ya da sunağa libasyon sunumu yapıldığı görülmektedir.

Erhanedan Dönemi'ne tarihlenen libasyon sahneleri, çoğunlukla ortası delik, kare şeklindeki adak levhaları üzerinde görülmektedir (**EK.4**). Mezopotamya'nın çeşitli tapınaklarında ele geçen adak levhalarında çıplak olarak betimlenen figürler, tanrı ve tanrıçalara libasyon yapmaktadır. Nippur'da ele geçen adak levhası ortadan yatay bir şeritle ikiye ayrılarak, iki farklı sahne betimlenmiştir (**Res.2.6, Res.2.7**). Üst sahnede, iki çıplak rahip ellerinde ritüel kabıyla, oturmuş vaziyette olan Tanrı Enlil ve karısı Tanrıça Ninlil'e doğru ilerlemektedir. Çıplak rahipler, ellerinde tuttıkları kulpsuz, kaideli, ince boyunlu ve emzikli kapları tanrı ve tanrıçaya uzatmaktadır. Kaplardan libasyon sıvısı akıtılmamaktadır. Alt sahnede ise vücudunun üst kısmı çıplak, uzun etekli iki kişi, keçi ve koçun arkasında yürümektedir.³⁴ Nippur'dan ele geçen kırık bir adak levhasının üzerinde ise çıplak rahip figürü kulpsuz, kaideli, ince boyunlu ve uzun emzikli kabı tanrıya doğru uzatmaktadır.³⁵ Nippur'da ele geçen diğer adak levhasında olduğu gibi bu levhada da libasyon sıvısı akıtılmamaktadır.

Libasyon sunumunun tasvir edildiği başka bir adak levhası Ur kazılarında tespit edilmiştir (**Res.2.8, Res.2.9**).³⁶ Adak levhası, ortadan kalın yatay bir şeritle ikiye ayrılarak, üzerine iki farklı sahne betimlenmiştir. Üst sahnede uzun saçlı, çıplak rahip libasyon sıvısını kulpsuz, yüksek kaideli, ince-uzun boyunlu ve uzun emzikli kap aracılığıyla Tanrı Nanna'nın önündeki sunağa akıtmaktadır. Alttaki sahnede ise saçlı ve

³² L. Legrain, *Ur Excavations Volume III, Archaic Seal-Impressions*, (1936): Lev. 31, no.534.

³³ P. Amiet, *La Glyptique Mesopotamienne Archaique*, Paris: (1980): Lev.102, 1357.

³⁴ Johannes. Boese, *Altesmesopotamische Weihplatten*, (1971): 184-185, Lev. XVIII, 1-N.8.

³⁵ Boese, 1971, 185, Lev. XVIII, 2-N.9.

³⁶ Boese, 1971, 190-191, Lev.XXI, 4-U.4

sakalı olmayan çıplak rahip iki eliyle tuttuğu kulpsuz, yüksek kaideli, ince-uzun boyunlu, uzun emzikli kap aracılığıyla tapınağın kapısının önündeki sunağa akıtırken tasvir edilmiştir. Ur kazılarında ele geçen adak levhalarının üzerinde betimlenen libasyon kapları, Nippur adak levhalarına göre farklılık göstermektedir.

Tello kazılarında libasyon sahnesinin betimlendiği bir adet adak levhası ele geçmiştir (**Res.2.10**, **Res.2.11**). Tello adak levhasında çıplak rahip, iki eliyle tuttuğu figürü kulpsuz, kaideli, ince boyunlu ve uzun emzikli kap aracılığıyla, yapraklar ve hurma dallarıyla süslenmiş sunağın arkasında oturan tanrıya libasyon yapmaktadır.³⁷ Rahibin iki eliyle tuttuğu kap Nippur adak levhaları üzerinde betimlenen kaplarla benzetilmektedir.

Erhanedan Dönemi'ne tarihlenen bir diğer libasyon sahnesi ise, Lagaş kralı Eannatum'un düşmanlarına karşı kazandığı savaşı anlattığı stelde betimlenmiştir. Akbabalar steli olarak da bilinen anıtın b yüzüne libasyon sunumu tasvir edilmiştir. Eannatum stelinin tarihsel olaylarının anlatıldığı b yüzünde, çıplak bir rahip elindeki kapla, hurma dallarıyla süslenmiş iki vazo şeklindeki sunaklardan birine libasyon yapmaktadır.³⁸

Akad Dönemi'nde (M.Ö. 2350-2100) silindir mühürler üzerinde (**EK.5**) ve Enheduanna Diski'nde libasyon sahneleri betimlenmiştir. Libasyon sunumlarının betimlendiği sahneler, Erhanedan Dönemi'ne göre biraz farklılık göstermektedir. Akad mühürlerinde libasyon sunumu görevliler tarafından oturan ya da bir hayvanın üzerinde ayakta duran tanrıların önündeki sunakların üzerine yapılmaktadır. Çıplak ya da kıyafetli betimlenen görevlilere tanrı, tanrıça ya da diğer görevlilerin eşlik ettiği görülmektedir.

Akad Dönemi'ne tarihlenen bir silindir mühür üzerinde tahtında oturan tanrıya libasyon yapan bir figür ve ona eşlik eden diğer figürler tasvir edilmiştir (**Res.2.12**). Üst vücudu çıplak, uzun etekli figür, sol omzunda bir hayvan taşırken sağ eliyle önünde duran sunağın arkasına libasyon yapmaktadır. Figürün, arkasına libasyon yaptığı sunağın üstünde dumanlar yükselmektedir. Bu da sunağın üzerinde tütsü yakıldığını düşündürmektedir. Libasyon yapan figürün karşısında tahtında oturan ve

³⁷ Boese, 1971, 200-201, Lev. XXXI, I-T.10

³⁸ J. Börker-Klähn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*, (1982): 124-125, Lev. 17; Claudia E. Suter, *Gudea's Temple Building, The representation of an Early Mesopotamian Ruler in Text and Image*, (2000): 195-197, Fig. 27b, 239.

sol elinde topuz tutan tanrı yer almaktadır. Libasyon yapan figürün arkasında iki figür bulunmaktadır. Öndeki figür sağ elinde kova taşıırken arkadaki figür ise yukarı kaldırdığı sol elinde bir nesne tutmaktadır.³⁹

Akad Dönemi'ne tarihlenen, başka bir silindir mühür üzerinde uzun kıyafetli, saçı ve sakalı olmayan figür, Fırtına Tanrısı Adad ve Yağmur Tanrıçası'na libasyon yaparken betimlenmiştir (**Res.2.13, Res.2.14**). Figür sağ eliyle önünde duran basamaklı sunağın arkasına libasyon yapmaktadır. Figürün karşısında, aslan başlı, kartal kanatlı karışık varlığın arabasını çektiği Fırtına Tanrısı Adad ve karışık varlık üzerinde ayakta duran Yağmur Tanrıçası bulunmaktadır. Figür, tanrı ve tanrıça onuruna libasyon yapmaktadır.⁴⁰

Silindir mühürler dışında Enheduanna Diski olarak adlandırılan diskin üzerinde de libasyon sahnesi betimi bulunmaktadır. Diskin üzerinde, sağ elindeki kapla sunağın üzerine libasyon yapan figür ve ona eşlik eden üç görevli betimlenmiştir. Libasyon sıvısının akıtıldığı kap, Erhanedan Dönemi libasyon kaplarına benzerlik göstermektedir.⁴¹

Akad Dönemi sonrasında III. Ur Dönemi'nde de (M.Ö. 2100-2000) libasyon sahnelerinin betimlendiği görülmektedir. III. Ur Dönemi'nde steller (**EK.6**), silindir mühürlerde (**EK.7**) libasyon sahneleri tasvir edilmiştir.

Gudea, Susa ve Ur-Nammu stelleri üzerinde libasyon sahnelerinin tasvir edildiği görülmektedir. Gudea stelinde, tanrının önündeki sunağın üzerindeki kaba, Kral Gudea tarafından libasyon yapılmaktadır (**Res.2.15, Res.2.16**).⁴² Sunağın üzerinde yer alan kabın içinde bir bitkinin olduğu görülmektedir.⁴³ Stel üzerindeki tasvir incelendiğinde Erhanedan Dönemi libasyon sahnelerine benzediği görülmektedir.⁴⁴ Susa stelinde, kral olduğu düşünülen figür, karşısında tahtında oturan tanrının onuruna, içinde bitki olan sunağa elindeki kapla libasyon yapmaktadır.⁴⁵ Ur-

³⁹ Rainer Michael Boehmer, *Die Entwicklung der Glyptik Während der Akkad-Zeit*, Berlin: (1965): Lev.LIV, 648; Edith Porada, *Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections I: The Collection of the Pierpont Morgan Library*, Washington: (1948): The Bollingen Series XIV, 30, Lev. XXXIX - 245.

⁴⁰ Frankfort 1939, 124-16, Lev.XXII-a; Porada,1948, 28, Lev. XXXIV-220.

⁴¹ Leonard Woolley, *Ur Excavations Vol.IV The Early Periods*, Philadelphia: (1956): Lev. 41d.

⁴² G.Contenau, *Manuel D'Archéologie Orientale II*, Paris: (1931): 737, fig. 519.

⁴³ Börker-Klähn, 1982, 33, Lev. 84.

⁴⁴ Suter, 2000, 342, St.4.

⁴⁵ Suter, 2000, fig.34, 251.

Nammu stelinde ise, Ur şehri kralı Ur-Nammu'nun tanrı ve tanrıçaya libasyon sunumu görülmektedir (**Res.2.17**). Kral, sağ elindeki bir kadehle hem tanrı hem de tanrıçanın önündeki bitki motifleriyle süslenmiş sunağa libasyon yapmaktadır.⁴⁶ Ayrıca stelde betimlenen libasyon sahnesinin üstündeki sahnede, gökten inen iki tanrı, dar boyunlu ve yuvarlak karınlı kaptan tanrı ve tanrıçanın önüne sıvı akıtmaktadır.

III. Ur Dönemi silindir mühürleri üzerinde libasyon sunumu görülmektedir (**EK.7**). Bu dönemin ritüel sahneleri Akad Dönemi'nden üslup açısından farklıdır. Bir silindir mühür üzerinde kral Şulgi, karşısında ayakta duran tanrı onuruna libasyon yapmaktadır. Kral sağ elindeki kapla önünde yer alan sunağın üzerine libasyon sıvısını akıtmaktadır. Kralın arkasında bir tanrıça figürü yer almaktadır.⁴⁷ Nippur kazılarında ele geçen bir silindir mühür üzerinde ise tahtında oturan tanrıya iki eliyle tuttuğu kapla libasyon yapan figür görülmektedir (**Res.2.18**). Libasyon yapan figürün arkasında bir tanrıça bulunmaktadır. Saçı ve sakalı olmayan figür, önünde duran basamaklı sunağın üzerindeki kaba libasyon sıvısını akıtmaktadır.⁴⁸

Libasyon sahneleri, Eski Babil Dönemi'ne (M.Ö. 2000-1600) tarihlenen silindir mühürler (**EK.8**) ve Mari Sarayı 132 numaralı odada yer alan duvar resmi (**EK.9**) üzerinde de görülmektedir. Libasyon sahnesinin betimlendiği bir silindir mühürde, kral sunumu gerçekleştirmektedir. Kral, karşısında ayakta duran ve sağ ayağını dikdörtgen bir nesnenin üzerine basan Güneş Tanrısı'na elindeki küçük kapla libasyon yapmaktadır (**Res.2.19**). Kral, libasyon sıvısını yerde duran küçük bir kaba akıtmaktadır. Krala libasyon sahnesinde saçı ve sakalı olmayan bir görevli ile tanrıça eşlik etmektedir.⁴⁹

Mezopotamya'da tespit edilen en ilginç libasyon sahnesi Mari sarayında 132 numaralı odadaki duvar resmidir. Kral Zimri-Lim, duvar resminde iki sunağa ve dikdörtgen ateş sunağına libasyon yaparken tasvir edilmiştir (**Res.2.20**). Tanrıya sunulan libasyon sıvısının stilize bir şekilde akışı gösterilmek istenmiştir.⁵⁰

⁴⁶ Börker-Klähn, 1982, 33, 39-44, 155- 156, no.94; Suter, 2000, fig. 33b, 246.

⁴⁷ Frankfort, 1936, 144-45, Lev. XXV j.

⁴⁸ Joan Aruz, *Archaeology and The Department of ancient Near Eastern Art*, Discovering the Art of the Ancient Near East: Archaeological Excavations Supported by The Metropolitan Museum of Art, 1931–2010. The Metropolitan Museum of Art Bulletin 68 (1), Summer (2010):26, fig.37.

⁴⁹ Frankfort 1936, 161, Pl.XXVI j.

⁵⁰ Jean-Cl. Margueron, *Mari, Métropole de l'Euphrate au IIIe et au début du IIe millénaire av. J.-C.*, (2004): 407-409. fig. 398.

Libasyon sunumları, Kasit, Asur ve Yeni Babil dönemlerinde devam etmektedir. Bu dönemlerde yapılan libasyon sunumlarıyla ilgili bilgiler daha çok çivi yazılı tabletler aracılığıyla öğrenilmektedir. Yeni Asur Dönemi'nde ise kral Asurbanipal'in (M.Ö. 645-640) avdan sonra tanrılara şükranını sunmak için libasyon yaptığı Nineveh Kuzey sarayı, S rölyefi üzerinde görülmektedir (**EK.10 – Res.2.21**).⁵¹ Asurbanipal'in Niniveh rölyefinde avlanmış aslanlara sıvı akıtması, “Onlara bir sunum yaptım, üzerine şarap döktüm” çivi yazılı metnini açıklamaktadır.⁵²

2.3. Anadolu

Anadolu'da yazılı tarih öncesi libasyon sunumlarının varlığı net olarak bilinmemektedir. Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'na tarihlenen seçkin kap türleri ve adak çukurları libasyon sunumlarının bu dönemlerde de yapıldığını akla getirmektedir. Arkeolojik bulgular vasıtasıyla libasyon sunumlarının bu dönemlerde yapıldığı düşünülse bile bu görüş kesinlik kazanmamıştır. Hitit öncesi Anadolu'da libasyon sahnelerine ait ilk kesin bilgiler Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait silindir ve damga mühürler üzerinden bilinmektedir. M.Ö. 2. bin yılın ilk çeyreğine tarihlenen Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Orta Anadolu'da yerel krallar tarafından yönetilen şehir krallıkları hakimdir. Bu dönemde, Asurlu tüccarlar mallarını satmak için Anadolu'ya gelmiş, şehirlerde merkezlerini kurarak bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. 200 sene sürdüğü düşünülen bu dönemde, yerli halk ve kral Asur'dan gelen tüccarlarla ticaret ve kültür ilişkisi kurmuştur. Bu dönemin en parlak evresi (erken) Kültepe'de M.Ö. 1945-1835 yıllarına tarihlenen Kaniş-Karum II (Kaniş-Tepe 7) görülmektedir. Diğer evresi (geç) ise M.Ö. 1800-1730 yıllarına tarihlendirilen Kaniş-Karum Ib (Kaniş-Tepe 8) katıdır. Kültepe dışında Alişar, Acemhöyük, Konya-Karahöyük ve Boğazköy'de de bu döneme ait önemli kalıntılar tespit edilmiştir.⁵³

Kültepe, Acemhöyük ve Ovaören kazılarında, bu döneme ait silindir ve damga mühürler üzerinde görülen libasyon sahneleri Hitit öncesi Anadolu'da bu eylemin

⁵¹ R. D. Barnett, *Assyrische Palastreliefs*, Artia: (1958): Fig.90; Veli Sevin, *Assur Resim Sanatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: (2010): 204, Res. 241.

⁵² Homès-Fredericq, 1987–1990, 7-10.

⁵³ Tahsin Özgüç, “Anadolu Şehir Devletleri, Eski Tunç Çağı'dan Assur Ticaret Kolonilerine”, *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititer ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn: (2002):402.

uygulandığını göstermektedir. Libasyon sahnelerinin betimlendiği mühürlerin ve mühür baskılarının Eski Anadolu ve Eski Suriye üslubunda yapıldığı görülmektedir.

Kültepe, Kayseri il merkezinin yaklaşık 20-21 km kuzeydoğusunda; merkez ilçeye bağlı Kültepe Köyü'nün hemen güneyinde yer almaktadır. Kültepe'de sistemli kazılar, 1948 yılında Tahsin Özgüç tarafından yapılmaya başlanmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne tarihlenen mühür ve mühür baskıları Kültepe II ve Ib katlarında tespit edilmiştir. Kültepe silindir mühür baskıları, Asurlu tüccarların evlerinde, tabletlerin zarflarının üzerine basılı olarak bulunmuştur.⁵⁴ Silindir mühür ve mühür baskılarının bazılarında libasyon sahneleri yer almaktadır. Eski Anadolu (**EK.11**) ve Eski Suriye (**EK.12**) üslubuyla yapılan mühürler üzerinde görülen libasyon sahnelerinde, tanrı ya da insanların ellerindeki kapla, oturan ya da ayakta duran tanrıya libasyon yaptıkları görülmektedir. 7 adet mühür baskısı üzerinde görülen libasyon sahnelerinin 4'ü Eski Anadolu üslubu, 3'ü ise Eski Suriye üslubuyla yapılmıştır. Eski Anadolu üslubunda yapılmış mühür baskılarında libasyon ibrik ve gaga ağızlı testiyle yapılırken, Eski Suriye üslubu mühür baskılarında kadehlerle gerçekleştirilmiştir. Morgan Library'de bulunan silindir mühürde ise ibrikle libasyon sunumu yapılmaktadır. Ayrıca, Kültepe mühür baskılarında, tanrının karşısında elinde kap tutan fakat libasyon sıvısı akıtmayan figürlere ait betimlemelerde bulunmaktadır. Bu tür betimlemelerde, figür elindeki kabı tanrıya sunmaktadır.

Eski Anadolu üslubunda yapılmış ilk silindir mühür baskısının üzerinde iki sahne betimlenmiştir (**Res.2.22**). İki sahne de libasyon sunumu yapılmaktadır. Sol kısımdaki ilk sahnede, ayakta olan tanrı elindeki ibrikle, karşısında oturan tanrının elinde tuttuğu kadehe libasyon yapmaktadır. Sağ kısımda yer alan diğer sahnede ise boğa üstünde duran ve sırtında oklu koni, sol omzunda balta olan Fırtına tanrısının elindeki kadehe bir figür ibrikle libasyon yapmaktadır.⁵⁵

Eski Anadolu üslubunda yapılmış ikinci silindir mühür baskısında libasyon sahnesi bulunmaktadır. İlk sahnede libasyon sunumu betimlenmiştir. Sol omzunda sap delikli balta, sağ elinde vazodan çıkan kamışla kadeh tutan oturan tanrının karşısında

---

⁵⁴ Nimet Özgüç, *Kanış Karumu Ib Katı mühürleri ve mühür baskıları. Seals and seal impressions of Level Ib from Karum Kanish*, Ankara: (1968): 39-40.

⁵⁵ Bedrich Hrozný, *Inscriptions Cuneiformes du Kültepe I (ICK I)*, Praha: (1952): Lev. LXIII, 30 B; Nimet Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu / The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions from Kültepe*, Ankara: (1965): 38, Lev.X, No.29; H.Teissier, *Sealing and seals on texts from Kültepe Kārum Level 2*, (PIHANS 70) Leiden – İstanbul: (1994): No.304.

tanrı kıyafetli bir figür libasyon yapmaktadır. Tanrı kıyafetli figür iri bir ibrikten tanrının sağ elindeki kadehe libasyon sunumunu gerçekleştirmektedir.⁵⁶

Mitolojik konulu Eski Anadolu üslubunda yapılmış üçüncü mühür baskısı üzerinde tanrıya libasyon sahnesi betimlenmiştir (**Res.2.23**, **Res.2.24**). Mühür baskısında, vurgulanmak istenen asıl figürler, diğer figürlere göre daha büyük tasvir edilmiştir. Mühür baskısının en sol kısmında tahtında oturan ve ayaklarıyla aslana basan savaş tanrısı ileri doğru uzattığı sol elinde bir kadeh tutmaktadır. Tanrının karşısında yer alan küçük figür elindeki gaga ağızlı testiyle tanrının elindeki kadehe libasyon yapmaktadır. Mührün diğer kısımlarında tanrı, hayvan ve karışık varlık figürleri yer almaktadır.⁵⁷

Fırtına Tanrısının yılan İlluyanka'yı yenmesi sonucunda yapılan zaferi kutlamasının anlatıldığı düşünülen mühür baskısında libasyon sahnesi betimlenmiştir. Eski Anadolu üslubunda yapılan dördüncü mühür baskısının üzerinde küçük bir figürün, karşısında ayakta duran tanrıya libasyon yapmaktadır. Küçük figür, yularını tuttuğu hayvanın üzerinde ayakta duran tanrının kadehine libasyon sunumu gerçekleştirmektedir.⁵⁸

Eski Suriye üslubunda betimlenen ilk mühür baskısında libasyon sahnesi yer almaktadır. Mühür baskısının sol kısmında yüksek arkalıklı tahta oturan tanrı, sağ elinde kuş ve kadeh tutmaktadır (**Res.2.25**). Tanrının arkasında başını ve tahtını tutan boğa adam bulunmaktadır. Karşısında ayakta duran kral sağ elindeki kadehle tanrının elindeki kadehe libasyon yapmaktadır. Tanrının elindeki kadehten taşan libasyon sıvısı, tanrı ve kralın ortasında yer alan sunağın üzerine akmaktadır. Mührün sağ kısmında ise tanrı, kral, Suriyeli kadın, maymun ve kuş figürleri görülmektedir.⁵⁹ Eski Suriye üslubunda yapılan ikinci mühür baskısı üzerinde de tanrının önündeki kaba, elindeki kadehle libasyon yapan bir figür bulunmaktadır (**Res.2.26**).⁶⁰

Eski Suriye üslubunda yapılmış üçüncü silindir mühür baskısında bir figürün karşısında bir ayağını boğaya basan tanrıya libasyon sahnesi betimlenmiştir. Figür sağ

⁵⁶ Özgüç 1965, 39, Lev.XIII, No.39.

⁵⁷ Özgüç, 1965, 42, Lev.XXIV, No.71; Nimet Özgüç, *Hatti Efsanesi Yılan İlluyanka'nın Tasvir Sanatında Yorumu*, (1. Basım), Ankara: (2003): TÜBA Akademi Forumu, Sıra No: 18.

⁵⁸ Özgüç 1965, 41-42, Lev.XXIII, No.70; Özgüç, 2003, 21-22.

⁵⁹ Nimet Özgüç, *Kültepe-Kaniş/Neşa, Yerli Peruwa ve Aşşur-umitti'nin oğlu Assur'lu Tüccar Uşur-şa-Istar'ın Arşivlerine air Kil Zarfların Mühür Baskıları*, Ankara: (2006): 195, Cs 597, Lev.54.

⁶⁰ Özgüç 2006, 220, Cs.662, Lev.62.

elindeki kadehle tanrının ayağına libasyon sıvısını akıtmaktadır. Figür ve tanrının arasında sunak bulunmaktadır.⁶¹

New York Pierpont Morgan Library’de bulunan ve Asur Ticaret Koloni Dönemi’ne tarihlenen, Eski Anadolu üslubunda yapılmış hematit silindir mühür üzerinde libasyon sahnesi betimlenmiştir. En solda tahtında oturan savaş tanrısının elinde tuttuğu kadehe küçük insan figürü elindeki kapla libasyon yapmaktadır.⁶²

Libasyon sahnelerinin betimlendiği damga mühür, silindir ve damga mühür baskıları Acemhöyük’te ele geçmiştir. Acemhöyük, Aksaray ilinin sınırları içerisinde yüzey araştırmalarıyla saptanmış 40’a aşkın höyük arasında en büyük boyutlu ve en önemlisidir. 600 x 700 m ölçülerine sahip Acemhöyük, Ankara-Adana, Kayseri-Konya anayollarının kesiştiği Aksaray kavşağının 14 km kuzeybatısında, Melendiz ırmağının uzantısı Karasu’nun suladığı Yeşilova beldesinin ortasında yer almaktadır.⁶³ Acemhöyük kazılarında Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’ne tarihlenen tabakalarda ele geçen damga mühür, damga ve silindir mühür baskılarının Kaniş-Karum Ib ile çağdaş olduğu anlaşılmıştır.⁶⁴ Mühür ve mühür baskıları, Sarıkaya sarayı ve Hatipler sarayından ele geçmiştir.⁶⁵ Mühürlerin Eski Anadolu üslubunda yapıldığı görülmektedir. Acemhöyük Asur Ticaret Koloni Dönemi’ne tarihlenen 3 adet silindir mühür baskısı (**EK.13**), 6 adet damga mühür baskısı (**EK.14**) ve 1 adet damga mühürde (**EK.15**) libasyon sahneleri betimlenmiştir. Acemhöyük’te betimlenen libasyon sahnelerinde, kaptan sunağa akıtılan sıvıya yer verilmemiştir.

Acemhöyük’te ele geçen muska biçiminde üç silindir mühür baskısı üzerinde de bir figürün karşısında oturan tanrı ya da tanrıçaya elindeki kabı tuttuğu görülmektedir (**Res.2.27, Res.2.28**). Üç mühür baskısında da kabın ağzından sıvı aktığı gösterilmemiştir. Muhtemelen bu betimlemelerde de libasyon sunumu kabul edilebilir.⁶⁶

⁶¹ Teissier, 1994, Kat.555.

⁶² Özgüç, 2003, 23, Res. 3; Porada, 1948, 113, Lev. CXXXV, 894.

⁶³ Nimet Özgüç, *Acemhöyük-Buruşhaddum Silindir Mühürler ve Mühür Baskılı Bullalar*, Ankara: (2015): 3.

⁶⁴ K.R. Veenhof, “On the Identification and Implications of Some Bullae from Acemhöyük and Kültepe”, *Aspects of art and iconography: Anatolia and its neighbors. Studies in honor of Nimet Özgüç*, M. J. Mellink, T. Özgüç, E. Porada (Eds.), Ankara: (1993): 646.

⁶⁵ Nimet Özgüç, “Seal Impressions from the Palaces at Acemhöyük”, *Ancient Art in Seals*. Essays by Pierre Amiet, Nimet Özgüç, and John Boardman. E. Porada (Ed.), (1980): 61.

⁶⁶ Özgüç, 2015, 158, CS 93 Res.123; 159, CS 94, Res.124; 164, Res.129.

Acemhöyük damga mühür ve mühür baskılarında gaga ağızlı testiden libasyon sıvısı akıtılırken gösterilmemiştir. Mühür ve mühür baskıların üzerinde bir insan figürü elindeki gaga ağızlı testiye, karşısında bir hayvanın⁶⁷ (**Res.2.29; Res.2.30; Res.2.31**) ya da taburenin⁶⁸ (**Res.2.32**) üzerinde oturan tanrıçanın elindeki kadehe doğru uzatmaktadır. Gaga ağızlı testiden kadehe sıvının akış sahnesi gösterilmemiştir. Mühür baskılarının birçoğunda tanrıça ve insan figürü arasında sunak ve kap betimlenirken⁶⁹ yalnızca birisinde sadece sunak betimi⁷⁰ bulunmaktadır. Bir mühür baskısında ise tepesi konik, yivli bir sütun ya da stel tanrı ve insan figürünün arasında yer almaktadır (**Res.2.33**).⁷¹ Damga mühürde ise tanrı ve insan figürü arasında herhangi bir şey betimlenmemiştir (**Res.2.34**).⁷² Mühürlerin üst kısımlarında çift başlı kartal, güneş, ay, hilal gibi motifler yer almaktadır. Bazı mühür baskılarının dış çerçevesi spiral bantla süslenmiştir. Bazı detaylar dışında aynı sahnenin betimlendiği mühür ve mühür baskılarında muhtemelen libasyon sahnesi gösterilmek istenmiştir. Libasyon sıvısının betimde yer almaması ise düşündürücüdür. Acemhöyük silindir ve mühür baskıları arasındaki en büyük fark libasyon sunumunda kullanılan kaplardır. Silindir mühürlerde libasyon için ibrik kullanılırken, damga mühürlerde gaga ağızlı testi kullanılmaktadır.

Son yıllarda Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne tarihlenen libasyon sahnelerine, Ovaören kazılarında ele geçen çömlek üzerindeki silindir mühür baskısı da eklenmiştir. 2007 yılından itibaren S.Yücel Şenyurt başkanlığında yürütülen Nevşehir ili sınırları içerisinde Ovaören kazı çalışmaları, Yassihöyük, Topakhöyük ve Teras Yerleşimi olmak üzere üç farklı sektörde yapılmaktadır.⁷³ Teras Yerleşimi, A

⁶⁷ Nimet Özgüç, 1980, 73, Fig.III-34 ; 74, Fig.III-35; 74, Fig.III-36; G.K.S. White, *The Religious Iconography of Cappadocian Glyptic in the Assyrian Colony Period and its Significance in the Hittite New Kingdom*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Chicago, (1993): Lev.38; Lev.36.

⁶⁸ Özgüç, 1980, 74, Fig.III-37(143); White 1993, Lev.37 (143); Nimet Özgüç, "Identical Aspects of the Cylinder and Stamp Seal Representations of Level Ib Period", *Istanbul Mitteilungen* 43, (1993): 178, Fig.3; Fig.4; Nimet Özgüç, "Tanrı Alayları, Savaş ve Av Sahneleri, M.Ö. 20.-18. Yüzyıllarda Anadolu Silindir ve Baskı Mühürlerinde Motif Zenginliği", *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn: (2002): 495, Res.6.

⁶⁹ Özgüç, 1980, 73, Fig.III-34; 74, Fig.III-35; Özgüç, 1980, 74, Fig.III-37; White 1993, Lev.37; Özgüç, 1993, 178, Fig.3.

⁷⁰ Özgüç, 1980, Fig.III-36; White, 1993, Lev.36.

⁷¹ Özgüç, 1993, Fig.4; Özgüç, 2002, 239, Fig.6.

⁷² Nimet Özgüç, "Seals of the Old Assyrian Colony Period and Some Observations on the Seal Impressions" *Ancient Anatolia: Aspects of Change and Cultural Development*, Essays in Honor of Machteld J. Mellink J., V. Canby (Ed.), (1986): 51-52, Fig.4-2; Fig.4-8, Fig.4-9.

⁷³ S.Yücel Şenyurt, Atakan Akçay ve Yalçın Kâmış, "Nevşehir Ovaören Kazısı – 2012", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, Sayı 36, İstanbul: (2013): 24. 24-26.

Alanı kazı çalışmalarında tespit edilen küp üzerindeki silindir mühür baskısında libasyon sahnesi betimlendiği görülmektedir.⁷⁴ Eski Anadolu üslubunda yapılmış silindir mühürde, taburede oturan tanrı figürünün önündeki küpe, karşısında ayakta duran figürün elindeki gaga ağızlı testiyle libasyon yaptığı görülmektedir.⁷⁵

---

⁷⁴ S.Yücel Şenyurt, Atakan Akçay ve Yalçın Kamış, “Ovaören 2013 Yılı Kazıları”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt II, Ankara: (2015), 110; Resim 112.

⁷⁵ Tez çalışmam sırasında tarafıma şifahen verilen bu bilgi için sayın hocalarım S.Yücel Şenyurt ve Atakan Akçay’a teşekkür ederim.

3. HİTİTLER’DE LİBASYON VE UYGULAMALARI

3.1. Hititler’de Libasyon

Hititler, tanrılarını insanlar gibi düşünceleri nedeniyle törenler-ritüeller sırasında tanrılarını memnun etmek için yiyecek sunup, libasyon yapmışlardır. Libasyon yapmak, tanrılara ve tanrısal varlıklara sıvı sunum eylemini temsil etmektedir. Hititler’de libasyon sunumu, bayram kutlamaları ya da ritüel sırasında törenin bir parçası olarak tanrıya adanan sıvının zemine, bir kabın içine ya da belirli bir noktaya akıtılmasıyla gerçekleştirilmekteydi.⁷⁶ Hititler’in tanrılara ya da tanrısal güce sahip olduğuna inandıkları nesnelere yaptıkları libasyon sunumları, görsel olarak tasvirli eserler, yazılı olarak ise çivi yazılı tabletler aracılığıyla bilinmektedir. Kabartmalı vazolar, orthostatlar, steller, silindir ve damga mühürler, mühür baskıları üzerinde kral ve bazı görevlilerin libasyon sunumları özenle tasvir edilmiştir.⁷⁷ Yazılı olarak ise bayram törenleri, ritüeller, kült metinleri, duaları ve mitleri detaylı olarak anlatan çivi yazılı tabletler karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸ Arkeolojik bulgular ve yazılı belgeler bir arada incelenerek Hititler’in libasyon sunumları en ince detayına kadar öğrenilmeye çalışılmaktadır.

Libasyon yapmak Eski Hitit Dönemi metinlerinde işpant-⁷⁹, İmparatorluk Dönemi metinlerinde şipant- fiiliyle gösterilmiştir. Ayrıca M.Ö. 13. yüzyıla ait bazı dini metinlerde şipant- fiili Sumerce BAL ideogramıyla yazılmıştır.⁸⁰ şipant- fiili bir sıvıyı yere ya da belirli bir noktaya akıtmanın kutsal anlamlar yüklü olduğunun en iyi göstergesidir. Dökme ya da boşaltma eylemleri dünyevi bir anlamda gerçekleştirildiğinde lahuvai-⁸¹ ve şuhha-⁸² fiilleri kullanılmaktadır. Libasyon sunumlarının içerikleri bakımından her metinde bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Libasyonun yapıldığı mekan, libasyon sıvısı, libasyon sunumu yapılan yer, libasyonu gerçekleştiren kişi, libasyon yapılan kap metinler arasında farklılık göstermektedir.

⁷⁶ Meltem Doğan-Alparlan, “Hitit Dini ve Tanrıları”, *Hititolojiye Giriş*, İstanbul: (2009): 214.

⁷⁷ D. Ritting, “Libation. B. II. Archäologisch. Bei den Hethitern”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, (1987-1990): 10.

⁷⁸ G. Frantz-Szabo, “Libation. A. II. Philologisch. Bei den Hethitern”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, (1987-1990): 5.

⁷⁹ H. Otten ve V. Soucek, *Ein althethitisches Ritual für das Königspaar*, *StBoT* 8, Wiesbaden: (1969), 77, 97.

⁸⁰ Ahmet Ünal, *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg: (2007): 637.

⁸¹ Ünal, 2007, 389; lahuvai- “dökmek, akıtmak, sızdırmak, damlatmak”.

⁸² Ünal, 2007, 647; şuhha- “dökmek, boşaltmak, serpmek, yaymak”.

Libasyonun yanı sıra bahsi geçen bu metinlerde kurban sunumu da yapılmaktadır. Ekmek, katı yağ, meyve ve et tanrılara kurban olarak sunulmaktadır.⁸³

Hititler, tanrılara karşı sunulması gereken hayvan, ekmek ve sıvı kurbanlarını belirli kurallara bağlamışlardır. Kurallar hakkında detaylı bilgilere, tapınak görevlilerine yönelik yazılmış talimatnamede görülmektedir. Metinde, tapınak görevlilerinin uyması gereken kurallar en ince detayına kadar açıklanmıştır. Tanrılara sunum yapacak görevlilerin temizliği ve kurban malzemeleriyle ilgili şartlar açıktır. Tapınak görevlilerine, tanrılara her zaman saygılı olmaları gerektiği ve temizliğin önemi vurgulanmıştır. Metinde, bir kölenin sahibine en iyi şekilde davranıp hoşnut ettiği örnek gösterilerek, görevlilerinde tanrılara o şekilde davranıp hoşnut etmesi istenilmiştir. Tanrıları, insanların beyleri ve sahipleri olarak görmüşlerdir. Tanrıya kurban olarak sunulacak ekmek, bira, şarap ve diğer kurban malzemelerinin tapınakta tanrıya sunulmasını ve asla kendileri için bu malzemeleri kullanmaları gerektiği kaydedilmiştir.⁸⁴ Tapınak görevlilerine, tanrılara sunulan kurban malzemelerini aynı gün ya da 3 gün içinde yiyip içebilecekleri kesinlikle tapınaktan dışarı çıkarılmaması emredilmiştir.⁸⁵ Tapınakta tanrılara yiyecek hazırlayan görevlilerin temiz giyinmeleri, vücut kıllarını ve tırnaklarını kesmeleri emredilmektedir. Tanrılara sunulacak malzemelerin köpek ve domuzdan uzak tutulması gerekmektedir. Eğer tapınak görevlileri bu malzemeleri temiz tutmazlarsa, domuz ya da köpek onlara yaklaşırsa ve kirlenmiş malzemelerle tanrılara sunum yapılırsa bedelinin çok büyük olacağı belirtilmiştir. Kirlenmiş bir kapla tanrılara kurban sunulduğunda, tanrılarında onlara yemek için dışkı ve idrar vererek cezalandıracağı vurgulanmıştır.⁸⁶ Tapınak görevlileri geceyi bir kadının yanında geçirip, temizlenmeden tapınağa geldiğinde kesinlikle tanrılara sunum yapmaması gerekmektedir. Eğer tanrılara sunum yaparsa bunun cezası ölüm olacaktır.⁸⁷ Talimatnameden anlaşılacağı gibi Hititler tanrılara yapılacak sunumlar hakkında her detayı düşünmüş, yasakları ve cezaları belirlemişlerdir.

Hititlerde libasyonun önemi hakkında mitolojik metinlerde de dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Hitit dünyasında kurban ve libasyonla tanrıların beslendiği ve

---

⁸³ Alparslan Doğan, 2009, 214.

⁸⁴ Aygül Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara: (1985): 34.

⁸⁵ Süel, 1985, 35.

⁸⁶ Süel, 1985, 67-68.

⁸⁷ Süel, 1985, 72-73

hoşnut edildiği açıkça görülmektedir. Bu konu, Hedammu Şarkısı olarak bilinen mitolojik metinde bilgelik ve akıl tanrısı Ea'nın tanrılara yaptığı konuşmada önemle vurgulanmaktadır:⁸⁸

Bilgeliğin kralı Ea, tanrılar huzurunda konuştu ve şöyle söylemeye başladı: 'Sen neden insanoğlunu mahvediyorsun? Onlar tanrılara kurbanlar sunmuyorlar mı? Onlar senin için tütsü kurbanı olarak sedir ağaçları yakıp dumanını yükseltmiyor mu? Eğer sen insanoğlunu mahvedersen, onlar tanrılara artık tapınmak için kurban sunmayacak. Hiç kimse artık senin için libasyon ya da somun ekmek sunmayacak. Gelip Kummiya Kenti'nin kahraman kralı Teşup bile sabanı bereketsizlik için sınıksız tutmak zorunda kalacak. Gelip Şauşga ve Hepat bile değirmen taşında un öğütmek zorunda kalacak.

Tanrı Ea'nın diğer tanrılarını uyardığı mitolojik metinde tanrılar ve insanların birbirlerine muhtaç oldukları açıkça belirtilmektedir. Tanrı Ea, insanların yok olmasıyla kendilerinin de mahvolacağını söylemektedir.

II. Murşili veba duasında, mitolojik metinde anlatıldığı gibi tanrılarının insanların sunduğu libasyon ve kurbanlara ihtiyacı olduğundan bahsetmektedir. Murşili, vebanın Hatti ülkesini terk etmediği sürece kendilerine ekmek ve içki sunacak kimsenin kalmayacağını, bu sebeple insanlarla birlikte tanrılarında mahvolacağını belirtmektedir.⁸⁹ Hitit kralı veba dualarında tanrılara açıkça konunun ne kadar önemli olduğunu küçük bir tehdit savurarak göstermek istemiştir.

Libasyon sahneleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz arkeolojik bulgular ve yazılı belgeler birbirlerini yapboz parçaları gibi tamamlamaktadırlar. Arkeolojik bulgular, libasyon sunumlarının duruş, pozisyon, kıyafet, kullanılan kapların görsel olarak detaylarını verirken, çivi yazılı tabletler ise tasvirlerde görülen ama içerikleri tam anlamıyla bilinmeyen noktalara ışık tutmaktadır.

Hitit çivi yazılı tabletler incelendiğinde, libasyon sunumlarının en fazla bayram törenlerini yapıldığı anlaşılmaktadır. Libasyon sunumları bayram törenlerinde kurban hayvanlarının etleri masaya dağıtıldıktan sonra, yemeğe başlanmadan önce yapılmaktadır.⁹⁰ Bazen de yemekten sonra libasyon sunumları gerçekleştirilmektedir. Libasyon sunumunun amacı tanrılarının kutsal sıvıyla susuzluklarının giderilmesini

⁸⁸ Güngör Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, Konya: (2001): 127.

⁸⁹ Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Ankara: (2003): 94.

⁹⁰ Billie Jean Collins, "Ritual Meals in the Hittite Cult", *Magic and Ritual Power* (1995): 85.

sağlamaktır. Tanrıların susuzluklarını gidermek ve onunla kutsal sıvıyı paylaşmak libasyon sunumuna kurban anlamını vermektedir.

Bayram törenlerinde libasyon sunumu öncelikle kral tarafından gerçekleştirilmektedir. Kralın yanı sıra kraliçe, prens, rahip, aşçıların başı, LÚAZU⁹¹, LÚHAL⁹², Temizlikçi/Berber, Saray görevlisi, Masa adamlarının başı, Sağır adamlarının başı, hamina adamı⁹³ tarafından libasyon sunumları yapılmaktadır. Bayram törenlerinde libasyon sunumu en çok kral tarafından yapılmaktadır.

Libasyon sunumunun gerçekleştirildiği kaplar, form ve yapıldıkları madde bakımında çok çeşitlidir. Törenlerde kullanılan kap çeşitliğinin bir nedenin de Hititler'in 165 civarında bayrama sahip olmasıyla bağlantılı olduğu gösterilebilir. Her bayram töreninde libasyon sunumunda kullanılan kapların benzerlikleri bulunsa da formlar ve yapıldıkları maddeler açısından farklar açıkça görülmektedir. Tabletlerde bazı kap formları tekrar tekrar her bayram töreninde kullanılırken bazı kaplar ise çok nadiren kullanılmıştır. Hititler bayram törenlerindeki libasyon sunumları için işpantuva, işpandu (altın, gümüş), işpantuzzi (gümüş), işpantuzziaşsar (siyah, altın, gümüş), KUKUB, GIŠŠU.NAG.NAG⁹⁴, DUG⁹⁵, tapišana (altın, gümüş, pişmiş, toprak), sığır başı şeklinde kap (gümüş), GAL (pişmiş toprak), gazi kabı⁹⁶, lahanni (gümüş, altın), zizzuhi, işkaruh (demir, altın), zalhai (altın), HAB.HAB, kattakurant, BIBRU, NAMMANTU⁹⁷ kaplarını kullanmıştır. Kaplar altın, gümüş, demir gibi madenlerden yapılırken pişmiş topraktan yapılmış kapların varlığı da görülmektedir. Çoğu tablette libasyon yapılan kapların yapıldığı madde belirtilmemektedir. Bayram törenlerinde kullanılan kapların, libasyon yapılacak tanrıya göre form ve yapıldığı madde açısından değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Libasyon sunumları, düzenlenecek bayram töreninin özelliklerine göre çeşitli kutsal mekanlarda ya da açık havada gerçekleştirilmektedir. Tören sırasında önceden

---

⁹¹ Ünal, 2007, 82; LÚAZU “Büyücü, ritüeli icra eden kişi”

⁹² Ünal, 2007, 145; LÚHAL “kahin, falcı”

⁹³ Ünal, 2007, 157; LÚhamina “mabeyinci?, bir görevli?”

⁹⁴ Ünal, 2007, 466; GIŠŠU.NAG.NAG “El şeklindeki kap”

⁹⁵ Ünal, 2007, 94; DUG “kap, testi, vazo”.

⁹⁶ Bir kap.

⁹⁷ Ünal, 2007, 473; DUG NAMMANTU/NAMMANDU “Küçük bir ölçü kabı”.

belirlenen kutsal alanlara⁹⁸, tanrıları simgeleyen kutsal objelere⁹⁹, tanrıları simgeleyen hayvanlara¹⁰⁰, kurban olarak sunulan hayvanların organlarına¹⁰¹, kaplara¹⁰², kutsal yiyeceklerin¹⁰³ önüne, yanına ya da üzerine yapılmaktadır.¹⁰⁴ Belirlenen bu alanlara akıtılan kutsal sıvılar sayesinde tanrılar yatıştırılarak susuzlukları giderilmektedir.

Libasyon yapılan sıvı, adandığı tanrıyı sakinleştirdiği için büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple bayram törenlerinde çeşitli sıvılar kullanılarak tanrıların sevgisi kazanılmaya çalışılmıştır. Bayram törenlerinde bira, şarap, taze şarap, tatlı şarap, bira-şarap karışımı, marnuvant, valhi ve taval içkileri libasyon sıvısı olarak tanrıların huzurunda akıtılmıştır.¹⁰⁵ Bayram törenlerinde kullanılan libasyon sıvılarına bakıldığında sadece alkollü içecekler olduğu görülmektedir. Muhtemelen tanrıların hoşnutluğunu artırmak için törenlerde bu tür sıvılar kullanılmıştır. Libasyon sunumları bazen kutsal objeler üzerine tek defa yapılırken bazen de defalarca tekrarlanmaktadır. Tekrar sayısı bayram töreninin içeriğine, sunulacak tanrıya ve sunacak kişiye göre çeşitlilik göstermektedir.¹⁰⁶

Ritüellerde gerçekleştirilen libasyon sunumları bayram törenlerine göre her açıdan farklılık göstermektedir. Libasyonu yapan kişi, libasyonun yapıldığı yer, kullanılan sıvı ve kaplar küçük benzerlik içerse de aralarında büyük bir fark bulunmaktadır. Bayram törenleri ile ritüeller, anlamları ve yapılaş amaçları göz önüne alındığında bu fark çok şaşırtıcı değildir. Ritüelin yapılmasını isteyen kişi, ritüel sırasında yapılacak tüm işlemler için belirli bir görevliye yetki vermektedir. Bu sebeple libasyon sunumu çoğunlukla ritüeli yöneten kişi olan ^{MUNUS}ŞUGI¹⁰⁷, ^{LÚ}AZU, Patili rahibi¹⁰⁸, rahip, ^{LÚ}HAL tarafından yapılmaktadır. Bu görevliler dışında kral,

⁹⁸ Ocağa, ocağın tabanına, yanına, ortasına; Pencereye, pencerenin önüne, dışına; kaynağa/havuz/pınara; iç odaya; duvarın önüne.

⁹⁹ Tahta masaya; taş masaya; masanın önüne, altına; Tanrılaştırılmış Lire; ^{KUŞ}kursa'ya; Tahta Kapı sürgüsüne; Huvaşi Taşına; Sunağa; Hattuşili heykeline; Tahta halpatuli önüne

¹⁰⁰ Boğaya; Geyiğe.

¹⁰¹ Kurban hayvanının göğsü, karaciğeri ve pişmiş eti üzerine

¹⁰² Ünal, 2007, 232; huppar- “kase, kadeh, kap”; huppar kabına ; Ünal, 2007, 87; *BIBRU* “riton, hayvan şeklinde kap”; Sığır şeklinde *BIBRU* kabına; kamışa; Ünal, 2007, 234; huprušhi-“bir kap, kase, buhurdanlık, tütsülük”; huprušhi kabının önüne; pithos/küp'e.

¹⁰³ Lapaya ve zippulanaşna ekmeğine.

¹⁰⁴ M. Popko, *Kultobjekte in der hethitischen Religion (nach keilschriftlichen Quellen)*, Warszawa: 1978: 48.

¹⁰⁵ Libasyon sıvıları Bölüm 2.2.2'de ayrıntılarıyla işlenecektir.

¹⁰⁶ 1 kez, 3 kez, 4 kez, 5 kez, 12 kez, 13 kez ve 36 kez.

¹⁰⁷ Ünal, 2007, 192; ^{MUNUS}ŞU.GI “yaşı ve tecrübeli kadın, büyü uzmanı”

¹⁰⁸ Ünal, 2007, 534.

ritüeli yaptıran erkek¹⁰⁹ ya da kadın tarafından da libasyon sunumlarının yapıldığı görülmektedir.

Bayram törenlerinde libasyon sunumu için kullanılan kapların çeşitliliği ritüellerde görülmemektedir. Ritüellerin içerdiği konular ve libasyon uygulamalarındaki farklılıklar nedeniyle böyle bir durum oluşmaktadır. Ritüellerde *KUKUB*, *GAL* (pişmiş toprak *GAL*), *işpanduva*, *işpantuzzi* Gümüş *ZA.HUM*, *HAB.HAB* gibi kaplar libasyon sunumunda kullanılmaktadır. Kap çeşitliliğinin az olmasına karşın libasyon sıvıları bakımından ritüeller, bayram törenlerine göre daha zengindir. Ritüellerde şarap, bira, taval, valhi, marnuvant içkilerinin yanı sıra tatlı süt, bal, yağ, su ve kan gibi sıvılar libasyon sunumunda kullanılmıştır. Şarap ve bira en fazla kullanılan libasyon sıvılarıdır. Sıvı çeşitliliği ritüellerin içerdiği konulardan kaynaklanmaktadır. Arınma ve ölü ritüellerinde kullanılan su ile yer altı tanrılarına sunulan kan bunun en açık örnekleridir. Bu sıvılar, arınma ve ölü ritüellerinde önemli bir yere sahiptirler.¹¹⁰

Ritüellerde yapılan libasyonlar, kutsal mekanlarda ve çoğu zaman açık havada yapılmaktadır. Önceden belirlenmiş kutsal alanlara¹¹¹, kutsal nesnelere¹¹², kaplara¹¹³, yiyecek-içeceklere¹¹⁴, kurban olarak sunulan hayvanların üzerine¹¹⁵ ve bazı kutsal maddelere¹¹⁶ libasyon yapılmaktadır. Bazı ritüellerde koyun, domuz gibi hayvanlar ritüel sahibinin vekili olarak gösterilip kurban edildikten sonra üzerlerine libasyon yapılmaktadır. Fakat bu durum köpek kurbanı için geçerli değildir. Ritüel sahibinin vekili olarak tayin edilen köpek yavrusu kurban edildikten sonra üzerine herhangi bir sunum yapılmamaktadır.¹¹⁷ Bazı ritüellerde ise görevli kişiler nehir kenarlarına giderek bir takım işlemler gerçekleştirmektedirler. Nehrin kenarında çukur açarak ritüeli yöneten görevliler, hayvan, ekmek ve çeşitli kurbanlar yaparak ritüeli yaptıran

¹⁰⁹ Kurban beyi, Evin Beyi, Evin Sahibi.

¹¹⁰ Oliver R Gurney, *Some Aspects of Hittite Religion*. Schweich Lectures of the British Academy 1976, Oxford: (1977): 29.

¹¹¹ nehre, kaynak/pınar, toprağa, kayalığa, çukura, api'ye (kurban çukuru); *api*- "Yeraltı tanrılarının çağrıldığı kurban çukuru"; *api*- için Bkz. Ünal, 2007, 41.

¹¹² masanın önüne, sunağın önüne, direklerle/sütunlara

¹¹³ işnura kabı, huprušhi kabına

¹¹⁴ kalın ekmek üzerine, suya

¹¹⁵ Çukur içerisine yerleştirilen domuz üzerine, çukur içerisine yerleştirilen koyun üzerine, ocağın üzerinde yakılan siyah koyun üzerine, oğlağa.

¹¹⁶ Ünal, 2007, 409; ^{GIS}lueššar "bir çeşit tütüsü maddesi".

¹¹⁷ Esmâ Reyhan, *Hittit Kaynaklarında Kizzuvatna'lı Kadın Maštigga'ya Ait Ritüel Metinler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara: (2002): 47.

kişinin sorununu çözmeye çalışmaktadır. Libasyon sunumları ise bu ritüellerin vazgeçilmez bir parçasıdır.

Libasyon sunumları, bayram törenleri ve ritüellerin yanı sıra çeşitli kentlere ait kült metinlerinde, mitlerde ve kral heykellerine yapılan sunumlarda da görülmektedir. Libasyon sunumunda kullanılan kaplar, sıvılar, libasyonun yapıldığı yer ve libasyonu gerçekleştiren görevliler açısından bayram törenleri ve ritüellerden bir farkı bulunmamaktadır.

3.1.1. Arkeolojik Bulgulara Göre Görevlilerin Libasyon Sahneleri

Hititler, tabletlere kaydettikleri libasyon sunumlarına görsel olarak hayat vererek tasvirli arkeolojik malzemeler üzerine betimlemişlerdir. Kabartmalı vazolar, orthostatlar, steller, silindir ve damga mühürler, mühür baskıları üzerinde kral ve bazı görevlilerin libasyon sunumları özenle tasvir edilmiştir. Arkeolojik malzemeler üzerinde betimlenen sunaklar, tanrılar, libasyon kapları, şarkıcılar, müzisyenler tabletlerle uyum halindedir. Tasvirler, tabletlerde anlatılan libasyon sahnelerini bazı noktalar dışında eksiksiz yansıtmaktadır. Eksik olan nokta ise, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen hematitten yapılmış silindir-damga ve damga mühürleri üzerinde libasyon yapan kuş başlı figürlerin çivi yazılı tabletlerde yer almamasıdır. Tabletlerde libasyon yaptığı kaydedilen sayısız görevlinin betimlenmeyip, kuş başlı figürlerin bu türlü libasyon sunumlarını yaparken tasvir edilmesi düşündürücüdür. Muhtemelen bu durumun sebebi, kuş başlı figürlere ait libasyon sunumlarını anlatan tabletlerin henüz tespit edilememiş olmasıdır.

Tezimizde, arkeolojik bulgular üzerinde yer alan libasyon sahnelerini kralların libasyon sahneleri ve diğer görevlilerin libasyon sahneleri olmak üzere iki ayrı bölümde incelemeye çalışacağız. Hitit krallarının arkeolojik bulgular üzerinde yer aldığı libasyon sahneleri **4.BÖLÜM**'de ayrıntılarıyla anlatılacaktır. Diğer görevlilerin libasyon sahneleri ise bu bölümde detaylı olarak işlenecektir. Hitit krallarının dışında libasyon yapan görevlilere ait sahneler Eski Hitit ve İmparatorluk dönemlerinde sadece mühür ve mühür baskıları üzerinde görülürken, Geç Hitit Dönemi'nde sadece bir orthostat üzerinde rastlanmıştır.

3.1.1.1. Eski Hitit Dönemi (M.Ö. 1680-1420)

Hititler tarafından libasyon sahnesinin betimlendiği ilk örnekler Tyszkiewicz, Aydın ve Louvre AO 20.138 silindir-damga mühürleridir. Silindir-Damga mühür örnekleri, Erken Tunç Çağı III döneminden itibaren görülmektedir. Anadolu'da geleneksel mühür biçimi olan damga mühürle, tabletler üzerine yuvarlanarak, izi çıkarılan Mezopotamya kökenli silindir mühür, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden başlayarak, onu izleyen Eski Hitit Dönemi'nde de görülmektedir.¹¹⁸ M.Ö. 17. yüzyıla tarihlenen Hitit silindir-damga mühürleri, çekiç ya da yumru başlara sahip konik saplı ve silindir gövdelidir. Ortaya çıkarılan yeni mühür formuyla silindir ve damga işlevleri tek bir mühür üzerinde birleştirilmiştir. Bu tip mühürlerden Tyszkiewicz, Aydın ve Louvre AO 20.138 olmak üzere 3 örnek bilinmektedir. Üç mührün silindir gövdesi üzerinde tasvir edilen sahnede libasyon sunumlarını da içerisinde barındıran anlatımlar mevcuttur.

3.1.1.1.1. Tyszkiewicz mührü

Boston Fine Art Museum'da sergilenen Tyszkiewicz mührü¹¹⁹, Alp tarafından Konya-Karahöyük mühürleriyle karşılaştırılmış ve M.Ö. 17. yüzyıla (Eski Hitit Dönemi) tarihlendirilmiştir.¹²⁰ Mühür, üslup bakımından Anadolu özellikleri taşımaktadır (EK.16).¹²¹ Hematitten yapılmış silindir-damga mühür, 5.8 x 2.2 cm ölçülerine sahiptir (Res.3.1, Res.3.2, Res.3.3, Res.3.4).¹²²

Tyszkiewicz mührünün silindir kısmındaki kompozisyon alanı üstte bir gıoş bant, altta çift spiral bantla çerçevelemektedir.¹²³ Silindir mührün üzerindeki anlatım

¹¹⁸ Ali Dinçol ve Metin Alparslan, "Hitit Mühürcülüğü (Gliptik)", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (2013): 395.

¹¹⁹ Frankfort, 1939, Lev. XLIII o; A. Parrot, "Cylindre hittite nouvellement acquis (AO 20138)", *Syria* 28 (1951): Lev..XIV 2; Sedat Alp, "Libasyon Kapları "Gaga Ağızlı Desti" ile "Kol Biçimli Alet" ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları/Die Libationsgefässe "Schnabelkanne" und "armförmiges Gerät" und ihre hethitischen Bezeichnungen", *Belleten* 31 (1967): 516; Sedat Alp, *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans. Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Ankara: (1999): 43-44; Robert L. Alexander, "The Tyszkiewicz and Group of Stamp Cylindres", *Anatolica*, V, (1973-1976): 144-153.

¹²⁰ Sedat Alp, *Konya Karahöyük Mühürleri*, Ankara: (1994): 259.

¹²¹ Alexander, 1973-1976, 178.

¹²² Parrot, 1951, 186, dipnot 5; <https://collections.mfa.org/objects/186675>.

¹²³ Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul: (1992): 70.

üç sahneden oluşmaktadır. İlki tanrılar alayı ve libasyon sunumunu, ikincisi savaşı, üçüncüsü ise ölü yakma ritüelini temsil etmektedir.¹²⁴

İlk sahnede tahtında oturan Tanrı Ea¹²⁵, yukarı kaldırdığı sağ elinde kadeh, sol elinde ise üç adet lituus tutmaktadır. Tanrı Ea'nın karşısında vücutları birbirine dönük, ellerinin üstünde dünyayı taşıyan iki karışık varlık bulunmaktadır. Karışık varlıkların sağ tarafında Tanrı Ea'nın ikiyüzlü veziri Tanrı Usmu gaga ağızlı testiyle dünya üzerine libasyon yapmaktadır. Bu figürler, muhtemel yer altı dünyasının tasvir edildiği platform üzerinde yer alırlar. Yer altı dünyası, yerde yatan bir ölü ve mezar hediyesi olarak bırakılan gaga ağızlı testi ve iki kapla betimlenmiştir. Tanrı Usmu'nun arkasında Tanrı Ea'ya doğru yürür vaziyette üç tanrı figürü bulunmaktadır. Tanrı figürleri sağ ellerini dua jestinde bulunarak yukarı kaldırmıştır. Sol ellerinde ise birer hançer tutmaktadırlar. Öndeki uzun kıyafetli figür, başındaki daire sembolüyle Güneş Tanrıçası'nı temsil etmektedir. Arkasında yer alan boynuzlu ve konik başlıklı figür Fırtına Tanrısı'dır.¹²⁶ Uzun kıyafetli son figür ise başlığının üzerindeki hilal sembolüyle Ay Tanrısı'nı temsil etmektedir.¹²⁷ Üç tanrı figürünün belinde aşağıya doğru sarkan lituus bulunmaktadır. Üç tanrı figürünün arkasında aslan ve boğa figürleri yer almaktadır. İki hayvanın üzerinde ise çıplak Tanrıça İstar, iki elini havaya kaldırarak ayakta durmaktadır.

İkinci sahnede iki kişinin savaşta gerçekleştirdiği mücadele betimlenmiştir. Sağ elinde topuz tutan figür, sol ayağıyla yerde yatan figürün üzerine bastığı görülmektedir. Aynı zamanda bu figür sol elindeki mızrağı yerdeki figüre saplamaktadır. Yerde yatan figürün bir ayağı geriye doğru kıvrıkken, diğeri kendisini öldürmek üzere olan figüre tekme atmak ister gibi ileri uzatılmış şekilde tasvir edilmiştir. Savaşta yenilen figür ölmeye başladığı için yer altı dünyasına girerken gösterilmiştir. Yenilen figür tamamen ölmediği için bedeni tamamıyla yer altında gösterilmemiştir.

Üçüncü sahnede ise bir masa üstüne yatırılmış ölü'nün yakılması anlatılmaktadır. Ölü'nün yakılması üç huzme halinde yükselen alevlerden

---

¹²⁴Michael Boehmer, ve Hans Güstav Güterbock, *Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy, Grabungskampagnen 1931- 1939, 1952-1978*, Berlin: (1987): 37.

¹²⁵ Frankfort, 1939, 286.

¹²⁶ Frankfort, 1939, 287.

¹²⁷ Frankfort, 1939, 285.

anlaşılmaktadır. Masanın üzerinde yatan ölü çift yüzlü ve konik başlıklı gösterilmiştir. Masanın solunda kısa etekli figür elindeki bir nesneyle ölünün ayaklarının dibinde ayakta durmaktadır. Masanın sağ tarafında ise uzun kıyafetli bir figür sağ elindeki gaga ağızlı testiyle yanan ölünün üzerine libasyon yaparak ateşi söndürmektedir. Libasyon yapılan sıvının masa ayaklarının altındaki platformda yer alan çift kulplu çömleğe aktığı ve içinde toplandığı görülmektedir. Alp, ölü yakma sahnesinin Hitit çivi yazılı tabletlerinde anlatılan ölü yakma ritüelleriyle paralellik gösterdiğini söylemektedir. Ölünün yakıldığı masanın çivi yazılı ölü yakma ritüellerinde önemli rol oynayan ukturi-¹²⁸ olduğunu düşünmektedir. Ayrıca ölü yakma ritüellerinde yanan ölünün ateşinin bira ve şarapla söndürülmesini, elindeki gaga ağızlı testiyle ölüye libasyon yaparak ateşi söndüren figüre benzetmektedir.¹²⁹ Akyurt¹³⁰ bu sahneyi ölü yakma olarak tanımlarken, Alexander¹³¹ ise yakma olarak tanımlamamaktadır. Masa ayakları ve libasyon yapan figürün ayaklarının altında yer alan yer altı dünyasını temsil eden platformun içinde çift kulplu çömleğin yanı sıra eşek ve boğaya ait hayvan başları, nar, buğday demetleri bulunmaktadır. Alp, çift kulplu çömlek ve hayvan başlarının ateşi söndürmek için hazır tutulan içki kapları olduğunu ileri sürmüştür.¹³² Alexander ise, çift kulplu çömleği, hayvan başlarını ve yanında yer alan nar, buğday demetini tanrılara adanan kurban olarak değerlendirmektedir.¹³³ Sevinç, ölü ritüelleri metninde ateşin içkiyle söndürüldükten sonra geriye kalanların huppar kabına konulduğunu işaret ederek, çift kulplu çömleğin huppar kabı olabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca boğa ve eşek kafalarını ölü kurbanı olarak değerlendirmektedir.¹³⁴ Libasyon yapan figürün arkasında, üzerinden sular akan bir figür dans ederek ritüele eşlik etmektedir.

Silindir-damga mührün yuvarlak kaidesinin kenarında çift spiral bantla bir çerçeve bulunmaktadır. Çerçevenin içerisinde insan, kuş, keçi, pars, boğa ve aslan başlarıyla yuvarlak bir hat oluşturulmuştur. Yuvarlak hattın içerisinde iki hiyeroglif işaret yer almaktadır.¹³⁵

---

¹²⁸ Ünal, 2007, 755; ukturi- “Ölü yakma yeri ve ateşi”.

¹²⁹ Alp, 1999, 44.

¹³⁰ Metin Akyurt, *M.Ö. 2. Binde Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara: (1998): 153.

¹³¹ Alexander, 1973-1976, 149.

¹³² Alp, 1999, 44.

¹³³ Alexander, 1973-1976, 150.

¹³⁴ Fatma Sevinç, *Hititlerde Ölümlere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan Kurbanlar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara: (2007): 211-212.

¹³⁵ Darga, 1992, 71.

Tyskiewicz mührünün silindir kısmında yer alan kompozisyonun iki sahnesinde libasyon sunumu görülmektedir. İlk sahnede ikiyüzlü Tanrı Usmu, veziri olduğu Tanrı Ea için karışık varlıkların ellerinde tuttıkları dünyaya gaga ağızlı testiyle libasyon yapmaktadır. Tanrı Usmu'nun libasyon yaptığı sıvı bilinmemektedir. Diğer libasyon sunumu üçüncü sahnede ölü yakma ritüeli sırasında uzun elbiseli bir görevli tarafından yapılmaktadır. Ölü yakma ritüelinde görevli olan bu figür sağ elindeki gaga ağızlı testinin içindeki sıvıyı yanan ölünün üzerine akıtarak libasyon yapmaktadır. Akıtılan sıvı ise ölünün üzerinde yattığı masadan, altta yer alan kaba akmaktadır. Alp ve Sevinç, ölü ritüellerinde ukturi masası üzerinde yakılan ölünün ateşinin törende görevli kadınlar tarafından bira, şarap ve valhi içkisi dökülerek söndürülmesi anlatımını bu sahneye benzetmektedirler.¹³⁶ İkinci sahnede betimlenen libasyon sunumu, yakılan ölünün ateşini söndürmek için değil tanrılara yapılan bir libasyon olarak değerlendirilebilir.

3.1.1.1.2. Aydın mührü

Tyszkiewicz mührüne benzer bir mühür Güneybatı Anadolu bölgesinde yer alan Aydın ilinden satın alınma yoluyla ele geçmiştir.¹³⁷ Literatürde Aydın mührü olarak bilinen silindir-damga mühür Louvre Museum'da sergilenmektedir. Hematitten yapılmış olan mührün silindir kısmına bir kompozisyon, yuvarlak damga kısmına ise hiyeroglif işaretler işlenmiştir (EK.17). Mühür, 3,8 x 2,2 cm ölçülerine sahiptir (Res.3.5, Res.3.6).¹³⁸

Aydın mührünün silindir kısmındaki anlatımda Eski Suriye üslubunun baskın olduğu görülmektedir.¹³⁹ Silindir mühür üstte bir gioş bant, altta çift spiral bantla çerçevelenmiştir. Silindir mühür üzerindeki anlatım 3 sahneden oluşmaktadır. İlk sahnede tanrılar alayı ve libasyon sunumu betimlenmiştir.¹⁴⁰ Ayakları hayvan bacağı şeklinde arkalıklı tahta oturan Tanrı Ea, sol elinde üç lituus, sağ elinde ise orak tutmaktadır.¹⁴¹ Tanrı Ea'nın karşısında alçak bir masanın üzerinde karşılıklı iki aslan

¹³⁶ Alp, 1999, 45; Sevinç, 2007, 148.

¹³⁷ Frankfort, 1939, 285; Darga, 1992, 71.

¹³⁸ Parrot, 1951, 186, dipnot 5.

¹³⁹ Alp, 1999, 49; Alp, 1969, 516; Parrot, 1951, Lev.XIV 3.

¹⁴⁰ Alp, 1999, 49.

¹⁴¹ Boehmer ve Güterbock, 1987, 37.

ayakta durmaktadır. Aslanlar ön ayaklarıyla bir tepsi üzerinde kuşa benzer iki figür taşımaktadırlar. Aslanların sağında Tanrı Ea'nın veziri çiftyüzlü Tanrı Usmu sağ elindeki gaga ağızlı testiyle kendisine yakın olan aslanın başına libasyon yapmaktadır.¹⁴² Tanrı Usmu sol elinde uzun saplı balta/topuz tutmaktadır.¹⁴³ Vezir, kendisine doğru yürüyen üç tanrı figürünü baş tanrıya sevk etmektedir. Tanrılardan ilk ikisi pileli uzun etek, üçüncüsü ise kısa etek giymektedir. Üç tanrının da vücutlarının üst kısımlarından öne doğru uzanan birer mızrak görülmektedir. Tanrılarının bellerinde ise yan tarafa doğru sarkan lituus bulunmaktadır.

İkinci sahnede, ilk sahneye sırtını dönmüş sol elinde aşağı doğru sarkan bir nesne, sağ elinde ise bir topuz tutan uzun pileli kıyafetli, sakalsız bir tanrı bulunmaktadır. Tanrının başının önünde ise güneş ve gökyüzü hiyeroglif işaretleri yer almaktadır. Tanrının karşısında gökyüzünden akan sular altında ellerini kaldırmış çıplak bir figür görülmektedir. Figürün altında ise sular içinde bir balık yüzmektedir.

Üçüncü sahnede tahtta oturan bir tanrı bulunmaktadır. Tanrının ayaklarının altında bir geyik ya da karaca oturmaktadır. Her iki elini de öne doğru uzatan tanrı sol elinde bir kadeh tutmaktadır. Tanrı başında yıldızlı bir taçla betimlenmiştir. Tanrının önünde ve arkasında kuş başlı iki figür ayakta durmaktadır.¹⁴⁴ Tanrının arkasındaki figür kısa etekli, kanatlı ve uzun saçlıdır. Önündeki figür ise uzun kıyafetli ve kanatlıdır. Alp, kuş başlı figürlerin birini erkek, diğerini ise kadın görevliler olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁵

Silindir mühür üzerinde betimlenen arkalıklı ve hayvan ayaklı taht, Tanrı Ea, Tanrı Usmu, sular-balıklar arasında yüzen çıplak figür, kuş başlı karışık varlıklar Suriye mühür üslubunu yansıtmaktadır.¹⁴⁶ Mührün yuvarlak kaidesine betimlenen hiyeroglif işaretler Konya-Karahöyük mühürleriyle büyük yakınlık göstermektedir.¹⁴⁷ Hiyeroglif işaretlerde mührün sahibinin adının yazılı olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁸ Ne yazık ki hiyeroglif işaretlerin anlamları bilinmemektedir.

---

¹⁴² Alexander, 1973-1976, 145.

¹⁴³ Frankfort, 1939, 286, Text Fig. 92.

¹⁴⁴ Alexander, 1973-1976, 150.

¹⁴⁵ Alp, 1999, 50.

¹⁴⁶ Darga, 1992, 71.

¹⁴⁷ Boehmer ve Güterbock, 1987, 38.

¹⁴⁸ Darga, 1992, 71.

3.1.1.1.3. Louvre AO 20.138 envanter numaralı mührü

Hematitten yapılmış Louvre AO 20.138 envanter numaralı silindir-damga mühür Louvre müzesinde sergilenmektedir (**EK.18**). 4,5 x 2,2 cm ölçülere sahip olan mühür, Tyszkiewicz ve Aydın silindir-damga mühürleriyle aynı teknikle yapılmıştır (**Res.3.7, Res.3.8**).¹⁴⁹ Fakat mührün silindir kısmında yer alan anlatım Tyszkiewicz ve Aydın mühürlerinden farklıdır.¹⁵⁰ Mührün yuvarlak kaideli damga kısmında çift gioş bantla bir çerçeve bulunmaktadır.¹⁵¹ Çerçevenin içerisine hiyeroglif işaretlerle mühür sahibinin ismi kazınmıştır.

Silindir mühür üzerindeki kompozisyon üstte insan başları, altta hayvan başlarıyla oluşturulan bantla çerçevelenmiştir.¹⁵² Silindir mühürdeki anlatım yatay bir çizgiyle ikiye ayrılmıştır. Üzerine hem Anadolu hem de Kuzey Suriye kökenli motifler işlenmiştir. Üst frizde evlilik ritüeli, alt frizde ise av sahneleri yer almaktadır. Av sahnelerinin betimlendiği alt frizde birbirini izleyen olayların temsili yoluyla zamanın geçişi ima edilmektedir. Dört savaş arabası ölmüş ya da oklarla öldürülmüş hayvanların arasından geçmektedir. En arkadaki savaş arabasında bir oklu asker ve araba sürücüsü yer alırken diğerlerinde sadece araba sürücüsü bulunmaktadır. En öndeki savaş arabasının önünde bir aslan muhtemelen su içmek için sazlıklara doğru yürümektedir. Aslanın üzerinde tanımlanamayan bir nesne bulunmaktadır. Aslanın altında yer alan geyik savaş arabalarından hızla kaçmaya çalışmaktadır. Sazlığın önündeki ağacın üzerine tünemiş bir kartal tasvir edilmiştir. Ağacın önünde, aslanın üzerinde bir tanrı ayakta durmaktadır. Tanrı başında konik miğferi, kısa eteğiyle betimlenmiştir. Yukarı kaldırdığı sağ elinde topuz, sol elinde ise ok, yay ve üzerinde durduğu aslanın dizginlerini tutmaktadır. Tanrının önünde dört ölü hayvan yatar vaziyette tasvir edilmiştir. Avcılar, başarılı bir avın sonunda tanrıya avladıkları hayvanları kurban olarak sunmuşlardır.¹⁵³

Üst frizde iki tanrının buluşma sahnesi tasvir edilmiştir. Frizin ortasında tüm vücudu cepheden betimlenen çıplak tanrıçanın omuzlarından aşağıya sular akmaktadır.¹⁵⁴ Tanrıçanın arkasında sol ellerinde kap taşıyan dört tanrı

---

¹⁴⁹ Parrot, 1951, 180.

¹⁵⁰ Alexander, 1973-1976, 153.

¹⁵¹ Darga, 1992, 71.

¹⁵² Darga, 1992, 71.

¹⁵³ Alexander, 1973-1976, 154-155.

¹⁵⁴ Parrot, 1951, 182.

sıralanmaktadır. Çıplak tanrıçanın arkasındaki ilk tanrının kimliği belirlenememiştir. Kimliği belirlenemeyen tanrının arkasında, sol elinde uzun bir kap tutan ay tanrısı yer almaktadır. Ay tanrısının kimliği, yüzünün önündeki hilal ve disk şekillerine göre ortaya çıkarılmıştır. Ay tanrısının arkasında vücudunun çeşitli bölümlerinden ışınlar çıkan tanrı Güneş tanrısıyla ilişkilendirilmektedir. Güneş tanrısının arkasında uzun elbiseli ve kanatlı Tanrıça İştar son sıradadır. Çıplak tanrıçanın karşısında iki boğanın savaş arabasını çektiği Fırtına tanrısı betimlenmiştir. Çıplak tanrıça ve Fırtına tanrısının başlarının arasında iki vazoyu birbirine bağlayan akarsu figürü tasvir edilmiştir. Fırtına tanrısının sol ayağının arkasında kuş başlı, kanatlı, aslan vücutlu karışık varlık oturmaktadır. Karışık varlığın arkasında kuş başlı, kanatlı, uzun boylu karışık varlık sol elindeki gaga ağızlı testiyle libasyon yapmaktadır.¹⁵⁵ Muhtemelen bu iki figür yaşamın devamlılığını ve bitkisel üretimi simgelemektedir. Libasyon yapan figürün ayağının arkasında ank işareti bulunmaktadır. Ank işaretinden sonra gelen figürlerin görünümünün bir benzeri yoktur. İlk figür koşmaya hazırlanan sporcu gibi başını öne eğerek iki elini yere koymuş, sol dizini karnına çekerek sağ bacağını gergin şekilde zemine doğru uzatmıştır. Figürün başı, ensesi ve omuzları üzerinde sekiz adet bitkiye benzeyen nesnelere sahiptir. Figürün cinsiyeti hakkında herhangi bir yorum yapılamamaktadır. Bu figürün arkasında boynuzlu bir miğfere sahip, iki elini yüzünün önünde birleştirmiş sakallı bir tanrı bulunmaktadır. Tanrı figürünün başı ve elleri dışında geriye kalan tüm vücudu üst üste bindirilen kayalarla betimlenmiştir. Eşsiz olan bu iki figürün birbiriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Üst frizin en son figürü ise sakallı, boynuzlu sivri miğfere sahip dağ tanrısıdır. Üstü çıplak olan tanrının etekleri üst üste bindirilmiş dağlarla süslenmiştir.¹⁵⁶

Üst frizde Fırtına ve Çıplak tanrıçanın evliliği erkek gücü ve kadın doğurganlığının bir araya getirildiğini göstermektedir. Frizin her iki tarafında yer alan toprak ve su sembolleri bitkisel yaşam ve doğurganlığı desteklemektedir. Mühür, insanın hem bitki hem de hayvanla beslenmesi için ilahi yardıma muhtaç olduğunu gösterir.¹⁵⁷ Genel olarak silindir mühürde mitolojik bir konu işlenmiştir.

¹⁵⁵ Parrot, 1951, 183; Mellink, 1987, 68.

¹⁵⁶ Alexander, 1973-1976, 157-159.

¹⁵⁷ Alexander, 1973-1976, 160.

3.1.1.1.4. Tarsus mührü

Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen çekiç başlı hematit mühürlerin alt yüzleri ve kenarlarında bazı ritüel sahneleri betimlenmiştir (EK.19).¹⁵⁸ Bu tarz mühürlerin çoğunluğunda devamlılık gösteren sahneler yoktur. Her yüzde yer alan betimlemelerde ayrı ayrı konular işlenmektedir. Arkeoloji literatüründe Tarsus Mührü¹⁵⁹ olarak bilinen çekiç başlı hematit mühür beş yüze (A, B, C, D, E) sahiptir (Res.3.9).¹⁶⁰

A yüzünde taht üzerinde oturan bir tanrının huzurunda ayakta duran başka bir tanrı betimlenmiştir. Tasvir alanının sağında tahta oturan boynuzlu konik başlığa sahip sakalsız tanrı sol elinde şimşek/üç dişli yaba sembolünü tutmaktadır. Karşısında ayakta duran tanrı ise boynuzlu konik başlıklı ve sakalsızdır. Kısa etekle tasvir edilen tanrı sol elinde çift mızrak tutmaktadır.¹⁶¹ B yüzünde libasyon sunumu betimlenmiştir (Res.3.10, Res.3.11)¹⁶² Tasvir alanının sağında kanatlı güneş kursunun altında tahtında oturan bir tanrıça bulunmaktadır. Tanrıça ileri doğru uzattığı sağ elinde üç tane ok tutmaktadır.¹⁶³ Nesnenin hemen üstünde ank işareti yer almaktadır. Tanrıçanın önünde üzerinde bir bitki bulunan sunak tasvir edilmiştir. Sunağın üzerinde ise Fırtına tanrısının sembolü W işareti bulunmaktadır. Sunağın diğer tarafında uzun elbiseli, kuş başlı bir figür sol elindeki gaga ağızlı testiyle sunağın önüne libasyon yapmaktadır.¹⁶⁴ Kuş başlı figürün yüzünün önünde ank işareti bulunmaktadır. Tasvir alanında yer alan iki ank işaretinin üzerinde üçgen işaretler yer almaktadır.

C yüzünde tahta oturan tanrıça ve karşısında ayakta duran bir erkek figürü betimlenmiştir. Tasvir alanının sağında tahta oturan tanrıça sağ elinde muhtemelen dağ koyununu tutmaktadır.¹⁶⁵ Tanrıçanın karşısında ayakta duran erkek figür tahta doğru ilerlemektedir. Uzun bir kuyruğa sahip kısa etekli tasvir edilen figürün sağ elinde ince, ucu sivri, uzun bir nesne, sol elinde ise ince, sivri uçlu, kısa iki nesneyi tutmaktadır. Figürler dışında tasvir alanında ank ve üçgen işaretleri bulunmaktadır. D yüzünde tahta

¹⁵⁸ Darga, 1992, 71.

¹⁵⁹ Boehmer ve Güterbock, 1987, 54, Fig.39 a-e.

¹⁶⁰ Boehmer ve Güterbock, 1987, 56.

¹⁶¹ Alexander, 1973-1976, 176.

¹⁶² Alp, 1967, 515, 531, Res.3.

¹⁶³ D.G. Hogarth, *Hittite seals, with particular reference to the Ashmolean collection*, Oxford (1920): 38.

¹⁶⁴ Alexander, 1973-1976, 176.

¹⁶⁵ Hogarth, 1920, 38; Alexander, 1973-1976, 176.

oturan bir tanrı ve sunak tasviri yer almaktadır. Tasvir alanının sağında iskemle üzerinde oturan boynuzlu konik başlığa sahip sakalsız tanrı ileriye doğru uzattığı sağ elinde kuş ve tavşan tutmaktadır.¹⁶⁶ Tanrının karşısında yer alan sunağın üzerinde üst üste dizilmiş nesnelere bulunmaktadır. Ayrıca sunağın sağ üst köşesinde ank işareti yer almaktadır.¹⁶⁷

Mührün E yüzünde (alt yüz) yer alan kare damga kısmı çift gioş motifleriyle çevrilmiştir. Motifin içerisinde tahta oturan uzun saçlı tanrıça sol elinde tuttuğu bir nesneyle betimlenmiştir. Tanrıçanın karşısında sağ elinde bir nesne tutan bir erkek figürü yer almaktadır. Tanrıça ve erkek figürünün arasında yerde sunak, başlarının hizasında ise Fırtına Tanrısının sembolü 'W' bulunmaktadır.¹⁶⁸

Mührün beş yüzünde ayrı ayrı betimlenen tanrı ve tanrıçaların kıyafetleri, boynuzlu-konik başlıklar, ucu sivri ayakkabılar, yuvarlak tablalı konik ayaklı sunaklar, gaga ağızlı testi ve hiyeroglif işaretleri Hitit üslubunu göstermektedir.¹⁶⁹ Figürlerin biri cepheden, diğerleri profilden tasvir edilmiştir. B yüzünde betimlenen libasyon sahnesinde, sunumu gerçekleştiren kuş başlı figür profilden betimlenmiştir. Figürün başı hayvan, vücudu ise insan şeklinde tasvir edilmiştir. Kuş adam iri göz ve iri gagaya sahiptir.¹⁷⁰ Kuş başlı figür ucu kıvrık gaga ağızlı testile libasyon yapmaktadır.

3.1.1.1.5. British Museum – Çekiç başlı mühür

British Museum'da sergilenen çekiç başlı mühür hematitten yapılmıştır (EK.20).¹⁷¹ Mührün çekiç şeklindeki başının bir tarafı kırıktır. Beş tasvir yüzü (A, B, C, D, E)¹⁷² bulunan mühür satın alma yoluyla British Museum'a kazandırılmıştır.¹⁷³ Mührün D ve B yüzlerinde kuş başlı figürler betimlenmiştir (Res.3.12).

A yüzü üç çizgiyle ortadan ikiye bölünmüştür. Çizgilerin solunda gioş bant, sağında çift spiral bant bulunmaktadır. B yüzünde, diz çökmüş iki kuş başlı figür

¹⁶⁶ Hogarth, 1920, 74.

¹⁶⁷ Alexander, 1973-1976, 176-77.

¹⁶⁸ Alexander, 1973-1976, 175-76.

¹⁶⁹ Darga, 1992, 72.

¹⁷⁰ Mellink, 1987, 68.

¹⁷¹ Boehmer ve Güterbock, 1987, 56.

¹⁷² Boehmer ve Güterbock, 1987, 55, Fig.40 a-e.

¹⁷³ Hogarth, 1920, 74.

ortalarında betimlenen tek kulplu kabı elleriyle tutarken tasvir edilmiştir.¹⁷⁴ Tek kanatlı olarak gösterilen kuş başlı figürlerin sorguçları bulunmaktadır. C yüzü yatay tek çizgiyle ikiye bölünmüştür. Üstte gioş bant, altta çift spiral bant bulunmaktadır.¹⁷⁵ D yüzü, mühür alanının solunda tasvir edilen kuş başlı figürün sol elindeki gaga ağızlı testiyle çift yüzlü Tanrı Usmu'ya libasyon yapmaktadır (**Res.3.13**).¹⁷⁶ Kuş başlı figürün libasyon yaptığı gaga ağızlı testi, kıvrık gagalı, oval karınlı ve disk kaidelidir. Başlı hayvan, vücudu insan şeklinde betimlenen figür, iri göz ve gagaya sahiptir. Sorguçlu başla tasvir edilen figür boynuzlu konik başlık ve uzun bir elbise giymektedir.¹⁷⁷ Figürünün ayağının yanında ank işareti bulunmaktadır. Cepheden tasvir edilen Tanrı Usmu uzun pileli bir elbise giymektedir. Tanrı Usmu'nun sol elinde bir topuz, yukarı kaldırdığı sol elinin üzerinde hilal işareti bulunmaktadır. E yüzü mührün kaide-damga kısmıdır. 8 köşeli kaidenin ortasında gioş bantla yuvarlak bir hat oluşturulmuştur. Yuvarlağın içerisine iki hiyeroglif işaret kazınmıştır.

3.1.1.1.6. Dresden mührü

Hematitten yapılmış damga mühür 1,9 x 3,1 cm ölçülerine sahiptir (**EK.21 - Res.3.14**).¹⁷⁸ Kayseri kökenli olan mühür Dresden Müzesi tarafından satın alınmıştır.¹⁷⁹ Mühür, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.

Mührün ortasındaki yuvarlak alanda, mühür sahibinin ismi hiyeroglif işaretlerle yazılmıştır.¹⁸⁰ Hiyeroglif işaretler okunamadığı için mühür sahibinin ismi bilinmemektedir. Yuvarlak alanı çevreleyen biri diğerinden daha geniş iki dairesel şerit bulunmaktadır. Dar olan iç şeridin üzerinde ank, çiçek ve üçgen işaretleri doldurma motifleri olarak sıralanmıştır. Daha geniş olan dış çerçeve kısmında ise bir ritüel sahneye yer verilmiştir.¹⁸¹ Sahne iki mızrak ve ağaç motifiyle başlamaktadır. Ağacın önünde elinde mızrak tutan bir erkek figür ayakta durmaktadır. Mızraklı erkek figür önündeki kuş başlı figüre ritüel sırasında eşlik etmektedir. Kuş başlı figür sağ

¹⁷⁴ Alexander, 1973-1976, 174.

¹⁷⁵ Hogarth, 1920, 75.

¹⁷⁶ Alp, 1967, 515, Res.1; Alexander, 1973-1976, 173.

¹⁷⁷ Alexander, 1973-1976, 174.

¹⁷⁸ L. Messerschmidt, *Corpus inscriptionum Hettiticarum*, Berlin: (1900): 44-45, Lev. XLIII/4-5.

¹⁷⁹ Güterbock, 1977, 9-10.

¹⁸⁰ Boehmer ve Güterbock, 1987, 57, Fig.43.

¹⁸¹ Alp, 1967, 515, Res.2; Alp, 1983, Res.11.

elindeki gaga ağızlı testiyle önündeki sunağın dibine, sunağın karşısında oturan tanrı onuruna libasyon yapmaktadır.¹⁸² Tanrının arkasındaki figür uzun elbiselidir. Figürün önünde diz çökmüş vaziyette karşılıklı güneş kursunu taşıyan iki boğa başlı figür yer almaktadır. Boğa adamların arkasında uzun elbiseli bir figür sağ elinde kap taşımaktadır. Kap taşıyan figür, Hitit metinlerinden bilinen saki unvanlı görevli olmalıdır. Saki, önünde yer alan kuş başlı figüre ritüel sırasında eşlik etmektedir. Kuş başlı figür, sağ elindeki gaga ağızlı testiyle önündeki sunağın dibine, sunağın karşısında çapraz ayaklı iskemlesinde oturan tanrıya libasyon yapmaktadır.¹⁸³ Tanrı sol elinde kafasını arkaya doğru çevirmiş bir kuş tutmaktadır. Çerçeve içerisinde ayrıca sahnenin başlangıcını ve sonunu gösteren 5 hiyeroglif işaret bulunmaktadır. Mührün dış çerçeve kısmında kuş başlı görevliler tarafından iki defa tanrılara gaga ağızlı testiyle libasyon yapılmaktadır.

3.1.1.1.7. British Museum – Çekiç başlı damga mühür

Hematitten yapılmış çekiç başlı olduğu düşünülen damga mühür 1886 yılında British Museum tarafından satın alınmıştır.¹⁸⁴ Damga mührün sap kısmı kırıktır. Damga kısmında herhangi bir bozulma yoktur. 3.2 x 2.8 cm ölçülerine sahip mührün Yozgat'ta ele geçtiği söylenmektedir (EK.21 - Res.3.15).¹⁸⁵ Mühür, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedir.¹⁸⁶

Mührün ortasındaki yuvarlak alanda, mühür sahibinin ismi hiyeroglif işaretlerle yazılmıştır. Bir katibe ait olan mührün hiyeroglif işaretlerin kazındığı yuvarlak alanını çevreleyen dairesel şerit bulunmaktadır. Dairesel şeritte bir ritüel sahneye yer verilmiştir. Sahne Dresden mühründe tasvir edilen anlatıma çok benzemektedir. British müzesinde sergilenen mührde bir libasyon sahnesi bulunmaktadır. Sahne iki mızrak ve ağaç motifiyle başlamaktadır. Ağacın önünde elinde mızrak tutan bir erkek figür ayakta durmaktadır. Mızraklı erkek figür önünde diz çökmüş vaziyette karşılıklı güneş kursunu taşıyan iki boğa başlı figür yer

¹⁸² Ebru Oral, "Anadolu'da Eski Hitit Dönemi Mühürleri ve Mühür Baskıları Üzerinde Kuş-İnsan Karışımı Varlıklar", *Social Sciences Studies Journal* 3 (12), (2017): 2194.

¹⁸³ Mellink, 1987, 69.

¹⁸⁴ Messerschmidt, 1900, 44-45, Lev. XLIII/3.

¹⁸⁵ Alp, 1967, 515.

¹⁸⁶ Alp, 1983, Res.12 a-b, Hogarth, 1920, 75.

almaktadır.¹⁸⁷ Boğa adamların arkasında yüzü güneş kursuna bakan bir erkek figür yer almaktadır. Erkek figürün arkasında uzun elbiseli bir figür sağ elinde kap taşımaktadır. Kap taşıyan figürün Hitit metinlerinden bilinen saki unvanlı görevli olduğu düşünülmektedir. Saki, önünde yer alan kuş başlı figüre ritüel sırasında eşlik etmektedir. Kuş başlı figür, sağ elindeki gaga ağızlı testiyle önündeki sunağın dibine, sunağın karşısında tahtta oturan tanrıya libasyon yapmaktadır.¹⁸⁸ Tanrı sol elinde kafasını arkaya doğru çevirmiş bir kuş tutmaktadır. Çerçeve içerisinde ayrıca sahnenin başlangıcını ve sonunu gösteren hiyeroglif işaretler bulunmaktadır.

3.1.1.1.8. Boğazköy damga mührü

Boğazköy Yazılıkaya civarında ele geçen hematitten damga mührün konik sapı, sekiz adet iç bükey yanal yüzeylere sahiptir (**EK.21**).¹⁸⁹ Damga alanının kenarları zarar görmüştür. Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedir. Damga mührün ortasında mührün sahibinin ismi ve görevi öğrenilmektedir (**Res.3.16**). Bir sakiye ait olan mührde hiyeroglif işaretlerle yazılmış sa-ga ismi okunmaktadır.¹⁹⁰ Mührün orta kısmı etrafında geniş dairesel çerçeve içerisinde iki sahnedeki oluşmaktadır. İlk sahne de boğa ve aslanın arasında kalmış muhtemelen bir geyik ya da dağ keçisi tasviri yer almaktadır. İkinci sahnede tahtında oturan tanrıya yapılan libasyon sunumu betimlenmiştir. Sahne diz çökmüş ve elinde muhtemelen bir kap tutan saki figürüyle başlamaktadır. Saki figürünün önünde uzun elbiseli figür bulunmaktadır. Bu figür sağ elindeki gaga ağızlı testiyle önündeki çapraz ayaklı kaidenin üzerinde duran kabın üzerine libasyon yapmaktadır.¹⁹¹ Kabın önü ve arkasında yıldız motifi bulunmaktadır. Kabın önünde arkalıklı ve üzerinde kurban malzemeleri bulunan bir sunak yer almaktadır. Sunağın karşısında bir tanrı arkalıklı tahtta oturmaktadır. Tanrı sol elinde asa benzeri bir nesne tutmaktadır. Oturan tanrının arkasında ön ayaklarının üzerine oturmuş boğa figürü bulunmaktadır.¹⁹²

¹⁸⁷ Alexander, 1973-1976, 173.

¹⁸⁸ Alexander, 1973-1976, 173.

¹⁸⁹ Thomas Beran, *Die hethitische Glyptik von Boğazköy 1, Die Siegel und Siegelabdrücke der vor- und althethitischen Perioden und die Siegel der hethitischen Grosskönige*, Berlin: (1967): Lev. III, 134.

¹⁹⁰ Beran, 1967, 30.

¹⁹¹ Alp, 1967, 515, Res.4; Hans Güstav Güterbock, *Siegel aus Boğazköy 2. Teil: Die Königssiegel von 1939 und die übrigen Hieroglyphensiegel*, Berlin: (1942): 77, 221.

¹⁹² Beran, 1967, 62.

3.1.1.1.9. Boğazköy mühür baskısı

Boğazköy’de ele geçen bir mühür baskısının yüzeyi üç sıra iç içe çemberle çevrilmiştir (EK.21 - Res.3.17).¹⁹³ Mührün ortasındaki yuvarlak alanda kuş başlı figürle koyuna benzeyen bir figür karşılıklı oturmaktadır. Yuvarlak alanı çevreleyen biri diğerinden daha geniş iki dairesel şerit bulunmaktadır.¹⁹⁴ Dar olan dairesel çerçeve gioş bantla süslenmiştir. Daha geniş olan dış çerçeve kısmında ise kült ve av sahnesine yer verilmiştir.¹⁹⁵ Tahtında oturan, elinde kuş tutan tanrıça önünde yer alan sunağa bir erkek figür tarafından gaga ağızlı testiyle libasyon yapılmaktadır. Libasyon yapan figürün arkasında bir elinde kap taşıyan figür bulunmaktadır.¹⁹⁶ Libasyon sahnesinin devamında av sahnesi işlenmiştir. Diz çöken avcı elindeki yayla geyik, aslan gibi hayvanlara ok fırlatmaktadır. Avcının sadece ayakları, yayı ve oku görülmektedir. Daha önce fırlattığı oklar hayvanların üstünde betimlenmiştir.¹⁹⁷

3.1.1.2. İmparatorluk Dönemi (M.Ö.1420-1190)

3.1.1.2.1. Boğazköy mühür baskısı

Mühür baskısının sol tarafında çift başlı kartalın üzerinde ayakta duran erkek figürü profilden betimlenmiştir (EK.22 - Res.3.18). Başında takke, uzun cüppeli figür ucu sivri ayakkabılara sahiptir. Figürün karşısında geyiğin üzerinde ayakta duran bir tanrı bulunmaktadır. Mühür baskısının sağ kenarı kırık olması sebebiyle tanrının sadece ileriye doğru uzattığı eli görülmektedir. Tanrının elinin üzerinde yer alan hiyeroglif işaretlerin okunmasıyla Kralın Koruyucu Tanrısı olduğu önerilmiştir. Erkek figürünün yüzünün önünde hiyeroglif işaretleriyle ismi yazmaktadır. Erkek figür sol elindeki gaga ağızlı testiyle geyiğin üstündeki tanrıya libasyon yapmaktadır. Gaga ağızlı testiye aşağıya doğru eğen figür, kabın içerisindeki sıvıyı iki katlı altlığın üzerinde duran bir kabın içerisine akıtmaktadır.¹⁹⁸

¹⁹³ Beran, 1967, 30, Lev.III, 135.

¹⁹⁴ Güterbock, 1942, 220, 77.

¹⁹⁵ Oral, 2017, 2193.

¹⁹⁶ Beran, 1967, 30.

¹⁹⁷ Darga, 1992, 73.

¹⁹⁸ Susanne Herbordt, *Die Prinzen- und Beamtsiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullien aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*, Mainz: (2005): 272, Lev.32 No: 409

3.1.1.2.2. Boğazköy silindir mühür baskısı

Boğazköy’de tespit edilen silindir mühür baskısının üzerinde libasyon sunumu yer almaktadır (EK.22 - Res.3.19).¹⁹⁹ Mühür baskısının ortasında uzun elbiseli, sivri başlıklı bir tanrıça bulunmaktadır. Tanrıça ileriye doğru uzattığı sağ elinde yayvan ağızlı bir kap tutmaktadır. Tanrıçanın önünde bir ucu bezle kaplı, yükseltilmiş yan duvara sahip sunak betimlenmiştir.²⁰⁰ Sunakla tanrıça arasında bir boğa yer almaktadır. Sunağın diğer tarafında kısa etekli, başında boynuzlu yuvarlak takke bulunan bir erkek tasvir edilmiştir. Omzunda yay olan erkek figürü sol elindeki kapla sunağın önündeki kaba libasyon yapmaktadır. Dinçol, omzunda yayla tasvir edilen erkek figürün ^DLAMMA ‘Koruyucu Tanrı’ olduğunu düşünmektedir.²⁰¹ Tanrı/erkek figürünün arkasında mühür sahibinin ismi lu-pa-ki olarak okunmaktadır. Tanrıçanın arkasındaki sunağın üzerinde muhtemel üç kurban ekmeği bulunmaktadır. Sunağın solunda ise sol elinde bir bıçak tutan figür betimlenmiştir. Boehmer, mühür baskısını M.Ö. 15. yüzyıla tarihlemektedir.²⁰² Dinçol ise lu-pa-ki isminin M.Ö. 14. ve 13. yüzyıla ait çivi yazılı tabletlerde geçtiğini ve tarihlenmenin doğru olmayabileceğini öne sürmektedir.²⁰³

3.1.1.3. Geç Hitit Dönemi (M.Ö. 1190-700)

3.1.1.3.1. Kargamış orthostati

Kargamış Su Kapısı (Water Gate)’de in situ olarak tespit edilen orthostat, kireçtaşıdan yapılmıştır.²⁰⁴ 2.30 x 1.35 m. ölçülere sahip orthostatın üzerinde libasyon sahnesi betimlenmiştir (EK.23 - Res.3.20).²⁰⁵ Orthostatın sağ kısmında çift boynuzlu konik başlığa sahip Tanrı Tarhunzas yer almaktadır. Tanrı Tarhunzas yukarı kaldırdığı sol elinde bir balta tutmaktadır. Tahribat sebebiyle Tanrı Tarhunzas’a ait

¹⁹⁹ Belkis Dinçol, “Töerge Siegelkopien Aus Boğazköy”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara: (1998): 168, Res.1.

²⁰⁰ Fraktin kaya kabartmasındaki sunağa çok benzemektedir.

²⁰¹ Dinçol, 1998, 169.

²⁰² Boehmer ve Güterbock, 1987, 104, Lev.XXXVII 302.

²⁰³ Dinçol, 1998, 169.

²⁰⁴ C.L. Woolley, *Carchemish. Report on the excavations at Jerablus on behalf of the British Museum, conducted by Woolley C.L. with Lawrence T.E. and Guy P.L.O., Part II: The town defences*, London: (1921): Lev.B.30.

²⁰⁵ Woolley, 1921, 112; Alessandra Gilibert, “Religion and Propaganda under the Great Kings of Karkemış”, *Studia Asiana* 9 (2015): 144, Fig.3

diğer detaylar bilinmemektedir. Fakat Tarhunzas'ın kısa etekli olarak tasvir edildiği düşünölmektedir.²⁰⁶ Tanrının önünde yan yana iki boğa ayakta durmaktadır. Muhtemelen Tanrı Tarhunzas kayıp olan sağ eliyle boğaların dizginlerini tutmaktadır.²⁰⁷ Boğalar ve Tarhunzas'ın üstüne kanatlı güneş kursu betimlenmiştir. Boğaların önünde uzun boylu, boyun arkasına düşen kare saçlı, uzun elbiseli erkek figür tasvir edilmiştir. Erkek figür sağ elindeki testiyle önünde bulunan kaba Tanrı Tarhunzas onuruna libasyon yapmaktadır.²⁰⁸ Erkek figür sol elinde bir kuş tutmaktadır. Erkek figürün arkasında yer alan kısa boylu figür muhtemelen libasyon sunumundan sonra Tarhunzas'a kurban edilecek keçiyi boynuzundan tutmaktadır. Figürün saçlarının ön tarafı düz, ensesine gelen arka kısmı ise içe doğru kıvrıktır. Kısa kollu, kısa etekli bir elbise ve belinde kemerle betimlenen figürün bacakları çıplaktır.

3.1.2. Yazılı Belgelerde Görevlilerin Libasyon Sunumları

Hitit çivi yazılı tabletlerde libasyon sahneleri daha öncede belirtmiş olduğumuz gibi bayram törenleri, ritüeller, kült metinleri, dua metinleri ve mitlerde detaylı olarak anlatılmıştır. Bayram törenleri, ritüeller, kült metinleri ve mitlerde kralın dışında libasyon sunumu yapan görevliler bulunmaktadır. Tezimizde yazılı belgelerde yer alan libasyon sunumlarını, kralların libasyon sunumları ve diğer görevlilerin libasyon sunumları olmak iki ayrı bölümde incelemeye çalışacağız. Yazılı belgeler ışığında incelenecek Hitit krallarının libasyon sunumları **5. BÖLÜM**'de detaylı olarak anlatılacaktır. Bu bölümde ise Hitit kralı dışında libasyon sunumu yapan görevliler hakkında çivi yazılı tabletlerde yer alan bilgiler detaylı olarak değerlendirilecektir.

3.1.2.1. Bayram törenlerinde libasyon sunumu

Libasyon sunumu en çok bayram törenlerinde uygulanan bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Törenlerde, çeşitli görevliler tarafından libasyon sunumu gerçekleştirilmektedir. AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bayramı, Hititler tarafından ilkbahar geldiğinde kutlanmaktadır. Kralın baş katılımcı olduğu kült gezileri ve icra edilen

---

²⁰⁶ Woolley, 1921, 113.

²⁰⁷ Woolley, 1921, 113.

²⁰⁸ Alp, 1967, 516.

törenlerden oluşmaktadır.²⁰⁹ Bayramda libasyon sunumu kral tarafından defalarca gerçekleştirilmektedir. Bayram törenlerinin belirli bölümlerinde kralın dışında aşçıların başı, LÚAZU ve LÚHAL tarafından da libasyon yapılmaktadır. Bayramın 16. gününde Tanrı Zababa onuruna Hattuşa'da yapılan törenlerde aşçıların başı çeşitli yerlere defalarca libasyon yapmaktadır. KBo IV 9 numaralı metinde libasyon sunumları şöyle anlatılmaktadır:

Aşçıların başı şarapla dolu işpantuzzişar kabını krala sunar, kral elini koyar.²¹⁰ Aşçıların başı Taht tanrısına ve Tanrı ZABABA'ya 3 defa libasyon yapar.²¹¹ Aşçıların başı masa adamlarının başı içeriği temizlerler. Aşçıların başı ocağa bir defa libasyon yapar. Taht tanrısına bir kez, pencereye bir kez kapı sürgüsüne bir kez tekrar ocağın yanına bir kez libasyon yapar.²¹² (Aşçıların başı) Hattuşili'nin heykeline bir kez libasyon yapar. Kral reverans yapar. Soyтары konuşur, konuşmacı rahip seslenir.²¹³

Aşçıların başı işpantuzzi kabıyla libasyon yapmadan önce kral kaba elini koymaktadır. Bu eylem kralın yerine törende vekil olarak sunum gerçekleştirecek olan görevlilerin hareketinden önce yapılmaktadır. Kralın libasyon yapma vekili olarak seçilen aşçıların başı ise tanrılara, kutsal alanlara, objelere ve Hattuşili heykeline defalarca şarapla libasyon yapmaktadır.

Bayramın 34. günü saki tarafından Pişkurunuva dağında geyiklere altın tapişana kabıyla libasyon yapılmaktadır. KUB XXV 18 numaralı metinde libasyon sunumu şöyle anlatılmaktadır:²¹⁴

Kral arabaya biner ve Pişkurunuva dağına gider. Kral hilamna evinin kapısına ulaşınca arkiu evinin diğer tarafına 50 kalın ekmeği yığarlar. Kral arabadan iner ve indiği yere oturur. HUB.BÍ/dansçı 1 kez döner. Onlar geyiklerin yanına gider. Saki altın tapişana kabını tutar ve geyiklere libasyon yapar.

AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayram törenlerinde aşçı başı ve sakinin yanı sıra LÚAZU ve LÚHAL tarafından da libasyon sunumu yapılmaktadır.²¹⁵

²⁰⁹ AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bayramı. Bölüm 5.1.1'de detaylı olarak değerlendirilecektir.

²¹⁰ E. Badalı ve C. Zinko, *Der 16. Tag des AN.TAH.ŞUM-Festes. Text, Übersetzung, Kommentar, Glossar*, (1989): 13, 47; 18, 49; CTH 612; KBo IV 9 öy.II 51-52.

²¹¹ Alp 1967, 523; CTH 612; KBo IV 9 öy.III 1-3

²¹² Albert Goetze, "Hittite şipant-", *JCS* 23, (1970-1971): 79, I.23; CTH 612; KBo IV 9 öy.III 6-10

²¹³ Badalı-Zinko, 1989, 49; CTH 612; KBo IV 9 öy.III 11-12

²¹⁴ Alp, 1983, 337-338; Özlem Sir Gavaz, "Hititçe Metinlerde Geçen HUR.SAG^{Pi}şkurunwa Üzerine", 5. *Çorum Kazı ve Araştırma* Sempozyumu, Çorum: (2015a): 199-200.

²¹⁵ AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramında yer alan diğer libasyon sunumları için bkz. Sedat Alp, *Beitrage Zur Enforchung Des Hethitischen Tempels. Kultanlagen Im Lichte Der Keilschrifttexte*, Ankara; (1983): 64-65; CTH 612; IBoT I 4 öy.III 5-11 (aşçıların başı); Alp 1967, 523; CTH 612; KUB X 23 öy.III 9-16 (aşçıların başı); Alp 1967, 523; CTH 612; KUB X 23 ay.IV 11-18 (aşçıların başı); Alp, 1983, 164-65; Doğan-Alparslan, 2009, 124; Esmâ Reyhan, "Hititlerde Bayram Ritüelleri", *Çorum Kültür Sanat*

Hititler'in bayram takviminde yer alan nuntariyaşhaş bayramının²¹⁶ kutlandığı törenlerde kral ve kraliçenin yanı sıra aşçıların başı ve hamina adamı²¹⁷ (mabeynci) tarafından libasyon sunumu yapılmaktadır. Bayramın 5. gününde yapılan kutlamaları anlatan KBo II 43 19-22 + KUB XLI numaralı metinde aşçıların başı Tanrı Telipinu ve Arinna'nın Güneş Tanrıçasının yanı sıra çeşitli kutsal nesnelere ve yerlere libasyon yapmaktadır.²¹⁸

Aşçıların başı Tanrı Telipinu'ya 3 defa libasyon yapar. Arinna'nın Güneş Tanrıçasına 1 defa, adı çağırılan Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na bir defa, av çantasına ^{KUŞ}kurşa bir defa, temiz iç odaya bir defa, kapı sürgüsüne 1 defa, ocağın yanına 1 defa libasyon yapar.

Hattuşa'da kutlanan KILAM²¹⁹ bayramında aşçıların başı, rahip ve berberler libasyon yapmaktadır.²²⁰ Berberler sığır başları şeklindeki gümüş 2 kapla libasyon yapmaktadır.²²¹ “Saki aşağıda ayakta durur. Saki gümüşten sığır başlarına elini koyar. Temizlikçi/berberler 2 gümüşten sığır başıyla libasyon yaparlar. ALAM.ZU adamları aha diye bağırırlar.”

Hurri kökenli Hişuva bayramında²²² ise saki ve rahipler tarafından libasyon yapıldığı anlatılmaktadır.²²³ KBo XV 68 numaralı metinde sakinin gümüş tapişana kabıyla şarap libasyonu şöyle anlatılmaktadır:²²⁴ “Sonra saki şarap dolu gümüş tapişana kabıyla libasyon yapar.”

Dergisi 13, Çorum: (2011): 37; CTH 625 ; KBo XIX 128 öy.I 25-30 (^{LÜ}AZU); Alp, 1983, 170-71; Doğan-Alparslan, 2009, 124; Reyhan, 2011, 37; CTH 625; KBo XIX 128 öy.III 34-39 (aşçıların başı); M.Popko ve Piotr Taracha, “Der 28. und der 29. Tag des hethitischen AN.TAḪ.ŞUM-Festes”, *Altorientalische Forschungen 15*, (1988): 91, 95; CTH 616; KUB XX 59 ay.V 11-16; Goetze, 1971, 84, III.109 (aşçıların başı ya da ^{LÜ}HAL); Popko-Taracha, 1988, 91-92, 95; CTH 616 ; KUB XX 59 ay.VI 11-25; KUB X 41 1-9; Goetze, 1971, 79, I.23 (aşçıların başı ya da ^{LÜ}HAL); Goetze, 1971, 79, I.23; CTH 618; KUB XXV 18 ay.IV 24-32 (aşçıların başı); Alp 1967, 523-24; CTH 618; KUB XXV 18 ay.V 14-25 (aşçıların başı); Alp, 1983, 42; Goetze, 1971, 80, I.40; CTH 625; KBo IV 13 v 11-13 (^{LÜ}HAL); Goetze, 1971, 84, III.100; CTH 625; KBo IV 13 iv 26-29.

²¹⁶ nuntariyaşhaş Bayramı. Bölüm 5.1.2'de detaylı olarak değerlendirilecektir.

²¹⁷ hamina adamı'nın “mabeynci” libasyon sunumu için bkz. Mitsuo Nakamura, *Das hethitische nuntariyaşha-Fest*, Leiden: (2002); 217-218; CTH 626; KBo XI 30 öy.I 6-17.

²¹⁸ Nakamura, 2002, 178; CTH 626; KBo XI 43 19-22 + KUB XLI 53 2-7.

²¹⁹ KILAM Bayramı. Bölüm 5.1.3'te detaylı olarak değerlendirilecektir.

²²⁰ KILAM bayramında yer alan diğer libasyon sunumları için bkz Itamar Singer, *The Hittite KILAM Festival, Studien zu den Boğazköy Texten 28*, Wiesbaden: (1984): 25; CTH 627; KUB X 1 + KBo XXX 7 +KUB X 9 ay.V 1-9 (aşçıların başı); Singer, 1984, 98; CTH 627; KBo XXV 180 ay. 7-9 (rahip).

²²¹ Singer, 1984, 60; CTH 627; KBo XI 38 ay.V 14-19.

²²² Hişuva Bayramı. Bölüm 5.1.4'de detaylı olarak değerlendirilecektir.

²²³ Hişuva bayramında yer alan diğer libasyon sunumları için bkz. Goetze, 1971, 83, III.91; CTH 628; KUB XXV 48 iv 12-13; Goetze, 1971, 84, III.101; CTH 628; KBo XV 58 ay.v 8-10 (saki); Alp, 1983, 250-52, Nr.97; CTH 628; IBoT III 55 13.

²²⁴ Goetze, 1971, 84, III.92; CTH 628; KBo XV 68 iii 7-8.

Bayram törenleri kutlanırken libasyon sunumuna en fazla başvuru alan bayram Gök Gürültüsü bayramıdır²²⁵. Törenlerde kral, saki, aşçıların başı, saray görevlileri ve masa adamlarının başı tarafından tanrıların onuruna defalarca libasyon sunulmaktadır.²²⁶ Aşçıların başı taval, valhi ve şarapla masanın önüne yaptığı libasyonlar KBo XVII 75 numaralı metinde şöyle anlatılmaktadır:²²⁷ “*Aşçıların başı taval içkisi dolu 1 KUKUB kabı, valhi içkisi dolu 1 KUKUB kabı, şarap dolu 1 KUKUB kabı toplamda içki dolu 3 KUKUB kabını krala sunar. Kral kaplara elini koyar. Aşçıların başı masanın önüne her biriyle libasyon yapar.*” Saray görevlisi kralın tanrıları içmesinin ardından altın işkaruh kabıyla pencerenin dışına libasyon yapmaktadır. Törene şarkılarla eşlik edilmektedir.²²⁸

Kral pencerenin önünde reverans yapar. Dışardan iç oda/yatak odasına çağırır. Sonra kral ayakta Fırtına Tanrısı ve Tanrı Vaşezzili’yi içer. Saray görevlisi altın işkaruh kabıyla pencerenin dışına libasyon yapar. Şarkıcılar şarkı söyler. arkami ve galgalturi müzik enstrümanlarını çalarlar. Saray görevlisi 1 kalın ekmeği krala verir. kral böler. Saray görevlisi kraldan kalın ekmeği geri alır ve onu tekrar pencerenin önündeki masaya koyar.

Ay bayramı²²⁹ törenlerinde de libasyon sunumları yapılmaktadır. Kral, saki, aşçıların başı ve saray görevlisi tarafından gerçekleştirilen libasyonlarda taval, şarap ve taze şarap sunulmaktadır.²³⁰ KUB XXVII 69 numaralı metinde kraliçe harzazuta ekmeğini dudağına değıdirdikten sonra saray görevlisinin aşçısı tarafından altın zalhai kabıyla ocağın yanına şarap libasyonu yapılmaktadır:²³¹ “*Kraliçe dudağı(nı) harzazuta- ekmeğine değıdirir. Saray görevlisinin aşçısı altın zalhai- kabı ile şarabı ocağın yanına libasyon yapar.*”

²²⁵ Gök Gürültüsü Bayramı. Bölüm 5.1.5’te detaylı olarak değıerlendirilecektir.

²²⁶ Gök Gürültüsü bayramında yer alan diğer libasyon sunumları için bkz. Erich Neu, *Ein althethitisches Gewitterritual, Studien zu den Boğazköy Texten 12*, Wiesbaden: (1970); Francesco G. Barsacchi, *Le feste ittite del tuono: edizione critica di CTH 631, Studia Asiana 12*, Firenze: (2017): CTH 631; KBo XVII 74 + KBo XVII 11; Barsacchi, 2017; KBo XVII 75; KBo XX 61; KBo XLVI 153.

²²⁷ Barsacchi, 2017, 71-72, 78; CTH 631; KBo XVII 75 öy.I 52-55.

²²⁸ Barsacchi, 2017, 98, 102; CTH 631; KUB XVII öy.II 37-45

²²⁹ Ay Bayramı. Bölüm 5.1.6’da detaylı olarak değıerlendirilecektir.

²³⁰ Ay bayramında yer alan diğer libasyon sunumları için bkz. CTH 591; Jörg Klinger, *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht, Studien zu den Boğazköy-Texten 37*, Wiesbaden: (1996): 314-15; KBo XX 67 ay.III 6-9 (saki); Klinger 1996, 554-555; KUB II 13 öy.II 40-43 (aşçıların başı); Klinger 1996, 560-61; KUB II 13 ay.IV 7-11 (saki); Klinger 1996, 560-61; KUB II 13 ay.IV 15-19 (saki).

²³¹ Klinger 1996, 526-527; CTH 591; KUB XXVII 69 öy III 5-10

Bayramlarda kraliçe ve prens tarafından da tanrılara libasyon yapılmaktadır. Kraliçe tarafından kutlanan bir bayramda, kraliçenin şarapla libasyon yaptığı anlatılmaktadır.²³²

*Kraliçe tanrının yatak odasına/iç odanın içerisine girer. O pithos/erzak kabına reverans yapar. 1 ıslak/nemli ekmeği ana tanrıça için böler. Onu tekrar pithosa koyar. Şarapla pithosa 1 defa **libasyon yapar**. 1 defa Tanrı Gulša'ya, 1 defa Tanrı Šulinkatti'ye, 1 defa Tanrı x'e **libasyon yapar**.*

Bayram töreninde kraliçenin yanı sıra saray görevlisinin de bira, şarap, taval ve valhi ile libasyon yaptığı görülmektedir.²³³ Ayrıca kraliçe nuntariyaşhaş, ay bayramı ve ismi tespit edilemeyen bir bayramda²³⁴ da libasyon yaptığı görülmektedir. Prens ise kendi tarafından kutlanan bir bayram töreninde libasyon yapmaktadır. Sunağa benzeyen bir kült nesnesinin önüne bira ile 3 defa libasyon yapmaktadır:²³⁵ ”Saki bira dolu KUKUB kabını/testiyi prene verir. Prens tahtadan halputili²³⁶'nin önüne 3 defa **libasyon yapar**”.

Yukarıda detaylı olarak bahsedilen bayramlar dışında Tanrı Ziparva Bayramı²³⁷, Şarişsa Bayramı²³⁸, Arinna'nın Güneş Tanrıçası için Kutlanan Kış Bayramı²³⁹, Bahar Bayramı²⁴⁰, Aşușatalla Erkeklerinin Bahsedildiği Bayram²⁴¹,

²³² Alp, 1983, 337, 370; CTH 646; KUB XXXII 108 öy.10-15.

²³³ Alp, 1983, 230-32, Nr.77; Goetze, 1971, 84, III.97; CTH 646; KUB XXV 15 1-23, “Saray görevlisi ... bira, şarap, taval içkisi ve valhi içkisini KUKUB kaplarından **libasyon yapar**.”

²³⁴ Alp, 1983, 258, Nr.105; KBo XX 88 Rs.IV 10-14 – CTH 670; “Saray görevlisi gümüş işpantuziaşsar kabını krala ve kraliçeye verir. Kraliçe **libasyon yapar**. Saray görevlisi işpantuziaşsar kabını kraliçeden geri alır ve onu tekrar sunağa koyar.”; Alp, 1983, 260-62, Nr.108; KUB XLIII 28 ay.III 4-11 – CTH 670 “Saray görevlisi işpantuziaşsar kabını krala ve kraliçeye verir. Kraliçe işpantuziaşsar kabıyla **libasyon yapar**. Kabı oraya geri getirir. Saray görevlisi altın tapişena kabını kraliçeye verir. Kraliçe libasyon yapar. Saray görevlisi tapişena kabını kraliçeden geri alır. Kraliçe tanrıya reverans yapar. Sonra Tanrı Telipinu'yu içer.”

²³⁵ Goetze, 1971, 79, I.28; CTH 647; KUB XX 88 ay.VI 16-17.

²³⁶ Sunağa benzeyen kült nesnesi, bkz. Ünal, 2007, 152.

²³⁷ Goetze, 1971, 79, I.28; CTH 750; KUB II 4 V 13-16 vd.; “Saray görevlisi marnuanda içkisi dolu tapişana kabını alır ve Tanrı Ziparva huzuruna 2 defa **libasyon yapar**”.

²³⁸ Goetze, 1971, 84, III.106; CTH 636; KUB XX 99 ii 21 “Sonra o taval içkisini hyvaşi taşının önüne 2 defa **libasyon yapar**.”

²³⁹ Alp 1967, 527-29, dipnot:41; Yaşar Coşkun, “Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları [Die wichtigsten Libationsgefasse in den Boğazköy-Texten]”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi* 27, Ankara: (1969): 93; CTH 598; KUB II 6 II 10-15 “Aşçıların başı şarap dolu zalhai- kabını krala verir. Kral elini koyar. Aşçıların başı ocağa 1 defa **libasyon yapar**. Sonra şarabı işşaruh- kabının içine döker.”

²⁴⁰ Goetze, 1971, 79, I.27; CTH 595; KUB X 75 ii 9 vd. “Hamina adamı (mabeynci) sunağa 3 defa libasyon yapar. geri döner.. Sonra 3 defa **libasyon yapar**. Tekrar 3 defa döner ve sonra 3 defa **libasyon yapar**”.

²⁴¹ Goetze, 1971, 82, III.68; CTH 665; KUB XXXV 133 21-23, “O 1 lokma/parça vageşsar ekmeğini tahta masadan alır ve vageşsar ekmeğini parçalar. Tatlı şarabı **libasyon yapar**.”

Yeraltı Dünyası Tanrıları için Bayram²⁴², Kizzuvatna Bayramının Parçaları²⁴³, İstanuva Bayramı²⁴⁴, Tanrı Telipinu için Yapılan Bayram²⁴⁵, Tuhumiyara Şehrinin Bayramları²⁴⁶, Karahna Bayramı²⁴⁷, Kış Bayramı²⁴⁸, Koruyucu Tanrıların Bayramı²⁴⁹ ve ismi belli olmayan bazı bayramlarda²⁵⁰ tanrıların onuruna libasyon yapıldığı çivi yazılı tabletler aracılığıyla öğrenilmektedir.

3.1.2.2. Ritüellerde libasyon sunumu

Çivi yazılı tabletlerden bayram törenlerinin yanı sıra ritüellerde de libasyon sunumunun yapıldığı anlaşılmaktadır. Hititler, karşı karşıya kaldıkları birçok problemi çözebilmek için ritüellere başvurmuşlardır. Tanrılarla insanların iletişimde büyük rol oynayan ritüeller, hastalıkların tedavisinde, psikolojik ve cinsel sorunların giderilmesinde, aile içi kavgaların çözülmesinde ve salgın hastalıklara karşı

²⁴² Neu 1980, 77; CTH 645; KUB XLIII 30 Öy II x+1-18 “Aşçılardan başı işpantuzzišsar krala sunar, kral elini koyar. Aşçılardan başı ocağa 3 kez **libasyon yapar**. Masa adamlarının başı temizler. Aşçılardan başı kursa/postun önünde bir kez, tahta bir kez, pencereye bir kez, kapı sürgüsüne bir kez, daha sonra ocağa bir kez **libasyon yapar**. Aşçılardan başı marnuvant- içkisi dolu işpantuzzišsar kabını krala sunar, kral elini koyar. Aşçılardan başı ^{KUŠ}kurša'nın önüne, masanın altına 3 defa **libasyon yapar**. Masa adamlarının başı temizler. Aşçılardan başı ocağa bir kez **libasyon yapar**. Aşçılardan başı şarap dolu işpantuzzišsar kabını krala sunar, kral elini koyar. Aşçılardan başı ^{KUŠ}kurša'nın önüne, masanın altına 3 defa **libasyon yapar**. Masa adamlarının başı temizler. Aşçılardan başı ocağa bir kez **libasyon yapar**.”

²⁴³ Goetze, 1971, 84, III.93; CTH 500; KBo VII 46 i 13-14 “... NAMMANTU (küçük bir ölçü kabı) kabıyla 3 defa şarap **libasyonu yapar**.”

²⁴⁴ Goetze, 1971, 84, III.94; CTH 772; KUB XXXII 123 iii 41 “Sonra o GAL kabından 3 defa bira **libasyonu yapar**.”

²⁴⁵ Goetze, 1971, 87, IV.132; CTH 638; KUB IX 3 24 vd. “Veliht prens tanrı huzurunda bira ve şarapla 3 defa pişmiş et, dokunulmamış karaciğer ve yüreğe **libasyon yapar**.”

²⁴⁶ Alp 1967, 524; Goetze, 1971, 88, VI.151; CTH 739; KUB XX 87 I 11-15; “Merhemli (rahip) libasyon kabını (işpantuzziešsar- tanrıya ait) rahibe verir. Rahip de boğaya **libasyon yapar** ve ona demirden bir as ile vurur. O (boğa) koşar. Onlar da onun arkasından koşarlar ve yol boyunca şarkı söylerler.”

²⁴⁷ Alparslan, 1999, 20; Gregory McMahon, *The Hittite State Cult of the Tutelary Deities*, Chicago: (1991): 66-67; CTH 681; KUB XXV 32 + KUB XXVII 70 + 1628/u II 25-34 “Güneş Tanrıçası aşağıya, ormana götürülür ve sonra o huvaşi taşına dik olarak konulur. Bir besili sığır, yedi koyun, bir kuzu kurban edilir. Onları huvaşi taşına kurban ederler ve kütsel açıdan temiz et konulur. 12 dannaş- ekmeği bölünür. Ciğer örtülür. Bir tatlı ekmeği, 12 tavaral- ekmeği, bir yağlı ekmeği, bulgur, bir tatlı kalın ekmeği; onlar yine Güneş Tanrıçası'nın huvaşi taşına konulur. Dört kez bira, şarap, valhi- ve marnuvant- ile **libasyon yapılır**. Ritonları şarapla doldururlar ve onlar tekrar Güneş Tanrıçası'nın huvaşi taşına koyulur.”

²⁴⁸ Alp 1967, 528; CTH 597; KUB XI 35 II 26-28, “Aşçılardan başı şarap dolu kattakurant- kabını krala verir. Kral elini koyar. Aşçılardan başı sunağa 3 defa **libasyon yapar**.”

²⁴⁹ Alp 1967, 527-29, dipnot:41; CTH 682; KUB XI 21 IV 22-26, “Aşçılardan başı taval içkisi dolu tapışana kabını krala sunar. Kral elini koyar. Aşçılardan başı sunağa 3 defa **libasyon yapar**.”

²⁵⁰ Alp 1967, 528; CTH 669; KUB XXX 41 IV 6-10 “Aşçılardan başı kattakurant- kabını krala verir. Kral elini koyar. Aşçılardan başı huvaşi taşı önünde **libasyon yapar**”.

kullanılmıştır.²⁵¹ Ritüellerde kralın²⁵² yanı sıra, MUNUSŠUGI, LÚAZU, rahip, kurban beyi, kadın, ebe²⁵³, saki, aşçıların başı, merhemli rahip, ev sahibi ve LÚHAL tarafından libasyon sunumu yapılmaktadır.

Tunnavi ritüelinde kara büyü yapılan çiftin kirlendiği ve bu kirlilik sebebiyle çocuk sahibi olamadıkları anlatılmaktadır. Ritüeli icra eden yaşlı kadın Tunnavi, çiftin çocuk sahibi olması için bir takım büyüler ve majik işlemlere başvurmaktadır. Çiftin üzerindeki kara büyüü kaldırmak için tanrılara kurbanlar sunan yaşlı kadın bira ve şarapla libasyon yapmaktadır. Ritüelde libasyon sunumu şu şekilde anlatılmaktadır:²⁵⁴

Bunların hepsi ayarlandığında, yaşlı kadın akşam karanlığında iki adet ince ekmeği, bir KUKUB kabında şarabı, (biraz) yağlı ekmeği, yulaf lapasını alır ve onları nehrin kenarına, nehrin ana tanrıçasına onları götürür. Yaşlı kadın nehir kenarına vardığında bir ince ekmeği nehrin ana tanrıçası için böler ve onu nehrin üzerine koyar. Yağlı ekmeği ve yulaf lapasını nehrin üzerine serper. O şarabı libasyon yapar ve şöyle söyler: Şimdi sen, nehrin ana tanrıçası işte tekrar sana geldim, Sen, nehrin ana tanrıçası bu kil senin nehrinin kenarından alınmıştır. Onu eline al ve bu kurban beyini onla temizle, vücudunun 12 bölümünü arındır.

Tunnavi ritüelinde yaşlı kadın bu libasyon dışında da nehre ve kaynağa birkaç kez daha şarapla libasyon sunumu yapmaktadır.²⁵⁵

Libasyon sunumunun yapıldığı başka bir ritüel ise Maštikka Ritüeli'dir. Aile içerisindeki geçimsizliği konu alan ritüelde, kavga eden aile üyelerinin üzerindeki lanetli sözlerin olumsuz etkilerine son vermek amaçlanmıştır.²⁵⁶ Ayrıca bu olumsuz etkilerin bir daha geri dönmemesi talep edilmektedir. Yaşlı kadın Maštikka olumsuz etkileri aile üyeleri üzerinden almak için bir takım işlemler uygulamaktadır.²⁵⁷ Bu işlemler içerisinde libasyon önemli bir yer tutmaktadır. Maštikka tarafından gerçekleştirilen libasyon sunumu, çukur içerisine ya da ocağın üzerine yerleştirilen kurban hayvanının üstüne şarapla yapılmaktadır. KUB XXXII 15 + KUB XXXIV 84

²⁵¹ Ritüeller konusu Bölüm 5.2'de detaylı olarak anlatılacaktır.

²⁵² Kralın libasyon sunumu gerçekleştirdiği "Düşman kentin tanrılarını Çağırma Ritüeli" Bölüm 5.2.1'de detaylı olarak anlatılacaktır.

²⁵³ Ünal, 2007, 758; MUNUSUMMEDÀ "ebe, hemşire".

²⁵⁴ Albert Goetze ve E.H. Sturtevant, *The Hittite Ritual of Tunnawi*, New Haven: (1938): 6-7; CTH 409; KUB VII 53 + KUB XII 58 öy.I 24-32.

²⁵⁵ Tunnavi ritüelinde yer alan diğer libasyon sunumları için bkz. Goetze ve Sturtevant, 1938, 4-26; CTH 409; KUB VII 53 + KUB XII 58.

²⁵⁶ Esmâ Reyhan, "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük", *Akademik Bakış* 2 (3), Ankara: (2008): 236.

²⁵⁷ Esmâ Reyhan, "Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme" *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)* 6 (2), Ankara: (1998): 167.

+ IBoT II 111 + KBo XXXIX 8 numaralı metinlerde Maštikka'nın libasyon sunumu şöyle anlatılmıştır:²⁵⁸

*Bir koyunu getirirler. Onu yaşlı kadın iki kurban sahibinin üzerine tutar ve şöyle söyler: "İşte sizin için bir vekil, vücutlarınız için bir vekil olsun: kötü dil, kötü ağız" onlar, onun ağızına (koyunun) tükürürler ve şöyle söyler: "Kötü lanetleri tükürdünüz". Yeri kazarlar, koyunu aşağıda keserler, sonra onu aşağıya koyarlar, onun yanına tatlı kalın ekmeğini koyarlar, şarap **libasyonu yaparlar**. Siyah koyunu getirirler. Yaşlı kadın onu (koyunu) onlara sunar ve şöyle söyler: "Sizin başlarınız ve vücutlarınızın tümü için siyah koyun bir vekildir. (onun) ağızındaki dil lanetlerin dilidir. Onu onların üzerinde çevirir. İki kurban sahibi onun ağızına tükürürler ve koyunu keserler, sonra onu tamamen parçalarlar, ocak yaparlar ve yakarlar. Bal ve saf zeytinyağını üzerine dökerler, tatlı kurban ekmeğini bölerler. Onu ocağa fırlatır ve şarap **libasyonu yapar**. Yaşlı kadın domuz yavrusunu alır, onu onların üzerinde tutar ve şöyle söyler: "Bak, bu ot (ve) tahıl ile beslenmiş domuz yavrularını artık görmeyecekse, ve sonra domuz yavrularını artık göremeyecekse, iki kurban sahibi de kötü lanetleri aynı şekilde görmesinler" Domuz yavrusunu onların üzerinde çevirir, sonra onu öldürürler, yeri kazarlar ve domuz yavrusunu (kazdıkları çukurun) dibine koyarlar, onun yanına, aşağıya tatlı kalın ekmeğini koyarlar, şarap **libasyon yaparlar**, (onları) toprağın içinde tutarlar.*

Maštikka bunun dışında birkaç defa şarapla libasyon sunumu yapmaktadır.²⁵⁹

Kara büyü yapılmış yemekleri ve zehirli yiyecekleri yiyen bir kişinin dinsel olarak kirlenmesi, tıbbi açıdan ise zehirlenmesi sebebiyle tedavi amaçlı Ammihatna Ritüeli yapılmaktadır.²⁶⁰ Bu ritüeldeki işlemler, LÚAZU adı verilen görevliler tarafından yapılmaktadır. Ritüelde kirlenen ve hastalanan kişinin sağlığına kavuşması için bir takım yöntemlere başvurulmaktadır. Libasyon sunumu, yapılan işlemler arasında önemli bir konumdadır. Ritüeli gerçekleştiren görevli 2 adet şarap dolu KUKUB testisinden nehre libasyon yapmaktadır. KBo V 2 I numaralı metinde libasyon şöyle anlatılmaktadır:²⁶¹

*Güneş henüz batmadan önce LÚAZU 2 su kabı, 2 kişri yünü, 2 yumak kırmızı yün, 2 yumak mavi yün, 2 şekel gümüş, 2 hakkunna kabında ince yağ, 2 kazzarnul kumaşı, 2 ince ekmeği, 2 KUKUB şarabı alır. LÚAZU bunları alır ve o nehre gider, iki adet ince ekmeği kırar, onları nehrin içine atar ve şarap dolu 2 adet KUKUB kabını alır. 2 adet KUKUB kabından nehrin içine şarap **libasyon yapar**. 2 kap ince yağ alır, sonra nehre biraz akıtır.*

²⁵⁸ Reyhan, 2002, 38-43; CTH 404; KUB XXXII 15 + KUB XXXIV 84 + IBoT II 111 + KBo XXXIX 8 öy.II 26-54.

²⁵⁹ Maštikka ritüelinde yer alan diğer libasyon sunumları için bkz. Reyhan, 2002, 28-29, 52-57; Goetze, 1971, 81-82, III.64.

²⁶⁰ Leyla Murat, *Kizzuwatna'lı Rahip Ammihatna'ya Ait Bir Ritüel Metin (CTH 471)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara: (2002): 117.

²⁶¹ Coşkun 1969 15; Goetze, 1971, 79, I.29; Murat, 2002, 27-29; CTH 471; KBo V 2 I 42-51.

Doğum yapacak bir kadının doğum sırasında yaşadığı problemler için Papanikri'nin doğum ritüeli yapılmaktadır. Doğum zamanı yaşanan talihsizliklerin sebebi olarak lanetlenmiş sayılan doğum sandalyesi gösterilmektedir. İlk olarak lanetlenmiş doğum sandalyesi ülke dışına gönderilmektedir. Bu sebeple yeni bir doğum sandalyesi yaptırılır ve kızdığına inanılan tanrıları yatıştırmak amacıyla ritüel gerçekleştirilir. Ritüel sırasında çeşitli zamanlarda libasyon sunumu yapılır.²⁶² Ritüelde libasyon sunumu şarap, şiptamiya ve teriyalla içkileriyle yapılmıştır. KBo V 1 III numaralı metinde Papanikri'nin yaptığı libasyon sunumları şöyle anlatılmıştır:²⁶³

*Halka bulgur ekmeğini ve alattarin ekmeğini parçalar ve sonra yemeği önüne tamamen koyar. Çanak kap ile şampukki yemeğini alır ve onu ateşe fırlatır. Daha sonra tanrıları içi onu koyar. Tanrılar ince ekme ile tören içinde sıralanır ve şarap libasyonu yaparlar. Daha sonra toprağa **libasyon yaparlar**. patili rahipleri kurban beylerinin ellerini yıkarlar.*

Hititler, kral ve kraliçe öldüğünde 14 gün süren cenaze törenleri düzenlemektedirler. Düzenlenen cenaze törenlerinin 1. ya da 2. gününde, ölen kral ve kraliçenin ruhuna hayvan kurbanı ve libasyon sunumu yapılmaktadır. Bu sunumların kral ya da kraliçenin ruhuna yapıldığı özellikle belirtilmiştir. Kral ya da kraliçenin ruhuna şarapla libasyon yapılmaktadır. Ayrıca libasyon yapılan HAB.HAB kabı libasyon sunumu sonrasında kırılmaktadır. Ölü ritüellerinin 1. ya da 2. gününün anlatıldığı KUB XXX 16 + KUB XXXIX 1 numaralı metinde şarap libasyonu şöyle anlatılmıştır:²⁶⁴

*Hattuša'da, kral ya da kraliçenin tanrı olduğu "büyük kayıp" gerçekleştiğinde, ondan sonra büyük, küçük hepsi içme kamışlarını çekip alırlar ve ağlamaya başlarlar Onun tanrı olduğu günde, o günde söyle yaparlar: iyi cins bir çift sığırını onun "ruhuna" kurban ederler. ve ayak ucunda onu keserler ve söyle söylerler: "eğer ki sen (nasıl) olduysan, iste bu (kurban) da aynı şekilde olsun ve "ruhunu" da bu sığırınki (gibi) aşağı bırak!" ayrıca HAB.HAB kabında şarap getirirler ve onun ölen kralın "ruhuna" **libasyon yaparlar**. Sonra onu kırarlar. Gece olduğunda ise ölünün üzerinde bir erkek keçiyi gezdirirler ve o sırada söyle seslenirler.*

²⁶² Papanikri ritüelinde yer alan diğer libasyon sunumları için bkz. Banu Güçerdem, *Hitit Ritüelleri Üzerine*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara: (2007): 105-110; Gary M. Beckman, *Hittite Birth Rituals, (StBoT 29)*, Wiesbaden: (1983): 120-121; CTH 476; KBo V 1.

²⁶³ Güçerdem, 2007, 105-106; CTH 476; KBo V 1 III 17-25.

²⁶⁴ Goetze, 1971, 85, III.115; Heinrich Otten, *Hethitische Totenrituale*, Berlin: (1958): 18 vd; A. Kassian - A. Korolev ve A.Sidel'tsev, *Hittite Funerary Ritual: šalliš waštaiš*, (2002): 46 vd; Sevinç, 2007, 135; CTH 450; KUB XXX 16 + KUB XXXIX 1 i 13-15

Ayrıca ritüelin 1. ya da 2. gününde saki tarafından işpantuzzi kabıyla bira libasyonu yapılmaktadır.

Ölü ritüellerinin 13. gününde ismi belli olmayan görevli tarafından tanrılar içildikten sonra ocağın iki yanında duran sakiler tarafından HAB.HAB kabıyla ocağın içerisine şarap libasyonu yapılmaktadır.²⁶⁵ “Ölünün ruhunu içtikleri zaman 1 saki ocağın yan tarafında aşağı doğru durur ve 1 saki diğer tarafında durur. Onlar şarap testilerini tutarlar. O ölünün ruhunu içerken sakiler bir taraftan biri ve diğer taraftan biri ocağın içine libasyon yapar”. HAB.HAB kabının ölü ritüelinin ilk ve son günlerinde kullanılması dikkat çekicidir.

Yukarıda bahsedilen ritüeller dışında libasyon sunumları; Büyük Ritüel (şalli aniur)²⁶⁶, Doğum Ritüeli²⁶⁷, Belaya Karşı Kizzuvatna'dan Zarpiya'nın Ritüeli²⁶⁸, Depresyona Karşı Yapılan Ritüel²⁶⁹, Bappi Ritüeli²⁷⁰, Ana Tanrıça ve Tanrıça Gulšeš'i

---

²⁶⁵ Sevinç, 2007, 201-202.

²⁶⁶ Goetze, 1971, 78, 1.6; Frank Starke, *Die keilschrift-luwischen Texte in Umschrift, StBoT 30*, Wiesbaden: (1985): 152; CTH 761; KUB XXXV 45 öy.II 17 “*MUNUSŠU.GI Sonra KUKUB kabıyla Güneş Tanrısına bira libasyonu yapar ve büyüler söylemeye devam eder.*”

²⁶⁷ Goetze, 1971, 80, I.44; Beckman, 1983, 90-91; CTH 477; ABoT 17 ii 10-11 = KUB IX 22 ii 16-19 vd “*Kadın yatak odasının içerisine kan libasyonu yapar ve ellerini yıkar. Onu doğum sandalyesinin önünden götürür.*”

²⁶⁸ Goetze, 1971, 82, III.65; CTH 757; KUB IX 31 ii 1 vd. “*O (LÜAZU) 9 adet kalın ekmeğini böler. ... Sonra şarabı 9 defa innarauvanda tanrısının masasının önüne libasyon yapar.*”

²⁶⁹ Goetze, 1971, 82, III.70; Gary Beckman, “A Hittite Ritual for Depression”, *Tabularia Hethaeorum – Hethitologische Beiträge Silvin Koşak zum 65. Geburtstag*, (2007): 72; Sevgül Çilingir Cesur, “Hitit Büyü ritüelleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih Okulu Dergisi XXXII*, (2017): 803; CTH 432; KUB IV 47 ay. 28- 30 “*Akşam olduğunda, un çanağı ve ardıcı yukarıya alır. 3 gece nöbeti boyunca huprušhi kabı ... pašuil- şarabı ve suyla libasyon yapar.*”

²⁷⁰ Goetze, 1971, 82, III.71; G.F. del Monte, “Il rituale di guarigione di Bappi (CTH 431)”, *Orientalia 73*, (2004): 340; CTH 431; KUB XVII 12 ii 4-5 “*O (Bappi) ekmeğini böler ve Birayı libasyon yapar. Sonra şöyle söyler:*”

Çağırma Ritüeli²⁷¹, Arınma Ritüeli²⁷², Tanrıça Vişuriyanza için Yapılan Yemin Ritüeli²⁷³, Güneş Tanrısını Çağırma Ritüeli²⁷⁴, Ayatarşa, Vattiti ve Şušşumaniga Ritüelleri ve Büyüler²⁷⁵, Kulivişna'nın Fırtına Tanrısı için Yapılan Ritüel²⁷⁶, Babilili Ritüeli²⁷⁷, Hurma Şehrinden Hantitaşşu'nun Ritüeli²⁷⁸, Yapı Ritüeli²⁷⁹, Bir Evin

²⁷¹ Goetze, 1971, 85, III.113; Volkert Haas ve Gernot Wilhelm, *Hurritische und luwische Riten aus Kizzuwatna*, Kevelaer - Neukirchen-Vluyn: (1974): 154-159; Billie Jean Collins, "Necromancy, Fertility and the Dark Earth: The Use of Ritual Pits in Hittite Cult", *Magic and Ritual in the Ancient World*, P. Mirecki - Marvin Meyer (eds.), Leiden. Boston. Köln: (2002): 227; CTH 484; KUB XV 31 ii 6-26 "(Onu) dokuz yolla donattıkları zaman, onlar masaları topladılar ve onları çukurun (apı) olduğu yere aldılar. Bu, çukur meselesini tanrılara sorulan bir kehanet sorusuyla tespit etmemizin bir yoludur: onlar yedi tane çukur açarlar. (Sonuç): olumsuz. Sonra onlar sekiz çukur açarlar. (Sonuç): olumlu. Sonra onlar dokuz çukur açarlar. Onları (heykelleri) çukurun olduğu yere getirdikleri zaman tanrıları aşağı koyarlar ve dokuz çukur açarlar. Hemen bir çapa alırlar ve (onunla) kazarlar. Sonra bir göğüs süsü alırlar ve onunla kazarlar. Sonra o, bir şatta- "kürek" ve huppara- "kova" alır ve (onlarla çukuru) boşaltır. Sonra (çukura) şarap ve yağ ile **libasyon yapar**. Önce somunları parçalar ve onları (çukurun ağızlarının) çevresine o yana, bu yana yerleştirir. Daha sonra ilk çukurun içine gümüş bir merdiven ve gümüş bir göğüs süsü koyar. Göğüslük üzerine gümüş bir kulak ve eller koyar, onlar ilk çukurun içinde aşağıdadır. Kulaklardan sonuncusuna bir eşarp bağlıdır. O bitirdiği zaman enumaşşi ve itkalzi için hepsine bir kuş sunar. O dokuz çukuru kana bulaştırır. Sonra dokuz çukur için, dokuz kuş ve bir kuzu (vardır). Ambaşşi ve keldi için dokuz kuş ve bir kuzu sunar. Her bir çukura bir kus koyar, fakat kuzuyu parça parça keser ve ilk çukura koyar."

²⁷² Goetze, 1971, 85, III.114; CTH 491; KUB XV 42 iii 11-16 "Kurban ekmeklerini Kurban beyine doğru tutar. Kurban beyi ekmeklerin üzerine şarapla **libasyon yapar**. Masanın önüne **libasyon yapar**. Kurban ekmeklerini masanın üzerine koyar. Şarapla dolu KUKUB kabından **libasyon yapar**."

²⁷³ Goetze, 1971, 85, III.114; CTH 396; KBo XV 25 "Şimdi kemikler toplanır, ocağın üzerine konulur. (İşini) [bitirir] ve kemikleri yakar. Ateş yanıp kül olduğu zaman, [bira ile] çevresini işaretler, sonra [...] askerlerin ekmeğini [...] kendime alıyorum. Şimdi tanrıça tapınağına [geri gider?]. Tanrıça kapıya vardığı zaman, kurban sahibi tanrıçaya reverans yapar ve bira **libasyonu yapar**. Daha sonra tanrıçanın [tapınağına] götürürüm."

²⁷⁴ Goetze, 1971, 84, III.95; CTH 435; KBo XIII 101 i 17 "Pişmiş Topraktan GAL kabıyla bira **libasyonu yaparım**."

²⁷⁵ Goetze, 1971, 84, III.96; CTH 390; KUB VII 1 iii 35-36; "Ebe/hemşire KUKUB kabıyla tanrının önüne 3 defa bira **libasyonu yapar**."

²⁷⁶ Alp 1967, 519; Goetze, 1971, 92, VII 185; CTH 330; KBo XV 33 II 29-31 "Ertesi gün evin beyi haremde dışarı çıkınca, libasyon kabından (işpanduvaz) işnura kabı önünde Kulivişna şehrinin Fırtına Tanrısı ile Hububat tanrısına bira ya da şarap ile **libasyon yapar**"

²⁷⁷ Özlem Sir Gavaz, "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen KURŞ kurşa Üzerine Bir Değerlendirme", *Cahit Günbattı'ya Armağan*, (2015b): 104; Gary Beckman, *The babilili-Ritual from Hattusa (CTH 718)*, Winona Lake, Indiana: (2014): 13, 37; CTH 718; KUB XXXIX 71 + KBo XLI 75 + KBo XL 93 öy.II 53-54; "Rahip, kurban sahibi için gümüşten bira dolu ZA.ḪUM kabını alır ve ^{GIS}luešsar'ın içine **libasyon yapar**."

²⁷⁸ Ahmet Ünal, *The Hittite Ritual of Hantitaššu from the City of Hurma against Troublesome Years*, Ankara: (1996): 22-23, 30; Collins, 2002, 20; Harry A. Hoffner, "Second millenium antecedents to the Hebrew 'obh",

Journal of Biblical Literature 86, 1967: 390 vd.; Sevinç, 2007, 242; CTH 810; KBo XI 14 ay. iii, satır 5-19, "Güneş hala parlarken ritüel uzmanı bir bıçak alır ve onu evin yatak odasına yerleştirir. Karanlık çöker çökmez ritüel uzmanı bu bıçak ile kapı sürgüsünün altındaki toprağın (içine bir çukur) kazar. Sonra o bir domuz yavrusu alır ve onu çukurun içinde keser; onun kanını aşağı doğru (çukura) bırakır. Sonra domuz yavrusu(nun ölüsünü), un, hububat, ekmek gibi sunularla birlikte çukurun içine yerleştirir ve o bir somun alır, onu böler ve onu (da) [(çukurun içine) aşağıya tanrılar için yerleştirir. (Sonra söyle der): "Eski tanrılar onları beğenin! Domuzun kanını ve unu, hububatı ve ekmekleri yiğün (ve) için! Doyuncaya kadar yiğün!" (Ayrıca) çukurun içine üç kez şarap **libasyonu yapar**."

²⁷⁹ Ahmet Ünal, "Hittite Architecture and a Rope-Climbing Ritual", *Belleten* 52 (1988): 1475-76, 1478; Ahmet Ünal, "'Ebediyete İntikal Edecek Şekilde İnşa Edeceksin!'- İple Tavana Tırmanan Hitit Mimarının Cambazlıkları" *XXXIVème Rencontre Assyriologique Internationale*, (1998): 41; CTH

Arındırma Ritüeli ve Yeraltı Tanrılarının Çağrılması²⁸⁰, Güneş ve Fırtına Tanrısını Yatıştırmak için İki Ritüel’de²⁸¹ gerçekleştirilmektedir.

3.1.2.3. Diğer metinlerde libasyon sunumları

Libasyon sunumları, Tanrıça Hepat’ın tahtına yapılan kurbanlar arasında da yer almaktadır. KUB XII 11 numaralı metinde, “*LÚAZU şarap dolu GAL kabını alır. Tanrıçanın önüne libasyon yapar.*” ifadesi bulunmaktadır.²⁸² Tanrıçaya LÚAZU dışında kurban beyi tarafından da şarap libasyonu yapılmaktadır. Kralların heykellerine ya da imgelerine yönelik kurban sunumlarında aşçıların başı sunağın önüne koyun ve boğa kanlarıyla libasyon yapmaktadır. GAL kabının kullanıldığı libasyon sunumu KUB X 11 numaralı metinde şöyle anlatılmaktadır:²⁸³

Aşçıların başı Fırtına Tanrısı için ocağın yanında 10 koyun 2 besili boğayı keser. Aşçıların başı gümüş GAL kabını getirir. Onu koyunların kanı altında tutar. Sunağın önüne kan ile libasyon yapar. Palvatalla adamları alkışlar. Aşçıların başı koyun kanı libasyonunu bitirdiğinde, gümüş GAL kabı, 2 besili boğa... Aşçıların başı gümüş GAL kabını boğaların kanının altına tutar. Gümüş GAL kabından sunağın önüne kan ile libasyon yapar. Palvatalla adamları alkışlar. Aşçıların başı koyun ve sığırların başlarını Fırtına Tanrısının sunağına yerleştirir.

470; KUB LV 28 öy.II 1-19, “*Ev sahibinin önünde oturmakta olduğu (direklere) kurban sunmazlar. Ama (ev sahibinin oturduğu direğin) sağında ve solunda kalan kalan direklere üç ayrı yerde (koyun) kurban ederler, (yani her üç yerde de) birer koyun sunarlar. (Ev sahibi koyun kesmekle gerçekleştirilen) kan kurbanının arkasından sunağın önüne (ayrıca) bira ve şarap libasyon yapar. İki direktten her birinin önüne üç kere libasyon yapar. (Kurban edilen koyunların) çiğ etini, göğüslerini, omuzlarını, başını ve ayaklarını da sunağın önüne koyarlar. Hayvanların göğüsleri, omuzları, başları (ve) ayakları kendilerine sunulmuş olduğu iki direğin önüne yerleştirirler. Bunu takiben sunağa üç defa şarap ve bira libasyon yapar. (ev sahibi şimdi artık) üç direktten her birine 3 defa libasyon yapar. (direklerin etrafını) 14 kez içkiyle çevreler. (Bu arada) küçük İstar müzik aletini çalarlar.*”

²⁸⁰ Heinrich Otten, “Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Bogazköy”, *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 54,(1961): 122-123; Sevinç, 2007, 258; CTH 446; KUB VII 41 + KBo XX 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56 öy.II 9-12; “*Nehir kenarından balçığı alır ve çukura yağlı ekmek, kırıntı, lapa koyar. Bira, şarap valhi- içkisi ve marnuvan içkisini libasyon yapar.*”

²⁸¹ A.S. Kassian, *Two Middle Hittite Rituals Mentioning Ziplantawija, Sister of the Hittite King Tuthalija II/I*, Moscow: (2000): 35; CTH 433; KBo XV 10 + KBo XX 42 1 – 7 “*Heykelcikleri onların yerine getiririz ve onlar onları diğer kayanın altına takarlar. (Kadın) kurtali- kabını alır, yağlı (koyun eti) ile bal dökülür ve kayanın üzerine yerleştirir. Kadın üç kalın küçük (ek)mek kırar, şarap libasyonu yapar ve şöyle söyler: Nasıl ki bu kaya ebediyse, kral, karısı ve onun çocukları da ebedi olsun! Ve izin ver onun silahları güçlü [ol]sun!”*

²⁸² Goetze, 1971, 78-79, 1.21; M. Salvini ve I. Wegner, *Die Rituale des AZU-Priesters*, (ChS 1/2), Roma: (1986): 306-307; CTH 701; KUB XII 11 öy.ii 23.

²⁸³ Alp, 1983, 35-36; Goetze, 1971, 85, III.115; CTH 660; KUB X 11 VI.

Arinna²⁸⁴ ve Hanhana²⁸⁵ kentlerinin kült metinlerinde ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası için okunan dua metninde²⁸⁶ libasyon sunumlarıyla karşılaşmaktadır. Kült görüntüleri ve bayramları içeren kült envanterleri metninde Hattili ve Maşalı adamlarının arasındaki savaşın canlandırılmasında, zafer kazanan Hattili adamların birayla sunağın önüne libasyon yaptıkları anlatılmaktadır. KUB XVII 35 numaralı metinde savaş seromonisi ve tanrılara yapılan sunumlar şöyle anlatılmaktadır:²⁸⁷

Sonra silahlı takım ikiye bölünür ve onlar adlandırılır. Yarımardan birine Hattili adamlar, diğerine Maşalı adamlar adı verilir ve Hattili adamlar bronzdan silahlara sahipler, Maşalı adamlar ise tahtadan silahlara sahipler. Onlar birbirleri ile savaşır ve Hattili adamlar kazanırlar. Onlar bir esiri tutarlar ve onu tanrıya verirler. Sonra onlar tanrıyı yukarı taşırlar ve onu tapınağa götürürler. Sunağa koyarlar, bir avuçluk ekmek bölerler, bira ile libasyon yaparlar, kandilleri koyarlar.

Hititler'e ait mitolojik metinlerde de tanruların onuruna yapılan libasyonlar bulunmaktadır. Güneş tanrısının ortadan kaybolması ve geri dönmesi mitinde görevliler Tanrı Telipinu için önce ekmek kurban ederken, daha sonra marnuvan içkisi, bira, bal ve şarapla libasyon yapmaktadırlar.²⁸⁸ Gökyüzünden düşen Ay mitosunda ise Fırtına tanrısının rahibi, Fırtına Tanrısı gökten gürlediğinde ekmekle beraber tatlı sütü libasyon olarak sunmaktadır.²⁸⁹

²⁸⁴ Alp 1967, 528; CTH 666; KUB X 15 IV 14-19 “*Merhemli rahip işqaruh kabını tutar. Aşçıların başı masadan kattakurant- kabını alır. Sonra altından işqaruh- kabının içine döker. Merhemli rahip işqaruh- kabıyla 3 defa libasyon yapar.*”

²⁸⁵ Alp, 1983, 20; CTH 668; Bo 2965 Vs.11; “*Prens halentuva evine gider. Prens tanrılara reverans yapar. prens bir kalın ekmeği böler. LUGUDÚ sunağa koyar. Sonra işpantuzi kabıyla 3 defa şarap libasyonu yapar. Prens reverans yapar ve yerine geçer.*”

²⁸⁶ Alfonso Archi, “Eine Anrufung der Sonnengöttin von Arinna”, *Documentum Asiae minoris antiquae. Festschrift für Heinrich Otten zum 75. Geburtstag*, (1988): 16, 26; Volkert Haas, *Geschichte der Hethitischen Religion*, (1994): 432; Itamar Singer, *Hittite Prayers*, Atlanta: (2002): 25-29; CTH 385; KUB LVII 63 öy.1 11-19; “*Rahip Sabah hava aydınlanır aydınlanmaz, hizmetkârı aşağı iner ve bir KUKUB temiz suyla bunun üstüne (damın üzerine) çıkar; o onları sunağın önüne koyar ve üç adet kalın ekmeği sunağın üzerine geri koyar. Daha sonra ben sunağın karşısına gelirim ve sunağın önünde KUKUB üç kez su libasyonu yaparım. Tanrının elleri tamamıyla yıkanır ve ben ellerimi yıkarım.*”

²⁸⁷ H. Ehelolf, “Wettlauf und szenisches Spiel im hethitischen Ritual”, *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse 21*, (1925): 271; CTH 526; KUB XVII 35 Ay III 9-17.

²⁸⁸ Goetze, 1971, 82, III.80; VBoT 58 ay.iv 43-45 “*1 adet tatlı kalın ekmeği Tanrı Telipinu için böler. Ekmeği Tanrı Telipinu'nun masasına koyar. marnuvan içkisi, bira, bal ve şarabı Tanrı Telpinu için libasyon yapar.*”

²⁸⁹ Karauğuz, 2001, 57; “*Fırtına Tanrısının adamı, her gün Fırtına Tanrısının huzuruna çıkıp ... bir somun ekmek, şarap dolu ve tatlı süt dolu bir kap alıp hazır eder. Fırtına Tanrısı gürlediğinde, ... Fırtına Tanrısının adamı 1 somun ekmeği böler. Tatlı sütü libasyon yapar ve Hurri dilinde şöyle söyler:*

3.2. Libasyon Uygulamaları

3.2.1 Arkeolojik Bulgulara Göre Libasyon Yapılan Kaplar

Hititler'in tanrıları yatıştırmak ve susuzluklarını gidermek amacıyla yaptıkları libasyon sunumları belirli kaplar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Libasyon kapları hakkındaki bilgilere hem arkeolojik bulgular hem de yazılı belgeler ulaşılmaktadır. Gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla birçok Hitit merkezinde libasyon kapları tespit edilmiştir. Libasyon kapları, kazılarda ele geçen kaplar ve tabletlerde kaydedilen bilgiler eşliğinde incelenecektir.

3.2.1.1. Gaga ağızlı testiler

Eski Hitit ve İmparatorluk dönemine tarihlenen tasvirli arkeolojik bulgularda libasyon sunumları gaga ağızlı testiyle yapılırken Geç Hitit Dönemi'nde ise normal testiyle yapılmaktadır. Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen orthostat ve steller üzerinde libasyon sunumu, tek kulplu, küçük testilerle yapılmaktadır.

Anadolu'da ilk olarak M.Ö. 3. bin yılda görülen gaga ağızlı testiler M.Ö. 2. bin yılın sonlara kadar kullanılmaya devam etmiştir. Gaga ağızlı testiler, Boğazköy, Kültepe, Alacahöyük, Alişar, Maşathöyük, Eskiyapar, İnadıktepe, Acemhöyük, Konya-Karahöyük, Ferzant, Büget, Kazankaya, Ilıca, Gordion, Çavlum ve Hanözü gibi merkezlerden ele geçmiştir.²⁹⁰ Gaga ağızlı testiler, gaga formlarına göre sivri, kesik ve kıvrık olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Testiler karın formu açısından ise şişkin, keskin ve oval karınlı olarak üç bölümde incelenmektedir.

Libasyon sahnelerinin betimlendiği arkeolojik bulguların üzerinde, kıvrık gaga ağızlı testilerle libasyon yapıldığı görülmektedir. Kıvrık gagalı testiler, kullanım amacına bağlı olarak oldukça zarif ve kaliteli olarak üretilmişlerdir. Kıvrık gagalı testilerin keskin ve oval karınlı örnekleri görülmektedir. Kıvrık gagalıların görüldüğü en erken dönem Asur Ticaret Kolonileri Dönemi Geç evresi (Kültepe 1b)'dir. Geç Koloni-Eski Hitit Geçiş Dönemi'nde de görülen kıvrık gagalıların, Eski Hitit Dönemi'nde sayıları çoğalmaktadır. Bu tip testiler Hitit İmparatorluk Dönemi'nde de ele geçmiştir. İmparatorluk Dönemi'nde testilerin kalitesinde düşüş görülmektedir.

---

²⁹⁰ Handan Korkmaz, *İ.Ö II. Bin yıl Orta Anadolu Pişmiş Toprak Gaga Ağızlı Testileri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2006): 112.

Kıvrık gaga ağızlı testiler, Kaniş-Karum Ib (**Res.3.21**)²⁹¹, Boğazköy, Alacahöyük, İnandıktepe, Eskiypar, Tokat ve Ferzant mezarlığında ele geçmiştir (**EK.24**).²⁹²

Ferzant mezarlığında Geç Koloni-Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen uzun kıvrık gagalı ve keskin karınlı gaga ağızlı testi tespit edilmiştir (**Res.3.22**). İnce ve uzun boynu gövdeye bağlayan tek dikey kulplu omurgalıdır. Karın profili çok keskindir. Gövde, keskin profilden disk kaideye doğru içbükey bir daralmayla inmektedir. 50 cm yüksekliğe sahip testi kırmızı astarlı ve oldukça parlak perdahlıdır.²⁹³

Boğazköy'de ele geçen kıvrık gaga ağızlı testiler, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedir (**Res.3.23, Res.3.24**). Testiler, keskin karınlı, uzun gagalı, ince-uzun boyunlu ve boynu gövdeye bağlayan tek dikey kulpludur. Göğüslerinde üçgen çıkıntı olan testiler disk kaidelidir.²⁹⁴ Eskiypar'da Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen bir adet kıvrık gaga ağızlı sahip testi ele geçmiştir (**Res.3.25**). Kıvrık gaga ağızlı, ince-uzun boyunlu, boynu gövdeye bağlayan tek dikey kulplu, keskin karınlı testi koyu kırmızı astarlı ve parlak perdahlıdır.²⁹⁵ İnandıktepe kazılarında, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen 2 adet kıvrık gagalı testi ele geçmiştir (**Res.3.26**). Uzun kıvrık gagalı, oval karınlı, ince uzun boyunlu ve disk kaidelidir. Testi kırmızı astarlı, parlak perdahlı ve 40 cm yüksekliğe sahiptir (**Res.3.27**).²⁹⁶ Diğeri ise uzun kıvrık gagalı, keskin karınlı, ince-uzun boyunludur (**Res.3.27**). Gövde, keskin profilden disk kaideye doğru içbükey bir daralmayla inmektedir. Kırmızı astarlı ve parlak perdahlı olan testi 51 cm yüksekliğe sahiptir.²⁹⁷

Alacahöyük'te kıvrık gagalı, keskin karınlı ve kırmızı boya astarlı olan testi 37 cm yüksekliğindedir (**Res.3.28**). Uzun kıvrık gagalı testi, uzun-kalın boyunlu, boynu gövdeye bağlayan tek dikey kulplu ve disk kaidelidir. Keskin kısımdan disk kaideye

²⁹¹ Tahsin Özgüç, *Kültepe-Kaniş, II. Eski Yakınoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar/New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East*, Ankara: (1986a): 50-51, Lev.98.6; Tahsin Özgüç, *Kültepe. Kaniş/Neşa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: (2005): 124, Fig.113.

²⁹² Tahsin Özgüç, "Ferzant Hitit Mezarlığında Bulunmuş Eserler Hakkında Yeni Gözlemler", *Belleten* 50 (197) (1986b): 388; Tahsin Özgüç, *İnandıktepe: Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu (1988): 27.

²⁹³ Özgüç, 1986b, 388, Res. 25; Özgüç,1988, 10, Lev. 23.3a.

²⁹⁴ Peter Neve, "Ein althethitischer Sammelfund aus der Unterstadt" *Boğazköy VI: Funde aus den Grabungen bis 1979*, (1984): 66, şek. 4.1, 4.2; Franz Fischer, *Die hethitische Keramik von Boğazköy*, (WVDOG 75; Boğazköy-Ḫattuša 4) Berlin: (1967): 38-40, Lev.23, No.260, Lev.29, no.260.

²⁹⁵ Özgüç, 1986b, 388, Resim 26; Özgüç, 1988, 10, lev. 23. 3.

²⁹⁶ Özgüç, 1988, 10, Lev. 23-2, Çiz.10

²⁹⁷ Özgüç, 1988, 10, Lev. 23-1, Çiz.9.

doğru iç bükey bir daralmayla inmektedir. Kalitesiz olan testi Alacahöyük III b tabakası Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir.²⁹⁸

Libasyonda kullanılan gaga ağızlı testiler dışında, Eskiypar höyüğünde ele geçen tek kulplu kült kabının içerisinde bu testinin bir figürü görölmektedir (**EK.25**). Kabın içerisinde ayrıca tanrıça, ekmek ve sunak figürleri de bulunmaktadır (**Res.3.29**). Kapta bayram törenlerindeki üç aktivite olağanüstü bir şekilde canlandırılmaktadır. Libasyon yapılan gaga ağızlı testi, kurban ekmeği ve içilen tanrı bir arada bulunmaktadır. Kabın içinde göğüslerini tutan tanrıça heykelciği yer almaktadır. Kabın zemini üzerine oturmuş, kabın iç duvarına yaslanmış gibidir. Tanrıça sekiz adet diskle dekore edilmiş başlık giymektedir ve gözleri de disk şeklindedir.²⁹⁹ Düz bir alın, büyük burun, kısa ve kalın boyuna sahip olan figürün hilal şeklinde ağız bulunmaktadır. Uzanmış bacaklar vücuda göre kısadır. Figürün önünde, sağ tarafta yuvarlak tepeli silindirik bir sunak, üstünde ise yarım daire biçiminde siyah bir ekmek parçası durmaktadır. Kabın zemininde tanrıçanın soluna doğru gaga ağızlı bir testi ve ekmek vardır. Kabın içi bir mabedin ya da bir binanın kutsal bir odası gibidir. Anadolu'da bu tipte Eski Hitit Dönemi kült kabının bir benzeri yoktur. Kült kabı açık kahverengi kil, kahverengi astar, cilalı, pişmeden dolayı alacalı, kıvrımlı tutanağı birbirine geçmiş yuvarlanmış iki parça kilden yapılmıştır. Omurgalı gövdenin üzeri çentikler ve küçük noktalarla dekore edilmiş iki rölyefli bant ile çevrelenmiştir.³⁰⁰

Gaga ağızlı testiler, Hitit çivi yazılı tabletlerinde sık sık libasyon sunumu yapılırken kullanılan işpantuzzi kaplarıyla eşitlenmektedir. Bu konu, **3.2.1.4. Hitit Çivi Yazılı Tabletler'de Yer Alan Libasyon Kapları** başlığı altında incelenecektir.

3.2.1.2. Kol biçimli kaplar

Libasyon sunumu yapıldığı düşünölen ve Önasya'nın çeşitli yerlerine yayılmış olan kol biçimli kaplarda her zaman elde, avuç içinde tas tutan dirsekten kesik, ileriye doğru uzanmış bir sağ kol tasvir edilmiştir (**EK.26**). Uzun ve kısa örneklerin göröldüğü

²⁹⁸ Hamit Zübeyir Koşay, *TTK Tarafından Yapılan Alacahöyük Kazısı 1937 - 1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, (1951): 20, lev. LII. 2; Fischer, 1963, 38-40, Fig.4, 10.

²⁹⁹ Tahsin Özgüç, "Vases Used for Ritual Purposes from Eskiypar", *Essays on Ancient Anatolia*, Mikasa T. (ed.), Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan 11, Wiesbaden: (1999): 3.

³⁰⁰ Özgüç, 1999, 4; Lev.6 a-b-c.

kapların en uzununu 70 cm'dir. Küçük bir kaseyi tutacak şekilde biçimlendirilen parmaklar bitişik ve ayrıktır. Özenle üretilen kol biçimli kaplarda çoğunlukla ince taneli kil hamur kullanılmış olup astarlanıp, perdahlanmıştır.³⁰¹

Kol biçimli kaplar M.Ö. 2. ve 1. bine tarihlenmektedir. İran, Mezopotamya, Anadolu, Doğu Akdeniz, Kıbrıs, Mısır ve Girit'te ele geçmiştir. Anadolu'da Boğazköy (Res.3.30, Res.3.31)³⁰², Ortaköy (Res.3.32)³⁰³, Maşathöyük, Eskiyapar, Alişar, Korucutepe, Tarsus, Tel Açana, Yümüktepe, Soli-Pompeipolis, Kilisetepe gibi merkezlerde tespit edilmiştir. Bittel ve Fischer, Boğazköy'deki kapların tarihi için M.Ö. 15. - 13. yüzyılı önermektedirler.³⁰⁴ Eski Hitit Dönemi'nde bu tip bir kapla karşılaşılmamıştır. Kapların buhurdan olduğu yönündeki düşünceler, içlerinde yanık izi olmaması sebebiyle kabul görmemiştir.³⁰⁵

Kol biçimli libasyon kapları Alp tarafından metinlerde libasyon kabı olarak kullanılan kattakurant- ile eşitlemeye çalışmıştır. Alp'e göre kattakurant- kol biçimli kaptır.³⁰⁶ Ayrıca GIŠU.NAG.NAG kabın kattakurant-'ın Sumerce karşılığı olduğu düşünülmektedir.³⁰⁷

3.2.1.3. Ritonlar

Hitit bayram törenleri ve ritüellerde kullanılan kaplardan birisi de zoomorfik ritonlardır. Bu kapların Hitit çivi yazılı metinlerinde *BIBRU* olarak geçen kabın karşılığı olduğu düşünülmektedir.³⁰⁸ Bu tür kaplara Hitit öncesi Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde de rastlanmaktadır. Tabletlerde, kral ve kraliçenin *BIBRU*'lardan tanrıları içtiği bazen de libasyon sunumunda kullanıldığı bilinmektedir.

³⁰¹ Ruth Amiran, "The Arm-Shaped Vessel and its Family", *JNES XXI/3*, (1962): 161 vd.

³⁰² Amiran, 1962, 162; Peter Neve, *Hattusa-Stadt der Götter und Tempel, Mainz am Rhein*, (1996): 31.

³⁰³ Kurtuluş Kıymet ve Mustafa Süel, Ortaköy-Şapınuva Kazısında Ele Geçen Kol Biçimli Kaplar", *Uluslararası VII. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara: (2010): 475, no:2.

³⁰⁴ Kurt Bittel, "Armformige Libationsgefäße", *Boğazköy III. Funde aus den Grabungen 1952-1955 von Kurt Bittel-Rudolf Nauman-Thomas Beran-Rolf Hachmann- Gottfried Kurth*, Berlin: (1957): 37; Fischer, 1963, 73.

³⁰⁵ Erik Sjökvist, *Problems of the Late Cypriote Bronze Age*, Stockholm: 1940: 54.

³⁰⁶ Alp, 1967, 525.

³⁰⁷ G.Frantz-Szabo, "Libationarm", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, (1987-1990): 12.

³⁰⁸ Tahsin Özgüç, "Adak ve Libasyon", *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn: (2002): 500.448.

Kültepe’de 20.-18. yüzyıl seramik sanatı hakkında bilgi veren zoomorfik kaplar muhtemelen tanrıların kültüründe kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Kültepe’de her türlü yabani veya evcil hayvan şeklinde üretilmiş kap ele geçmiştir (EK.27). *BIBRU* olarak bilinen zoomorfik kaplar dört ayağı üzerinde duranlar ya da tüneyenler, hayvan başı şeklinde olanlar ve yatanlar olmak üzere 3 gruba ayrılır. Kültepe kazıları, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi Kaniş-Karum II ve Ib’de dört ayağı üzerinde duranlar: aslan (boya bezemeli (Res.3.33)³⁰⁹ ve monokrom (Res.3.34)³¹⁰ (Kaniş-Karum II), antilop (boya bezemeli (Res.3.35)³¹¹ ve monokrom (Res.3.36)³¹² (Kaniş-Karum II) ve domuz (Res.3.37)³¹³; tüneyenler: uçan kartal (Res.3.38)³¹⁴ (Kaniş-Karum II), pençesinde tavşan tutan kartal (Res.3.39)³¹⁵ (Kaniş-Karum II) ve ayakta duran bıldırcın (Res.3.40)³¹⁶ (Kaniş-Karum II); hayvan başları: boğa (Res.3.41, Res.3.42)³¹⁷ (Kaniş-Karum II), öküz (Res.3.43)³¹⁸ (Kaniş-Karum II), tavşan (Res.3.44)³¹⁹ (Kaniş-Karum II), domuz (Res.3.45)³²⁰ (Kaniş-Karum II), kartal (Res.3.46)³²¹ (Kaniş-Karum II) ve aslan başları (Res.3.47, Res.3.48)³²² (Kaniş-Karum Ib), şeklinde ritonlar ele geçmiştir. Ayrıca çift olarak ele geçen çizme şeklinde ritonlar hem Kaniş-Karum II hem de Ib’de tespit edilmiştir (Res.3.49; Res.3.50).³²³ Geç evrenin çizme şeklindeki kapları Hitit İmparatorluk Dönemi kabartmalarındaki tanrı ayakkabılarıyla benzerlik göstermektedir.³²⁴

Eski Hitit Dönemi’ne tarihlenen, dört ayağı üzerinde ayakta duran boğa ritonu bazı Hitit merkezlerinde tespit edilmiştir. Boğazköy’de 90 cm. yüksekliğinde, boğa şeklinde, pişmiş topraktan yüksek kalitede üretilmiş iki riton bulunmuştur.³²⁵ Fırtına

³⁰⁹ Özgüç, 2005, 168, Fig.189.

³¹⁰ Özgüç, 2005, 169, Fig.190; Fikri Kulakoğlu ve S.Kangal, *Anadolu'nun Önsözü: Kültepe Kaniş-Karumu Asurlular İstanbul'da*, (2010): 245, Kat.No. 191; Kat.No. 195.

³¹¹ Özgüç, 2005, 170, Fig.191.

³¹² Özgüç, 2005, 171, Fig.192-193.

³¹³ Özgüç, 2005, 172, Fig.194.

³¹⁴ Özgüç, 2005, 175, Fig.197; Kulakoğlu ve Kangal, 2010, 261, Kat.No. 210-211.

³¹⁵ Özgüç, 2005, 177, 198 ve 200. Fig.197.

³¹⁶ Özgüç, 2005, 177, Fig.199.

³¹⁷ Özgüç, 1986a, 61-62, Lev.115: 4-5; Özgüç, 2005, 179, Fig.203 ve 206.

³¹⁸ Özgüç, 2005, 179, Fig.205..

³¹⁹ Özgüç, 2005, 180, 207.

³²⁰ Özgüç, 2005, 181, Fig.209.

³²¹ Özgüç, 2005, 182, Fig.212.

³²² Özgüç, 2005, 192-193, Fig.225-26 ve 227 ve 28.

³²³ Özgüç, 2005, 184, Fig.215-216; Kulakoğlu ve Kangal, 2010, 264, Kat.No. 221.

³²⁴ Özgüç, 2002, 448.

³²⁵ Kurt Bittel - Peter Neve - W. Orthmann - R. Opificius, “Vorläufiger Bericht über Ergebnisse der Ausgrabungen in Boğazköy in den Jahren 1962 und 1963”, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 95 (MDOG 95)*, (1965): 47 vd. fig.12, 13; Darga, 1992, 41, Fig.18.

tanrısının boğaları olan Hurri ve Şerri'yi temsil eden ritonlarda boğalar dört ayak üzerinde durmaktadır. Boğaların sırtında bir emzik vardır. Buradan sıvı doldurularak ağız kısmından boşaltılmaktadır. Kuşaklı/Şarişsa³²⁶ ve İnandıktepe'de³²⁷ de buna benzer boğa ritonları bulunmuştur. Bu ritonlar da *BIBRU* olarak değerlendirilmektedir.

BIBRU olarak değerlendirilen ve Hitit dönemine tarihlenen hayvan biçimli ya da başlı, bardak formundaki ritonların hem metal hem de pişmiş toprak örnekleri ele geçmiştir (**EK.28**). Schimmel koleksiyonundaki geyik³²⁸, boğa ritonu (**Res.3.51**)³²⁹ ve Kastamonu Kınık (**Res.3.52**)³³⁰ boğa ritonu metalden yapılmıştır. Pişmiş toprak örneklere ise Alishar Höyük boğa ritonu (**Res.3.53**)³³¹, Eskiypar çift boğa ritonu (**Res.3.54**)³³², Boğazköy'de hem keçi (**Res.3.55**)³³³ hem boğa (**Res.3.56**)³³⁴ ritonu ve Edirne Müzesinde³³⁵ sergilenen boğa ritonu (**Res.3.57, Res.3.58**) bu grup içerisinde sayılabilmektedir. Ayrıca, Ortaköy kazılarında ele geçen kil kalıbının üzerinde boğa başı şeklinde, bardak formuna sahip, kulplu bir riton görülmektedir (**EK.29**). Kalıp üzerine kazıma yöntemiyle betimlenen boğa başı ritonu, arkalıklı tahtında oturan bir tanrı elinde tutmaktadır (**Res.3.59, Res.3.60**).³³⁶ Önasya tasvir sanatında, tahta oturan bir figürün elinde boğa ritonu betimi ilk defa Ortaköy kalıbı üzerinde görülmektedir.³³⁷

³²⁶ Andreas Müller-Karpe ve Vuslat Müller-Karpe, "Kuşaklı-Şarişsa", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (2013): 223, Fig.3

³²⁷ Özgüç, 1988, 43, Lev. 60 1 a-b-c, Lev.61 1 a-b-c, Lev.62 1 a-b-c.

³²⁸ O.W. Muscarella, *Ancient Art. Norbert Schimmel Collection*, Mainz: (1974): No. 123.

³²⁹ Sedat Alp, *Hitit Güneşi*, Ankara: (2002): 8-9, Fig. 6; Aykut Çınaroğlu, "Kastamonu Kökenli Bir Grup Hitit Gümüş (?) Eseri", *Müze- Museum 4*, (1991): 54; Darga, 1992, 39-40, Fig.17; Muscarella, 1974, No. 124; Th. P. J. van den Hout, "The Silver Stag Vessel: A Royal Gift", *Metropolitan Museum Journal*, 53, New York: (2018): 114-127.

³³⁰ Çınaroğlu 1991, 57, Fig. 6-7; Kutlu Emre ve Aykut Çınaroğlu, "A Group of Metal Hittite Vessels from Kastamonu", *Aspects of Art And Iconography: Anatolia and its Neighbors Studies in Honor of Nimet Özgüç* (Edited By Mellink, M. J., Porada, E. and Özgüç, T.) Ankara: (1993): 707-709, Fig.1a-b, 2a-b, 3a-b.

³³¹ H.H. von der Osten, *Alishar Hüyük, Seasons of 1930-1932, Part-2*, Oriental Enstitute Publications 29, Chicago Illinois: (1937): 169, 191, Fig.210-c762.

³³² Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul: (1995): 88, Lev.22 a-b.

³³³ Andreas Schachner, "Teşup'un Boğaları: Hattuşa ve Çevresinden", *Uluslararası IX. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (2019): 839, Şek.3.

³³⁴ Schachner, 2019, 840, Şek.4.

³³⁵ Şengül Aydingün, "Edirne Müzesi'nden Boğa Başı Biçimli Bir İçki Kabı", *Engin Özgen'e Armağan*, (2014): Fig.1, Çiz.1. 37-46.

³³⁶ Aygül Süel, "A Mould from Ortaköy/Şapinuwa", *talugaeš witeš - Ancient Near Eastern Studies Presented to Stefano de Martino on the Occasion of his 65th Birthday, Kasion 2*, Zaphon, Münster: (2020): 422-423, 421-432, Fig.1 ve 3.

³³⁷ Süel, 2020, 423.

3.2.1.4. Hitit çivi yazılı tabletlerde adı geçen libasyon kapları

3.2.1.4.1. işpantu-/işpantuva-/işpantuzzi-/işpantuzziaşşar

Hitit çivi yazılı tabletlerde, libasyon sunumunda kullanıldığı öğrenilen işpantu-/işpantuva-/işpantuzzi-/işpantuzziaşşar³³⁸ kabının gaga ağızlı testi olduğu düşünülmektedir.³³⁹ Alp, kelimenin kökünün şipant- olduğunu ve -u(va), -uzzi, -uzzi + eşşar eklerinden yararlanılarak gaga ağızlı testi için kullanılan kelimenin türetildiğini ileri sürmüştür.³⁴⁰ işpantu-, işpantuva-, işpantuzzi ve işpantuzzieşşar bayram törenleri ve ritüellerde libasyon kap olarak kullanılmıştır. Hitit çivi yazılı tabletlerinden altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapıp kullanıldığı öğrenilmektedir. Kral, kraliçe, aşçıların başı, saki, merhemli rahip ve evin beyi tarafından libasyon sunumunda kullanılmaktadır. Şarap, bira, taze şarap, marnuvant- işpantuzzi aracılığıyla tanrılara sunulmaktadır.

işpantuzzi- kabının kullanımı bayram törenlerinde daha sık karşılaşılmaktadır. Kral, Gök Gürültüsü bayramında Fırtına Tanrısı gökten gürlediğinde, işpantuzzişar-kabından bira-şarap karışımı sıvıyı pencerenin önüne libasyon olarak sunmaktadır. Kralın yaptığı bira-şarap sunumuyla Fırtına Tanrısı'nın yatıştırılıp, sakinleşmesi beklenmektedir. KUB XVII 74 numaralı metinde kralın libasyon sunumları şöyle anlatılmaktadır:³⁴¹ “*Kapı kapatılıp Fırtına Tanrısı gökten gürlediğinde kral pencerenin önünde reverans yapar. Kalın ekmeği böler ve pencereye koyar. Bira ve şarap dolu işpantuzzi kabını alır ve **libasyon yapar**. Sonra kral bir kez daha reverans yapar.*” Gök gürültüsü bayramının bir bölümünde aşçıların başı siyah işpantuzziaşşar kabıyla valhi ve şarap libasyonu yapmaktadır:³⁴²

*Aşçıların başı krala valhi- ile (dolu) bir siyah işpantuzzişşar kabını (GE6) sunar. Kral elini koyar. Aşçıların başı tanrı için duvarın önüne üç kez **libasyon yapar**. Aşçıların başı geri gider ve masa adamlarının başı onun için (valhi içkisini) hazırlar. Aşçıların başı bir defa ocağa, 1 defa post/av çantasının önüne, 1 defa tahta, 1 defa pencereye, 1 defa kapı sürgüsüne tekrar ocağa 1 defa **libasyon yapar**.*

³³⁸ Ünal, 2007, 276-277; işpantu-/işpantuva-/işpantuzzi-/işpantuzziaşşar- “Libasyon kabı”.

³³⁹ Alp, 1967, 525.

³⁴⁰ Coşkun, 1969, 5.

³⁴¹ Neu, 1970 12-13; Alp, 1983, 210-211; Barsacchi, 2017, 31, 41; CTH 631; KUB XVII 74 Öy. I 25-27

³⁴² Neu 1970, 16-19; Goetze, 1971, 79, I.23; Barsacchi, 2017, 33, 41; CTH 631, KBo XVII 74 + KBo XVII 11 Öy II 1-6.

Ritüellerde az da olsa işpantuzzi- kabıyla libasyon yapıldığı görülmektedir. Ölü ritüellerinin 1./2. gününde saki tarafından işpantuzzi kabıyla libasyon yapılmaktadır:³⁴³ “ve ardından saki bir işpantuzzi kabı (ile)? birayı her birine üç kez **libasyon yapar.**” Otten, işpantuzzi kabıyla bira libasyonunun sadece ölü ritüellerinde yapıldığını söylemektedir. Bunun ölü ritüellerine özel olarak uygulandığını düşünmektedir.³⁴⁴

3.2.1.4.2. KUKUB

Hitit bayram törenleri, ritüeller ve çeşitli metinlerde *KUKUB* kabının kullanıldığı görülmektedir. *KUKUB* kabının bir tür testi ya da ibrik olduğu düşünülmektedir.³⁴⁵ Coşkun, Hitit çivi yazılı tabletlerde yer alan kaplar üzerine yaptığı incelemede *KUKUB* için gaga ağızlı testi olabileceği konusunda öneride bulunmuştur.³⁴⁶ Ünal, *KUKUB* kabının Sumerce karşılığının ^{DUG}HAB.HAB kabı olduğunu düşünmektedir.³⁴⁷ *KUKUB* kabı bayram törenleri ve ritüellerde sıklıkla libasyon kabı olarak kullanılmaktadır. Kral, prens, ^{LÚ}AZU, Aşçıların başı, Saray görevlisi, ^{MUNUS}ŞU.GI, Rahip, Kurban beyi, kadın, ebe tarafından *KUKUB* kabıyla libasyon yapılmaktadır. Bayram törenlerinde sunağa, ocağa, pencerenin önüne ve dışına,, kapı sürgüsüne, tahta, kurban hayvanının göğsüne, masanın önüne, ritüellerde ise nehre, oğlağa, kurban ekmek üzerine libasyon yapılmıştır. Libasyon sıvısı olarak şarap, bira, taval, valhi kullanılmıştır.

KUKUB kabının bayram törenlerinde libasyon kabı olarak kullanıldığı kaydedilmiştir. Hişuva bayramının 2. gününde kral, rahipten aldığı şarap dolu *KUKUB* kabıyla kurban hayvanının göğsüne ve taş masaya libasyon yapılmaktadır:³⁴⁸

Sonra rahip krala şarap dolu KUKUB kabını verir. Sepetle beraber kalın ekmeği dışarı alır. Kral şarap (dolu) KUKUB 'dan göğüs (kurban hayvanına ait) üzerine bir defa libasyon yapar. Rahip konuşur: şuvaleş kilus teya arinni

³⁴³ Otten, 1958, 22; Kassian - Korolev ve Sidel'tsev, 2002, 150 vd; Sevinç, 2007, 142; CTH 450; KUB XXXIV 66 + XXXIX 7 + KBo XXXIV 57 + XXXVIII 173 + XXXIX 148 + XL 226 ay.III 56-61.

³⁴⁴ Otten, 1958, 23, dipnot 1; Yaşar Coşkun, “Libasyonla İlgili "şipant-" ve "eku-" Terimleri Üzerinde Bir İnceleme”, *VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 25-29 Eylül 1970. Kongreye Sunulan Bildiriler*, (1972): 90 vd.

³⁴⁵ Ünal, 2007, 356; (^{DUG})*KUKUB* “testi, ibrik”.

³⁴⁶ Coşkun, 1969, 5.

³⁴⁷ Ünal, 2007, 356.

³⁴⁸ Coşkun 1969, 92; Goetze, 1971, 79-80, I.30; I. Wegner ve M. Salvini, *Die hethitisch-hurritischen Ritualtafeln des (h)işuwa-Festes, Corpus der hurritischen Sprachdenkmäler 1/4*, Roma: (1991): 149-151; CTH 628; KUB XII 12 ay.V 8-16.

kiribenni kiriştunna kunenni. Rahip sepetle birlikte kalın ekmeği Tanrı Liluri'nin masasına koyar.

Kral dışında kraliyet ailesinden prensinde libasyon sunumu yaparken *KUKUB* kabını kullandığı görölmektedir. Sunağa benzeyen bir kült nesnesinin önüne bira ile 3 defa libasyon yapmaktadır:³⁴⁹” *Saki bira dolu KUKUB kabını/testiyi prene verir. Prens tahtadan halputili³⁵⁰'nin önüne 3 defa libasyon yapar*”.

Ritüel metinlerinde ise *KUKUB* kabının libasyon amaçlı kullanıldığı görölmektedir. Tunnavi ve Maştikka ritüellerinde *MUNUS.ŞUGI*, Ammihatna ritüelinde ise *LÚAZU* tarafından *KUKUB* kabıyla şarap libasyonu yapılmaktadır. Doğum ritüelinde ise ritüelin sahibi kadın tarafından 2 oğlağa *KUKUB* kabıyla şarap libasyonu yapılmaktadır: ³⁵¹ “*Patili adamı şarap dolu KUKUB kabını kadına verir. O (Patili adamı) 2 oğlağı kadına sunar. Kadın şarapla libasyon yapar. Patili adamı onları alıp götürür.*”

3.2.1.4.3. tapişana

Libasyon ve bazı içme törenlerinde kullanılan tapiřana³⁵² kabının, altın, gümüş ve pişmiş toprak gibi çeşitleri Hititler tarafından kullanılmıştır. Sadece bayram törenlerini anlatan metinlerde libasyon kabı olarak geçen tapişana, kral ve kraliçenin yanı sıra çeşitli görevliler tarafından kullanılmıştır. tapişana kabıyla şarap, marnuvant ve taval içkileri libasyon olarak sunulmuştur. Coşkun, tapişana kabının derin bir tabak olduğunu düşünürken³⁵³, depas olabileceği de ileri sürölmüştür.³⁵⁴

Kral, kraliçe ve saki tarafından libasyon sunumunda kullanılan altın tapişana kabıyla geyiklere ve boğalara libasyon sunumu yapılmıştır. *AN.TAH.ŞUM^{SAR}* bayramının 33. gününde saki tarafından geyiklere altın tapişana kabıyla libasyon yapılmaktadır:³⁵⁵

Kral arabaya biner ve Pişkurunuva dağına gider. Kral hilaamna evinin kapısına ulaşınca arkiu evinin diğer tarafına 50 kalın ekmeği yığarlar. Kral arabadan

³⁴⁹ Goetze, 1971, 79, I.28; CTH 647; KUB XX 88 ay.VI 16-17.

³⁵⁰ Sunağa benzeyen kült nesnesi, bkz. Ünal, 2007, 152.

³⁵¹ Goetze, 1971, 88, V.145; Beckman, 1983, 94-95; CTH 477; KUB IX 22 iii 16-19.

³⁵² Ünal, 2007, 687; ^(DUG)tapişana- “bir kap, depas”.

³⁵³ Coşkun, 1969, 21.

³⁵⁴ Ünal, 2007, 687.

³⁵⁵ Alp, 1983, 337-338; CTH 618; KUB XXV 18 II 1-11

*iner ve indiği yere oturur. HUB.BI/dansı 1 kez döner. Onlar geyiklerin yanına gider. Saki altın tapışana kabını tutar ve geyiklere **libasyon yapar**.*

Tuhumiyara bayramında ise bu sefer kral altın tapışana kabını kullanarak boğaya libasyon yapmaktadır:³⁵⁶ “*Sakilerin başı altından tapışana-'yı krala verir, kral da boğaya **libasyon yapar***”. Bunlar dışında kralın gök gürültüsü bayramında pişmiş toprak tapışana kabıyla tanrılara, pencereden dışarı ve masaya 13 defa şarap libasyonu yaptığı anlatılmaktadır:³⁵⁷ “*Kral (tanrılara) reverans yapar, Saray görevlilerinin başı pişmiş toprak(tan) tapışana-'yı krala verir. Kral pencereden dışarıya bu tanrılara on üç kez **libasyon yapar**.*”

3.2.1.4.4. işkaruh

işkaruh³⁵⁸ kabının arkeolojik karşılığı bilinmemektedir. Bayram törenlerine ve Arinna şehrinin kült metinlerinde libasyon kabı olarak kullanılmıştır. Kral, saki, saray görevlisi, hamina adamı ve merhemli rahip işkaruh kabıyla libasyon yapılmaktadır. Metinlerde işkaruh kabıyla marnuvant ve şarap libasyonlarının yapıldığı kaydedilmiştir. Libasyon yapılan kaplar arasında demirden yapılan tek kap olan işkaruh'un altından yapılmış çeşidi de bulunmaktadır.

Demir işkaruh kabını kral Gök gürültüsü bayramında pencerenin önüne libasyon yaparken kullanmıştır:³⁵⁹

*Kral ve kraliçe tahtan gelirler. Kral pencerenin önünde reverans yapar. Kraliçe de pencerenin önünde reverans yapar. Sakilerin başı krala demirden bir işkaruh kabını verir. Kral pencerenin önüne **libasyon yapar**. Sakilerin başı libasyon kabını alır ve onu götürür. Kral ve kraliçe tahta giderler ve otururlar. Prenslar, prensesler, yüksek rütbe sahipleri ve yabancılar krala reverans yaparlar (önünde eğilirler) ve otururlar.*

Altın işkaruh kabıyla ise bayram törenlerinde kral, Arinna şehrinin kült metinlerinde merhemli rahip tarafından libasyon sunumunda kullanılmıştır:³⁶⁰ “*Merhemli rahip işkaruh kabını tutar. Aşçıların başı masadan kattakurant- kabını alır. Sonra altından işkaruh- kabının içine döker. Merhemli rahip işkaruh- kabıyla 3 defa*

³⁵⁶ Coşkun, 1969, 91; CTH 739; KUB XX 87 I 4-6; Alp, 1983, 334-35.

³⁵⁷ Klinger, 1996, 548-49; Coşkun 1969, 2; Goetze, 1971, 83, III.85; KUB II 13 öy.I 40-48.

³⁵⁸ Ünal, 2007, 274; işkaruh- “bir libasyon kabı”.

³⁵⁹ Neu 1970, 12-13; Alp, 1983, 210-211; Barsacchi, 2017, 30, 40; CTH 631; KUB XVII 74 öy. I 13-19.

³⁶⁰ Alp 1967, 528; CTH 666; KUB X 15 IV 14-19.

libasyon yapar.” Aşçıların başı libasyon sunumu öncesinde kattakurant kabıyla altın işkaruh kabını doldururken, merhemli rahip daha sonra bu kapla libasyon sunumunu gerçekleştirmektedir.

3.2.1.4.5. GAL

Kral ve kraliçenin içme törenlerinde ve libasyon sunularında kullanılan GAL³⁶¹ kabının pişmiş toprak ve gümüş çeşitleriyle libasyon yapıldığı görülmektedir. Coşkun, GAL kabının kadeh, bardak ya da kova olduğu düşünmektedir.³⁶² Bayram törenlerinde kral ve rahip, ritüellerde ^{MUNUS}ŞUGI, ^{LÜ}AZU, rahip ve aşçıların başı tarafından libasyon yapılmaktadır. Şarap ve bira libasyonu yapılan GAL kabından ayrıca kan libasyonu da yapılmaktadır.

Hitit kralı tarafından libasyon sunumları genellikle huppar ismi verilen kaplara yapılmaktadır. Fakat çoğu metinde huppar kabına hangi kapla libasyon yapıldığı kaydedilmemiştir. Fakat Gök gürültüsü ve Ay bayramlarında kral huppar kabına libasyon yaparken GAL kabını kullandığı görülmektedir. Gök gürültüsü bayramında GAL kabıyla yapılan libasyon sahnesi şöyle anlatılmaktadır:³⁶³

Kral ve kraliçe ayağa kalkarlar ve ayakta reverans yaparlar. GAL kabından Güneş tanrıçası ve Tanrı Mezzula'yı içerler. Kral GAL kabıyla huppar kabına libasyon yapar. Kraliçe yapmaz. Büyük lir eşliğinde şarkıcılar şarkı söylerler. Saki tatlı kalın ekmeği krala verir ve kral böler. Masa adamı 1 tatlı kalın ekmeği temiz masadan alır. Kral böler ve tekrar masaya koyar.

Ay bayramında kral tarafından gerçekleştirilen libasyon³⁶⁴ ise “Kral GAL kabından Tanrıça Aşgaşepa'ya, Kraliçe Tanrıça Pirva (için) huppar- (kabına) libasyon yapar ve içer, kalın ekmeğin sunumu yoktur.”³⁶⁵

Maştikka ritüelinde yaşlı kadın pişmiş topraktan GAL kabıyla şarap libasyonu yapılmaktadır.³⁶⁶

Ayrıca yaşlı kadın bronz (kazmayı) alır ve yeri kazarlar, yaşlı kadın şöyle söyler: ‘Eğer o, ağız ve dil Güneş Tanrısı'na ... olursa.’ Sonra yaşlı kadın

³⁶¹ Ünal, 2007, 126; ^(DUG)GAL “bir kap”.

³⁶² Coşkun, 1969, 34.

³⁶³ Neu, 1970 26-27; Alp, 1983, 218-219; Barsacchi, 2017, 36, 44; CTH 631;KUB XVII 74 Ay. III 31-36

³⁶⁴ Coşkun 1969, 96; Goetze 1971, 92, VII.178.

³⁶⁵ Coşkun 1969, 96; Goetze 1971, 92, VII.178.

³⁶⁶ Reyhan, 2002, 52-57; Goetze, 1971, 81-82, III.64.

*kurban ekmeğini, peyniri, pişmiş topraktan bir GAL kabındaki şarabı iki kurban sahibine sunar ve onun üzerine (onlar) ellerini koyarlar. Yaşlı kadın kurban ekmeğini Güneş Tanrıçası'na parçalar, şarap **libasyonu yapar** ve şöyle söyler.*

Kralların heykellerine yönelik sunum metinlerinde, aşçıların başı tarafından gümüş GAL kabıyla libasyon yapılmaktadır:³⁶⁷

*Aşçıların başı Fırtına Tanrısı için ocağın yanında 10 koyun 2 besili boğayı keser. Aşçıların başı gümüş GAL kabını getirir. Onu koyunların kanı altında tutar. Sunağın önüne kan ile **libasyon yapar**. Palvatalla adamları alkışlar. Aşçıların başı koyun kanı libasyonunu bitirdiğinde, gümüş GAL kabı, 2 besili boğa ... Aşçıların başı gümüş GAL kabını boğaların kanının altına tutar. Gümüş GAL kabından sunağın önüne kan **libasyonu yapar**. Palvatalla adamları alkışlar. Aşçıların başı koyun ve sığırların başlarını Fırtına Tanrısının sunağına yerleştirir/koyar.*

Aşçıların başı ayrı ayrı koyun ve boğayı keserek kanlarını gümüş GAL kabına doldurmaktadır. Kanla doldurduğu kapları sunağın önüne libasyon yapmaktadır. Tanrıları kanla beslemektedir. Muhtemelen tanrılara kanları sunulacak olan hayvanla özel olarak yetiştirilmiştir.

3.2.1.4.6. kattakurant

kattakurant³⁶⁸ kabının kazılarda ele geçen kol biçimli kaplar olduğu düşünülmektedir.³⁶⁹ Alp, “alttan kesik” anlamına gelen kattakurant- kelimesinin kol biçimli kaplarla uyum gösterdiğini belirtmektedir.³⁷⁰ Hitit metinlerinde kattakurant kabıyla sadece bayram törenlerinde libasyon yapıldığı görülmektedir. kattakurant kabı, taval, şarap sıvılarıyla huvaşi taşına, ocağa ve sunağa libasyon yaparken kullanılmıştır. Kral ve aşçıların başı tarafından kullanılan kabın altından yapılmış bir örneği de metinlerde görülmektedir. Bu kap, törenler esnasında başka kapların içine sıvı akıtmak amacıyla kullanılmaktadır.

Arinna'nın güneş tanrıçası için kutlanan kış bayramında altın kattakurant kabıyla libasyon yapılmaktadır.³⁷¹ KUB II 6 IV numaralı metinde libasyon şöyle anlatılmaktadır: “*Aşçıların başı altından kattakurant- kabını krala sunar. Kral elini*

³⁶⁷ Alp, 1983, 35-36; Goetze, 85, III.115; CTH 660; KUB X 11 VI

³⁶⁸ Ünal, 2007, 330; ^{DUG}kattakurant- “dibi kesik bir kap, kol biçimli kap”.

³⁶⁹ Alp, 1967, 525.

³⁷⁰ Alp, 19967, 525-526.

³⁷¹ Alp 1967, 527; CTH 598; KUB II 6 IV 19-22.

koyar. Aşçıların başı 3 defa **libasyon yapar.**” Aşçıların başının libasyon yaparken kullandığı sıvı bilinmemektedir.

İsmi bilinmeyen bir bayram töreninde ise kral kattakurant kabını kullanarak huvaşi taşına taval içkisi sunmaktadır:³⁷² “*Güneş tanrısının huvaşi aleti önünde taval içkisiyle dolu kattakurant- kabı durur. Saray görevlilerinin başı kattakurant- kabını krala verir. Kral gider, huvaşi taşı önünde **libasyon yapar.***”

3.2.1.4.7. HAB.HAB

HAB.HAB³⁷³ kabı hem bayram törenlerinde hem de ölü ritüelinde libasyon sunumunda kullanılmıştır. HAB.HAB kabıyla şarap libasyonu yapılmıştır. HAB.HAB kabının, Akadça karşılığı olarak *KUKUB* kabı önerilmektedir.³⁷⁴ Hititler’in önemli kült merkezlerinin başında gelen Nerik kentinin kültüyle ilgili bayram törenlerinde Hitit kralının libasyon yaptığı görülmektedir. Nerik kentinin Fırtına tanrısına şarap libasyonu yapan krala sakilerin başı eşlik etmektedir.³⁷⁵ “*Sakilerin başı şarap dolu HAB.HAB kabını alır ve krala sunar. Kral Nerik’in Fırtına Tanrısına 1 defa **libasyon yapar***”.

Hititler, kral ve kraliçe öldüğünde 14 gün süren cenaze törenleri düzenlemektedir. Düzenlenen cenaze törenlerinin 1. ya da 2. gününde ölen kral ve kraliçenin ruhuna hayvan kurbanı ve libasyon sunumu yapılmaktadır. Kral ya da kraliçenin ruhuna şarapla libasyon yapılmaktadır. Ayrıca libasyon yapılan HAB.HAB kabı libasyon sunumu sonrasında kırılmaktadır. Ölü ritüellerinin 1. ya da 2. gününün anlatıldığı KUB XXX 16 + KUB XXXIX 1 numaralı metinde şarap libasyonu şöyle anlatılmıştır:³⁷⁶

*Hattuša’da, kral ya da kraliçenin tanrı olduğu “büyük kayıp” gerçekleştiğinde, ondan sonra büyük, küçük hepsi içme kamışlarını çekip alırlar ve ağlamaya başlarlar Onun tanrı olduğu günde, o günde söyle yaparlar: iyi cins bir çift sığırını onun “ruhuna” kurban ederler. ve ayak ucunda onu keserler ve söyle söylerler: “eğer ki sen (nasıl) olduysan, iste bu (kurban) da aynı şekilde olsun ve “ruhunu” da bu sığırın ki (gibi) aşağı bırak!” ayrıca HAB.HAB kabında şarap getirirler ve onun ölen kralın “ruhuna” **libasyon yaparlar.** Sonra onu*

³⁷² Alp 1967, 527; CTH 670; KUB X 90 ay. 1-5

³⁷³ Ünal, 2007, 356; ^{DUG}HAB.HAB “ibrik, testi”.

³⁷⁴ Ünal, 2007, 356.

³⁷⁵ Goetze, 1971, 78, I.13; CTH 678; KUB XXVIII 99 6 vd.

³⁷⁶ Goetze, 85, III.115; Otten, 1958, 18 vd; Kassian - Korolev ve Sidel’tsev, 2002, 46 vd; Sevinç, 2007, 135; CTH 450; KUB XXX 16 + KUB XXXIX 1 i 13-15

kırarlar. Gece olduğunda ise ölünün üzerinde bir erkek keçiyi gezdirirler ve o sırada şöyle seslenirler.

Ayrıca ölü ritüelinin 13. gününde sakiler tarafından HAB.HAB kabıyla şarap libasyonu yapılmaktadır.

3.2.1.4.8. Libasyon Sunumunda Kullanılan Diğer Kaplar

Yukarıda detaylı olarak bahsedilen kaplar dışında bazı kaplarında libasyon sunumunda kullanıldığı görülmektedir. lahanni, ^{GIŞ}ŞU.NAG.NAG, DUG, gazi kabı, sığır başı şeklinde gümüş kap, zizzuhi, zalhı, *BIBRU*, *NAMMANTU* kapları bayram törenlerinde kullanılırken, gümüş ZA.HUM kabı ise ritüellerde kullanılmaktadır.

Altın ve gümüş lahanni kabı, Hişuva bayramında libasyon sunumunda kullanılmaktadır. Bayramın 3. gününde kral ve töreni yöneten rahip tarafından Tanrıça İshara'ya libasyon yapılmaktadır. Tören şöyle anlatılmaktadır:³⁷⁷ *“Daha sonra, rahip onun için gümüş lahanni kabıyla libasyon yapar. Fakat kral iki altın lahanni kabıyla libasyon yapar.”*

AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramına ait bir metinde ^{GIŞ}ŞU.NAG.NAG “el şeklindeki kap” libasyon sunumunda kullanılmaktadır. Kahin tarafından gerçekleştirilen libasyon sunumu huppar kabına yapılmaktadır.³⁷⁸ *“Daha sonra Kahin altından el şeklindeki kabı³⁷⁹ şarapla doldurur. Sonra huppar kabının üzerine libasyon yaparlar. Onları sunağın üzerine tekrar koyar.”*

Hitit çivi yazılı metinlerinde kap anlamına gelen Sumerce DUG ideogramının AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının 32.gününde kullanıldığı görülmektedir.³⁸⁰ *“3 sıcak ekmek ve 1 bira dolu kabı saray görevlileri verirler. O üzerine libasyon yapar.”*

KI.LAM bayramında, temizlikçi/berberlerin sığır başı şeklindeki gümüş kapla libasyon yaptığı kaydedilmiştir.³⁸¹ *“Saki aşağıda ayakta durur. Saki gümüşten sığır başlarına elini koyar. Temizlikçi/berberler 2 (adet) gümüşten sığır başıyla libasyon yaparlar. ALAM.ZU adamları aha diye bağırlar.”* Muhtemelen bu kap, Hitit

³⁷⁷ Coşkun 1969, 92; Leyla Murat, “Goddess İshara”, *Tarih Araştırmaları Dergisi XXVIII* (45), Ankara: (2009): 171; CTH 628; KUB XXXII 128 öy.I 1-15.

³⁷⁸ Alp, 1983, 42; Goetze, 1971, 80, I.40; CTH 625; KBo IV 13 ay.v 11-13.

³⁷⁹ ^{GIŞ}ŞU.NAG.NAG.

³⁸⁰ Goetze, 1971, 80, I.42; CTH 617; KUB II 8 33-34.

³⁸¹ Singer, 1984, 60; CTH 627; KBo XI 38 ay.V 14-19.

merkezlerinde yapılan kazılarda pişmiş toprak ve metal örnekleri ele geçen hayvan başlı bardak formuna sahip kaplardır.

Hişuva bayramının 2. gününde Tanrı Liluri'nin huzuruna yiyecek getiren kişi gazi kabını kullanmaktadır. Bu metin dışında gazi kabıyla yapılan libasyon sunumu görülmemektedir: ³⁸² “*GAL kapları bittiğinde, kral Fırtına Tanrısının önüne şarap dolu KUKUB kabıyla/testiyle 1 defa libasyon yapar. Tanrı Liluri'nin huzuruna yiyecek getiren kişi gazi kabıyla 1 defa şarap libasyonu yapar. ve bitti. Ateşi yakma ritüeli bitti.*”

zizzuhi kabı Hişuva bayramında kullanılmaktadır: ³⁸³ “*Sonra o zizzuhi*³⁸⁴ *kabından libasyon yapar.*”

Arinna'nın Güneş Tanrıçası için kutlanan kış bayramı ve Ay bayramında zalhai kabının libasyon sunumunda kullanıldığı görülmektedir.³⁸⁵ Kış bayramında aşçıların başı zalhai kabıyla sunumu gerçekleştirmektedir. “*Aşçıların başı şarap dolu zalhai-kabını krala verir. Kral elini koyar. Aşçıların başı ocağa 1 defa libasyon yapar. Sonra şarabı işqaruh- kabının içine döker.*” Ay bayramında ise altın zalhai kabı kullanılmaktadır. KUB XXVII 69 numaralı metinde kraliçe harzazuta ekmeğini dudağına değdirdikten sonra saray görevlisinin aşçısı tarafından altın zalhai kabıyla ocağın yanına şarap libasyonu yapılmaktadır.³⁸⁶ “*Kraliçe dudağı(nı) harzazuta-ekmeğine değdirir. Saray görevlisinin aşçısı altın zalhai- kabı ile şarabı ocağın yanına libasyon yapar.*”

Hititçe çivi yazılı tabletlerde kral ve kraliçenin tanrıları içtiği ve libasyon sunumunda kullanılan *BIBRU* kabı kazılarda ele geçmiştir. *BIBRU* kabıyla yapılan libasyon sunumunun tek örneği olan bayram metninde bira ve şarap kullanılmaktadır:³⁸⁷ “*BIBRU'ları şarap, bira ve pişirilmiş yağla doldurur. Şarap, bira (dolu) BIBRU'lardan, tanrıların hepsinin huzurunda libasyon yapar*”. Gök gürültüsü ve Ay bayramında kral ve kraliçenin çeşitli hayvanların görüntüsüne sahip *BIBRU*'lardan tanrıyı içtiği daha sonra libasyon yaptığı belirtilmektedir. Huppar

³⁸² Goetze, 1971, 79, I.22; Wegner-Salvini, 1991, 153-155; CTH 628; KUB XII 12 ay. VI 39-45.

³⁸³ Goetze, 1971, 83, III.91; CTH 628; KUB XXV 48 ay.IV 12-13.

³⁸⁴ Ünal, 2007, 585; zizzuhi “ bir kap”.

³⁸⁵ Alp 1967, 527-29, dipnot:41; Coşkun, 1969, 93; CTH 598; KUB II 6 II 10-15.

³⁸⁶ Klinger 1996, 526-527; CTH 591; KUB XXVII 69 öy.III 5-10

³⁸⁷ Goetze, 1971, 79, I.24; Coşkun 1969, 94; CTH 669; KUB X 91 ay.III 3-4

kabına libasyon yapılan kap ismi verilmemektedir. Aynı durum GAL kabı içinde geçerlidir. Fakat bazı metin yerlerinde kral ya da kraliçe tanrıyı GAL kabından içtikten sonra yine GAL kabıyla libasyon sunumu yapmaktadırlar. *BIBRU* kabı için bu detay atlanmış olabilir. Kral ya da kraliçe *BIBRU* kabından tanrıyı içtiğinde huppar kabına libasyonu yine *BIBRU* kabıyla yaptığı düşünülebilir. Bu düşünce de *BIBRU* kabının libasyon sunumunda kullanıldığı yerleri çoğaltmaktadır. Coşkun, huppar kabının çift kulplu, geniş ağızlı, şişkin gövdeli bir kap olduğunu düşünmektedir.³⁸⁸ Malatya Arslanlı Kapı orthostatları üzerinde betimlenen libasyon sahnelerinde, libasyon yapılan çift kulplu çömlekle huppar kabının aynı olduğunu ileri sürmektedir.³⁸⁹

Küçük bir ölçü kabı olan *NAMMANTU* Kizzuvatna bayramında libasyon kabı olarak kullanılmaktadır. Libasyon sunumundan kullanıldığı ilk ve tek yer bu metindir:³⁹⁰ “... *NAMMANTU* (küçük bir ölçü kabı) kabıyla 3 defa şarap **libasyonu yapar.**”

Babil’den alınan bir ritüelde *ZA.HUM* kabı bira libasyonu yaparken kullanılmaktadır. Rahip tarafından gerçekleştirilen libasyon eylemi farklı zamanlarda *etin* ve *GISlueššar*’ın üzerine yapılmaktadır:

*Rahip Kurban beyinden bira dolu gümüş ZA.HUM kabını alır ve etin üzerine üzerine libasyon yapar.*³⁹¹ “*Rahip, kurban sahibi için gümüşten bira dolu ZA.HUM kabını alır ve GISlueššar’a libasyon yapar.*³⁹²

İki farklı metinde de gümüş *ZA.HUM* kullanılmıştır. Alp, *ZA.HUM* kabının Hititçe karşılığı olarak *aššuzeri*’yi önermektedir.³⁹³

3.2.2. Libasyon Yapılan Sıvılar

Hititler, bayram törenleri, ritüeller, kült ve dua metinlerinde yaptıkları libasyon sunumlarını çeşitli sıvılar aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Libasyon sunumunda kullanılan sıvılar, kutlanacak bayramın ya da icra edilecek ritüelin içeriğine göre farklılık göstermektedir. Ayrıca bayram törenlerinde libasyonda kullanılan sıvılarla,

³⁸⁸ Coşkun, 1969, 53.

³⁸⁹ Coşkun, 1969, 53.

³⁹⁰ Goetze, 1971, 84, III.93; CTH 500; KBo VII 46 i 13-14

³⁹¹ Goetze, 1971, 80, I.36; Coşkun, 1972, 93; Beckman, 2014, 21, 3; CTH 718; KUB XXXIX 71 + KBo XLI 75 + KBo XL 93 öy.II 53-54.

³⁹² Sir Gavaz 2015b, 104; Beckman, 2014, 13, 37; CTH 718; KUB XXXIX 71 + KBo XLI 75 + KBo XL 93 öy.II 53-54.

³⁹³ Alp, 1967, 514.

ritüellerde kullanılan sıvılar birbirlerine benzemekle beraber bazı farklılara sahiptirler. Şarap, bira, marnuvant-, valhi, taval sıvıları bayram törenlerinde ve ritüellerde kullanılan ortak libasyon sıvılarıdır. Bayram törenlerinde ritüellerden farklı olarak bira-şarap karışımı, taze ve tatlı şarap libasyon sunumlarında kullanılmıştır. Ritüellerde ise kan, su, tatlı süt, bal, yağ, şiptamiya ve teriyalla sıvılarının sunulduğu görülmektedir. Bayram törenleri ve ritüellerde kullanılan sıvılar arasındaki bu fark içerikleriyle ilgili olmalıdır. Bayram törenlerinde sadece alkollü içecekler kullanılırken, ritüellerde hem alkollü içecekler hem de diğer sıvılar libasyon sunumlarında kullanılmıştır.

3.2.2.1. Şarap

Hitit bayram törenleri ve ritüellerinde tanrılara sunulan sıvıların başında şarap gelmektedir. Şarap nerdeyse her bayram töreni ve ritüelde libasyon sıvısı olarak kullanılmıştır. Şarap, çivi yazılı metinlerde hem Sumerce GEŠTIN³⁹⁴ hem de Hititçe viyana-³⁹⁵ olarak yazılmıştır. Ayrıca bazı bayram törenlerinde GEŠTIN.KU³⁹⁶ “tatlı şarap” ve GEŠTIN GIBIL³⁹⁷.”taze şarap” gibi çeşitlerinin de tanrılara sunulduğu görülmektedir. Bazen de KAŠ.GEŠTIN³⁹⁸ “bira-şarap karışımı” olarak hazırlanmış özel karışım sıvıyla tanrılara libasyon yapılmaktadır. Ritüellerde, taze ve tatlı şarap çeşitleri ve bira-şarap karışımıyla libasyon sunumu yapılmamaktadır.

Şarabın sarhoş edici özelliği Hititler tarafından bilinmektedir. Bu özellik bayram törenlerinde kullanılmaktadır. Şarabın bu özelliğinin yanı sıra yaygın olarak besleyici ve temizleyici madde olarak da ritüellerde kullanılmaktadır.³⁹⁹

Bayram törenleri ve ritüel metinler incelediğinde kral, kraliçe, prensin yanı sıra aşçıların başı, LÚHAL, saki, saray görevlisi, MUNUSŠUGI, LÚAZU, kurban beyi, ev sahibi, merhemli rahip gibi görevlilerinde şarapla libasyon yaptığı görülmektedir. Şarap libasyonu çeşitli kaplar aracılığıyla yapılmaktadır. Hititler şarap libasyonunu, işpantuva, işpantuzzişar, altın ya da siyah işpantuzzişar, GIŠŠU.NAG.NAG, GAL,

---

³⁹⁴ Ünal, 2007, 127.

³⁹⁵ Ünal, 2007, 806.

³⁹⁶ Ünal, 2007, 128.

³⁹⁷ Ünal, 2007, 128.

³⁹⁸ Ünal, 2007, 327.

³⁹⁹ Ahmet Ünal, *Büyük Şölen Eski Anadolu'nun 3500 Yıllık Yemek ve İçkileri*, Ankara: (2019): 343.

KUKUB, gazi kabı, tapişana gümüş ya da pişmiş topraktan tapişana, zalhai, altın zalhai, HAB.HAB, kattakurant, *BIBRU*, *NAMMANTU* ve işkaruh kapları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bayram ve ritüel törenlerde şarap libasyonunun yapıldığı yerler farklılık göstermektedir. Şarap libasyonu, tören sırasında önceden belirlenen kutsal alanlara (Ocağa, ocağın yanına ve ortasına, pencereye, pencerenin dışına, duvarın önüne; nehre, kaynak/pınara, kayalığa, çukura (api'ye), kutsal objelere (tahta masaya, taş masaya; masanın önüne ve altına, Tanrılaştırılmış Lire, ^{KUŞ}kurşa'ya, tahta kapı sürgüsüne, huvaşi taşına, sunağa, Hattuşili heykeline, tahta, direklere/sütunlara), kurban olarak sunulan hayvanlara (çukur içerisine yerleştirilen domuz üzerine, çukur içerisine yerleştirilen koyun üzerine, ocağın üzerinde yakılan siyah koyun üzerine, oğlağa), hayvan organlarına (kurban hayvanının göğsü, karaciğeri ve pişmiş eti üzerine) kaplara (huppar kabına, sığır şeklinde *BIBRU* kabına, hupruşhi kabının önüne, pithos/küp'e) ekmeğe (kalın ekmek üzerine) yapılmaktadır.

Hitit kralı birçok bayram töreninde şarapla libasyon yapmaktadır. Gök gürültüsü bayramında kralın Fırtına Tanrısını yatıştırmak için gerçekleştirdiği sunum şöyle anlatılmaktadır:⁴⁰⁰ “*Saray görevlisi şarap dolu KUKUB kabını krala verir. Kral pencerenin dışına 3 defa libasyon yapar. Şarap dolu KUKUB kabını Saray görevlisine geri verir. Saray görevlisi kabı yerine koyar. Kral yukarı doğru reverans yapar.*” nuntariyaşhaş bayramının 5. gününde kraliçe, Güneş tanrıçasının masasına şarapla 36 defa libasyon yapmaktadır.⁴⁰¹ “*Kraliçe Güneş tanrıçasının masalarına şarapla 36 defa libasyon yapar.*” Bu örneklerin dışında da kral ve kraliçe defalarca şarapla libasyon yapmaktadır. Şarap, Maştikka, Tunnavi, Ammihatna ve Papanikri gibi arınma ritüellerinde libasyon sıvısı olarak kullanılmıştır.

Bazı bayram törenlerinde şarabın çeşitlerinden olan taze şarap ve tatlı şarabın libasyonda kullanıldığı görülmektedir. Taze şarap, nuntariyaşhaş ve Ay bayramlarında libasyon olarak sunulmuştur. nuntariyaşhaş bayramının ilk libasyon sunumu, bayramın 5. gününde Arinna şehrinde yapılan törenlerde taze şarapla kral tarafından yapılmaktadır.⁴⁰² Ay bayramında ise sakinin taze şarapla libasyon yaptığı görülmektedir.⁴⁰³ “*Saki GAL kabını krala verir. Kral GAL kabını tutar. Saki taze şarap*

⁴⁰⁰ Barsacchi, 2017, 71, 78; CTH 631; KBo XVII 75 öy.I 35-37.

⁴⁰¹ Alp, 1983, 184, Nr.53; Nakamura, 2002, 201-202; CTH 626; KBo II 15 V 1-3.

⁴⁰² Cem Karasu, “Nuntariyaşhaş bayramında Hitit kralının kült gezileri”, *Bellekten* 52, Ankara: (1988): 412-13; Nakamura, 17-19; CTH 626; KUB IX 16 I 17-23;

⁴⁰³ Klinger 1996, 560-61; CTH 591; KUB II 13 ay.IV 7-11.

dolu işpantuzzi kabını alır ve masanın önüne 3 defa libasyon yapar.” Tatlı şarap ise aşuşatalla adamlarının bahsedildiği bir bayram metninde libasyon olarak sunulmaktadır.⁴⁰⁴ “O 1 lokma/parça vageşşar ekmeğini tahta masadan alır ve vageşşar ekmeğini parçalar. Tatlı şarabı libasyon yapar.”

şarap-bira karışımı, Gök gürültüsü bayramında kral tarafından Fırtına tanrısı gökten gürlendiğinde libasyon sıvısı olarak kullanılmıştır. şarap ve biranın karıştırılarak, ortaya ne çıkarılmak istendiği bilinmemektedir. “*Kapı kapatılıp Fırtına Tanrısı gökten gürlendiğinde kral pencerenin önünde reverans yapar. Kalın ekmeği böler ve pencereye koyar. Bira ve şarap dolu işpantuzzi kabını alır ve libasyon yapar. Sonra kral bir kez daha reverans yapar.*”⁴⁰⁵

3.2.2.2. Bira

Bayram törenlerinde ve ritüellerde gerçekteştirilen libasyon sunumlarında şaraptan sonra en fazla kullanılan sıvı biradır. Bira, Hitit çivi yazılı metinlerde Sumerce KAř⁴⁰⁶, Hititçe şeşşar/řieřřar⁴⁰⁷ kelimeleriyle kullanılmıştır. Bira üretimi hakkında en önemli bilgiler Sivas Kuşaklı’ya lokalize edilen şarişşa kentinden elde edilmiştir. şarişşa’da yapılan kazı çalışmaları sonucunda C binasındaki odaların birinin içinden karbonlaşmış tahıllar tespit edilmiştir. Tahıllar üzerinde yapılan incelemede kısmen çimlenmiş arpa olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tespit edilen bu bilgilerin ışığında odanın bira imal edilen bir yer olduğu önerilmiştir.⁴⁰⁸ Ünal ise bu görüşe katılmadığını, ele geçen karbonlaşmış tahıllardan yola çıkarak odanın bira imalathanesi olarak yorumlanmasının zor olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁹

Bira, hem günlük hayatta hem de kurban maddesi olarak kullanılmaktadır. Büyük fiçılar içerisinde tapınak, saray ve tahıl ambarlarında saklanan bira, bayram törenlerinde ve ritüellerde kullanımı için sistemli olarak dağıtılmaktadır. Bazı durumlarda görevlilerce biranın izinsiz olarak içildiği de kaydedilmiştir.⁴¹⁰ Bira’nın

⁴⁰⁴ Goetze, 1971, 82, III.68; CTH 665; KUB XXXV 133 21-23.

⁴⁰⁵ Neu, 1970 12-13; Alp, 1983, 210-211; Barsacchi, 2017, 31, 41; CTH 631; KUB XVII 74 öy.I 25-27

⁴⁰⁶ Ünal, 2007, 632.

⁴⁰⁷ Ünal, 2007, 632.

⁴⁰⁸ Andreas Müller-Karpe, “1999-2001 Yıllarında Kuşaklı – Sarissa’da Yapılan Kazı ve Araştırmalar”, *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, (2003a): 439.

⁴⁰⁹ Ünal, 2019, 329.

⁴¹⁰ Ünal, 2019, 337.

libasyon olarak sunulmasıyla öfkelenmiş tanrıların sakinleşmesi sağlanmaktadır. Ayrıca tıbbi metinlerde hastalıklara karşı ilaç olarak da kullanıldığı görülmektedir.⁴¹¹

Bira, kral, LÚAZU, saray görevlisi, prens, MUNUSŠUGI, rahip, Kurban Beyi, ebe, LÚHAL, Hattili Adamlar tarafından bayram ve ritüellerde libasyon sunumunda kullanılmaktadır. Bira libasyonu, tören sırasında önceden belirlenen kutsal alanlara (ocağa, ocağın tabanına, ocağın yanına, pencereye, çukura), kutsal objelere (sunağa, sunağın önüne, tahta, kapı sürgüsüne, halpatuli önüne, masaya, direklerin önüne, 3 direğe), hayvan organlarına (karaciğeri ve pişmiş eti üzerine), kaplara (lueššar) yapılmaktadır. Bira libasyonu, KUKUB, DUG, BIBRU, GAL, pişmiş toprak GAL, gümüş ZA.HUM ve işpantuzzi kapları aracılığıyla yapılmaktadır.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında kral tarafından tanrılara hayvan ve ekmek kurbanlarının ardından birayla libasyon yapılmaktadır.⁴¹² Gök gürültüsü bayramında, kralın birayla birlikte şarap libasyon yaptığı kaydedilmiştir:⁴¹³ “*Halentuva evi açıldığında perdeyi çekerler. Kral kıyafetlerini alır ve dışarı çıkar. Yabancı ... Kral duvarın önünde 2 kalın siyah ekmeği böler. Masaya koyar. Bira ve şarabı libasyon yapar. Sonra reverans yapar*” Tanrı Telipinu için bayram törenlerinde veliaht prens tarafından bira ve şarapla 3 defa libasyon yapılmaktadır.⁴¹⁴ “*Veliaht prens tanrı huzurunda bira ve şarapla 3 defa pişmiş et, dokunulmamış karaciğer ve yüreğe libasyon yapar.*”

Tunnavi ritüelinde MUNUSŠUGI tarafından birayla 3 defa libasyon yapılmaktadır:⁴¹⁵ “*Sonra 3 sıcak ekmeği, 1 peynir, 1 mayayı koyar ve pişmiş karaciğer ve kalbi üzerlerine keser ya bira ya da şarabı 3 kez libasyon yapar.*” Tanrıça Višuriyanza için yapılan yemin ritüelinde kurban sahibi tanrıçaya birayla libasyon yapılmaktadır:⁴¹⁶

Şimdi kemikler toplanır, ocağın üzerine konulur. (İşini) [bitirir] ve kemikleri yakar. Ateş yanıp kül olduğu zaman, [bira ile] çevresini işaretler, sonra [...] askerlerin ekmeğini [...] kendime alıyorum. Şimdi tanrıça tapınağına [geri

⁴¹¹ Ünal, 2019, 338.

⁴¹² Alp, 1983, 164-67; Doğan-Alparslan, 2009, 124; Reyhan, 2011, 37; CTH 625; KBo XIX 128 öy.I 31-41, öy.II 1-14;

⁴¹³ Neu, 1970 32-33; Alp, 1983, 222-223; Barsacchi, 2017, 39, 45; CTH 631; KUB XVII 74 ay.IV 27-30.

⁴¹⁴ Goetze, 1971, 87, IV.132; CTH 638; KUB IX 3 24 vd.

⁴¹⁵ Goetze ve Sturtevant, 1938, 24-26; CTH 409; KUB VII 53 + KUB XII 58 ay.IV 29-31.

⁴¹⁶ Onofrio Carruba, *Das Beschwörungsritual für die Göttin Wišuriyanza, Studien zu den Boğazköy Texten 2*, Otto Harrasowitz, Wiesbaden: (1966): 6-7, CTH 396; KBo XV 25.

gider?]. Tanrıça kapıya vardığı zaman, kurban sahibi tanrıçaya reverans yapar ve bira libasyonu yapar. Daha sonra tanrıçanın [tapınağına] götürürüm.

Ayatarša, Vattiti ve Šuššumaniga ritüelleri ve büyüler içeren metinde ebe tarafından 3 defa bira libasyonu yapılmaktadır.⁴¹⁷ “Ebe/hemşire KUKUB kabıyla tanrının önüne 3 defa bira libasyonu yapar.”

Ölü ritüellerinin 1./2. gününde saki tarafından işpantuzzi kabıyla libasyon yapılmaktadır.⁴¹⁸ “ve ardından saki bir işpantuzzi kabı (ile)? birayı her birine üç kez libasyon yapar.” Otten, işpantuzzi kabıyla bira libasyonunun sadece ölü ritüellerinde yapıldığını söylemektedir. Bunun ölü ritüellerine özel olarak uygulandığını düşünmektedir.⁴¹⁹ Hattili ve Maşalı adamlar arasında gerçekleştirilen savaşın tekrar canlandırılmasında zafer kazanan Hattili adamlar tarafından tanrılara bira libasyonu yapılmaktadır.⁴²⁰

3.2.2.3. marnu/marnuvant (Bira)

Şarap ve biradan sonra libasyon sunumlarından en fazla kullanılan sıvı marnu/marnuvant⁴²¹ içkisidir. Arpadan yapıldığı bilinen marnuvant içkisinin bir bira çeşidi olduğu önerilmiştir.⁴²² Bu öneri kesin olarak ispatlanmamış ve bir düşünceden öteye gidememiştir. Bayram törenleri ve ritüellerde kral, aşçıların başı, hamina adamı, saray görevlisi, ritüeli icra eden görevli tarafından marnuvant içkisiyle libasyon yapılmaktadır. marnuvant libasyonu, tören sırasında önceden belirlenen kutsal alanlara (pencereye, ocağa, ocağın köşesine, ocağın yanına, kaynağa/pınara, çukura), kutsal objelere (sunağa, tahta, kapı sürgüsüne, tanrılaştırılmış lire, huvaşi taşına, huvaşi taşının yanına, masanın önüne, ^{KUŠ}kurša önüne, masanın altına) yapılmaktadır. marnuvant- içkisiyle yapılan libasyon, işkaruh, tapišana ve işpantuzziašsar kapları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Kral marnuvant içkisiyle iki bayram töreninde libasyon yapmaktadır. Kapsamlı bir bayrama ait olduğu düşünülen metinde kralın tahta sunağa libasyon yaptığı

⁴¹⁷ Goetze, 1971, 84, III.96; CTH 390; KUB VII 1 iii 35-36.

⁴¹⁸ Otten, 1958, 22; Kassian - Korolev ve Sidel'tsev, 2002, 150 vd; Sevinç, 2007, 142; CTH 450; KUB XXXIV 66 + XXXIX 7 + KBo XXXIV 57 + XXXVIII 173 + XXXIX 148 + XL 226 ay.III 56-61.

⁴¹⁹ Otten, 1958, 23.

⁴²⁰ Ehelolf 1925, 271; CTH 526; KUB XVII 35 ay.III 9-17.

⁴²¹ Ünal, 2007, 432.

⁴²² Ünal, 2019, 338.

görülmektedir. Krala libasyon sunumu sırasında sağır adamlarının başı eşlik etmektedir:⁴²³ “Sağır adamlarının başı marnuvant içkisi dolu 2 tapişana kabını krala verir. Kral tahta masanın önüne 3 defa libasyon yapar”. Libasyonun yapıldığı diğer bayram ise AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramıdır:⁴²⁴ “Arkasından kral tanrıların hepsi için sunağın önüne bir defa marnuvant içkisiyle **libasyon yapar**”.

nuntariyaşhaş bayramında hamina adamı tarafından marnuvant içkisiyle libasyon yapılmaktadır:⁴²⁵

*Hamina adamı marnuvan dolu bir işkaruh kabı alır. Tanrının aşçısı, ocaktan çam kozalağı alır ve onu işkaruh'un içine atar. Sonra onu tekrar yukarı çıkartır ve tekrar yine ocağın içine atar. marnuğan dolu işkaruh kabını ocağın üzerinde sallandırır ve krala elleri ile öne doğru tutar ve sunar. Kral uzaktan ellerini ona doğru uzatır hamina adamları gider ve huvaşi taşının önünde üç defa **libasyon yaparlar**. Ocağa üç defa, kaynağa/pınara 3 defa, huvaşi taşının yanındaki yere 9 kez **libasyon yaparlar**.*

Hamina adamı marnuvant içkisiyle libasyon yapmadan önce aşçıların başı çam kozalağını işkaruh kabının içine katarak farklı bir yöntem uygulamaktadır. Daha sonra hamina adamı sırayla huvaşi taşı, ocağa, kayanağa 3 defa libasyon yaparken huvaşi taşının yanına 9 defa libasyon sunumu gerçekleştirmektedir. marnuvant içkisinin içerisine çam kozalağının atılması ve sonra libasyon yapılmasının bir takım anlamları olmalıdır.

Yeraltı tanrıların çağırılması ve bir evin arındırma ritüelinde marnuvant içkisi, şarap, bal ve valhi içkisiyle beraber libasyon sıvısı olarak sunulmaktadır. Kizzuvatna kökenli ritüelde marnuvan içkisi diğer libasyon sıvılarıyla birlikte çukura libasyon yapılırken, kurban sahibinin evinin arındırılması amaçlanmıştır.⁴²⁶

⁴²³ Goetze, 1971, 79, I.26; CTH 669; KUB X 21 v 15 vd.

⁴²⁴ Alp, 1983, 168-69; Doğan-Alparslan, 2009, 124; Reyhan, 2011, 37; CTH 625; KBo XIX 128 öy.III 5-7.

⁴²⁵ Nakamura 2002, 217-218; CTH 626; KBo XI 30 öy.I 6 – 17

⁴²⁶ Otten, 1961, 130-131; Sevinç, 2007, 261; CTH 446; KUB VII 41 + KBo XX 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56 ay.III 13-18; “ANUNNAKI (tanrıların) huzurunda çukuru (api) hançerle açar. Yağ, bal, sarap, valhi- ve marnuvan-ı çukurun (api) içine libasyon yapar, 1 sekel gümüşü de içine fırlatır. 1 (tane) keten el bezi alır ve onu çukurun üzerine örter ve şöyle der: “Çukur Tanrısı, arınma tahtını al ve onun arınma malzemelerini kontrol et!”

3.2.2.4. taval (Bira)

Libasyon olarak sunulan diğere bir sıvı ise taval⁴²⁷ içkisidir. taval içkisinin de bir bira çeşidi olduğu düşünülmektedir.⁴²⁸ Müller-Karpe, Kuşaklı'da tespit edildiğini iddia ettiği bira imalathanesinde taval içkisinin üretildiğini düşünülmektedir.⁴²⁹ Hem bayram törenlerinde hem de ritüellerde libasyon sıvısı olarak kullanılan taval içkisi, kral, aşçıların başı, saray görevlisi ve LÚHAL sunulmaktadır. KUKUB, kattakurant- ve tapışana kapları aracılığıyla taval içkisi libasyon yapılmaktadır. taval içkisiyle kutsal alanlara (ocağın ortasına, ocağın içine, ocağın yanına, pencereye) ve tanrıyı niteleyen objelere (sunağa, sunağın önüne, kapı sürgüsüne, masanın önüne, huvaşi taşına, tahta) libasyon yapılmaktadır.

AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının 29. gününde Tanrı Ea için yapılan törenlerde taval içkisiyle beraber valhi içkisi ve şarap libasyonu yapılmaktadır.⁴³⁰ “*Sonra (aşçıların başı ya da kahin LÚHAL) taval içkisi, valhi içkisi ve şarabı sunağın önüne her birini 3 defa libasyon yapar. Tanrı Izzummiyaşša'nın sunağının önüne taval, valhi, ve şarabı her birini 2 defa libasyon yapar.*” Aşçıların başı ya da LÚHAL tarafından gerçekleştirilen sunumunda libasyonun yapıldığı yere göre tekrar sayısı değişmektedir. AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının aynı günü içerisinde taval içkisi, valhi içkisi ve şarapla birlikte tekrar libasyon yapılmaktadır.⁴³¹

Aşçıların başı ya da kahin taval, valhi ve şarabı tekrar alır. Kutsal yerlere kurban eder. Sunağın önüne her birini 3 defa libasyon yapar. Ana tanrıça ve Tanrı Gulša'nın önüne 2 defa libasyon yapar. Tanrı Izzummi, Tanrı Kalli'nin sunağının önüne 3 defa libasyon yapar. Ocağın ortasındaki yere 1 defa libasyon yapar. Tahtta 1 defa, pencereye 1 defa, ocağın içine 1 defa, kapı sürgüsüne 1 defa sonra ocağın yanına 1 defa libasyon yapar.

Tablette, libasyon sunumu yapan görevliler ve sıvıların değişmediği görülmektedir. Libasyon yapılan yerler ve libasyonun adandığı tanrılar ve objelerin sayısı artmıştır. Koruyucu Tanrıların bayramında taval içkisi, aşçıların başı tarafından tek olarak sunulmaktadır.⁴³²

⁴²⁷ Ünal, 2007, 708.

⁴²⁸ Ünal, 2019, 338.

⁴²⁹ Müller Karpe ve Müller Karpe, 2013, 223-224.

⁴³⁰ Popko-Taracha, 1988, 91, 95; CTH 616; KUB XX 59 ay.V 11-16; Goetze, 1971, 84, III.109; CTH 616; KUB XX 59 ay.V 11-16.

⁴³¹ Popko-Taracha, 1988, 91-92, 95; CTH 616; KUB XX 59 ay.VI 11-25; KUB X 41 1-9; Goetze, 1971, 79, I.23.

⁴³² Alp 1967, 527-29, dipnot:41; CTH 682; KUB XI 21 IV 22-26 “*Aşçıların başı taval içkisi dolu tapışana kabını krala sunar. Kral elini koyar. Aşçıların başı sunağa 3 defa libasyon yapar*”

Ana tanrıça ve Tanrı Gulšeš'i Çağırma ritüelinde taval içkisinin yanı sıra şarap, valhi içkisi, tatlı süt, yağ ve bal ile libasyon yapılmaktadır.⁴³³ “*Şarap, taval içkisi, valhi içkisi, tatlı süt, yağ ve balı libasyon yapar ve 3 ince ekmeği böler.*” taval içkisi, diğer libasyon sıvılarıyla birlikte bu ritüelde arınma amacıyla kullanılmıştır.

3.2.2.5. valhi (Bira)

Libasyon olarak sunulan içki çeşitlerinden biri de valhi'dir.⁴³⁴ valhi içkisinin bir çeşit bira olabileceği düşünülmektedir.⁴³⁵ Kuşaklı bira imalathanesinde üretilen diğer bira çeşidinin valhi olduğu ileri sürülmektedir.⁴³⁶ Aşçıların başı, saray görevlisi, LÚHAL, ritüeli icra eden kişi valhi içkisini libasyon sıvısı olarak kullanmaktadır. valhi içkisiyle, ocağa, ocağın ortasına, ocağın içine, ocağın köşesine çukura, api'ye (kurban çukuru), pencereye, ocağın yanına, sunağa, sunağın önüne, kapı sürgüsüne, tahta, tanrılaştırılmış lire, KURŞA'ya, duvarın önüne, masanın önüne ve huvaşi taşına libasyon sunumları yapılmıştır. Siyah işpantuziašsar ve KUKUB kapları aracılığıyla valhi içkisinin sunulduğu görülmektedir. Bayram törenlerinde daha sık karşılaştığımız valhi içkisine, ritüellerde çok az rastlanmaktadır.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının anlatıldığı bir metinde aşçıların başı tarafından valhi içkisiyle çeşitli yerlere ve objelere libasyon yapılmaktadır. Valhi içkisinin yanında marnuvant ve şarapla da sunumlar yapılmaktadır.⁴³⁷

Bu yerlere daha önce aşçıların başı tarafından ekmek sunumu yapılmıştır. Libasyon yapılan yerler: Tanrı Zithariya, tahtta, pencereye, ocağın köşesine, kapı sürgüsüne, tekrar ocağın yanına, lirin hapidurmahi'sine libasyon yapar. Fakat daha sonra tüm bu yerlere marnuvan içkisiyle 1 defa libasyon yapar. Fakat daha sonra tüm bu yerlere valhi içkisiyle 1 defa libasyon yapar. Fakat daha sonra tüm bu yerlere şarapla 1 defa libasyon yapar.

Gök gürültüsü bayramında aşçıların başı tarafından siyah işpantuziašsar kabı aracılığıyla valhi içkisi libasyon olarak sunulmaktadır.⁴³⁸

⁴³³ Goetze, 1971, 82, III.78; CTH 484; KUB XV 31 III 42-44.

⁴³⁴ Ünal, 2007, 782.

⁴³⁵ Ünal, 2019, 338.

⁴³⁶ Müller Karpe ve Müller Karpe, 2013, 224.

⁴³⁷ Alp, 1983, 170-71; Doğan-Alparslan, 2009, 124; Reyhan, 2011, 37; CTH 625; KBo XIX 128 öy.III 34-39; CTH 625.

⁴³⁸ Neu 1970, 16-19; Goetze, 1971, 79, I.23; Barsacchi, 2017, 33, 41; CTH 631; KBo XVII 74 + KBo XVII 11 öy.II 1-6.

*Aşçuların başı krala valhi- ile (dolu) bir siyah işpantuzzişsar kabını sunar. Kral elini koyar. Aşçuların başı tanrı için duvarın önüne üç kez **libasyon yapar**. Aşçuların başı geri gider ve masa adamlarının başı onun için (valhi içkisini) hazırlar. Aşçuların başı bir defa ocağa, 1 defa post/av çantasının önüne, 1 defa tahta, 1 defa pencereye, 1 defa kapı sürgüsüne tekrar ocağa 1 defa **libasyon yapar**.*

Kraliçe tarafından kutlanan bayramda ise saray görevlisi tarafından valhi içkisi libasyon olarak sunulmaktadır:⁴³⁹ “Saray görevlisi ... bira, şarap, taval içkisi ve valhi içkisini KUKUB kaplarından **libasyon yapar**.” Bira, şarap ve taval içkisiyle beraber sunulan valhi içkisi, KUKUB kabıyla akıtılmaktadır.

Arınma ritüellerinde taval, tatlı süt, yağ, bal, bira, şarap, marnuvant sıvılarıyla beraber kullanılmaktadır. Yer altı tanrılarının çağırılması ve bir evi arındırma ritüeli⁴⁴⁰ ve Ana tanrıça ve Tanrı Gulšeš'i çağırma ritüellerinde⁴⁴¹ valhi içkisiyle libasyon yapılmaktadır. valhi içkisinin arınma ritüellerinde önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.2.6. Kan

Hititlerde kan yeraltı dünyasıyla bağlantı kurulmasını sağlamanın yanı sıra tanrılarını canlandıran ve güçlendiren bir besin olarak görülmüştür.⁴⁴² Hitit toplumunda kan iki anlama sahiptir. İlk anlamı yer altı dünyası ve ölüm, ikincisi ise yer üstü tanrılarla ilişkisi ve yaşam gücünü temsil etmektedir. Kanın ayrıca kirliliği emme ve uzağa götürme gücünün olduğuna inanılmaktadır.⁴⁴³ Hititçe çivi yazılı metinlerde kan ešsar- ve Sumerce MUD kelimeleriyle geçmektedir.⁴⁴⁴

Kan libasyonu ritüel metinlerde ve kralların heykellerine yönelik sunumlarda karşımıza çıkmaktadır. Doğum ritüelini yaptıran kadın tarafından kanla libasyon sunumu yapılmıştır. Kan sunumu doğum ritüelinde iç odaya yapılmaktadır. Kadının

⁴³⁹ Alp, 1983, 230-32, Nr.77; Goetze, 1971, 84, III.97; CTH 646; KUB XXV 15 1-23.

⁴⁴⁰ Otten, 1961, 122-123; Sevinç, 2007, 258; CTH 446; KUB VII 41 + KBo XX 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56 öy.II 9-12

⁴⁴¹ Goetze, 1971, 82, III.78; CTH 484; KUB XV 31 iii 42-44.

⁴⁴² Billie Jean Collins, “A Statue for the Deity: Cult Images in Hittite Anatolia”, *Cult Image and Divine Representation in the Ancient Near East*, American Schools of the Oriental Research, Boston: (2005): 31.

⁴⁴³ Ana Arroyo, “Some Remarks on Hittite Rituals: The Relation Between Word and Object”, *Altorientalische Forschungen*, 37, (2010): 367.

⁴⁴⁴ Ünal, 2007, 116.

kan libasyonunu yaparken kullandığı kap bilinmemektedir:⁴⁴⁵ “Kadın yatak odasının içerisine kan **libasyonu yapar** ve ellerini yıkar. Onu doğum sandalyesinin önünden götürür.” Çocukları sürekli düşen bir kadına sağlıklı bir doğum yapabilmesi için bu tür bir ritüel uygulanmaktadır. Kadın arınarak sağlıklı bir doğum yapabilmesi için çeşitli işlemler yapılmaktadır.

Kan libasyonunun yapıldığı diğer çivi yazılı metin ise kralların heykellerine yönelik sunumlarda geçmektedir. Aşçıların başı tarafından gerçekleştirilen libasyon sunumu, gümüş GAL kabıyla yapılmaktadır:⁴⁴⁶

*Aşçıların başı Fırtına Tanrısı için ocağın yanında 10 koyun 2 besili boğayı keser. Aşçıların başı gümüş GAL kabını getirir. Onu koyunların kanı altında tutar. Sunağın önüne kan ile **libasyon yapar**. Palvatalla adamları alkışlar. Aşçıların başı koyun kanı libasyonunu bitirdiğinde, gümüş GAL kabı, 2 besili boğa ... Aşçıların başı gümüş GAL kabını boğaların kanının altına tutar. Gümüş GAL kabından sunağın önüne kan **libasyonu yapar**. Palvatalla adamları alkışlar. Aşçıların başı koyun ve sığırların başlarını Fırtına Tanrısının sunağına yerleştirir/koyar.*

Aşçıların başı ayrı ayrı koyun ve boğayı keserek kanlarını gümüş GAL kabına doldurmaktadır. Kanla doldurduğu kapları sunağın önüne libasyon yapmaktadır. Tanrıları kanla beslemektedir. Muhtemelen tanrılara kanları sunulacak olan hayvanlar özel olarak yetiştirilmiştir.

3.2.2.7. Su

İnsanların yaşamını sürdürebilmesi için hayati bir öneme sahip olan suya tarihin her döneminde büyük bir önem verilmiştir. Suyun insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren dinsel bir öneme sahip olduğu düşünülebilir. Dinsel anlamda suyun, evrenin yaratılış simgesi, büyüsel bir madde, iyileştirici bir güç ve sonsuzluk olduğuna inanılmıştır.

Hititler’in suyu bir çok alanda kullanmasının yanı sıra ritüel metinlerde libasyon sıvısı olarak da kullandıkları anlaşılmaktadır. Su libasyonu, büyücü ve ritüeli icra eden görevliler tarafından gerçekleştirilmektedir. Depresyona karşı yapılan ritüelde ve bir evin arındırma ritüelinde su kullanılmıştır. Depresyona karşı yapılan

⁴⁴⁵ Goetze, 1971, 80, I.44; Beckman, 1983, 90-91.; CTH 477; ABoT 17 ii 10-11 = KUB IX 22 ii 16-19 vd

⁴⁴⁶ Alp, 1983, 35-36; Goetze, 1971, 85, III.115; CTH 660; KUB X 11 VI

ritüelde su hem bira hem de şarapla birlikte sunulmuştur. KUB IV 47 numaralı metinde suyun kullanımı şöyle anlatılmaktadır:

*O su ve birayla libasyon yapar*⁴⁴⁷ *ve akşam olduğunda, un çanağı ve ardıcı yukarıya alır. 3 gece nöbeti boyunca huprušhi kabı ... pašuil- şarabı ve suyla libasyon yapar. Şarap ve suyla kayalık zemine **libasyon yapar**.*⁴⁴⁸

Ritüelde problem yaşayan kişiye karşı yapılan su libasyonu arındırma ve iyileştirme amacıyla yapılmıştır. Şarapla ve suyla yapılan libasyon kayalığa yapılmaktadır.

Bir evin arındırılması ritüelinde icra eden kişi suya suyla libasyon yapmaktadır.⁴⁴⁹ “*O ellerini yıkar. Arpa çorbası ve gangati yemeği alır. Su kaynağından getirdiği suyu, suya **libasyon yapar**. Fakat ardından bir kuzuyu suyla sunar.*” Ritüelde, kaynaktan getirilen suyla yapılan libasyon sunumu tamamiyle evin kötülüklerden arındırılmasına yöneliktir.

3.2.2.8. Bal

Ritüel ve mitolojik metinlerde libasyon sunumunda kullanılan bal, Hititçe milit-, Sumerce LÁL⁴⁵⁰ ile ifade edilmektedir. Balın, ritüel metinlerde arındırma gücünü kuvvetlendirme amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Libasyon sunumu dışında bal, Maştikka ritüelinde kurban edilen hayvanların üzerine akıtılırken⁴⁵¹, ev arındırma ritüelinde yağ ile birlikte yakılmaktadır.⁴⁵² Bu ritüellerde kullanılan bal, arındırma amaçlı kullanılmıştır.

Ana tanrıça ve Tanrı Gulšeš'i Çağırma ritüelinde bal, taval, valhi, tatlı süt ve yağ ile birlikte libasyon yapılmaktadır.⁴⁵³ Bal bu ritüelde tanrıları cezbetmek amacıyla

⁴⁴⁷ Beckman, 2007, 71; CTH 432; KUB IV 47 öy.42

⁴⁴⁸ Goetze, 1971, 82, III.70; Beckman, 2007, 72; Cesur Çilingir, 2017, 803; CTH 432; KUB IV 47 ay. 28-30.

⁴⁴⁹ Gurney 1977, 29; Otten, 1961, 128-129; Sevinç, 2007, 261; CTH 446; KUB VII 41 + KBo XX 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56 ay.III 1-3.

⁴⁵⁰ Ünal, 2007, 448.

⁴⁵¹ Reyhan, 2002, 28-29

⁴⁵² Otten, 1961, 138-141; Sevinç, 2007, 264-265; CTH 446; KUB VII 41 + KBo XX 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56; ay.IV 42-49.

⁴⁵³ Goetze, 1971, 82, III.78; CTH 484; KUB XV 31 iii 42-44.

kullanılmıştır. Bir evin kandan arındırılması ritüelinde bal ile birlikte yağ, şarap, valhi ve marnuvan içkileriyle libasyon yapılmaktadır.⁴⁵⁴

ANUNNAKI (tanrılarının) huzurunda çukuru (api) hançerle açar. Yağ, bal, sarap, valhi- ve marnuvan- 'ı çukurun (api) içine libasyon yapar, 1 sekel gümüşü de içine fırlatır. 1 (tane) keten el bezi alır ve onu çukurun üzerine örter ve söyle der: "Çukur Tanrısı, arınma tahtını al ve onun arınma malzemelerini kontrol et!

Arındırma ritüelinde balın diğer sıvılarla birlikte kullanılması, arındırma gücünü kuvvetlendirmeye yöneliktir.

Bal libasyonu, mitolojik bir metinde de geçmektedir. Güneş tanrısının ortadan kaybolması ve geri dönmesi mitinde, görevliler Tanrı Telipinu için önce ekmek kurban ederken, daha sonra bal ile birlikte marnuvan içkisi, bira ve şarapla libasyon yapmaktadırlar.⁴⁵⁵ "1 adet tatlı kalın ekmeği Tanrı Telipinu için böler. Ekmeği Tanrı Telipinu'nun masasına koyar. marnuvan içkisi, bira, bal ve şarabı Tanrı Telpinu için libasyon yapar." Herhangi bir sebeple sinirlenen tanrının yatıştırılması amacıyla bal kullanılmıştır. Balın tanrılar tarafından çok sevilen bir yiyecek olduğu bilinmektedir.

3.2.2.9. Yağ

Yağ, ritüel metinlerde yakılarak, kutsal alanlara akıtılarak ve libasyon sunumlarında kullanılmaktadır. Ammihatna ritüelinde şarap libasyonu sonrası arınma ve tedavi amacıyla nehre akıtılan yağ⁴⁵⁶, Maştikka ritüelinde ise arındırma amacıyla kurban edilen hayvanların üzerine akıtılmaktadır⁴⁵⁷ beslenme olarak yoksa kokulu bir yağ olduğu bilinmemektedir.

Ana tanrıça ve Tanrı Gulšeš'i çağırma ritüelinde yağ, taval, valhi, tatlı süt ve bal ile libasyon yapılmaktadır.⁴⁵⁸ Ayrıca aynı ritüelde yağ şarapla birlikte tanrılara sunulmaktadır:⁴⁵⁹

Onu dokuz yolla donattıkları zaman, onlar masaları topladılar ve onları çukurun (api) olduğu yere aldılar. Bu, çukur meselesini tanrılara sorulan bir kehanet sorusuyla tespit etmemizin bir yoludur: onlar yedi tane çukur açarlar.

⁴⁵⁴ Otten, 1961, 130-131; Sevinç, 2007, 261; CTH 446; KUB VII 41 + KBo XX 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56; ay.III 13-18

⁴⁵⁵ Goetze, 1971, 82, III.80; CTH 323; VBoT 58 ay.IV 43-45

⁴⁵⁶ Coşkun 1969 15; Goetze, 1971, 79, I.29; Murat, 2002, 27-29; CTH 471; KBo V 2 I 42-51.

⁴⁵⁷ Reyhan, 2002, 28-29

⁴⁵⁸ Goetze, 1971, 82, III.78; CTH 484; KUB XV 31 iii 42-44.

⁴⁵⁹ Goetze, 1971, 85, III.113; Haas ve Wilhelm, 1974, 154-159; Collins, 2002, s. 227; CTH 484; KUB XV 31 ii 6-26.

(Sonuç): olumsuz. Sonra onlar sekiz çukur açarlar. (Sonuç): olumlu. Sonra onlar dokuz çukur açarlar. Onları (heykelleri) çukurun olduğu yere getirdikleri zaman tanrıları aşağı koyarlar ve dokuz çukur açarlar. Hemen bir çapa alırlar ve (onunla) kazarlar. Sonra bir göğüs süsü alırlar ve onunla kazarlar. Sonra o, bir şatta- “kürek” ve huppara- “kova” alır ve (onlarla çukuru) boşaltır. Sonra (çukura) şarap ve yağ ile **libasyon yapar**. Önce somunları parçalar ve onları (çukurun ağızlarının) çevresine o yana, bu yana yerleştirir. Daha sonra ilk çukurun içine gümüş bir merdiven ve gümüş bir göğüs süsü koyar. Göğüslük üzerine gümüş bir kulak ve eller koyar, onlar ilk çukurun içinde aşağıdadır. Kulaklardan sonuncusuna bir eşarp bağlıdır. O bitirdiği zaman enumašši ve itkalzi için hepsine bir kuş sunar. O dokuz çukuru kana bulaştırır. Sonra dokuz çukur için, dokuz kuş ve bir kuzu (vardır). Ambašši ve keldi için dokuz kuş ve bir kuzu sunar. Her bir çukura bir kus koyar, fakat kuzuyu parça parça keser ve ilk çukura koyar.

Bir evin kandan arındırılması ritüelinde yağ ile birlikte yağ, şarap, valhi ve marnuvant içkileriyle libasyon yapılarak arındırmanın gücünün artırılması amaçlanmıştır.⁴⁶⁰ Bir yapı ritüelinde görevli kişiler tarafından çukura yağ ve şarapla libasyon yapılmaktadır:⁴⁶¹ “...Yapı ritüelinde ritüel personeli çukuru kutsar. Bu çukur yer altı ile bağlantı sağlar ve orada bir kapı görevi gören çukuru kutsar. Sonra ritüel uygulayıcısı yağ ve şarap **libasyonu yapar**...” İnşa edilen yapının uzun ömürlü ve sağlam olması amacıyla yapılan ritüelde yer altı tanrılarına libasyon sunulmaktadır. Yağ ve şarap libasyonu ile tanrıların hoşnut olması ve tanrıların yapıyı her türlü olumsuzluktan koruması istenmektedir.

3.2.2.10. Tatlı süt

Hitit çivi yazılı metinlerinde Sumerce GA⁴⁶² ideogramıyla ifade edilen süt, farklı amaçlarla kullanılmış olsa da bazı ritüeller ve mitolojik metinlerde libasyon sıvısı olarak kullanılmıştır. Bir fal metninde tanrılara sunulması gereken malzemelerin ihmal edildiğinden bahsedilmektedir.⁴⁶³ Bu malzemelerin arasından süt de bulunmaktadır. Bu metinden sütün tanrılara sunulan önemli bir sunu malzemesi olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁶⁰ Otten, 1961, 130-131; Sevinç, 2007, 261; CTH 446; KUB VII 41 + KBo XX 45 + KUB XLI 8 + KUB XII 56; ay.III 13-18

⁴⁶¹ Yitzhaq Feder, *Blood Expiation in Hittite and Biblical Ritual Origins, Context and Meaning*, Society of Biblical Literature Atlanta: (2011): 23; CTH 415; KBo XV 24.

⁴⁶² Ünal 2007, 121.

⁴⁶³ Süel, 1985, 149.

Ana Tanrıça ve Tanrı Gulšeš'i çağırma ritüelinde tatlı sütle libasyon yapılmaktadır.⁴⁶⁴ “Şarap, taval içkisi, valhi içkisi, tatlı süt, yağ ve balı **libasyon yapar** ve 3 ince ekmeği böler.” Gök yüzünden düşen ay mitosunda Fırtına tanrısının adamı, Fırtına tanrısını yatıştırmak için tatlı süt kullanmaktadır.⁴⁶⁵

*Fırtına Tanrısının adamı, her gün Fırtına Tanrısının huzuruna çıkıp ... bir somun ekmeğe, şarap dolu ve tatlı süt dolu bir kap alıp hazır eder. Fırtına Tanrısı gürlendiğinde, ... Fırtına Tanrısının adamı 1 somun ekmeği böler. Tatlı sütü **libasyon yapar** ve Hurri dilinde şöyle söyler.*

Tatlı süt libasyonu ile Fırtına tanrısının sakinleşmesi hedeflenmektedir.

---

⁴⁶⁴ Goetze, 1971, 82, III.78; CTH 484; KUB XV 31 iii 42-44.

⁴⁶⁵ Karauğuz, 2001, 57.

4. ARKEOLOJİK BULGULARA GÖRE HİTİT KRALLARININ LİBASYON SAHNELERİ

Hitit krallarının arkeolojik bulgulara göre libasyon sahneleri, Eski Hitit, İmparatorluk ve Geç Hitit olmak üzere üç dönemde de görülmektedir. Hitit kralları, kabartmalı vazolar, orthostatlar, steller, gümüş ritonlar ve silindir mühür baskıları üzerinde libasyon yaparken betimlenmiştir. Krallar libasyon sunumlarını Eski Hitit ve İmparatorluk dönemlerinde gaga ağızlı testi aracılığıyla gerçekleştirirken, Geç Hitit Dönemi'nde normal testiyle yapmaktadır.

4.1. Eski Hitit Dönemi (M.Ö. 1680-1420)

4.1.1. Pişmiş Toprak Eserler

Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen, İnadıktepe kabartmalı vazosu ve Elbistan-Karahöyük kabartmalı vazo parçası üzerinde libasyon sahneleri tasvir edilmiştir.

4.1.1.1. İnadıktepe kabartmalı vazosu

İnadıktepe, Ankara-Çankırı yolu üzerinde 109. km'de, Çankırı'nın 22 km güneyinde ve İnadık köyünün sınırları içerisinde yer almaktadır. İnadıktepe kazılarına bir rastlantı sonucu tespit edilmiş kabartmalı vazo parçaları nedeniyle başlanmıştır. Buradaki kazılar, Ankara Medeniyetler Müzesi eski müdürü Raci Temizer başkanlığında ve Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün bilimsel danışmanlığında 1966-67 yıllarında gerçekleştirilmiştir.⁴⁶⁶ İnadıktepe, Termehöyük ve höyüğün 350 m. batısındaki doğal tepeler üzerine inşa edilmiş Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen tapınak yapısı olarak birbirinden ayrı iki yerleşim yerinden oluşmaktadır. Asıl yerleşim yeri olan Termehöyük'te Hellenistik Çağ, Demir Çağı, Eski Hitit Dönemi ve Erken Tunç Çağı'na ait kültür tabakaları tespit edilmiştir. Yapılan kazılarla Höyük'ün Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen tapınakla çağdaş tabakalara sahip olduğu görülmüştür. Termehöyük halkı büyük tapınağı vadideki şehrin dışında, ziyaret edilmesi kolay ve

⁴⁶⁶ Rainer Michele Boehmer, *Die Reliefkeramik von Boğazköy. Grabungskampagnen 1906-1912, 1931-1939, 1952-1978*, Berlin: (1983): 19, Fig. 7A.

gösterişli bir yere inşa etmişlerdir. Erozyon, doğal tepeyi aşındırmış ve tapınağın bazı odalarının tahribini kolaylaştırmıştır.⁴⁶⁷

İnandıktepe vazosu, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen tapınak yapısının odalarının birinden in-situ olarak bulunmuştur. Vazo, yangından çöken enkaz altında kalmış ve yerinde kırılmıştır. 82 cm yüksekliğe sahip olan vazo, koyu kırmızı astarlı ve parlak perdahlıdır (**Res.4.1**). İbükükey silindir boyunlu, oval gövdeli vazoda dört dikey kulp mevcuttur. Vazonun ağız kenarını içeriden çeviren borunun iki ucu, ağız kenarı üzerine yapılmış dörtgen tekneye bağlıdır. Tekneye dökülen sıvı, boru üzerinde yer alan boynuzları küt ve küçük boğa başlarının ağzından vazoya akmaktadır. Boru üzerinde yer alan boğa başlarının üçü sağlam biri ise kayıptır. Vazo, dördü kabartma tasvirli ve geniş, ikisi geometrik desenli ve dar olmak üzere altı frize bölünmüştür. Kabartmalar, boynu ve gövdeyi bir daire şeklinde çevirmektedir. Kabartmalar, ayrı olarak yapıp sonradan vazoya yapıştırılmıştır. Vazo ve kabartmalar beraber astarlanıp, perdahlanmıştır. Tahsin Özgüç, kabartmaların pişmiş toprak kalıplardan çıkarıldığını düşünmektedir.⁴⁶⁸

---

⁴⁶⁷ Raci Temizer, "Giriş", *İnandıktepe: Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu (1988): XX-XXII.

⁴⁶⁸ Özgüç, 1988, 17; Lev. F, Res.-Fig.65; Tahsin Özgüç, "Eski Hitit Çağı Seramikleri Kült Vazoları", *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn: (2002): 500.

Resim 4.1. İnandıktepe Kabartmalı Vazosu - a (Özgüç, 1988, Lev.F; Darga, 1992, Fig. 39-41)

Resim 4.2. İnandıktepe Kabartmalı Vazosu - b (Özgüç, 1988, 163, Çiz.27)

Vazonun kabartma tasvirli dört frizde dini bir törenin, kutsal evlilik ritüelinin bölümleri başlangıcından sonuna kadar çeşitli sahneler halinde tasvir edilmiştir **(Res.4.2)**.⁴⁶⁹ Kabartmalarda tasvir edilen tanrı-tanrıçalar, rahip-rahibeler, içki sunanlar, çalgı çalanlar, çanak-çömlek ve içki hazırlayanlardan oluşan bu alay⁴⁷⁰, bir kutsal evlilik ritüelini temsil etmektedir **(Res.4.3)**. Figürler hareket halinde, birbirini takip edenler veya durdukları yerde işlerini yapar vaziyette betimlenmiştir **(Res.4.4)**. Vazonun gövdesinin tamamı kabartmalarla doldurulmuştur. Kırmızı astarlı zemin üzerine kabartma olarak yapılmış figürlerin yüzleri, elleri ve bacakları kırmızı,

⁴⁶⁹ Özgüç, 2002, 500.

⁴⁷⁰ Boehmer, 1983, 21.

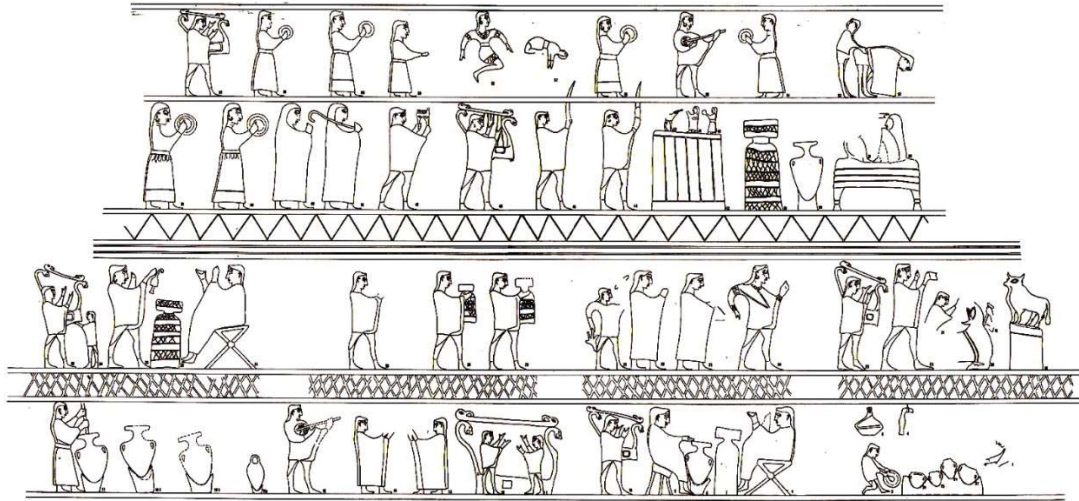

enselerini örten ve sırtlarından aşağıya uzanan saçları siyah renktedir. Dört figür siyah renk elbiseli, diğer figürler ise krem renkte elbiselerle betimlenmiştir. Kadın figürlerin elbiseleri uzun, erkek figürlerin ise çoğunlukla dize kadar uzanmaktadır. Figürlerin yüz ifadeleri aynıdır. Figürler, burunları iri ve uçları sivri, kalın dudaklı, küçük ağızlı, yanakları dolgun, gözleri iri, keman kaşlı ve iri kulaklı tasvir edilmiştir. Sakalsız olan figürlerin başları daima profilden gösterilmiştir.⁴⁷¹

Resim 4.3. İnandıktepe Kabartmalı Vazosu - c (Boehmer, 1983, Fig. 7A)

⁴⁷¹ Özgüç, 1988, 17.

Resim 4.4. İnanıktepe Kabartmalı Vazosu - d (Özgüç, 1988, Res.-Fig. 64)

Vazonun en alt kısmında yer alan birinci frizde, figürler sağdan sola doğru ilerlemektedir. İki kabartma şerit arasında yer alan frizin genişliği 11 cm'dir. İlk figür, diz çökmüş vaziyette çalışırken tasvir edilmiştir. İkinci figür, sağ dizi üzerine çökmüş, sol ayağını öne uzatmış tören için çanak çömlek hazırlamakta olan bir erkektir. Figürün önünde kaidelerin üzerine yerleştirilmiş dört kap, üstünde ise frizin yukarı şeridine ipe asılmış çift kulplu bir çömlek ve tencere bulunmaktadır. Friz sağdan sola devam ederken bir sunağın etrafında karşılıklı oturan iki figür bulunmaktadır. Üçüncü figür X şeklinde (çapraz) ayaklara sahip düz taburede otururken önündeki sunağa elindeki kadehi uzatmaktadır. Dördüncü figür ise üçayaklı, yuvarlak bir taburede oturmakta ve elinde tuttuğu kadehi karşısındaki vazoya boşaltmak için kolunu öne doğru uzatmaktadır. Özgüç'e göre sunak karşısında oturan ve ellerinde kadehlerini tutan iki figür tanrıları temsil etmektedir.⁴⁷² Dördüncü figürün arkasında bulunan beşinci figür, iki eliyle taşınabilir lir çalmaktadır. Lirin, yuvarlak kesitli üst kolunun ucu ördekbaşıyla, kavisli-kırık yan kolunun yukarı ucu yere bakan aslan başıyla süslenmiştir. Altıncı ve yedinci figürler büyük boyda liri iki elle çalmaktadırlar. Büyük boydaki lir bütün özellikleriyle küçük lirden farksızdır. Lire sırtını dönmüş sekizinci figür, dokuzuncu figürle karşılık ayakta durmaktadır. İki figür de kollarını yukarı kaldırmıştır. Ellerini yukarı kaldıran iki figürün dua jestinde oldukları düşünülmektedir. Friz genişliğini dolduran onuncu figürün başı ve bacakları profilden, göğsü cepheden tasvir edilmiştir. Figür elindeki kenarları kavisli uzun sazını

⁴⁷² Özgüç, 1988, 19.

çalmaktadır. Saz çalan erkek figürünü aralıklı olarak kaideler üzerinde duran yumurta gövdeli, uzun boyunlu bir testi ve çift kulplu üç kap izlemektedir. İlk friz iki eliyle tuttuğu yuvarlak başlı sopayla önündeki vazunun/yayığın içini karıştırarak törene yiyecek hazırlanmakta olan kadın figürüyle son bulmaktadır.

Genişliği 13,5 cm olan ikinci friz, dört kulpun arasındaki dört sahneden oluşmaktadır. 4 sahnede toplamda 15 erkek figürü betimlenmiştir. İlk sahne sunağın üzerinde duran boğa heykeliyle başlamaktadır. Dikdörtgen prizma şeklindeki sunağın önünde yere diz çöktürülmüş boğayı hançerleyen bir figür ve karşısında aynı boğayı kurban eden diğer bir erkek figür bulunmaktadır.⁴⁷³ Boğa kurbanının devamında, sağ elinde kulpundan tuttuğu madeni kadehi öne doğru uzatmış, sol kolunu dua jestinde yukarı kaldırmış bir figür betimlenmiştir. Sunum yapan figürün arkasında iki eliyle küçük boyda lir çalan figür, frizi devam ettirmektedir. İkinci sahneyi dört figür oluşturmaktadır. Sol kolunu dua jestinde öne doğru uzatmış erkek figür sağ eliyle arkasındaki erkeği getirmektedir. Sahnede yer alan ilk figürün arkasındaki iki erkek figür, ellerini yukarı kaldırmış vaziyettedir. İki figürün ellerinde tuttuğu objeler kırık olduğu için bilinmemektedir. Sahnenin son figürünün yukarı kaldırdığı sol elinde tanımlanamayan bir obje, aşağıya sarkıtığı sağ elinde ise madeni bir ritonu tuttuğu düşünülmektedir.⁴⁷⁴ Üçüncü sahne, üç erkek tasvirinden oluşmaktadır. Arka arkaya iki erkek figürü elleriyle boyunlarından tuttıkları sunakları boğa heykeline doğru götürmektedir. Sahnenin son figürü ellerini yukarı kaldırmış vaziyettedir. Figürün ellerinin bir kısmı kırık olduğu için elinde tuttuğu obje bilinmemektedir. Sonuncu sahne, dört figürden oluşmaktadır. Bacakları çapraz şekilde olan yüksek taburesinde oturan uzun boylu tanrı sol elini yukarı kaldırmış, ileri uzattığı sağ elinde ise bir kadeh tutmaktadır. Tanrının önünde bir sunak, sunağın önünde bir erkek figürü tanrıya libasyon yapmaktadır (**Res.4.5**). Erkek figürü sol kolunu dua jestinde yukarı kaldırmış, sağ eliyle kulpundan tuttuğu kırmızı astarlı gaga ağızlı testiyi tanrının elindeki kadehe doğru uzatmaktadır. Gaga ağızlı testinin birebir aynısı tapınakta tespit edilmiştir. Libasyon yapan figürün arkasında biri iki eliyle lir çalan diğeri liri alttan tutan figürler sahnenin sonuncu grubunu oluşturmaktadır.⁴⁷⁵

---

⁴⁷³ Özgüç, 2002, 500.

⁴⁷⁴ Özgüç, 1988, 21.

⁴⁷⁵ Özgüç, 2002, 500.

Frizler arasında en geniş ölçülere sahip olan üçüncü friz 13 cm'dir. Frizde tasvir edilen 13 figürün 8'i erkek 4'ü kadındır. Frizi, yatakları üstünde oturan temsili kral ve kraliçeye doğru ilerleyen alay oluşturmaktadır.⁴⁷⁶ Geniş ve uzun yatak özenle hazırlanmıştır. Yatak üzerinde dizlerini çenesine yaklaştırmış durumda oturan bir kadın ve karşısında bir erkek bulunmaktadır. Erkek, elini karşısındaki kadının duvağını açmak üzere uzatmaktadır. Erkek kadına göre daha iri tasvir edilmiştir. Yatağın devamında kaide üzerinde çift kulplu vazov ve sunak tasviri yer almaktadır. Sunağın önünde kerpiç bir tapınak yükselmektedir.⁴⁷⁷ Düz damlı, kerpiç örgüye sahip tapınağın görünen cephesinde penceresi yoktur. Düz damın üzerinde üç insan ayakta durmaktadır. Dam üzerindeki sahneyi, ortadaki büyük kadın, bir tarafında çalpara çalan kadın ve diğer tarafında saz çalan erkek olmak üzere üç figür oluşturmaktadır. Figürler uzakta ve yüksekte oldukları için diğer figürlere göre daha küçük olarak tasvir edilmiştir. Tapınağın karşısında yukarı kaldırdıkları ellerinde hafifçe kavisli birer kılıç tutan iki erkek figürü ve onları takip eden alay tapınağa doğru ilerlemektedir. Silaha kabartmalı vazolarda ilk defa rastlanmaktadır. Lir çalan erkek figürü elinde kılıç tutan figürleri izlemektedir. Elinde iki ayaklı masa/taht taşıyan erkek figür muhtemelen tapınağa hediyeler götürmektedir. Devamındaki iki kadın figürünün birinin elinde ucu kıvrık bir asa diğerinin yukarı kaldırdığı elindeki obje kayıp olduğu için bilinmemektedir. Üçüncü frizin son iki figürü çalpara çalan kadınlardır.

Genişliği 10,5 cm olan 4. Frizde 6 kadın 5 erkek olmak üzere toplamda 11 figür betimlenmiştir. Frizin başında erkek ve kadının kutsal birleşme sahnesi tasvir edilmiştir. Kıyafetli olan her iki figürden erkek olanın başı arkaya doğru dönüktür. Mezopotamya tasvirlerinde bu tür sahneler tamamen çıplak olarak betimlenmiştir. Birleşme sahnesinin devamında karşılıklı durur vaziyette tasvir edilen çalpara çalan iki kadın figürü ve ortalarında saz çalan bir erkek görülmektedir. Devamındaki sahnede gösteri halinde iki akrobat betimlenmiştir. Havaya sıçramış olan ilk akrobat takla atarken ikinci akrobat ise zıplarken dizlerini kendine doğru çekerek kollarını yukarı kaldırmış vaziyette tasvir edilmiştir. Vazonun sonuncu sahnesinde çalpara çalan üç kadın ve lir çalan bir erkek figürüyle tören tamamlanmaktadır.⁴⁷⁸

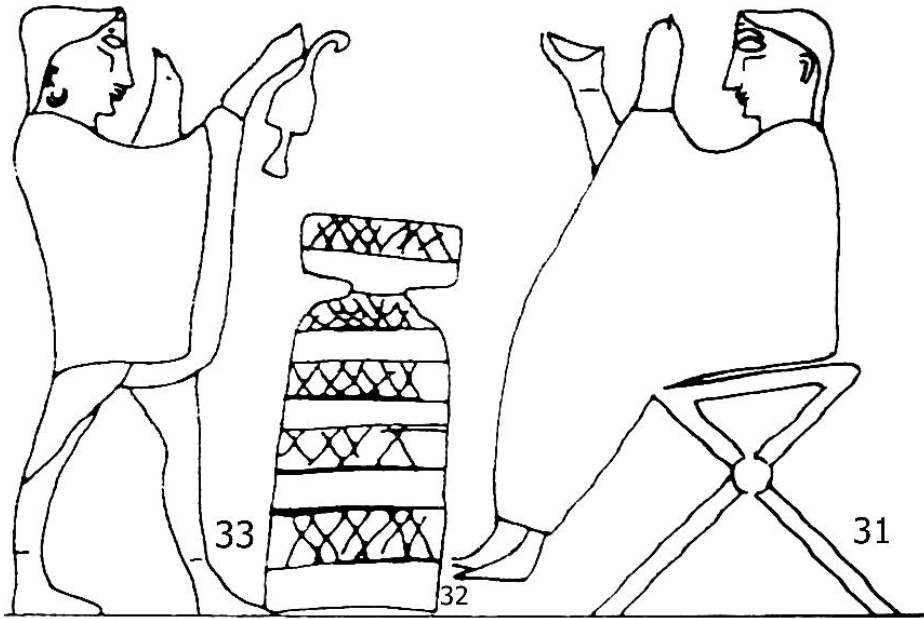
---

⁴⁷⁶ Özgüç, 2002, 500.

⁴⁷⁷ Darga, 1992, 63.

⁴⁷⁸ Özgüç, 1988, 24.

Vazo üzerinde dini bir töreni gösteren figürler ve sahneler canlı bir şekilde ortaya koyulmuştur. Kabartmalarda figürlerin tanrı ya da tanrıça olduğunu gösteren başlıkları, silahları, hayvanları yoktur. Kült alayları ön planda olan vazoda, tanrı ve tanrıçalar, rahipler, hediyeye sunan, çalgıcı, hayvan kurban eden, dans eden insanlar, sunaklar ve tapınak tasvir edilmiştir. Müzik eşliğinde tanrılara kurban sunma, tapma, libasyon ve hediyeler sunma, sunak ve içki vazolarının yerlerine koyulması, tanrıların, rahip-rahibelerin esas sahneye doğru ilerlemeleri; mabedin dışında, açık havada müzikli eğlence-gösteri, törene yiyecek-içecek hazırlanması temaların esasını oluşturur. Özgüç, İnandık vazosu üzerinde tasvir edilen törenin Hitit çivi yazılı metinlerinden çok iyi bilinen AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bayramı ile ilişkilendirmektedir.⁴⁷⁹ AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramında müzik eşliğinde tanrılara sunulan kurbanlar, hediyeler gibi detaylar vazo üzerinde tasvir edilen sahnelerle benzerlik göstermektedir. AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramında kutsal evlilik sahnesinin olmaması bu görüşü eksik kılan taraftır.

Resim 4.5. İnandıktepe Kabartmalı Vazosu – Libasyon Sahnesi (Özgüç, 1988, Res.- Fig. 64)

İkinci frizin başında ve sonunda kült töreninin en önemli sahneleri tasvir edilmiştir. İkinci frizin son sahnesinde elindeki krem renginde kulpsuz kadehe içki kabul eden uzun boylu tanrı figürü bir tabure üzerinde oturmaktadır (Res.4.5). Tanrı figürünün elinde kadeh muhtemelen değerli bir madenden yapılmış olmalıdır. Tanrı

⁴⁷⁹ Özgüç, 1988, 58; Özgüç, 2002, 501.

figürünün önündeki sunak tablası kenarının boyanmış olması yönüyle vazoda tasvir edilen diğer sunaklardan ayrılmaktadır. Tanrı, kalın kumaştan yapılmış uzun bir elbise ve kırmızı renkteki ayakkabılarıyla betimlenmiştir. Sunağın karşısında kendisine içki sunan erkek figürünün sağ elinde muhtemelen değerli bir madenden yapılmış olan kırmızı astarlı gaga ağızlı testi bulunmaktadır. Erkek figürü, önden yırtmaçlı bir elbise giyinmiş, saçları boynunun üstünde ve kulağında küpeyle betimlenmiştir. Libasyon yapan erkek figürünün ayakkabıları krem renktedir. Gaga ağızlı testinin pişmiş toprak örnekleri İnanıktepe, Alacahöyük, Boğazköy, Ferzant ve Eskiypar gibi yerleşimlerde bulunmuştur⁴⁸⁰. İnanıktepe kabartmalı vazoların sahnelerinde içki, yere konulan vazoya boşaltılmamakta karşısında oturan tanrıya sunulmaktadır. Tanrıya gaga ağızlı testiden içki sunan figür rahip olmalıdır. İkinci frizde sağ elindeki kap/ritondan karşısındaki boğa heykeline boğa kanı sunmaya hazırlanan figür ise başrahip olmalıdır. İkinci frizde kurban sahnesine katılmak üzere dört görevli yürüyüş halinde gösterilmiştir. Dört figürün en arkasında kısa boylu ve elinde hayvan başı ya da hayvan başlı libasyon kabı taşıyan bir figür bulunmaktadır. Bu figür geyik biçimli gümüş ritondaki çömelen sakiyi anımsatmaktadır. Elinde hayvan biçimli riton taşıması ise saki olduğunu işaret etmektedir.⁴⁸¹

4.1.1.2. Elbistan-Karahöyük kabartmalı vazo parçası

Karahöyük, Kahramanmaraş İli, Elbistan İlçesi'nde yer alan Karahöyük Köyü'nün sınırları içerisinde yer almaktadır. Elbistan Ovası'nın en büyük höyüğü olan Karahöyük, 500 m. uzunluğa, 300 m. genişliğe ve 22 m. yüksekliğe sahiptir.⁴⁸²

Karahöyük'te, 1947 yılında Tahsin Özgüç ve Nimet Özgüç tarafından sadece bir kazı sezonunu kapsayan çalışmalar yürütülmüştür. Kazı çalışmaları sonucunda Roma Dönemi'nden Hitit Dönemi'ne kadar altı yapı katı tespit edilmiştir. Tek yapı katıyla temsil edilen Roma Dönemi'nin ardından Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen 4 yapı katı bulunmaktadır. Höyüğün en alttaki yapı katında, Hitit Dönemi'ne ait mimari

⁴⁸⁰ Özgüç, 1986, 388; Özgüç, 1988, 27.

⁴⁸¹ Alp, 1999, 21.

⁴⁸² Tahsin Özgüç ve Nimet Özgüç, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı 1947*, Ankara: (1949): 16-17.

izler tespit edilmiş⁴⁸³ ve kabartma bezemeli kap parçasının içerisinde bulunduğu buluntu grubu ele geçmiştir.⁴⁸⁴

Elbistan Karahöyük'te tespit edilen Hitit Dönemi'ne ait yapı katında, iki adet Eski Hitit Dönemi kabartmalı vazo parçası ortaya çıkarılmıştır. Bu iki kabartmalı vazo parçasından birinin üzerinde elinde gaga ağızlı testi taşıyan bir figür betimlenmiştir.⁴⁸⁵ Gri hamurlu, parlak kırmızı astarlı olan vazo parçası, 8 cm (gen.) x 12 cm (uzu.) ölçülerine sahiptir. Figürün kıyafetleri üzerine krem astar uygulanmıştır. Kıyafetle kapatılmayan açıkta kalan bölümleri ise kabın zemini renginde bırakılmıştır. Arkası kuyruklu kısa bir elbiseyle betimlenen figürün başı ve bacağı alt kısmı kırıktır. Korunan kısımlarda, yüzünün önünde, omuz hizasında ve dua pozisyonunda tuttuğu sol eli⁴⁸⁶ ve sağ elinde tuttuğu gaga ağızlı testi görülmektedir (**Res.4.6, Res.4.7**).⁴⁸⁷

Resim 4.6. Elbistan-Karahöyük Kabartmalı Vazo Parçası - a (Özgüç, 1947, Lev. XLII-2)

⁴⁸³ Özgüç ve Özgüç, 1949, 20.

⁴⁸⁴ Özgüç ve Özgüç, 1949, 38, 88; Boehmer, 1983, 19, dipnot:5.

⁴⁸⁵ Alp, 1967, 516; Boehmer, 1983, 24-25, Fig.12; Darga, 1992, 66.

⁴⁸⁶ Tahsin Özgüç, "Bitik Vazosu", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XVI* (1-2), (1958):12.

⁴⁸⁷ Özgüç ve Özgüç 1949, 39; Boehmer 1983, 24-25.

Bilinen diğerk kabartmalı vazolarda olduğu gibi bu parçanın ait olduğu vazoda da bir ritüel anlatılmaktadır. Elinde gaga ağızlı testiye tutan figür muhtemelen frizin ilerleyen kısımlarında yapacağı libasyonun ön aşamasındadır. Karahöyük'te yapılan kazılarda başka kabartmalı kap parçası ele geçmemesi nedeniyle frizin hangi konuyu işlediği bilinmemektedir. Diğerk görsel tasvirlerden bildiğimiz gibi sunak önünde tanrıya yapılacak olan libasyon ve kurban törenleri bu vazo frizinde de işlenmiş olmalıdır.

Resim 4.7. Elbistan-Karahöyük Kabartmalı Vazo Parçası - b (Boehmer, 1983, Fig.7A)

4.2. İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 1420-1190)

4.2.1. Pişmiş Toprak Eserler

4.2.1.1. Küp üzerindeki silindir mühür baskısı

İstanbul Arkeoloji Müzelerine bağlı Eski Şark Eserleri Müzesi koleksiyonuna, 1971 yılında üzerlerinde aynı silindir mührün baskısı bulunan dört küp parçası satın alma yoluyla kazandırılmıştır.⁴⁸⁸ Bu parçalardan üçü birleştirildiğinde küpün ağız ve omzuna ait olduğu görülmüştür. Buluntu yeri belli olmayan küp, iri kum tanesi ve saman katkılıdır. El yapımı olan küp kiremit rengi kilden yapılmış olup bej astara

⁴⁸⁸ Edibe Uzunoğlu, "Küp Üzerinde bir Hitit Silindir Mühür Baskısı", *Anadolu Araştırmaları VI*, (1978): 179.

sahiptir. Kalın ve dışarıya doğru çekik ağızlı, kısa boylu, yuvarlak omuzlu küpün omzunda bulunan dik kulplarından biri tam diğeri ise eksiktir. Küpün kulpları arası mesafenin omuz çevresine oranı göz önüne alındığında, küpte dört kulpun yer aldığı anlaşılmaktadır. K p pişirilmeden önce kulpların üst kısımları arasına silindir mühür yuvarlanarak basılmıştır (**Res.4.8**).

Resim 4.8. K p  zerindeki Silindir Mühür Baskısı -1 (Darga, 1992, Fig.224)

Yüksekliği 3 cm, genişliği 6,5 cm olan silindir mühür baskısı, birbirinin aynı iki bitki motifiyle sınırlandırılmış ve bir palmiye ağacıyla ikiye ayrılmıştır.⁴⁸⁹ Soldaki sahnede bir Hitit kralı elindeki gaga ağızlı testiyle Fırtına Tanrısına libasyon yapmaktadır. Sağda ise; bir tanrı önünde diz çökmüş küçük bir figürün tapma sahnesi yer almaktadır (**Res.4.9**).

⁴⁸⁹ Uzunoğlu, 1978, 180, Lev.II; Darga, 1992, 210-211, Fig.223-224.

Resim 4.9. Küp Üzerindeki Silindir Mühür Baskısı – 2 (Uzunoğlu, 1978, Lev.II)

Libasyon yapan Hitit kralı, cüppeli, ayakta durur vaziyette, başı ve ayakları profilden, gövdesi cepheden betimlenmiştir. Saçları ensede toplanan kralın başında yarım ay biçimde takke görülmektedir. Takkenin alt kısmında kalın bir kenar bulunmaktadır. Kralın yüzü Hitit tasvir sanatına uygun olarak iri burunlu, büyük kulaklı, dolgun dudaklı ve yuvarlak çeneli betimlenmiştir. Gözleri ise kısa kaşın altında badem biçimindedir. Kulağında küpesi olmayan figürün ayaklarında ucu kıvrık ayakkabılar bulunmaktadır. Bol, uzun ve sol kenarı püsküllü cübbe giyen kral figürü sağ elinde lituus tutmaktadır. Lituus'un ucu Hitit tasvir sanatındaki diğer örneklerinin tersine içe doğru kıvrılmıştır. Önde ileriye doğru uzattığı sol elinde ise hafif sivriltilmiş yuvarlak dipli, yumurta gövdeli, uzun boyunlu, uzun kulplu bir gaga ağızlı testi tutmaktadır. Kral, gaga ağızlı testinin ağzını yere doğru tutup içindeki sıvının akmasını sağlayarak Fırtına Tanrısına libasyon sunumunu gerçekleştirmektedir (**Res.4.10**). Mühürde, gaga ağızlı testinin içindeki sıvının yere akışı kusursuzca gösterilmiştir (**Res.4.11**). Uzunoğlu, mühür baskısında tasvir edilen gaga ağızlı testinin tam benzerini bulamadığını ve testinin boyun ve kulp kısmının abartılmış olarak gösterildiğini düşünmektedir.⁴⁹⁰ Kralın yüz hizasında hiyeroglif yazısından bilinen ank ve üçgen işaretleri görülmektedir.⁴⁹¹ Figür Ensert'e göre⁴⁹², başının üzerinde kanatlı güneş kursu olmadan lituus ile gösterildiği için bir veliaht veya prens olmalıdır.

⁴⁹⁰ Uzunoğlu, 1978, 182.

⁴⁹¹ Emmanuel Laroche, *Les hiéroglyphes hittites I L'écriture*, Paris: (1960): 195-196, no:369-370.

⁴⁹² Hatice Kübra Ensert, "M.Ö. _kinci Binde "Kanatlı Güneş Kursu" ile Taçlandırılmış Anadolu Hitit Figürleri", *Anadolu/Anatolia*, 28, (2005): 34.

Resim 4.10. Küp Üzerindeki Silindir Mühür Baskısı – 3 (Darga, 1992, 223)

Hitit kralının karşısında sağ ayağı önde, başı ve bacakları profilden, gövdesi cepheden tasvir edilmiş Fırtına Tanrısı yer almaktadır. Tanrı, tepesi çivi gibi sivri, önde küçük arkada daha büyük boynuzu bulunan bir miğferle gösterilmiştir. İri burunlu, büyük kulaklı, dolgun dudaklı ve kısa yuvarlak çeneli betimlenen tanrının kulağında halka şeklinde bir küpe bulunmaktadır. Çenesinin altında dikey buklelerle süslenmiş, göğse kadar inen dikdörtgen sakal yer almaktadır. Atkuyruğu şeklindeki uzun saçlarının ucu yukarı doğru kıvrıktır. İleriye doğru uzattığı sağ elinin üzerinde Fırtına tanrısının işareti olan “W” bulunmaktadır. Altında ise dal ya da başak motifi ayak bileği hizasına doğru uzanmaktadır. Yukarı doğru kaldırdığı sol elinde ise; uzun bir sapa sahip sap delikli balta tutmaktadır. Tanrının vücudunun üst kısmı çıplak ve göğüs uçları belirgindir. Belinde sivri uçları önde birleşen bir kemer bulunan tanrı kısa etekle betimlenmiştir. Ayaklar çıplak, bacak ve baldırlar gergin bir şekilde işlenmiştir.

493

⁴⁹³ Uzunoğlu, 1978, 182-183.

Resim 4.11. Küp Üzerindeki Silindir Mühür Baskısı - 4 (Uzunoğlu, 1978, Şekil 2)

Fırtına tanrısının arkasında stilize edilmiş palmiye ağacı betimi bulunmaktadır. Palmiye ağacının üzerinde oturur vaziyette bir kuş yer almaktadır. Kuşun gagası vahşi kuş gagası şeklinde, başı sağa dönük, kuyruğu Fırtına Tanrısının havaya kaldırdığı sol kolunun bilek kısmına değecek kadar yakın betimlenmiştir. Palmiye ağacının en yakın paraleli Geyik biçimli gümüş ritonun friz kısmında görülmektedir.⁴⁹⁴

Stilize edilmiş palmiye ağacının sağında, sağ ayağını öne atmış başı ve bacakları profilden, gövdesi cepheden tasvir edilmiş bir tanrı figürü bulunmaktadır. Tanrının başında alt kısımdan başlayarak üst üste beş bandın yer aldığı boynuzlu bir külah bulunmaktadır.⁴⁹⁵ Bantlardan önde en alttaki, arkada ise alttan üçü boynuz şeklinde dışa kıvrıktır. Tanrı iri burunlu, kapalı ağızlı, dolgun dudaklı, büyük kulaklı, kısa kaşlı ve badem gözlü, oval biçimli göğse düşen sakalıyla tasvir edilmiştir. Omzundan arkaya doğru uzanan atkuyruğu şeklindeki uzun saçlarının ucu yukarı doğru kıvrıktır. Tanrı yumruk halinde sıkıdığı sağ elini ileriye doğru uzatmış ve elinin üzerinde üç yapraktan oluşan bir sembol vardır. Sembolün üzerinde kanatlı güneş kursu yer almaktadır. Sade şekilde gösterilen güneş kursunun kanatları alışageldiği gibi dikey olarak bölünmemiştir. Geriye doğru atmış olduğu sol elinde ise kabzası hilal şeklinde olan bir kılıcı yere paralel şekilde tutmaktadır. Hilal kabzalı kılıç şekli M.Ö. 3. Binyıl ortalarından başlayarak Önasya'da kullanılmıştır. Özellikle Hitit İmparatorluk Dönemi'nde bu tür kılıçlar çok yaygın olarak görülmektedir. Tanrı, üst

⁴⁹⁴ Muscarella, 1974, No:123.

⁴⁹⁵ Uzunoğlu, 1978, 186.

vücudunda iki yarım kavisle yanlara açılan bir gömlek, belinde bir kemer, bacaklarının bir kısmın kapatan kısa etekle gösterilmiştir.

Tanrının önünde, sağ elinin altında sağ dizi üzerine çökmüş, sol elini tanrıya doğru uzatmış, sağ elini dirsekten bükerek önde ağzı hizasında yukarı kaldırmış tapma ya da yalvarma pozisyonunda küçük bir adam yer almaktadır. Başında, libasyon yapan Hitit kralının giydiği takkeye benzer bir başlık bulunmaktadır. Figürün bacakları çıplaktır. Fakat ne tür bir kıyafet giydiğini ya da çıplak olup olmadığını söylemek mümkün değildir.

Mührün üzerindeki tasvirler bakıldığında tarihleme açısından Eski Hitit Dönemi'ni göstermektedir. Fakat Hitit krallarının uzun cübbeli tasvir edildiği libasyon sahnelerinin İmparatorluk Dönemi'nde yoğun olarak görülmesi tarihleme açısından kafaları karıştırmaktadır. Uzunoğlu mührün en yakın benzeri olarak gösterdiği Alacahöyük doğu kulesi ortostatları üzerindeki libasyon sahnesi ile karşılaştırarak M.Ö. 15 yüzyılın ikinci yarısı ile M.Ö. 14. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlemektedir.⁴⁹⁶

4.2.2. Orthostatlar

4.2.2.1. Alaca Höyük doğu kulesi orthostatu

Alaca Höyük, Çorum il merkezinin 50 km güneybatısı, Alaca İlçesi'nin batı-kuzeybatısında yer almaktadır.⁴⁹⁷ Alaca Höyük, ana toprak üzerine kurulmuş, 4 kültür katının oluşturduğu 16 m yüksekliğinde 350 m çapında bir höyüktür. Ova seviyesinden yüksekliği 20 m 'dir. Güney ve batı yönleri alçak, düz tarlalar seviyesindedir.

Höyük, ilk olarak W.G. Hamilton tarafından, 1835'te yaptığı gezi sırasında keşfedilmiş ve 1842 yılında yazdığı kitapla bilim dünyasına tanıtımı sağlanmıştır.⁴⁹⁸ Bu tarihten itibaren bilim insanlarının Alaca Höyük'e olan ilgisi artmış ve 1861 yılında Perrot, 1893-94 yıllarında Ramsay-Chantre höyükte ilk çalışmaları gerçekleştirmiştir.⁴⁹⁹ Höyükte ilk bilimsel kazı çalışmaları, 1907 yılında Makridi Bey

⁴⁹⁶ Uzunoğlu, 1978, 192.

⁴⁹⁷ Hatice Baltacıoğlu, "Alacahöyük Sfenksli Kapı Hitit İmparatorluk Çağı Kabartmaları", *İdol Arkeologlar Derneği Dergisi*, 30, (2006): 24.

⁴⁹⁸ Aykut Çınaroğlu ve Duygu Çelik, "Alaca Höyük", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (2013): 196.

⁴⁹⁹ H. Zübeyr Koşay, *Alacahöyük Kılavuzu*, Ankara: TTK Basımevi, (1965): 6-7.

tarafından başlatılmıştır.⁵⁰⁰ 1935 yılında Remzi Oğuz Arık ilk sistemli kazı çalışmalarını başlatarak İlk Milli Kazı unvanını Alaca Höyük'e kazandırmıştır.⁵⁰¹ Yapılan kazı çalışmalarıyla höyükte, Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar süren, yaklaşık 15 yapı evresi ortaya çıkarılmıştır. Sfenksli Kapı ve Orthostatlar II. Yapı Katı'na (Hitit İmparatorluk Dönemi) tarihlendirilmiştir.

Arkeolojik ve mimari buluntularıyla bir kült merkezi olduğu anlaşılan Alaca Höyük'ün Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Sfenksli kapısı ve doğu-batı yönlerindeki andezit taşından yapılmış orthostatları görkemlidir.⁵⁰² Orthostatlar üzerindeki kabartmalar bir friz bandını anımsatmaktadır. Batı kulesindeki orthostatların üst üste iki sıra olduğu anlaşılmış, ancak doğu kulesindeki tahribat sebebiyle üç orthostatın yeri belirlenmiştir. Hemen hemen tüm bir friz olarak izleyebildiğimiz batı kulesindeki orthostatların alt sırasında, kült konuları, üst sırada ise av sahneleri betimlenmiştir. Doğu kulesindeki orthostatlarda da kült ve libasyon konuları tasvir edilmiştir.⁵⁰³ Alaca Höyük kabartmaları çok hafif bir şekillendirmeye, alçak kabartma tekniğinde işlenmiştir. Alaca Höyük orthostatları Hititler'in ilkbahar bayramı olan AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramındaki törenleri yansıttığı iddia edilmektedir.⁵⁰⁴

Alaca Höyük orthostatlarının sadece bir bloğu üzerinde libasyon sahnesi tasvir edilmiştir.⁵⁰⁵ Ramsay ve Wilson tarafından tespit edilen 2.13 x 0.85m ölçülerinde andezit blok, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir (**Res.4.12**).⁵⁰⁶ Orthostat blok, Ramsay'ın yayınındaki plana göre doğu Sfenksinin güneyinde yer almaktadır.⁵⁰⁷ Fakat bloğun yerinin Chantre ve Makridi'nin

⁵⁰⁰ Çınaroğlu ve Çelik, 2013, 196.

⁵⁰¹ Çınaroğlu ve Çelik 2013, 197.

⁵⁰² Baltacıoğlu, 2006, 24.

⁵⁰³ Baltacıoğlu, 2006, 25-26; Darga 1992, 130, 133.

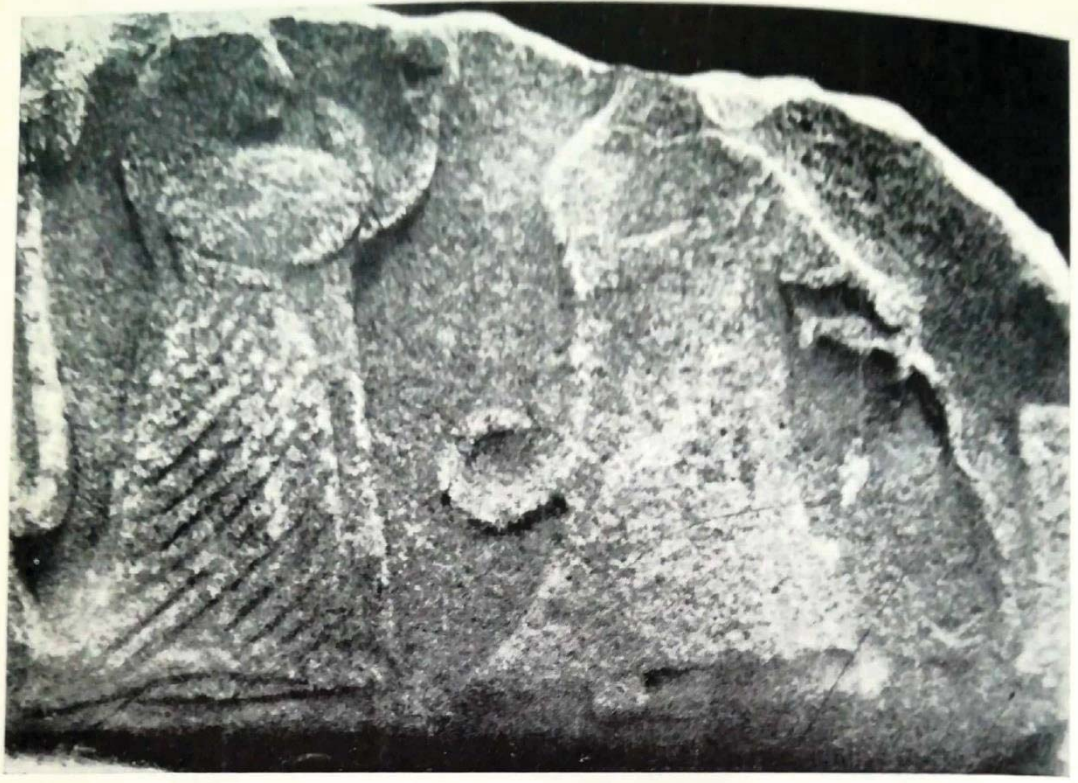
⁵⁰⁴ Sedat Erkut, "Hititlerde AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bitkisi ve Bayram Üzerine bir İnceleme", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Kitabı*, Ankara: (1998): 194.

⁵⁰⁵ Alp, 1967, 516, Res.5; H.Th. Bossert, *Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen bis zum völligen Aufgehen in der griechischen Kultur*, Berlin: (1942): Res.505.

⁵⁰⁶ Hatice Baltacıoğlu, *Alaca Höyük Sfenksli Kapıya Ait Tanrıçaya Tapınma Konulu Kabartmaya İlişkin Gözlemler*, Ankara: (1995): 1.

⁵⁰⁷ W.N. Ramsay, "On the Early Historical Relations Between Phrygia and Cappadoce", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, XV, (1883): 116.

yayınladıkları planlardan iki kez değiştiği görülmektedir.⁵⁰⁸ Yer değiştirmeler sırasında kabartmanın sağ ve üst kısımlarında tahribat meydana gelmiştir.

Resim 4.12. Alaca Höyük Doğu Kulesi Orthostatı – Libasyon Sahnesi - a (Alp, 1967, Res.5)

Oldukça hasar görmüş orthostat üzerinde kral ve kraliçenin iki görevli eşliğinde tahtında oturan bir tanrıçaya tapınmaları anlatılmıştır.⁵⁰⁹ Bloğun çok hasar görmüş sağ tarafında tabure şeklinde arkalıksız bir tahta oturan tanrıça tasvir edilmiştir. Tanrıçanın ayak bileklerine kadar inen uzun eteğinin altında ucu kıvrık ayakkabılar görülmektedir. Yukarı kaldırdığı sağ elinde gaga ağızlı testi tutan⁵¹⁰ tanrıçanın sol elinde tuttuğu obje tanımlanamamaktadır. Tanrıçanın karşısında başı tahrip olmuş, Ramsay'ın çizimine⁵¹¹ göre, takke şeklinde bir başlık giyen figür bulunmaktadır. Uzun elbise giyen bu figür sağ elinde lituus tutmaktadır. Sağ elinde tuttuğu ucu kıvrık lituus'tan Hitit kralı olduğu anlaşılan figürün öne doğru uzattığı diğer elinde tuttuğu gaga ağızlı testiyle tanrıçanın önünde libasyon yapmaktadır (Res.4.13). Gaga ağızlı testi formu, Hitit İmparatorluk Dönemi testi buluntularına

⁵⁰⁸ E. Chantre, *Mission en Cappadoce*, Paris: (1898): Res.3; Makridi 1908 res.10, Plan I no.12; Theodor Macridy, *La porte des sphinx à Euyuk*, Berlin: (1908): Res.10, Plan I No.12.

⁵⁰⁹ Darga, 1992, 145.

⁵¹⁰ Baltacıoğlu, 1995, 16, Res.1-2.

⁵¹¹ Ramsay, 1893, 116, Kroki Z.

benzemektedir.⁵¹² Kralın testiği tutan eli kabaca belirtilip parmakları gösterilmemiştir. Lituus tutan elinin ise iki parmağı açık olarak tasvir edilmiştir. Kral figürü, uzun bir cüppe ile gösterilmiş olup cüppenin arka ucu hafifçe bir kuyruk şeklindedir.

Resim 4.13. Alaca Höyük Doğu Kulesi Orthostatı – Libasyon Sahnesi - b (Baltacıoğlu, 1995, Res.1)

Erkek tasvirinin arkasında basının üst kısmı tahrip olmuş bir kraliçe tasviri bulunur. Kraliçenin üzerinde, başlıklı, önden açık ayak bileklerine kadar uzanan, boyundan bele kadar vücuda oturan, belden aşağısı genişleyen, kemerli uzun bir elbise bulunmaktadır. Elbisenin, düz kemeri altında kalan kısmı diyagonal pilelidir.⁵¹³ Yazılıkaya'daki 55 ve 55a numaralı tanrıça figürlerinin eteklerindeki diyagonal pilelerle benzerlik göstermektedir.⁵¹⁴ Kraliçenin burnu dışında yüz hatları belli değildir. Yukarı kaldırdığı sağ elini, parmak uçları yüzünü gösterecek şekilde tutmuştur. İleri doğru uzatıp yukarı kaldırdığı sol elinde ise yuvarlak kurs şeklinde bir nesne bulunmaktadır. Kurs şeklindeki nesnenin, güneş veya ay sembolü, bir meyve, ritüelde kullanılan bir top, bir ekmek veya kap tasviri olduğu düşünülmüştür.⁵¹⁵ Baltacıoğlu'na göre, Alaca Höyük orthostatları üzerinde yer alan ritüel tamamıyla göz önüne alındığında, yazılı kaynaklarda libasyon sunumu-ekmek kurbanının genellikle yan yana geçmesi sebebiyle kurs şeklindeki nesne kurban ekmeğidir.⁵¹⁶ Hitit tasvirli eserlerinde, kraliçenin elinde kurban ekmeği taşıdığı sahne bulunmamaktadır.

⁵¹² Kurt Bittel, "Eine hethitische Reliefvase aus Kappadokien", *Festschrift für Carl Weickert*, (1955): 30; Fischer, 1963, 118-119, Res.18, Lev.23, 29 no. 260-262.

⁵¹³ Baltacıoğlu, 1995, 2.

⁵¹⁴ Baltacıoğlu, 1995, 2.

⁵¹⁵ Baltacıoğlu, 1995, 5.

⁵¹⁶ Baltacıoğlu, 1995, 5.

Kraliçenin arkasında iki erkek figürü bulunur. Figürlerin üzerinde boyundan dizlerinin altına kadar uzanan, kısa kollu, önü açık, geniş bir cübbe bulunmaktadır. Kabartmanın üst kısmı tahrip olduğu için figürlerin başları ve yukarı kaldırdıkları ellerinin ayrıntıları bilinmemektedir. Muhtemelen figürlerin elleri dua jestinde olarak betimlenmiştir. Ayaklarında ise ucu kıvrık ayakkabılar vardır. Görevlilerin baldırları adalelidir ve bu özellik Alacahöyük ortostatlarındaki figürlere özgüdür. Bossert, bu figürleri yüksek görevliler olarak tanımlamaktadır.⁵¹⁷

Tahta oturan tanrıça karşısındaki tüm figürler bir ayakları ileride yürür vaziyette betimlenmiştir. Kralın başı ve ayakları profilden, göğsü cepheden gösterilmiştir. Kraliçe ve iki figür ise profilden tasvir edilmiştir. Figürlerin baş kısımları çok tahrip olması sebebiyle yüz ayrıntıları konusunda ayrıntılı bilgi edinilememektedir. Blok üzerine betimlenen kabartma ön tasarım yapılmadan işlendiği için tanrıça-kral-kraliçe tasvirlerine ayrılan alan geniş olmuş, erkek figürler ise kalan alana yerleştirilmiştir.

Baltacıoğlu'na göre kabartmadaki figürlerin hepsi Eski Hitit Dönemi tasvirlerine göre tıknaz gövdeli, daha az hareketli olup, Hitit İmparatorluk Dönemi stilini yansıtmaktadır.⁵¹⁸

4.2.3. Steller

4.2.3.1 Altınyayla steli

Altınyayla Steli, Sivas'ın 50 km güneyinde bulunan Altınyayla ilçesinin (eski adı Tonus) güneydoğu kenarında terk edilmiş bir mezarlıkta tespit edilmiştir. Stel, Kuşaklı-Şarişsa Hitit yerleşiminin 16 km güneybatısında yer almaktadır. Stelin, Şarişsa şehrinden Altınyayla'ya taşındığı düşünülmektedir.⁵¹⁹ Roma Dönemi'ne tarihlenen mezarlık alanında mezar taşı olarak kullanılan stel, tespit edildiğinde kabartmalı yüzü görünür vaziyettedir. 1.86 m. (yük.) x 68 cm (gen.) x 38 cm (kal.) ölçülere sahip stelin üst kısmı tahrip olmuştur (**Res.4.14**).⁵²⁰ Ağırlığı 1,2 ton olan stel,

⁵¹⁷ Bossert, 1942, 54.

⁵¹⁸ Baltacıoğlu, 1995, 6.

⁵¹⁹ Andreas Müller-Karpe, "Die Stele von Altınyayla", *Studies presented to Ufuk Esin*, (2003b): 313, Fig.2.

⁵²⁰ Müller-Karpe 2003b, 313; J. David Hawkins, "Hittite Monuments and Their Sanctity", *Sacred Landscapes of Hittite and Luwians*, Proceedings of the International Conference in Honour of Franca

açık yeşil-gri gabro'dan (magmatik bir kaya) yapılmıştır. Tahrip olmuş üst kısmı dışında kabartma yüzeyi ve tüm yüzeyler pürüzsüzdür. Stelin üzerindeki kabartma alanı, 80 cm yüksekliğinde, 60 cm genişliğindedir. Kabartmalı alanın sol alt kısmında stilize dağ tasvirleri bulunmaktadır. Dağların üzerine basan geyiğin üzerinde yüzü sağa bakan erkek tasviri yer almaktadır. Kısa etek ve belinde kemerle betimlenen figür, ucu sivri ayakkabılara sahiptir. Boynuzlu konik başlığının üzerindeki boynuzlardan tanrı olduğu anlaşılan figürün sağ eliyle omzunda tuttuğu yay ve sol omzunda kuşla tasvir edilmiştir. Tanrı'nın silahlı bir erkek olarak temsili, taş, metal ve silindir mühürlerindeki sayısız kabartmadan bilindiği gibi tamamen Hitit İmparatorluğu'nun tasvir sanatına karşılık gelir. Oranlar dengelidir; baldır kasları gibi detaylar ustaca işlenmiştir. Tanrı, ileriye doğru uzatmış olduğu sol elinde geyik boynuzu tutmaktadır. Geyik boynuzu hiyeroglif işaret olarak “ru” veya “Kurunta” olarak okunmaktadır.⁵²¹

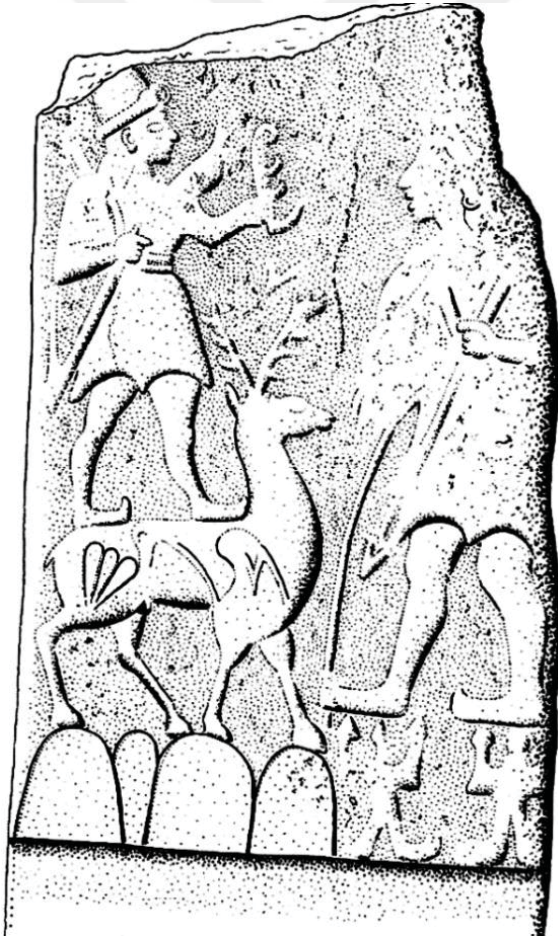

Resim 4.14. Altınyayla Steli – Libasyon Sahnesi - a (Müller-Karpe, 2015, Fig.3)

Pecchioli Daddi, Florence, February 6th-8th 2014, eds. Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi and Giulia Torri, *Studia Asiana*, 9, Firenze: (2015): 4; Andreas Müller-Karpe, “Planning A Sacred Landscape. Examples from Sarissa and Hattusa“, *Sacred Landscapes of Hittite and Luwians*, Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi, Florence, February 6th-8th 2014, eds. Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi and Giulia Torri, *Studia Asiana*, 9, Firenze: (2015): 84, Fig.3.

⁵²¹ Laroche, 1960, No.103.

Geyik üzerinde ayakta duran tanrı figürünün karşısında, yüzü tanrıya dönük, tanrı figüründen daha büyük olarak gösterilmiş bir erkek yer almaktadır. Kısa etekli erkek figürün üst vücudunda V şeklinde bantlar bulunmaktadır. Erkek figürün yüzü ve başlığının olduğu kısım biraz tahrip olmuştur. Büyük figürü başı ve yukarı kaldırmış kollarıyla iki karışık varlık taşımaktadır. Erkek figür ve geyik üzerinde ayakta duran tanrının arasında tanrının önüne akıtılan libasyon sıvısı olarak yorumlanan hafif eğimli aşağıya doğru bir çizgi vardır (Res.4.15). Tanrı karşısındaki erkek figür libasyon yapmaktadır. Fakat figürün elinde tuttuğu kap tam bilinmemekle birlikte gaga ağızlı testi olduğu düşünülmektedir.⁵²² Erkek figürün bir kral olduğu ve tanrı figürüne libasyon yaptığı görülmektedir. Stel üzerinde libasyon yapan krala ait herhangi bir hiyeroglif işaret bulunmamaktadır. Müller-Karpe, ismi bilinmeyen Hitit Büyük Kralı'nın geyik üzerinde ayakta duran Kurunta'ya libasyon yaptığını söylemektedir.⁵²³

Resim 4.15. Altınayla Steli – Libasyon Sahnesi - b (Müller-Karpe, 2003b, Fig.2)

⁵²² Müller-Karpe, 2003b, 314.

⁵²³ Müller-Karpe, 2015, 84.

Geyik üzerinde ayakta duran tanrıya kral tarafından yapılan libasyon sahnesi, Schimmel koleksiyonundaki geyik şeklindeki gümüş ritonun friz kısmında ve Malatya Orthostatlarından bilinmektedir. Ayrıca geyik üzerinde ayakta duran tanrı tasviri, Kültepe, Acemhöyük Asur Ticaret Kolonileri Dönemi silindir mühürlerinde ve Eski yapar'da ele geçen Eski Hitit Dönemi kabartmalı vazo parçasında da görülmektedir. Yeniköy steli ve Meskene-Emar'daki mühürlerde de benzer tasvir örnekleri bulunmaktadır. Geyik üzerinde ayakta duran tanrı tasviri genellikle yay taşımakta ve elinde bazen kuş bazen de tavşan tutmaktadır. Bu tasvir ayrıca Hitit ritüel veya envanter metinlerinde de geçmektedir.⁵²⁴

... tanrının görünümü, altından yapılmış, ayakta duran bir adamın heykelciğidir..., sağ elinde altından yapılmış bir yay, sol elinde altından yapılmış bir kartal ve altından yapılmış bir tavşan tutar; Altından yapılmış bir Kılıç - Altından yapılmış "meyveler" var - altından yapılmış bir geyik - dört ayak üzerinde duruyor.

Tablette detaylı olarak bahsedilen tanrı heykelciği "Kırların Koruyucu Tanrısı" olarak çevrilen ^DKAL.LÍL veya ^DLAMMA LÍL olarak adlandırılır. Güterbock, ^DLAMMA'yı Kurunta olarak okumuştur. Daha sonraki dönemlerde Kurunta ismi Runta olarak kısaltılmış ve Helenistik Çağ'a kadar teomorfik ad olarak kullanılmıştır. Müller-Karpe'ye göre stel M.Ö. 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁵²⁵

Şarişsa Dağı ile lokalize edilen Kulmaç/Karatonus Dağı'nın⁵²⁶ eteklerinde yer alan Altınyayla'da tespit edilen stel, bu lokalizasyon önerisini daha güçlü hale getirmiştir. Stelin üzerindeki tasvirlerle dağın, Hititler tarafından ritüellerde kullanılmış olabileceği ve kutsal bir dağ olarak düşünüldüğünü de göstermektedir.⁵²⁷ Şarişsa Dağı olarak lokalize edilen Karatonus Dağı'nın eteklerinde Altınyayla stelinin bulunması ve buluntu noktasının Kuşaklı-Şarişsa Hitit kentine yakınlığı göz önüne alındığında (16 km) stelin, Hitit bayram ve ritüel metinlerinden bilinen Şehrin Geyik-Tanrısı/Şarissa Dağı'nın kült alanının yerini işaret etmektedir.⁵²⁸ Müller-Karpe'ye göre

⁵²⁴ L. Rost, "Zu den hethitischen Bildbeschreibungen, 1. Teil", *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung* 8, (1963): 176.

⁵²⁵ Müller-Karpe, 2003b, 315.

⁵²⁶ Müller-Karpe 2015, 84.

⁵²⁷ Hasan Bahar – Murat Turgut ve Okan Küçük, "Hititlerde Yerleşim Yeri-Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39, (2018): 411.

⁵²⁸ Hawkins 2015, 4.

dini ve ideolojik olarak önemli bir yer olan Şarişsa Dağı'nda sadece stel değil, kültle ilgili yapılacak olan ritüel ve bayram törenleri için yapılar olmalıdır.⁵²⁹

Şarişsa kentinin ^DKAL tanrısına, hem toplu kurbanlarda (KUB II 1, I 49; KBo XI 40, I 12)⁵³⁰ hem de ^DKAL bayram metinlerinin bireysel kurbanlarında (KBo XI 40 ay.V 10 dublikatından tamamlanan KUB XL 101) adaklar sunulmaktadır.⁵³¹ Şarişsa Dağı, "*Majestenin avcılık yaptığı Yukarı Ülke'nin tüm dağları*"⁵³² arasına dahil edilmiş olup ve şüphesiz Şarişsa şehrinin yakınındaki en önemli dağdır. Hawkins'e göre, Altınyayla stelinin bulunduğu Karatonus Dağı ^DKAL bayram metninde adı geçen Şarişsa Dağı olmalıdır. Ayrıca Altınyayla stelinin IV.Tudhaliya'ya ait bir anıtı temsil ettiğini önermektedir.⁵³³

4.2.4. Kaya Anıtları

4.2.4.1. Fraktin kaya anıtı

Fraktin Kaya Anıtı, Kayseri'nin Develi ilçesi, Fraktin Köyü'nde yer almaktadır.⁵³⁴ Frizin uzunluğu 3.25 m., yüksekliği ise, 1.30 metredir. Kaya anıtı, trahit türü kayanın yüzeyine işlenmiştir.⁵³⁵ Frizde işlenen konu, bir tanrı ve tanrıçanın önünde libasyon yapan Hitit büyük kralı III. Hattuşili (M.Ö.1275-1250) ve Hitit Kraliçesi Puduhepa'dır (**Res.4.16**).⁵³⁶ Frizin sol bölümünde III.Hattuşili'nin tanrıya libasyon sahnesi detaylı bir şekilde betimlenirken, sağ bölümde Puduhepa'nın Güneş tanrısına libasyon yaptığı sahne, detaylardan yoksun ve taslak görümündedir (**Res.4.17, Res.4.18**).⁵³⁷

⁵²⁹ Müller-Karpe 2015, 84.

⁵³⁰ McMahon, 1991, 120, n.170.

⁵³¹ J. David Hawkins, "Tudhaliya the Hunter", *The Life and Times of Hattuşili III and Tudhaliya IV*, Proceedings of a Symposium held in Honour of J. De Roos, 12-13 December 2003, Leiden: (2006): 63.

⁵³² Hatice Gonnet "Les montagnes d' Asie Mineure d'après les textes hittites", *Revue Hittite et Asiatique* 26/83, (1968): 135.

⁵³³ Hawkins 2006, 63.

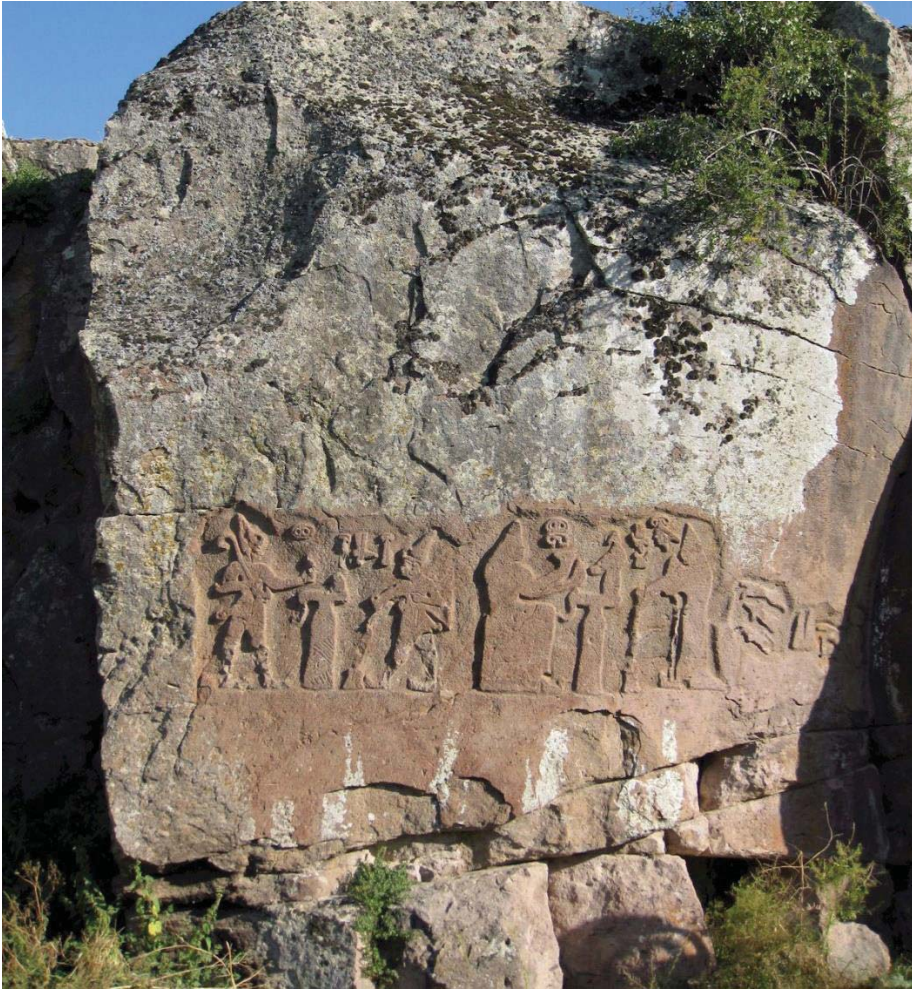
⁵³⁴ J. Garstang, *The Land of Hittites*, London: (1910): 149-151; Nimet Özgüç, "Fırakdin Eserleri", *Belleten*, XIX (75), (1955): 295 vd.

⁵³⁵ Darga, 1992, 177; H. J. Ten Cate Houwink, "Hittite Royal Prayers", *Numen*, 16, (2), 1969: 91; B. Jean Collins, *The Hittites and Their World*, Atlanta: (2007): 62; I. J. Gelb, *Hittite Hieroglyphic Monuments*, Chicago: (1939): 14.

⁵³⁶ Hans Güstav Güterbock, "Die Hieroglypheninschrift von Fraktin", *Festschrift L. Matous*, (1978): 127 vd.

⁵³⁷ H. Ehringhaus, *Götter, Herrscher Inschriften: Die Felsreliefs der hethitischen Grossreichzeit in der Türkei*, (2005): 69-70.

Fraktin Kaya Anıtı hakkındaki ilk bilgilere 1850 yılında A. Sayce'ın varlığından bahsetmesiyle ulaşılmıştır.⁵³⁸ Daha sonra W. Ramsay ve D. G. Hogarth 1890 yılındaki ilk raporlarında, anıtın bilimsel betimlenmesini sunmuştur. Kaya anıtı üzerindeki betimlemeler ve hiyeroglif yazılar H. G. Güterbock tarafından yayınlanmıştır.⁵³⁹ Fraktin'de anıtın yakın çevresinde çağdaş bir yerleşme bilinmemektedir. Fakat kaya anıtının yaklaşık 1 km. batısındaki Fraktin Höyük'de Tahsin ve Nimet Özgüç tarafından 1946 yılında yapılan kazı çalışmalarında Hitit katı ve buluntuları tespit edilmiştir. Höyükte iki yapı katı incelenmiş olup yapı katında ele geçen seramiğin teknik ve şekil açısından İmparatorluk Dönemi malzemelerine benzediği belirtilmiştir.⁵⁴⁰

Resim 4.16. Fraktin Kaya Anıtı - 1

(<https://www.hittitemonuments.com/fraktin/fraktin02.jpg>)

⁵³⁸ Savaş Özkan Savaş, "Kizzuwatnalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı", *Kilikia: Mekanlar ve Yerel Güçler (M.Ö. 2.Binyıl-M.S.4.Yüzyıl)*, (2001): 99, Fig.2.

⁵³⁹ Güterbock, 1978, 127.

⁵⁴⁰ Özgüç, 1955, 255 vd.

Resim 4.17. Fraktin Kaya Anıtı – 2a
(<https://www.hittitemonuments.com/fraktin/fraktin03.jpg>)

Resim 4.18. Fraktin Kaya Anıtı – 2b (Savaş, 2001, Fig.2)

Kaya anıtı üzerine betimlenen friz, iki bölümden oluşmaktadır. Sol bölümde Hitit Büyük Kralı III. Hattuşili, karşısında ayakta duran Fırtına Tanrısı'na libasyon yaparken tasvir edilmiştir (Res.4.19).⁵⁴¹ Kral ve tanrı figürlerinin baş ve ayakları profilden, gövdeleri ise cepheden betimlenmiştir. Karşılıklı ayakta duran tanrı ve kral figürlerinin kıyafetleri birbirlerine benzemektedir. Her ikisi de kısa etekli, ucu sivri konik başlıklı, bellerindeki kemerlerine takılı kabzası hilal biçimli kılıçları ve sivri uçlu ayakkabılarıyla gösterilmiştir. Konik başlıklarında tek boynuz bulunmaktadır. Fırtına tanrısı, ileriye doğru uzattığı sol elinde üçgen=sağlık/iyilik işareti, sağ elinde

⁵⁴¹ D. Ussishkin, "Hollows, 'Cup-Marks', and Hittite Stone Monuments. *Anatolian Studies*, 25, (1975): 85.

sağ omzuna dayadığı ucu kıvrık lituusunu tutmaktadır.⁵⁴² Sol elinde tuttuğu üçgen işaretin üzerinde ise tanrı anlamına gelen ‘DEUS’ hiyeroglif işareti bulunmaktadır. Bu hiyeroglif işaretin dışında tasvir edilen tanrının kimliğini açıklayacak herhangi bir işaret görünmemektedir. Genelde Fırtına Tanrısı olarak algılanan tasvir görsel açıdan ^DLAMMA/KAL “Kırların Koruyucu Tanrısı”na benzetilmektedir.⁵⁴³

Resim 4.19. Fraktin Kaya Anıtı – III.Hattuşili’nin Libasyon Sahnesi – a
(<https://www.hittitemonuments.com/fraktin/fraktin06.jpg>)

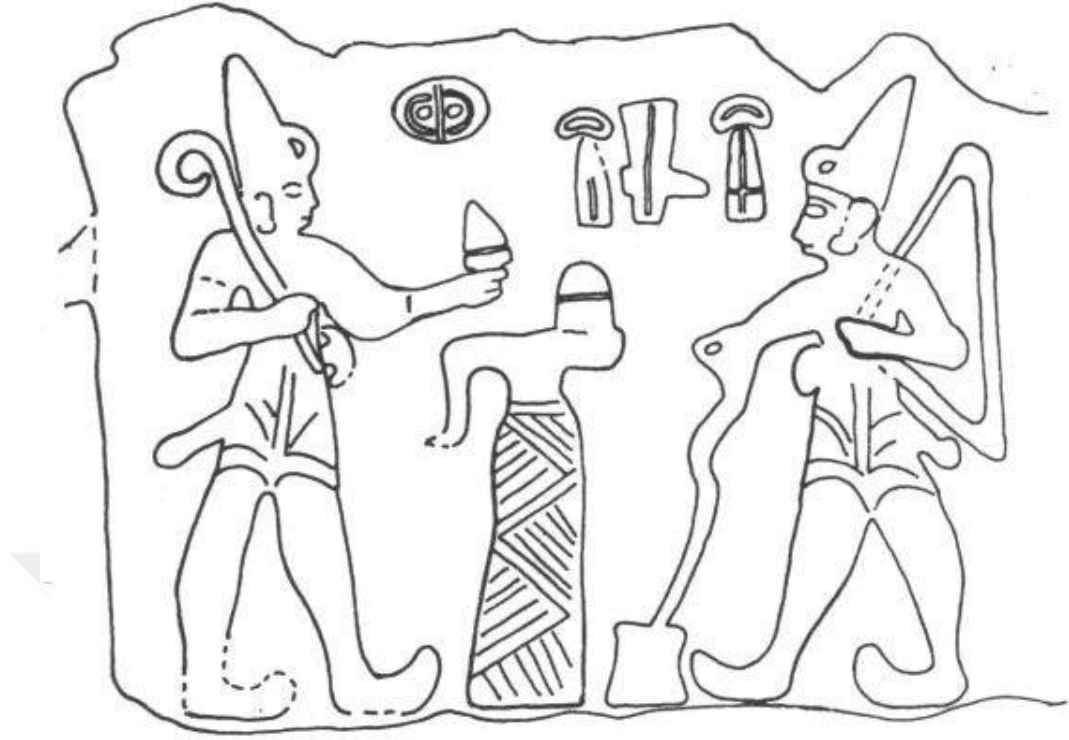
Fırtına tanrısı ve kral figürlerinin ortasında üstü kesik koni biçiminde, silindirik boyunlu, dikdörtgen tablalı bir sunak betimlenmiştir. Sunağın ayak kısmı eğik çizgilerle bezenmiştir.⁵⁴⁴ İnandıktepe kabartmalı vazosunun frizlerinde betimlenen sunaklar, Fraktin sunağının ilk örneği olarak gösterilebilir. Ayrıca Alacahöyük orthostatlarında kral ve boğa figürlerinin arasında yer alan sunağa benzerdir. Yazılı belgelerden sunakların sazdan yapılabildiği bilinmektedir. Bu bilgiden yola çıkılarak Hitit tasvir sanatında betimlenen sunakların üzerinde yer alan bezemelerle bunların saz ya da tahta gibi malzemelerden yapılmış olabileceğini göstermektedir. Darga, yazılı belgelerde zikredilen ^{GIŠ}BANŠUR AD.KID “Sazdan örülmüş masa” formlarının yukarıda bahsedilen sunaklara benzediğini söylemektedir.⁵⁴⁵

⁵⁴² Darga 1992, 178.

⁵⁴³ Darga 1992, 178.

⁵⁴⁴ Darga 1992, 178.

⁵⁴⁵ Darga 1992, 179.

Resim 4.20. Fraktin Kaya Anıtı – III.Hattuşili'nin Libasyon Sahnesi - b (Kohlmeyer, 1973, Fig.24)

Fırtına tanrısının karşısında duran kral figürü, sol omzuna dayadığı yayı sol eliyle tutmaktadır. İleriye doğru uzattığı sağ elindeki testiyle önündeki kaba libasyon yapmaktadır (Res.4.20). Kral figürünün yüzünün önünde, hiyeroglif işaretlerle “Büyük Kral Hattuşili” yazmaktadır. Frizde yer alan hiyeroglif işaretle ismini öğrendiğimiz Hitit Büyük Kralı, tek boynuzlu sivri uçlu konik başlığıyla bir tanrı gibi gösterilmiştir. Yazılı belgelerden öğrendiğimiz Hitit krallarının öldükten sonra tanrı oldukları bilgisi göz önüne alındığında, kaya anıtının III. Hattuşili'nin ölümünden sonra yaptırıldığını akla getirmektedir. Fırtına Tanrısı ve III.Hattuşili figürlerinin yer aldığı bölümün üst kısmında birtakım figürlerden parçalar görülmektedir. Çok boynuzlu tanrı başlığını taşıyan sağa bakan erkek başı ve başka rölyef kalıntıları, burada daha önceden yapılmış bir yazıt veya bir frizin bulunduğunu, sonrasında silinerek yerine söz konusu betimlemelerin yapıldığını göstermektedir.

Kaya anıtının sağ bölümünde ise oturan bir tanrıçaya libasyon yapan kraliçe figürü tasvir edilmiştir (Res.4.21). Bu bölümdeki figürlerin detayları işlenmemiş ve taslak görünümündedirler. Fakat tanrıça ve kraliçenin adının betimlendiği hiyeroglif işaretler detaylıca işlenmiştir. Tanrıça ve kraliçe tasvirleri tamamen profilden

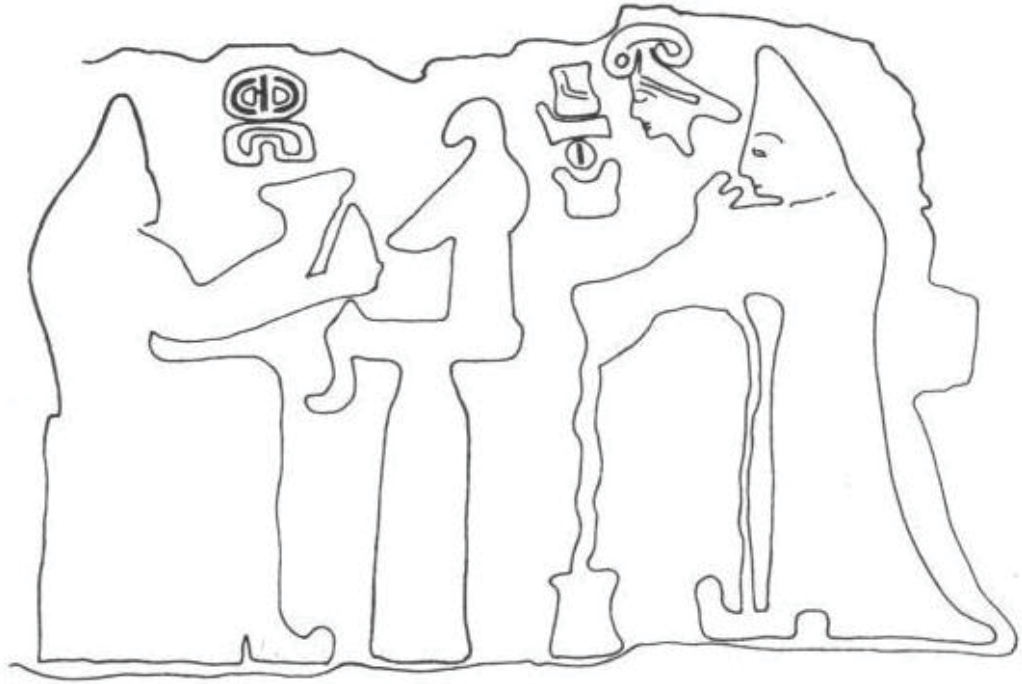
betimlenmiştir. Ayrıca kraliçe figürünün boyu sol bölümdeki kral figüründen uzun ve tahta oturur vaziyette tasvir edilmiş tanrıçanın boyuyla eşittir. Konik sivri başlıklı tahta oturan tanrıça figürü, ileriye doğru uzattığı sol elinde kozalağa benzer üçgen forma bir obje, sağ elinde ise ağzı yayvan şekilde yapılmış bir kap tutmaktadır. Ayaklarında ucu sivri uçlu ayakkabılarla gösterilen tanrıçanın ismi, sağ elinde tuttuğu kabın üzerinde yer alan hiyeroglif işaretler vasıtasıyla bilinmektedir. Tanrı anlamına gelen ‘DEUS’ ve ‘hi’ hiyeroglif işaretlerinden oluşan ‘Hepat’ ismi tanrıçanın kimliğini göstermektedir. Tanrıça Hepat’ın önünde tamamlanamadığı için ayrıntıları bilinmeyen sunak yer almaktadır.⁵⁴⁶ Sunağın tablasının sağ tarafında betimlenen nesnenin bir kuş yada tanrı tasviri olduğu düşünülmektedir.⁵⁴⁷ Sunağın diğer tarafında yer alan kraliçe figürü ayaklarına kadar inen uzun bir elbise giymiştir ve başında ucu sivri konik bir başlık taşımaktadır. Kraliçe figürünün başının hemen önünde hiyeroglif işaretlerle Büyük Kraliçe Puduhepa yazmaktadır. Frizde bulunan hiyeroglif işaretlerle ismini öğrendiğimiz kraliçe Puduhepa, karşısında tahta oturan tanrıça Hepat’ın onuruna sol elinde tuttuğu kaptan yerde duran kaba libasyon yaparken betimlenmiştir (**Res.4.22**). Puduhepa’nın sağ eli parmak uçları yüzüne gelecek şekilde gösterilmiştir. Kraliçenin ayakları sivri uçlu tipik Hitit ayakkabılarıyla betimlenmiştir.

Resim 4.21. Fraktin Kaya Anıtı – Kraliçe Puduhepa’nın Libasyon Sahnesi – a (<https://www.hittitemonuments.com/fraktin/fraktin06.jpg>)

⁵⁴⁶ N. Kırdemir, “Hitit Sanat Eserlerinde Sunak Belirtileri”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), (2000): 164.

⁵⁴⁷ Darga, 1992, 179.

Resim 4.22. Fraktin Kaya Anıtı – Kraliçe Puduhepa'nın Libasyon Sahnesi – b (Kohlmeyer, 1973, Fig.25)

Frizin sağ bölümünde yer alan Puduhepa figürünün arkasında hiyeroglif işaretleriyle kraliçenin kökeni hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Hiyeroglif işaretler, Güterbock tarafından “Kazuvanna memleketinin kızı, tanrı tarafından sevilen” olarak okunmuştur.⁵⁴⁸ Bunun dışında bu işaretler şöyle de okunmuştur.

III. Hattuşili ve Puduhepa figürleri ellerindeki gaga ağızlı testiyle sunağın yanındaki kaba libasyon yaparken tasvir edilmiştir. Yerde duran kap iki sap veya çıkıntısıyla dikkat çekmektedir. Darga'ya göre libasyon sıvısı sunağın yanında yerde betimlenen mangal, maltız biçimli bir kabın içine dökülerek yanan ateşi söndürmektedir.⁵⁴⁹

Kaya anıtının tarihlendirilmesi hakkında birçok görüş ortaya atılmıştır. Darga, tek boynuzlu ve konik başlıkla betimlenen III. Hattuşili figüründen yola çıkarak, kaya anıtının Hattuşili ölüp tanrı katına ulaştıktan sonra yapıldığını öne sürmektedir.⁵⁵⁰ Bunun yanı sıra, kaya anıtının Hattuşili ve Puduhepa kral çiftinin oğulları ve halefi IV. Tuthaliya tarafından yaptırıldığını, betimlemelerin kısmen çizildikten sonra frizin bitilmeden yarım bırakıldığı belirtmektedir. Ayrıca kaya anıtının sağ bölümündeki

⁵⁴⁸ Güterbock, 1978, 127 vd.; Darga, 1992, 178.

⁵⁴⁹ Darga 1992, 179.

⁵⁵⁰ Darga 1992, 179.

Puduhepa betimini, Ugarit'te bulunmuş olan IV. Tuthaliya mührü üzerindeki 'Arinna'nın Güneş Tanrıçası' betimiyle ana çizgileri ve duruş stili olarak karşılaştırarak benzerlik⁵⁵¹ gösterdiğini düşünmektedir.⁵⁵² Fraktin kaya anıtının ve Ugarit'te bulunan mühür baskısının aynı dönemde, Puduhepa'nın sağlığında, oğlu IV. Tuthaliya ile imparatorluğu beraber yönettiği yıllarda yapıldığını yinelemektedir.⁵⁵³

Akurgal, çivi yazılı belgelere göre sadece öldükten sonra tanrılaşmış kralların boynuzlu konik başlıkla betimlendiğini söylemekte fakat kaya anıtında tasvir edilen Hattuşili'nin friz işlenirken hayatta olduğunu düşünmektedir.⁵⁵⁴ Kohlmeyer, kraliyet çiftinin libasyon yaptıkları tanrı-tanrıçaya benzer kıyafetle betimlemelerini, tanrısallıkla özdeşleştirme ve propaganda tasviri olarak yorumlamıştır.⁵⁵⁵ Ayrıca, kral rahip olarak tasvir edilirken tanrılara benzemeye çalıştığını, kralın savaşçı kıyafetler giyerek rahiplik görevlerine sınırlama getirdiğini ve kralın tanrıyla yüz yüze olduğu frizde bu kıyafeti giydiğini belirtmektedir.⁵⁵⁶

Gonnet, kaya anıtı üzerindeki frizin III. Hattuşili ile Hurri asıllı Puduhepa'nın evlilik ritüelini betimlediğini ve Hattuşili'nin başındaki Mısır tacının, Hitit geleneklerine göre tanıklık ettiğini düşünmektedir.⁵⁵⁷ Tanrıça Hepat'ın kraliçenin onuruna kadeh kaldırmasının, bu sahnenin ender bir olayı betimlediğini ve rahibesi Puduhepa'nın Hitit Büyük Kralı ile evlenme töreninin kutladığını ileri sürmektedir.⁵⁵⁸ Kraliçe Puduhepa'nın yabancı kökenli olması ancak tanrılarının gözdesi olması sebebiyle kraliyet evliliğinin tanrılarının evliliği ile uygulanarak betimlendiğini söylemektedir.⁵⁵⁹

Woudhuizen, kraliçe Puduhepa'nın arkasında yer alan hiyeroglif işaretleri Güterbock'tan farklı olarak "Kizzuvatna'nın kızı tanrısallaştı (tanrı oldu) şeklinde

---

⁵⁵¹ Houwink, 1969, 91-92.

⁵⁵² Darga 1992, 179.

⁵⁵³ Darga 1992, 179.

⁵⁵⁴ Ekrem Akurgal, *Die Kunst der Hethiter*, München: (1961): 112; Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: (1998): 142.

⁵⁵⁵ K. Kohlmeyer, "Felsbilder Hethitischen Grossreichszeit", *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 15, (1973): 74; Fig.24-25.

⁵⁵⁶ Kohlmeyer, 1983, 81.

⁵⁵⁷ Hatice Gonnet, "Remarques sur le monument de Beşkardeş à la lumière d'une nouvelle interpretation de Fraktin", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara: (1998): 252.

⁵⁵⁸ Savaş, 2001, 101, Dipnot:47.

⁵⁵⁹ Gonnet, 1998, 252 vd.

okumuştur.⁵⁶⁰ Bu okumadan yola çıkarak kaya anıtının yapıldığında Puduhepa'nın ölmüş olduğunu ve kraliçenin ölüm anıtı olduğunu ileri sürmektedir. Savaş da bu görüşe katılarak kaya anıtının IV. Tuthaliya döneminde yapıldığını ve kraliçe Puduhepa'nın ölüm anıtı olduğunu düşünmektedir.⁵⁶¹

Alexander, kaya anıtında betimlenen Hitit Büyük Kralı III. Hattuşili'nin anıt yapılırken hayatta olduğunu ve Nerik'in Fırtına Tanrısının omzuna dayalı olan litusu krala aktaracağını belirtmektedir.⁵⁶² Frizde tasvir edilen bu sahneyi, Mari Sarayı'nın duvar resminde "Zimrilim'in Takdimi" sahnesine benzeterek, frizi Hattuşili'nin krallığının meşrulaştırılması olarak yorumlamıştır.⁵⁶³ Kral figürünün tanrı gibi betimlenmesini, kralın tanrısal gücünün gösterilmesi olarak açıklamaktadır.⁵⁶⁴

4.2.5. Madeni Eserler

4.2.5.1. Yumruk biçimli gümüş riton

1977 yılında Boston Fine Art Museum'a, satın alma yoluyla ortalama bir erkek elinin doğal boyutunu ve formunu tamamen yansıtan yumruk şeklinde gümüş bir riton kazandırılmıştır. Ritonu müzeye teslim eden sahibi, eseri Londra'daki bir antikacıdan satın almıştır. Riton müzeye teslim edildiğinde, yüzeyi çok kalın bir korozyon tabakasına sahiptir. Muhtemelen, ritonu bulan kişilerin dikkatsiz ve özensiz çalışmaları sonucunda tahrip olan kap parçalara ayrılmıştır. Ritonun on üç parçası, epoksi reçine ve cam elyafı ile birleştirilerek orijinal formu ortaya çıkarılmıştır. Kap restore edildikten sonra ağız kısmının iç kısma doğru ezilerek büküldüğü görülmüştür. Bu da ritonun defin işlemi sırasında veya kısa bir süre sonra yanlışlıkla ya da bilerek ezildiğini düşündürmektedir.⁵⁶⁵ Kabın yüzeyinde üç boşluk bulunmaktadır.

Yumruk şeklindeki ritonun ağız çevresindeki frizde küçük figürler tasvir edilmiştir. Kabı tanımlamak ve tarihlendirmek için frizin üzerindeki kalın korozyon

⁵⁶⁰ F. C. Woudhuizen, "Luwian Hieroglyphic Monumental Rock and Stone Inscriptions from the Hittite Empire Period", *Talanta*, 26-27, (1994-1995): 192.

⁵⁶¹ Savaş, 2001, 100-101.

⁵⁶² R. L. Alexander, "Contributions to the Interpretation of the Fraktin Reliefs", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara: (1998): 18.

⁵⁶³ Alexander 1998, 18.

⁵⁶⁴ Alexander 1998, 18.

⁵⁶⁵ Hans Güstav Güterbock ve Timoty Kendall, "A Hittite Silver Vessel in the Form of a Fist", *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, (1995): 45, Fig.3.2, 3.3, 3.4, 3.5.

tabakasının temizlenmiştir. Ritonun üzerindeki kalın korozyon tabakası detaylı bir temizlik çalışması sonrasında frizde yer alan figürler ortaya çıkarılmıştır. Frizde bir elinde ucu kıvrık litus tutan ve diğer elinde tuttuğu gaga ağızlı testiden Fırtına Tanrısı'na libasyon yapan Hitit kral figürü tespit edilmiştir. Kral figürünün başının hemen üzerinde hiyeroglif işaretlerle “Büyük Kral Tuthaliya” yazdığı ortaya çıkarılmıştır (Res.4.23).⁵⁶⁶

Resim 4.23. Yumruk Biçimli Gümüş Riton – 1 (Lapérouse, 2009, Fig.58)

Kulpu eksik olan Yumruk ritonu, tek bir metal levhadan yapılmıştır.⁵⁶⁷ İnsan elinin özelliklerini doğrulukla yansıtan ritonda detaylara büyük önem verilmiştir. Elin arkası, sıkışık bir yumruğun gergin tendonlarını göstermektedir. Dört eklem arkasındaki V şekilli sırtlar, metakarpalların ve damarların doğal halini stilize etmektedir. Elin başparmağı eklemlerindeki cilt kırışıklıkları doğru bir şekilde modellenmiştir. Başparmağın ve parmakların tırnakları, uzun hilal tırnak etleriyle birlikte gösterilmiştir. Avucun içerisinde parmakların sıkıca kavrayarak tuttuğu bir

⁵⁶⁶ Güterbock ve Kendall, 1995, 45.

⁵⁶⁷ Güterbock ve Kendall, 1995, 46.

nesne bulunmaktadır. Bir alet olarak düşünölen nesne⁵⁶⁸, yumruğun her iki tarafından da hafifçe bir çıkıntı yapmaktadır. Güterbock, aletin gerçek olmadığını, ritonu yapan zanaatkar tarafından el yumruk haline getirildiğinde, kıvrık parmakların üst ve alt kısımlarında oluşan derin çukurları detaylıca işlemekten kaçınarak oluşturulmuş dekoratif bir alet olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶⁹

Resim 4.24. Yumruk Biçimli Gümüş Riton – 2
(<https://collections.mfa.org/download/322343>)

Avuç içrisine sıkıca kapatılan parmakların birinci ve ikinci eklemleri arasındaki düzlem kabın dibini oluşturmaktadır. Fakat avuç içrisine kapatılan dört parmağın biri olan işaret parmağına yapışık başparmağın ucu, dip kısmından 1 cm ileridedir. Bu da ritonun düz bir zeminde duracak şekilde tasarlanmadığı göstermektedir. Schimmel koleksiyonundaki geyik ve boğa biçimli ritonlar gibi yumruk ritonu da düz olarak durmamaktadır. Ritüellerde kullanılan bu ritonların, kült işlemleri sona erdiğinde, içrisine doldurulan sıvının tamamen boşaltıldıktan sonra

⁵⁶⁸ Güterbock ve Kendall, 1995, 47.

⁵⁶⁹ Güterbock ve Kendall, 1995, 47.

tekrar yerine yerleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.⁵⁷⁰ Kabın, başparmak kısmının yüksekliği 16.3 cm, küçük parmağın olduğu yerin yüksekliği ise 12.5 cm'dir. Bileğin çevresi yaklaşık 20 cm, ağız çevresi yaklaşık 28 cm'dir.⁵⁷¹ Ritonun eliptik ağzı, ezilmeden önce muhtemelen 7.5 x 11 cm ölçülerinde olduğu düşünülmektedir (Res.4.24).

Zanaatkar, ritonun gövdesi tamamladıktan sonra ağız kenarını oluşturmuştur. Daha sonra Kabartma sahnesi, üç dar banttıan oluşan zemin üzerine işlenmiştir. Üst ve alt bantlar belirli aralıklarla tarama şeklindeki düz çizgilerle süslenirken, orta bant ise yan yana sıralanan hilal şeklindeki aralıklardan oluşmaktadır (Res.4.25).

Resim 4.25. Yumruk Biçimli Gümüş Riton - 3 (Güterbock ve Kendall, 1995, Fig.3.5)

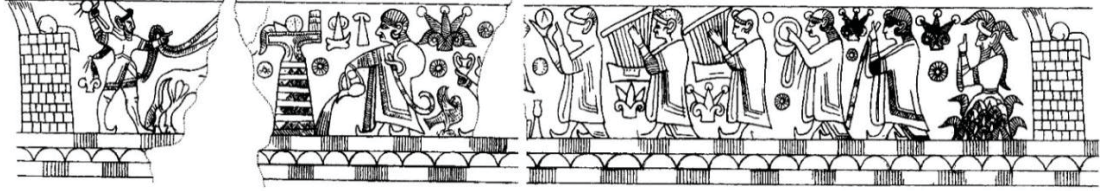
Frizde tasvir edilen sahnenin konusu ritüeldir. Sahnenin asıl yeri, elin dış kısmında yer alan bölümdür. Burada Hitit kralının bir sunağın önünde libasyon yaptığı görülmektedir.⁵⁷² Sunağın arkasında bir boğanın dizginlerini tutan Fırtına Tanrısı figürü bulunmaktadır. Kralın arkasında, elin iç kısmında yer alan sahnede ritüele katılan figürler betimlenmiştir. Sahnenin son figürü ise bir duvar yapısının önündeki

⁵⁷⁰ Güterbock-Kendall, 1995, 47.

⁵⁷¹ Savaş Özkan Savaş, “Fırtına Tanrısının Yumruğu’: Yumruk Biçimli Gümüş Hitit Kabı”, *Hayat Erkanal'a Armağan. Kùltürlerin Yansıması*, İstanbul: (2006): 635, Fig.1 a-b.

⁵⁷² Savaş, 2006, 635.

tanrısal bir varlıktır. Ritonun kayıp olan kulpunun altında yer alan bu duvar yapısı, sahnenin başlangıcını veya sonunu göstermektedir (Res.4.26).

Resim 4.26. Yumruk Biçimli Gümüş Ritonun Frizi - 1 (Lapérouse, 2009, Fig.58)

Frizdeki ilk figür, duvar yapısının hemen sağında ayakta duran tanrı figürüdür. Başı ve ayakları profilden, bedeni cepheden tasvir edilen figür ucu kıvrık ayakkabılar giymektedir. Sakallı ve beline kadar uzanan atkuyruğu saçıyla tasvir edilen figürün yüzü ve bedeni sağa doğru dönüktür. Başında tek boynuzlu konik başlık, üzerinde dirseğin hemen altında toplanan kısa kollu bir tunik ve önden bağlanan saçaklı bir etek giymiş vaziyette betimlenmiştir.⁵⁷³ Belinde hilal kabzalı kılıç bulunan figür, yukarı kaldırdığı sağ elinde topuz tutmaktadır. İleriye uzattığı sol elinde ise önünde ayakta duran boğanın⁵⁷⁴ dizginlerini kavramaktadır. Boğanın boynuzları, arka ayak ve kuyruğunun olduğu yer hariç diğer kısımları tahrip olduğu için bilinmemektedir. Bir boğa eşliğinde elinde topuz tutan tanrı figürleri, Hitit tasvir sanatında Fırtına tanrısı olarak adlandırılmaktadır.⁵⁷⁵ Friz kısmında tasvir edilen kült sahnesi, kralın Fırtına tanrısına tapındığını göstermektedir. Muhtemelen yumruk biçimli riton, Fırtına Tanrısının hizmetinde kullanılmaktadır (Res.4.27).⁵⁷⁶

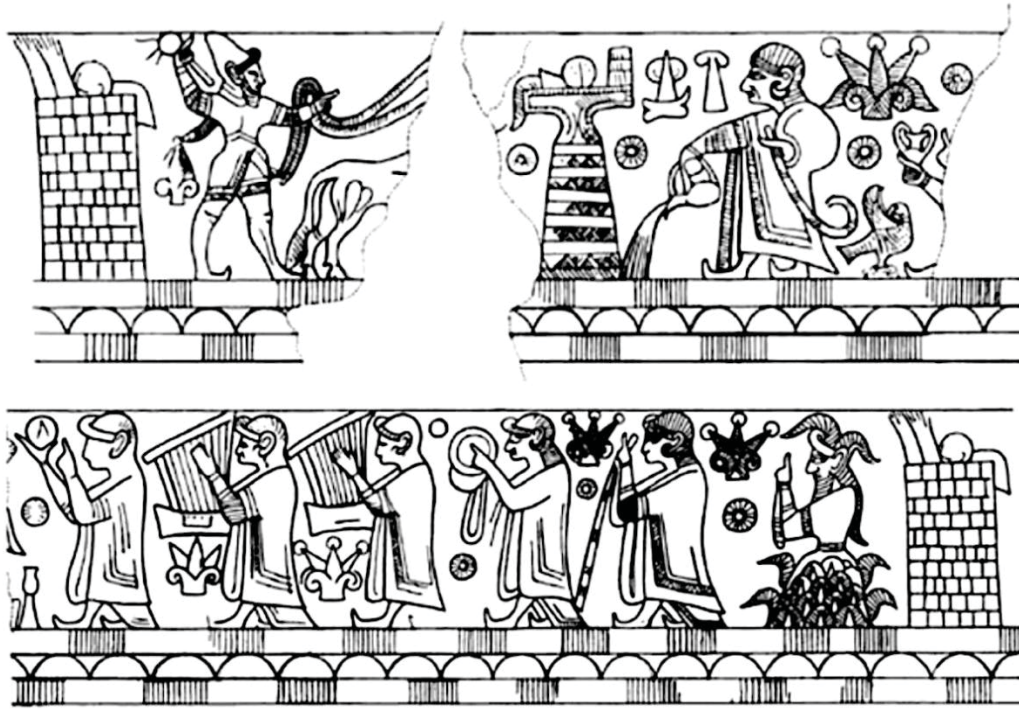
⁵⁷³ Jean-François de Lapérouse, "Fist-Shaped Vessel", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.* (Eds. John Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans), Metropolitan Museum of Art, Newyork, November 18, 2008-March 15-2009, (2009): 182, Fig.58.

⁵⁷⁴ Savaş, 2006, 639.

⁵⁷⁵ Savaş, 2006, 638.

⁵⁷⁶ Güterbock ve Kendall, 1995, 48.

Resim 4.27. Yumruk Biçimli Gümüş Ritonun Frizi - 2 (Savaş, 2006, Fig.1,a)

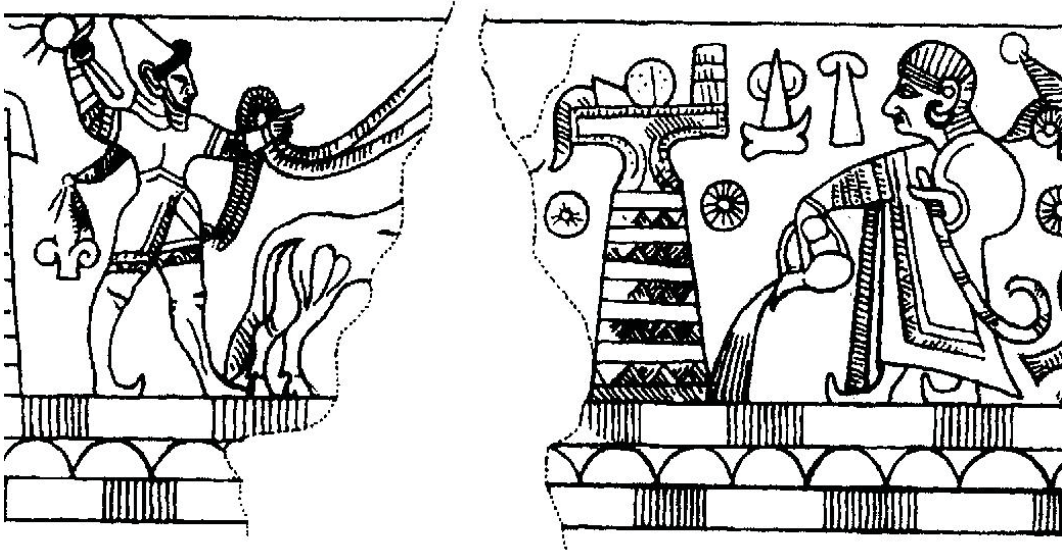
Fırtına tanrısı ve boğanın sağında konik tabanlı, on bir yatay bantla süslenmiş sunak yer almaktadır. En alttaki bant çizgilerle bezenmiş olup, zikzaklarla işaretlenmiş her beş bandın üzerinde düz bantlar bulunmaktadır. Frizde betimlenen sunağa benzer örneklere İnandıktepe kabartmalı vazosu üzerinde de rastlanmaktadır. İnandıktepe kabartmalı vazosunda sunakların bir kısmı elde taşınırken gösterilmiştir. Bu da sunakların hafif bir malzemedен yapıldığını göstermektedir. Sunaklar tasvir edilirken üzerinde gösterilen şeritler ve çizgilerle yapılan taramalar hasırdan dokunarak yapıldığını ortaya koymaktadır. Hitit metinlerinde hasırdan yapılmış sunaklar, Sumerce ^{GİŞ}BANŞUR.AD.KID ideogramlarıyla yazılmıştır.⁵⁷⁷ Frizde betimlenen sunağın üstünde yüzeyi benekli, ortasında dikey bir çizgi bulunan yuvarlak bir ekmeک bulunmaktadır. Ekmeğın üzerindeki noktalar pişirme sırasında nesnenin üzerinde oluşan küçük yanıklar olduğu düşünülmektedir. Ekmeği ortadan ikiye bölen dikey çizgi ise muhtemelen pişirmeden önce nesnenin üzerine bir bıçakla çizme işleminin yapıldığını göstermektedir.⁵⁷⁸ Ekmeğın sağında, iki derin yatay çizgi ve sıg dikey çizgilerle kabartılarak işlenen dikdörtgen formda üst üste yerleştirilmiş üç nesne

⁵⁷⁷ Güterbock ve Kendall, 1995, 50.

⁵⁷⁸ Ekmeк hamurunun pişirilmeden önce çizilmesi, hamurun piştikten sonra formunun bozulmasını engellemektedir. Ayrıca ekmeğın piştikten sonra rahatça bölünmesini sağlamaktadır.

bulunmaktadır. Solda ise sunağın sol kenarından aşağı sarkan üçgen formda beze benzer bir nesne betimlenmiştir. Fraktin kaya kabartmasında figürlerin ortasında yer alan sunakların sol kenarlarında da aynı formda bir nesne gösterilmiştir. Savaş, beze benzer nesneyi Hititçe’deki karşılığında *GİŠ arimpa-*, yuvarlak nesnenin ise *zippulašna-* ekmeği olarak önermektedir.⁵⁷⁹

Sunağın sağ tarafında yüzü ve bedeni tanrıya dönük, tüm vücudu profilden tasvir edilmiş Hitit Kral figürü yer almaktadır.⁵⁸⁰ Sakalsız olarak betimlenen figürün başında yuvarlak bir takke, üzerinde ise kenarları dekoratif şeritlerle süslenmiş ayak bileklerine kadar uzanan bir cübbe bulunmaktadır. Fırtına tanrısının ayakkabıları gibi kral figürünün ayakkabılarının da ucu kıvrıktır. Kral, sağ elinde tuttuğu gaga ağızlı testiyle⁵⁸¹ sunağın dibine libasyon yapmaktadır (**Res.4.28**). Sol elinde ise litus tutmaktadır. Figürün yüzünün önünde hiyeroglif işaretlerle “Büyük Kral Tuthaliya” yazılmıştır. Hiyeroglif işaretler sayesinde friz kısmında tasvir edilen kralın ismi öğrenilmektedir. Bu da ritonun tarihlendirilmesi açısından büyük katkılar sunmaktadır.

Resim 4.28. Yumruk Biçimli Gümüş Ritonun Frizi – Hitit Kralı II/III. Tuthaliya'nın Libasyon Sahnesi (Güterbock ve Kendall, 1995, Fig.3.5)

⁵⁷⁹ Savaş, 2006, 639.

⁵⁸⁰ Alp, 1999, 29.

⁵⁸¹ Savaş, frizde Kral Tuthaliya'nın libasyon yaptığı gaga ağızlı testinin Hitit metinlerindeki karşılığının *KUKUB* (testi,ibrik) olduğunu düşünmektedir. Savaş, 2006, 639.

Kral figürünün arkasında küçük bir tümsek üzerinde kanatlarını yukarı kaldırmış kuş figürü bulunmaktadır. Kuşun vücudu sağa doğru dönükken başı ise kral figürüne bakacak şekilde geriye dönük olarak gösterilmiştir. Kuş figürünün ritüel sırasında kurban edilecek bir hayvan ya da kuş şeklindeki bir kap olduğu düşünülmektedir.⁵⁸² Kral figürünün arkasında yüzleri ve vücutları sola dönük, sola doğru hareket eden yedi figürden oluşan ritüelde belirli görevleri olan bir alay betimlenmiştir. Kral figürünün hemen arkasındaki figürün çoğu kısmı tahribat sebebiyle zarar görmüştür. Figürden geriye kalan izler, Schimmel koleksiyonundaki Geyik ritonunun friz kısmında betimlenen diz çökmüş ve elinde bir kap tutan görevli olduğunu göstermektedir. Zarar görmüş kısmın sol tarafında, diğer figürlerin bel seviyesine gelecek şekilde diz çökmüş bir figür bulunmaktadır. Baş ve vücut kısmı eksik olan figürün sol elinde tuttuğu çift kuplu kap ve aynı seviyede yumruk yapılmış sağ eli görünmektedir. Zeminde ise figürün ucu kıvrık ayakkabısının önu bulunmaktadır. Eksik olan kısmın sağında ise figürün saç örgüsü ve bedenin altında kıvrılan diğer ayağının arka kısmı yer almaktadır. Figürün hemen arkasında konik bir standın üzerinde kulpsuz bir kap vardır. Savaş, frizde betimlenen bu kabın bir altlığın üzerine yerleştirilmiş yumruk biçimli kap olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁸³

Sonraki beş figür sakalsızdır ve hepsi de benzer şekilde kıyafetlere sahiptir. Figürlerin tüm vücutları profilden tasvir edilmiştir. Başlarının üstünde ince çizgilerle yansıtılan desenler, zanaatkarın başlıktan ziyade saçını tasvir etmeye çalıştığını göstermektedir. Aynı desenler figürün ensesinde devam etmektedir. Güterbock'a göre figürlerin her birindeki saçlar kral figürünün kafasını çevreleyen bir bantla değil, Arap 'agal'ine⁵⁸⁴ benzeyen yastıklı bir rulo gibi görünen aksesuarla çevrilidir.⁵⁸⁵ Bu nesne, tanrının başlığının önündeki boynuz gibi tepe yapar ve kıvrılır. Bu aksesuarın saç modelinin bir parçasını ya da başka bir şeyi temsil edip etmediği belli değildir. Zanaatkarın tasvir etme şekliyle tanrının başlığı üzerindeki boynuz ile aksesuar arasında hiçbir fark yoktur.

Beş figürün sadece dördü iyi korunmuş kafalara sahip olsa da, hepsinin büyük bir halka küpe taktığı görülmektedir. Hepsisi, dekoratif nakış bantlarla süslenmiş, ayak

⁵⁸² Güterbock-Kendall, 1995, 50.

⁵⁸³ Savaş, 2006, 640.

⁵⁸⁴ Arap erkekler tarafından giyilen ve keçi kılından yapılan bir aksesuardır. Giyenin kafasında bir puşiyi tutmak için kullanılan ve iki kat giyilen siyah bir korddur.

⁵⁸⁵ Güterbock ve Kendall, 1995, 51.

bileğine kadar uzanan, kısa kollu ve önleri açık olarak betimlenen cüppeleri giymektedir. Cüppenin altında uzun kollu ve etekli bir elbise bulunmaktadır. Elbisenin eteği, cüppenin altında görünmektedir ve kısmen figürün arka ayağını kapatmaktadır. Kabartmada ayakta duran görevlilerden ilki, yukarı kaldırdığı sağ elinde yuvarlak bir nesne tutmaktadır. Herhangi bir şey olmayan sol elini ise yukarı kaldırmış ve yumruk yapılmış vaziyettedir. Figürün elinde tuttuğu yuvarlak nesne frizde yer alan sunağın üzerinde duran ekmeğe benzemektedir. Ayrıca Schimmel koleksiyonundaki Geyik ritonu üzerindeki frizde de ayakta ekme taşıyan bir görevli bulunmaktadır. Güterbock, iki ritonda betimlenen yuvarlak nesnelerin özdeş olduğunu düşünmektedir.⁵⁸⁶ Figürün elinde tuttuğu yuvarlak nesne, korozyon sebebiyle zarar gördüğü için kabartmanın detaylarında noksanlık vardır. Savaş, figürün elinde tuttuğu yuvarlak nesneyi Hitit metinlerindeki *zippulašna-* ekmeği olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁸⁷ İkinci ve üçüncü figürler lir çalan müzisyenlerdir.⁵⁸⁸ Müzisyenlerin ellerinde, İnandıktepe kabartmalı vazosundaki küçük lirlere benzeyen enstrümanlar bulunmaktadır. Figürlerin sol elleri tellerde gösterilirken sağ elleri gösterilmemiştir. Muhtemelen lirlere, müzisyenlerin boyunlarına bir askıyla asılmıştır. Müzisyenlerin arkasında, elinde çalpara tutan dördüncü bir figür yer almaktadır. Zanaatkar müzisyen figürün çalparayı çaldığını göstermek için sağ elindeki yuvarlak disk sol elindekinden daha altta göstermiştir. Sağ elindeki diskin üzerinden ilmek yapan bir bez ya da kayış sarkmaktadır. Bu da muhtemelen çalparanın taşınabileceği bir şeyi belirtmektedir. Sıradaki beşinci figür, iki eliyle yatay çizgilerle süslenmiş asayı tutmaktadır.

Kabartmada betimlenen sahne, kral tarafından bayram törenleri sırasında gerçekleştirilen ritüellerin en önemli bölümünü oluşturan sunum törenlerinin metinsel açıklamalarına karşılık gelmektedir. Metinlerde kral önce bir sıvı içip (frizde yer almayan bir sahne) daha sonra libasyon yapmaktadır. Ayrıca krala sunulacak sıvıyı getiren saki (diz çökmüş şekilde elinde kap taşıyan görevli) libasyon eyleminden önce işlemi yapmaktadır. Frizde saki figürü kralın önünde yer alamayacağı için arkasında gösterilmiştir. Schimmel koleksiyonundaki geyik ritonunda saki figürü alayın en sonunda yer almaktadır. Ritüelin devamında bir görevli sunulacak ekmeği bölmesi için

---

⁵⁸⁶ Güterbock-Kendall, 1995, 51.

⁵⁸⁷ Savaş, 2006, 641.

⁵⁸⁸ Alp, lir çalan müzisyenlerin Hitit kült metinlerindeki LÚNAR ya da kinirtalla- olabileceğini düşünmektedir. Alp, 1999, 29.

krala verir. Kral ekmeği tekrar görevliye verir ve görevli de ekmeği sunağın üzerine koymaktadır. Frizdeki sunağın üzerinde yer alan ekmeğ muhtemelen libasyondan önce ekmeğ sunumunun gerekleğtiğini gstermektedir. Ayrıca bayram t3renlerindeki rit3ellerde bu işlemler yapılırken m3zisyenler tarafından icra edilen m3ziklerden bahsedilir. Metinlerde en çok bahsedilen enstr3man “Inanna algısı” olarak bilinen lirlerdir. Hitit tasvir sanatında iki farklı boyda lir tasvirleri bulunmaktadır. B3y3k olan lirler iki kişi tarafından alınırken, k33k lirler tek kişi tarafından taşınarak alınmaktadır.⁵⁸⁹ Lirler dışında bahsedilen m3zik enstr3manlarından biri de galgalturi olarak metinlerde geçen alparalardır.⁵⁹⁰ İki eliyle uzun bir sopayı tutan fig3r ise metinlerden çok iyi bilinen ‘asa adamı’ olabilir. Metinlerde bu g3revlilerin, rit3ele katılan kişilerin 3n3nde y3r3d3đ3 ve onları yerlerine g3t3rd3đ3 belirtilmektedir. Bu bilgiden yola çıkılarak asa adamı fig3r3n3n frizin son kısmında olmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Fakat frizi işleyen zanaatkarın eşzamanlı olarak gerçekleşmiş olabilecek bireysel faaliyetleri bir sahneye sıkıştırmak zorunda olduğu için asa adamı fig3r3n3 son kısma yerleştirmiş olabilir.

Asa adamı fig3r3n3n arkasında Hitit dağ tanrılarına benzeyen ancak benzersiz bira 3zelliğe sahip tanrı fig3r3 betimlenmiştir. Atkuyruğu saa ve sakala sahip tanrı fig3r3, dağ tepelerini gsterir şekilde s3slenmiş bir etek giymektedir. Dağ tanrıları normalde 3st 3ste bindirilmiş dağ tepelerine sahip olan eteklerinin kenarlarından çıkıntı noktaları bulunmaktadır. Bu noktalarda da kayalık çatlakları tasvir edilmektedir. Frizdeki tanrının eteğinde ise dağ tanrılarının eteklerinden farklı olarak dışa doğru kıvrık yaprakları gsteren şekiller bulunmaktadır. Tanrının 3zerinde kısa kollu bir tunik, belinde bir kemerle betimlenmiştir. Y3z3n3n 3n3ne doğru kaldırdığı ellerinde bez benzeri bir nesne tutmaktadır. Tanrı fig3r3n3n başlığı diğer dağ tanrılarından oldukça farklıdır. Dağ tanrıları boynuzlu uzun konik başlık giyerken, frizdeki fig3r bir kenarından çıkan kıvrık yapraklardan oluşan boynuzlu bir başlık giymektedir. G3terbock, kıvrık yapraklara sahip eteği ve başlığıyla tasvir edilen dağ tanrısına benzeyen fig3r3n bir bitki 3rt3s3 tanrısı ya da bir ağaç tanrısını temsil ettiğini

---

⁵⁸⁹ G3terbock ve Kendall, 1995, 52.

⁵⁹⁰ Savaş, 2006, 641.

öne sürmektedir.⁵⁹¹ Alp, bu figürün tanrı olmadığını, koç maskesi takmış, dağ tanrısı tasviriyle betimlenmiş II/III. Tuthaliya olduğunu düşünmektedir.⁵⁹²

Tanrı figürünün arkasında frizin başlangıcını veya sonunu gösteren duvar yapısı⁵⁹³ yer almaktadır. On duvar örgüsüne sahip yapı mazgallı siperden yoksundur. Üstünde sunak gibi yorumlanabilecek birkaç nesne bulunmaktadır. Bu nesnelerin tanımlanmasını kesinleştirecek olan ince kabartmaların detayları korozyon sebebiyle tahrip olmuştur. Frizde tüm boşluk alanları dolduran küçük çiçek motifleri tasvir edilmiştir. Kral figürünün başının arkasında, müzisyenlerin lirlerinin altında, bitki örtüsü tanrısı ve asa adamının yüzlerinin önünde çiçekli bir bitki motifi yer almaktadır. Bitki motifinin zambak çiçeği olduğu düşünülmektedir.⁵⁹⁴ Fırtına tanrısı figürünün arkasında henüz açmamış bir bitki motifi görünmektedir. Çiçek motiflerinin dışında frizin bazı yerlerinde yuvarlak şekillere yer verilmiştir. Motiflerin ilk bakışta doldurma motifi amacıyla kullanıldığı düşünülmüştür. Güterbock ise Bahar Bayramı'nın şehir dışında gerçekleştirildiği bölümlerini göz önüne alarak, frizdeki törenin şehir dışında yapıldığını, bitki ve yuvarlak motiflerin bir doğa manzarasını yansıttığını düşünmektedir.⁵⁹⁵

Duvar yapısının önü ve arkasında her hangi bir kapı geçidi görünmemektedir. Güterbock, yapının üstünde bulunan nesnelere ritüel malzemeler olarak yorumlamaktadır. Yapıyı da ritüel malzemelerin üzerine yerleştirildiği farklı bir sunak olarak önermektedir. Yapının üzerindeki malzemeleri hem ritonun frizindeki hem de Fraktin'de betimlenen sunağın üzerindeki malzemelere benzetmektedir. Kendall ise yapının üzerindeki yuvarlak nesnenin insan kafası, ileriye doğru uzatılmış insan kolları, yuvarlak nesnenin arkasında kalan nesneyi de bir saç örtüsü ya da pelerine benzetmektedir. Duvar yapısını bir sunak olarak değil şehrin kulesi olarak yorumlamaktadır. Bitki örtüsü tanrısı olarak adlandırılan figürü, Kendall ağaçlarla kaplı bir dağ tanrısı olarak tanımlamaktadır. Şehrin üzerinde ya da yanında bulunan ve törenin geçtiği tepeyi sembolize ettiğini önermektedir.

---

⁵⁹¹ Güterbock-Kendall, 1995, 53.

⁵⁹² Alp, 1999, 29.

⁵⁹³ Savaş, frizde betimlenen duvar yapısının Hitit metinlerinden “çevirme duvarlı yapı” olarak ^Étarnu-“tarnu- yapısı” olduğunu düşünmektedir. Tarnu- yapısını da Boğazköy Büyükkale’de potern ve büyük kapı girişinde tespit edilen “yuvarlak yapı” ile eşitlemektedir. Detaylı bilgi için bkz. Savaş, 2006, 642-645.

⁵⁹⁴ Güterbock-Kendall, 1995, 53.

⁵⁹⁵ Güterbock-Kendall, 1995, 53.

Kendall, Güterbock'un kabartmanın ilkbaharda gerçekleşen bir töreni tasvir ettiği fikrine tamamen katılmaktadır.⁵⁹⁶ Kabartmayı bir şehir içerisinde başlayan ve şehrin dışında sona eren ritüelin tasvirli bir anlatımı olarak yorumlamaktadır. Kral tarafından yönetilen tören alayının şehirden ayrılarak ağaçlarla kaplı bir dağın üzerinden Fırtına Tanrısı'nın kutsal mabedine gittiği düşünülmektedir. Duvar yapısının Hitit Başkenti Hattuşa'yı sembolize ettiği, bir tepenin üzerinden yürüyerek ulaşılan mabedin ise ünlü kaya tapınağı Yazılıkaya olduğu düşünülmektedir.⁵⁹⁷ Duvar yapısı sahnenin başlangıcını ve sonunu belirlemektedir.

Yumruk biçimli gümüş riton, kral figürünün yüzünün önündeki yazıtta yansıtıldığı gibi Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir. Hitit tarihinde, Tuthaliya⁵⁹⁸ isminde üç farklı kralın belirli dönemlerde krallığı yönettiği bilinmektedir. Burada sorulması gereken asıl soru ritonun hangi Tuthaliya dönemine tarihlendiğidir. Ritonun hangi kralın dönemine tarihlendiği, hiyeroglif yazıtın irdelenmesi ve frizin üzerinde tasvir edilen kabartmalardaki üslubun incelenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Hiyeroglif işaretlerle yazılan kral isminin etrafında 'Tabarna' unvanının olmaması önemli bir ipucudur. Hitit mühür baskılarından ve Yazılıkaya'daki kraliyet lejandından bildiğimiz üzere IV. Tuthaliya'nın ismi 'Tabarna' unvanıyla beraber yazılmaktadır. 'Tabarna' unvanı sadece IV. Tuthaliya (M.Ö. 1240-1210) ve oğlu II. Şuppiluliuma'ya (M.Ö. 1208-1190) ait kraliyet yazıtlarında geçmektedir. Bu krallar öncesindeki kralların isminin yer aldığı hiyeroglif yazıtlarda 'Tabarna' işareti görülmemektedir. Bu sebeple hiyeroglif işaretlerle yazılan kralın I/II. Tuthaliya (M.Ö. 1420-1390) ya da II/III. Tuthaliya (M.Ö. 1370-1350) olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Savaş, yumruk biçimli kabın tarihlendirmesi hakkında farklı bir görüş ortaya atmaktadır. Frizdeki yazıtta 'Tabarna' unvanının olmamasının kabın tarihini geriye çekmeyeceğini belirtmektedir.⁵⁹⁹ Boğazköy'de bir kutsal yapıda tespit edilen Tuthaliya stelinde⁶⁰⁰ ve Güney kaledeki II. Şuppiluliuma'ya ait kabartmanın yazıtında 'Tabarna' unvanının yer almadığını işaret etmektedir. Bu iki kabartmanın M.Ö. 13. yüzyıla tarihlendiğini

⁵⁹⁶ Güterbock ve Kendall, 1995, 54; Jean-François de, 2008, 183.

⁵⁹⁷ Güterbock ve Kendall, 1995, 54.

⁵⁹⁸ I. Tuthaliya (M.Ö.1420-1390), II/III. Tuthaliya (M.Ö.1370-1350), IV.Tuthaliya (M.Ö.1240-1210). Hitit Kral listesi için bkz. Esmâ Reyhan, *Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yöntem Direktif, Yemin ve Sadakat*, Ankara: (2017): 282-283.

⁵⁹⁹ Savaş, 2006, 643.

⁶⁰⁰ Tuthaliya steli'nin tarihlendirilmesi hakkında birçok fikir ortaya atılmıştır. Bu fikirler içerisinde stelde betimlenen kralın II/III.Tuthaliya (M.Ö.1370-1350) olduğu fikri bilim insanları tarafından daha çok kabul görmektedir.

dolayısıyla yumruk biçimli kabın IV. Tuthaliya dönemine ait olduğunu düşünmektedir.⁶⁰¹

Frizde tasvir edilen kabartmalara en yakın üslup Alaca Höyük orthostatlarından karşımıza çıkmaktadır. Frizde betimlenen, figürlerin ayaklarına kadar uzanan uzun etekleri, kollarından sarkan elbise kolları ve uzun cüppeleri, Alaca Höyük orthostatlarına çok benzemektedir. Bu tarz kıyafetler, Schimmel koleksiyonundaki geyik ritonunda görülmemektedir. Yazılıkaya açık hava tapınağında ise sadece bir figür üzerinde uzun cübbeyle tasvir edilmiştir. Ritonun tarihini belirleyici bir diğer unsur ise frizde yer alan çiçek ve daire motifleridir. Bu tür motifler, Schimmel ritonunda görülmezken Alaca Höyük Orthostatlarında görülmektedir. Aynı çiçek motifi ve daireler, Megiddo levhacığının üzerinde de görülmektedir. Yumruk ritonun frizindeki kabartma üslubu Geyik ritonu ve Yazılıkaya'daki tasvir üslubunun daha öncesini işaret etmektedir. M.Ö. 15. yüzyıl sonu ya da 14. yüzyıl başına tarihlenen Alaca Höyük Orthostatları ve M.Ö. 14 yüzyıl sonuna tarihlenen Megiddo levhası referans olarak alındığında yumruk ritonu M.Ö. 15. ya da 14 yüzyıla tarihlenebilir.⁶⁰² Bu da frizde ismi ve unvanı yazan kralın I/II. Tuthaliya (M.Ö. 1420-1390) ya da II/III. Tuthaliya (M.Ö. 1370-1350) olduğunu göstermektedir.⁶⁰³ Maşat Höyük kazılarında ele geçen mühür baskısı⁶⁰⁴ ve Ortaköy-Şapinuva kazılarında tespit edilen kalıp⁶⁰⁵ üzerinde hiyeroglif işaretlerle yazılmış kral ismi incelendiğinde, tarihlendirme için II/III. Tuthaliya (M.Ö. 1370-1350) dönemi öne çıkmaktadır.

4.2.5.1. Geyik biçimli gümüş riton

Schimmel Koleksiyonundaki geyik biçimli riton⁶⁰⁶, günümüzde Metropolitan Museum'da sergilenmektedir. Ritonun kökeni ve tespit edildiği tabaka bilinmemesi sebebiyle tarihlendirilmesi konusunda çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Ritonu, Bittel,

---

⁶⁰¹ Savaş, 2006, 644.

⁶⁰² Güterbock ve Kendall, 1995, 56.

⁶⁰³ Güterbock ve Kendall, 1995, 56; Alp, 1999, 29.

⁶⁰⁴ Sedat Alp, "Maşat-Höyük'te Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: (1979): 193-194.

⁶⁰⁵ Mustafa Süel, "Ortaköy-Şapinuva'da Bulunan Bir Grup Kalıp", *Muhibbe Darga Armağanı*, İstanbul: (2008): 476.

⁶⁰⁶ Darga, 1992; Hans Güstav Güterbock, 1989a, "A note on The Stag Rhyton In The Schimmel Collection", *Anatolia/Anadolu* 22, (1989): 1-6; Memahon, 1991; Muscarella, 1974, No:123.

M.Ö. 14. yüzyılın sonlarına⁶⁰⁷, Dinçol, M.Ö. 13. yüzyılın ortalarına⁶⁰⁸, Boehmer, M.Ö. 14. yüzyılın ilk yarısına⁶⁰⁹ tarihlenmektedir. Genellikle M.Ö. 14. ve 13. yüzyıla tarihlenen ritonu Alp⁶¹⁰ ve Darga⁶¹¹, friz üzerindeki tasvirleri Eski Hitit kabartmalı vazoların frizindeki figürlere benzeterek M.Ö. 16. yüzyıl sonlarına, Eski Hitit Dönemi'ne, tarihlenmişlerdir. Bittel, Metropolitan Müzesi'nde sergilenen geyik biçimli ritonun ve bu gruptaki diğer nesnelerin asıl buluntu yeri olarak Hititler'in merkezi olan Orta Anadolu'yu işaret etmektedir.⁶¹² Alp, geyik biçimli ritonun Hititçe'de karşılığının "GAL lulayama" olduğunu düşünmektedir.⁶¹³

Resim 4.29. Geyik Biçimli Gümüş Riton – 1 (Lapérouse, 2009, Fig.57)

⁶⁰⁷ Kurt Bittel, *Beitrag zur Kenntnis hethitischer Bildkunst*, Heidelberg: (1976): 19.

⁶⁰⁸ Ali M. Dinçol, "Adana, Hatay ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Hitit Hiyeroglif Mühürleri, *Anadolu Araştırmaları*, 9 (1983): 186, dipnot:3.

⁶⁰⁹ Boehmer, 1983, 57.

⁶¹⁰ Alp, 1983, 100.

⁶¹¹ Darga, 1992, 40.

⁶¹² Bittel, 1976, 8-9.

⁶¹³ Alp, 1983, 93.

Gümüştten yapılmış olan riton, baş, boyun ve gövdenin altına kıvrılmış iki ön bacadan oluşmaktadır (**Res.4.29**).⁶¹⁴ Gövdesinin yan tarafında kulpu vardır. İçi boş olan ritonun, geyik başının ağız kısmında akıtacak deliği bulunmamaktadır. İki parça halinde yapılmış olan riton, baş ile protom kısmın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Ekleme yeri, ayrı yapılan bezekli bir şeritle kapatılmıştır.⁶¹⁵ Geyiğin içi boş olan boynuzları ve kulakları ayrı olarak yapıp ritonun üzerine sonradan eklenmiştir. Geyiğin gözleri, kaşları ve eklem yerini kapatan şeritteki kareler başka bir malzemeyle kakma tekniğinde yapılmıştır.⁶¹⁶ Gözler belirgin gözyaşı kanallarına bağlanmıştır. Burun delikleri yüksek kabartma şeklinde, küçük ağız kazınmış bir çizgi ile gösterilmiştir. Ritonun gövdesi en az bir düzine gümüş levhadan yapılmıştır.⁶¹⁷ Geyiğin baş ve çatallı boynuzları detaylı ve natüralist olarak işlenmiştir. Bacak adaleleri ise başına oranla daha stilize adale demetleriyle belli edilmiştir.⁶¹⁸ Baş ve boyun kısmının birleştirildiği eklem üzerindeki şeritte ve kabın ağız kısmında yer alan kare bezeklerin siyah bir bakır alaşımından yapıldığı düşünülmektedir.⁶¹⁹ Ritonun geniş ağız kenarında, 4,5 cm eninde bir friz yer almaktadır. Frizin sol tarafında iki tanrı karşılarında ise üç erkek görevli betimlenmiştir (**Res.4.30**).

---

⁶¹⁴ Muscarella, 1974, No:123.

⁶¹⁵ Oliver W. Muscarella, “Vessel in the Form of a Stag“, *Ancient Art. Gifts from the Norbert Schimmel Collection. Ancient Near Eastern Art, The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 49 (4), New York: (1992): 6-7.

⁶¹⁶ Darga, 1992, 39.

⁶¹⁷ K. Benzel, “Vessel Terminating in the Forepart of a Stag“, *Art of the ancient Near East: A Resource for Educators*, New York: (2010): 84-85.

⁶¹⁸ Darga, 1992, 39.

⁶¹⁹ Jean-François de Lapérouse, “Stag Vessel“, *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millenium B.C.*, (Eds. John Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans), Metropolitan Museum of Art, November 18, 2008-March 15-2009, Newyork: (2009): 181, Fig.57.

Resim 4. 30. Geyik Biçimli Gümüş Riton – 2
(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327399>)

En soldaki tanrı, bir tür sunak önünde çapraz ayaklara sahip bir tabure üzerinde otururken sağa doğru bakmaktadır. Bilim insanları sandalyede oturan tanrının cinsiyeti hakkında tam bir fikir birliği oluşturamamıştır. Tanrı figürünün başındaki başlık genellikle kralların başlığı olarak kabul edilirken, sağ elinde kap tutarak oturma pozisyonu tanrıçaların özelliğidir. Muscarella⁶²⁰ figürü tanrıça, Bittel⁶²¹ ve Alp⁶²² tanrı olarak ele alırken, Güterbock⁶²³ figürün cinsiyeti hakkında yorum yapmamıştır.⁶²⁴ Son zamanlarda figürün tanrıça olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır.⁶²⁵ Figürün başlığı Fraktin kaya kabartmasında betimlenen Tanrıça Hepat'ın başlığı ile karşılaştırılır.⁶²⁶ Tanrıçanın ileri doğru uzattığı sol elinde bir şahin ya da doğan tutmaktadır. Ağız hizasına doğru kaldırdığı sağ elinde ise bir kap bulunmaktadır. Frizin avlanma sahneleri içerdiği göz önüne alındığında tanrıçanın sağ eline tüneyen hayvanın bir atmaca olduğu düşünülmektedir.⁶²⁷ Atmacaların, kuşların yanı sıra yaban tavşanlarına ve daha büyük hayvanlara saldırdığı bilinmektedir.⁶²⁸ Tanrıçanın oturduğu taburenin bacakları geyik toynağı şeklindedir. Gümüş geyik ritonu ve frizde betimlenen iki geyiğin toynaklarının aynısıdır. Oturan tanrıça figürünün önünde bir sunak, sunağın önünde ise geyik üzerinde ayakta duran küçük bir tanrı figürü bulunmaktadır. Başında bir takke, atkuyruğu saç ve kısa etekle betimlenen tanrı figürü, Hitit metinlerden çok iyi bilinen Kırların Koruyucu Tanrısı'nın tarifine uymaktadır. Tanrı figürünün görünümü ile Hitit metinlerinde tarif edilen tanrı heykellerinin bazı özellikleri benzerlik göstermektedir (**Res.4.31**): “

*Kırların Koruyucu Tanrısı: Tanrının görünümü, ayakta duran, miğfer takan bir adamı temsil eden bir altın heykelciktir. Sağ elinde altın bir yay, sol elinde altın bir şahin ve altın bir tavşan tutar. Üzerinde altın bir hançer ve altın meyvesi vardır. Kendisi dört ayak üzerinde duran bir altın geyik üzerinde duruyor.*⁶²⁹

⁶²⁰ Muscarella, 1974, No:123.

⁶²¹ Bittel, 1976, 15-16.

⁶²² Alp, 1983, 96.

⁶²³ Hans Güstav Güterbock, "Hittite kursa "hunting bag", *Essays in Ancient Civilization Presented to Helene J. Kantor SAOC*, 47, (1989b): 115.

⁶²⁴ Genellikle, Hitit tasvir sanatında kadınlar, erkeklerin giydiği kısa eteklerin aksine, tam vücut boyu cüppeyle ayırt edilirler. Krallar da uzun bir cüppe giyerek betimlenebilirler, ancak genellikle altında kısa etek ile ön tarafta açık uzun bir cübbe olarak tasvir edilir.

⁶²⁵ Hawkins, 2006, 51.

⁶²⁶ Th. P. J. van den Hout, "The Silver Stag Vessel: A Royal Gift", *Metropolitan Museum Journal*, 53, New York: (2018): 117, dipnot: 6, Şek.13.

⁶²⁷ Hout, 2018, 117.

⁶²⁸ J. V. Canby, "Falconry (Hawking) in Hittite Lands", *Journal of Near Eastern Studies*, 61, (2002): 163.

⁶²⁹ KUB 38.1 ii 1– 6.

Resim 4.31. Geyik Biçimli Gümüş Riton – Libasyon Sahnesi – a
(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327399>)

Hitit çivi yazılı tabletteki anlatım ile frizdeki tanrı tasviri sol elinde tuttuğu kuş ve üzerinde ayakta durduğu geyik açısından benzemektedir. Tanrı sağ elinde ucu kıvrık bir asa ya da lituus tutmaktadır. Bu nesnenin asa ve lituustan ziyade şahin, doğan ya da atmacalarla avcılıkta kullanılan bir fırlatma çubuğu olduğu düşünülmektedir.⁶³⁰

⁶³⁰ Canby, 2002, 170-171.

Tanrıların karşısında ikisi ayakta biri diz çökmüş vaziyette üç görevli bulunmaktadır. Görevliler, kısa tunik üzerinde arkası uzun etek ve ucu kıvrık ayakkabılarla betimlenmiştir. Sakalı olmayan görevli figürlerini Darga, kabartmalı vazolarda betimlenen insan figürlerine benzetmektedir.⁶³¹ Görevlilerin sol elleri, dua pozisyonunda yukarı kalkıktır ve parmakları kapalıdır. Birinci figür sağ elinde tuttuğu gaga ağızlı testiyle geyiğin ön bacaklarına doğru libasyon yapmaktadır (**Res.4.32**). Bu figürün Hitit tasvir sanatındaki örneklerle karşılaştırılarak Hitit kralı ya da başrahip olması gerektiği düşünülmektedir.⁶³² İkinci figür yukarı kaldırdığı iki eliyle yuvarlak bir ekmek ya da bir nesne tutmaktadır. İkinci figürün elinde tuttuğu nesne hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Muscarella⁶³³ ve Bittel⁶³⁴ yuvarlak nesneyi tef, Alp⁶³⁵ ve Güterbock⁶³⁶ ise ekmek olarak nitelendirmektedir. Diz çökmüş vaziyette betimlenen üçüncü figür ise yukarı kaldırdığı sağ elinde tek kulplu, emzikli bir çömlek taşımaktadır. Diz çökmüş figürün, Hitit metinlerinden kral ya da kraliçenin tanrılara sunacağı içeceğe ait kabı taşıyan ‘saki’ olduğu bilinmektedir. Bu figürün önünde ayakta duran iki figürün kral ya da kraliçe olduğuna dair herhangi bir sembol ya da işarete frizde yer verilmemiştir. Fakat bu sahne kraliyet çiftinin katıldığı ve önemli roller üstlendiği Hitit ritüel uygulamalarını hatırlatmaktadır (**Res.4.33**).⁶³⁷

---

⁶³¹ Darga, 1992, 39.

⁶³² Muscarella, 1992, 7; Benzel, 2010, 181; Hout, 2018, 117-118; Darga, 1992, 39.

⁶³³ Muscarella, 1974, No.123.

⁶³⁴ Bittel, 1976, 13.

⁶³⁵ Alp, 1983, 97.

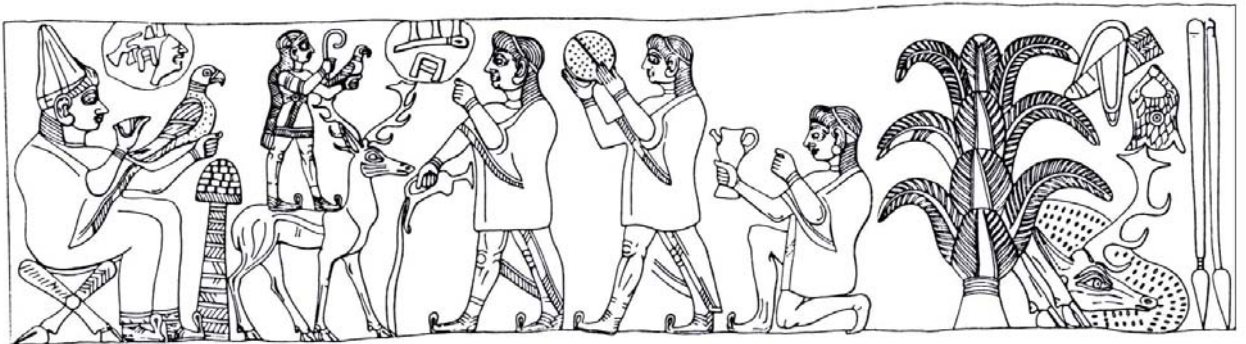
⁶³⁶ Güterbock, 1989b, 114; Güterbock, 1989a, 2.

⁶³⁷ Alp, 1983, 97-98.

Resim 4.32. Geyik Biçimli Gümüş Riton – Libasyon Sahnesi – b (Hout, 2018, Fig.4)

Resim 4.33. Geyik Biçimli Gümüş Ritonun Frizi – Hitit Kralı'nın Libasyon Sahnesi (Hout, 2018, Fig.3)

Frizin sağ altında ölü geyik bulunan bir ağaç betimlenmiştir. Alp, ağacın Hititçe karşılığının ^{GIŞ}eya “hayat ağacı, yeşil çam ağacı” olduğunu tespit etmiştir.⁶³⁸ Ağacın sağında oklarla dolu bir oktanlık, çanta⁶³⁹ ve yere saplanmış iki adet mızrak yer almaktadır. Bu araç gereçler Hitit ritüel metinlerinin verdiği bilgilere göre Koruyucu Tanrı “^DLAMMA”nın kutsal kült eşyalarıdır.⁶⁴⁰ Frizdeki sahne, silahlarını, avda ele geçen malzemeleri bırakan ve başarıyla tamamlanan av için tanrılara şükreden avcılarını göstermektedir.⁶⁴¹ Friz, sağdan sola, ağaç ve ölü geyikten başlayıp avın sonunu işaret eden ve daha sonra tanrılara sunum yapan avcılara doğru okunmalıdır.⁶⁴²

Oturan tanrıça (sol yazıt) ve geyiğin üzerinde ayakta duran tanrının (sağ yazıt) başının hemen önünde 13 mm çapında, altından kakma oval levhacıklar üzerinde hiyeroglif yazıtlar bulunmaktadır. Frizdeki sahenin ilk incelenmelerinden sonra hiyeroglif yazıtların iki tanrının kimliğini gösterdiği düşünülmüştür. Hiyeroglif yazıtların okunması hakkında bilim insanları fikir birliğine varamamıştır. Ortak olan düşünce iki yazıtta yer alan hiyeroglif işaretlerin tanrılarının kimliğini yansıttığıdır.⁶⁴³ Yazıtların ilk okuma denemeleri Steinherr ve ismi bilinmeyen bir bilim insanı tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶⁴⁴ Steinherr, soldaki yazıtı Astabi⁶⁴⁵, sağdaki yazıtı ise kırların koruyucu tanrısının sembolü olan stilize bir boynuz şekli⁶⁴⁶ olarak okumuştur. Astabi, Hurri pantheonundan bilinen Savaşçı Tanrısı’dır.⁶⁴⁷ Alp⁶⁴⁸ ve Dinçol⁶⁴⁹ soldaki yazıtın Astabi olarak okunması konusunda Steinherr’le aynı düşüncedeyken Bittel⁶⁵⁰ ve Güterbock⁶⁵¹ soldaki yazıtın Astabi olarak okumasına katılmamışlardır. Güterbock, yukarıda Kırların Koruyucu Tanrısına ait heykelin tarif edildiği Hitit metninde, şehrin tanrısı olarak adı geçen Ala’yı oturan tanrıça figürüyle eşleştirmektedir.⁶⁵² Hawkins,

---

⁶³⁸ Darga, 1992, 39.

⁶³⁹ Ünal, 2007, 371; Hititçe karşılığı: ^{GIŞ}kursa- “deri ya da posttan yapılmış av çantası”, Darga, 1992, 39.

⁶⁴⁰ Darga, 1992, 39.

⁶⁴¹ Hout, 2018, 118, Fig.1, 2, 3, 4.

⁶⁴² Hout, 2018, 118.

⁶⁴³ Muscarella, 1974, no.123; Bittel, 1976, 16-18; Alp, 1983, 94, 96; Hawkins, 2006, 52.

⁶⁴⁴ Bittel, 1976, 17.

⁶⁴⁵ Bittel, 1976, 17.

⁶⁴⁶ Güterbock, 1989b, s. 115.

⁶⁴⁷ Darga, 1992, 39.

⁶⁴⁸ Alp, 1983, 95-98.

⁶⁴⁹ Dinçol, 1983, 221-223.

⁶⁵⁰ Bittel, 1976, 17.

⁶⁵¹ Güterbock, 1989b, 115, Dipnot:9

⁶⁵² Hout 2018, 118.

Bolatti Guzzo ve Marazzi, Güterbock'un Ala önerisini desteklemiştir.⁶⁵³ Sağdaki yazıtta, stilize edilmiş geyik boynuzu işaretiyle “^DLAMMA” yazıldığı düşünülmektedir.⁶⁵⁴ Geyik biçimli riton, frizde betimlenen geyik üzerinde ayakta duran tanrı figürünün tasviri, kült eşyaları ve ağacın altındaki geyik betiminin “^DLAMMA.LÍL” Kırıların Koruyucu Tanrısı'nı gösterdiği belirtilmektedir.⁶⁵⁵

Hout, diğer bilim insanlarında farklı olarak hiyeroglif yazıtların tanrıların kimliğini göstermediğini söylemektedir. Soldaki yazıtta geçen hiyeroglif işaretleri, Fraktin kaya kabartmasının en sağında yer alan yazıtla karşılaştırmaktadır.⁶⁵⁶ Hout, Fraktin yazıtında “Tanrı'nın sevdiği Kizzuvatna ülkesinin kızı”⁶⁵⁷ ifadesini soldaki yazıtta uygulamak istemiştir. Ona göre soldaki yazıt “á-x ülke(sinin) kızı” olarak okunmalıdır.⁶⁵⁸ Sağdaki yazıtın geyik üzerinde ayakta duran tanrıdan ziyade libasyon yapan figüre yakın olduğunu belirterek “Kadın x-x” olarak okumaktadır.⁶⁵⁹ Oturan tanrıça ve geyiğin üzerinde ayakta duran tanrının hiyeroglif yazıtlara ihtiyaç duymadığını, tasvirleriyle kimliklerini ortaya koyduğunu söylemektedir. Bu sebeple, her iki yazıtın frizde betimlenmeyen av sonrasında tanrılara yapılan libasyon ve sunumların bir parçası olarak ritüele katılan soylu bir kadına ait olduğunu düşünmektedir.⁶⁶⁰

4.3. Geç Hitit Dönemi (M.Ö. 1190-700)

4.3.1. Orthostatlar

4.3.1.1. Malatya-Arslantepe Aslanlı Kapı orthostatları

Geç Hitit Dönemi'nin erken safhalarına tarihlenen Malatya Aslanlı Kapı Orthostatları, Malatya ili, Battalgazi ilçesi, Orduzu mahallesi civarında bulunan Arslantepe Höyüğü'nde tespit edilmiştir. Arslantepe Höyüğü, Geç Hitit Dönemi

⁶⁵³ Hawkins, 2006, 52; Natalia Bolatti Guzzo ve Massimiliano Marazzi, “Note di geroglifico anatolico”, *Investigationes anatolicae: Gedenkschrift für Erich Neu*, (ed.) Jörg Klinger, Elisabeth Rieken, and Christel Rüster, *Studien zu den Boğazköy-Texten 52*, Wiesbaden: (2010): 14-21 (21. sayfadaki çizim).

⁶⁵⁴ Piotr Taracha, “Two Spears on the Stag Rhyton in the Schimmel Collection”, *Archivum Anatolicum*, 2, (1996): 72-73.

⁶⁵⁵ Darga 1992, 39.

⁶⁵⁶ Hout, 2018, 122.

⁶⁵⁷ Annick Payne, *Schrift und Schriftlichkeit: Die anatolische Hieroglyphenschrift*, Wiesbaden: (2015): 7; bkz. Güterbock, 1978, 130.

⁶⁵⁸ Hout, 2018, 123.

⁶⁵⁹ Hout, 2018, 124.

⁶⁶⁰ Hout, 2018, 125.

önemli kent devletlerinden Melid Krallığının merkezidir. Höyükte ilk sistemli kazılar 1932-1939 yılları arasında Fransız bilim insanı Delaporte tarafından gerçekleştirilmiştir. Arslantepe Höyüğünde 1939 yılından günümüze kadar sistemli kazı çalışmaları farklı ekipler tarafından yürütülmüştür. Höyükte Geç Hitit Dönemi dışında Geç Roma-Bizans döneminden Geç Kalkolitik 1-2 Dönemi'ne kadar kesintisiz yerleşim tabakası tespit edilmiştir. Delaporte başkanlığında yapılan kazılarda, orthostatların yanı sıra Geç-Hitit Dönemi'ne tarihlenen saray ve orthostatlarla bağlantısı bulunan aslanlı kapı tespit edilmiştir.⁶⁶¹ Aslanlı kapı yapısının duvarlarında kullanılan yapı taşları üzerindeki kabartmalarda, egemen kral ve kraliçenin, tanrı ve tanrıçalara libasyon yaptıkları sahneler yer alır. Orthostatlar üzerinde libasyon yapan kral ve kraliçenin isimleri hiyeroglif işaretlerle yazılmıştır.

Delaporte döneminde açığa çıkartılan Aslanlı kapı orthostatları ve kapı aslanları Geç Hitit Sanatı I (M.Ö. 1050-850) üslubunda betimlenmiştir.⁶⁶² Bu üslupta Hitit İmparatorluk Dönemi tasvir sanatının gelenekleri sürdürülmüştür. Orthostatlar üzerindeki insan ve hayvan figürleri yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir. Arslantepe kapı kabartmalarında, özellikle libasyon konulu orthostatlar üzerinde, Hitit İmparatorluk Dönemi'nde var olan tasvir sanatının uygulandığı görülmektedir. Figürlerin başlık, kıyafet, ayakkabı ve silahları Hitit İmparatorluk Dönemi'nde tanıdığımız örneklere benzemektedir. İnsan figürlerinin yüzleri ana çizgileriyle gösterilirken çok az örnekte boyun belli edilmiştir. Profilden betimlenen yüzlerde ağız kısmı ince dudaklarla belli edilirken gözler cepheden iri badem biçiminde tasvir edilmiştir.⁶⁶³ Kaş ve yanaklar belirgin değildir. Tanrıların boynuzlu konik başlıkları detaylı ve derin işlenirken, tanrı işaretiyle⁶⁶⁴ bezenmişlerdir. Kısa etekli figürlerde baldırlar şişkin, dizler çevresindeki daire ile gösterilmiştir.⁶⁶⁵

Aslanlı kapıdaki sekiz orthostat (5-12) üzerinde kral ya da kraliçe figürlerinin tanrılara yaptığı libasyon sahnesi tasvirleri yer almaktadır. Libasyon sahnelerinin yer aldığı 5, 7-12 numaralı orthostatların üzerinde hiyeroglif işaretlerle Melid kralı PUGNUS-mili'nin ismi yazmaktadır. 6 numaralı orthostatta ise PUGNUS-mili'nin

---

⁶⁶¹ L. Delaporte, Malatya. *Fouilles de la Mission Archéologique Française. Arslantepe. Fasc. 1: La Porte des Lions*, Paris: (1940): 19.

⁶⁶² Darga, 1992, 224.

⁶⁶³ Darga, 1992, 226.

⁶⁶⁴ DEUS=Tanrı; Laroche, 1976, 187-89, No.360.

⁶⁶⁵ Darga, 1992, 227.

kızı prenses Tuvati'nin ismi yazılmıştır. Melid krallarından ikisi PUGNUS-mili ismini taşımaktadır. I.PUGNUS-mili ismi Gürün⁶⁶⁶ ve Kötükale⁶⁶⁷ kaya yazıtlarında geçmektedir. Yazıtın sahibi Runtiya, I.PUGNUS-mili'yi babası ve Kargamış kralı Kuzzi-Teşup'un dedesi olarak göstermektedir. II.PUGNUS-mili ise İspekçür ve Darende stellerindeki yazıtlarda geçmektedir. Bu stellerin yazarı II.Arnivantis, II.PUGNUS-mili'yi babası, I.Arnivantis'i dedesi olarak işaret etmektedir. Aslanlı kapı orthostatlarının neredeyse hepsinde ismi yazılı PUGNUS-mili'nin yukarıda ismi zikredilen krallardan biri olup olmadığı belli değildir. Bunların dışında PUGNUS-mili'nin, Aslanlı Kapının iç kısmına ait sol aslan heykeli⁶⁶⁸ üzerindeki yazıtta yer alan Halpasulupis adı ile soyağaçlarının uyuşmaması sebebiyle doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Hawkins, Aslanlı Kapı Orthostatlarında adı yazılı PUGNUS-mili'nin Kuzzi-Teşup'un soyağacından ve İspekçür ile Darende yazıtlarından çok uzak olmadığını düşünmektedir.⁶⁶⁹ Bu sebeple Aslanlı Kapı Orthostatlarını M.Ö. 11. yüzyıl ya da 10. yüzyıl başlarına tarihlemektedir.⁶⁷⁰ Ayrıca orthostatlar üzerinde yapılan ikonografik değerlendirmeler sonucunda Geç Hitit Sanatı I (M.Ö.1050-850) üslubunda betimlendiği düşünülmektedir.⁶⁷¹ Orthostatlar, günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

4.3.1.1.1. Malatya 5 numaralı orthostat (G Kabartması)

1907 yılında Arslantepe höyüğünde köşe orthostatı⁶⁷² olarak bulunan eser⁶⁷³, daha sonra G Kabartması olarak adlandırılmıştır.⁶⁷⁴ 1914 yılında İstanbul Müzesine

⁶⁶⁶ John David Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume. I: Inscriptions of the Iron Ages*, Berlin - New York: (2000): 296.

⁶⁶⁷ Hawkins, 2000, 299.

⁶⁶⁸ Malatya 4, Hawkins, 2000, 320-21.

⁶⁶⁹ Hawkins, 2000, 306.

⁶⁷⁰ Hawkins, 2000, 306.

⁶⁷¹ Darga, 1992, 224.

⁶⁷² Hawkins, 2000, 306-307, Lev.148-a.

⁶⁷³ J. Garstang, "Notes on a journey through Asia Minor", *Annals of Archaeology and Anthropology*, 1, (1908): 3 vd.; B. B. Charles, *Hittite inscriptions; certain newly discovered inscriptions, together with revised copies of a number hitherto known and still in situ. Representing a portion of the results of the Cornell expedition to Asia Minor and the Assyro-Babylonian Orient*, Ithaca, New York: (1911): 40.

⁶⁷⁴ Delaporte, 1940, 30, Lev.XXII; Hawkins, 2000, 306; Yazıtsız H Kabartması ve I Kabartması (6 Numaralı Orthostat) ile birlikte bulunmuştur.

götürülen orthostat, 1940 yılından sonra Ankara Müzesine transfer edilmiştir.⁶⁷⁵
Kireçtaşından yapılmış orthostat, 45 cm (yük.) x 73 cm (gen.) ölçülerine sahiptir.⁶⁷⁶

Resim 4.34. Malatya 5 Numaralı Orthostat – a
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe06.htm>)

Orthostat üzerinde bir libasyon sahnesi betimlenmiştir (**Res.4.34, Res.4.35**).⁶⁷⁷
Solda geyik üzerinde ayakta duran tanrı figürü, sağa doğru bakmaktadır. Sakallı Tanrı, başında boynuzlu sivri başlık, belinde kemer, kısa tunik ve ucu kalkık ayakkabılarla tasvir edilmiştir. Sağ eliyle omzuna asılı bir yayı, sol eliyle ise üzerinde durduğu geyiğin yularını tutarken, sol elinde 3 uçlu bir nesne bulunmaktadır. Tanrı figürünün karşısında uzun boylu, sakalsız ve saçları omuz üzerinde kıvrılmış bir kral figürü yer almaktadır.⁶⁷⁸ Başlıksız ve ayaklarında ucu kalkık ayakkabılarıyla tasvir edilen kral figürü, kenarları püsküllü uzun bir cübbe giymektedir. Kral sol elinde ucu kıvrık lituus, sağ elinde ise testi tutmaktadır. Figür, sağ elindeki testiyle geyiğin ayaklarının dibine libasyon yapmaktadır.⁶⁷⁹ Kral figürünün arkasında ritüele katılan kısa boylu görevli figürü yer almaktadır. Figür uzun cüppe ve ucu kıvrık ayakkabılarıyla gösterilmiştir. Yüz detayları belli olmayan figürün uzun saçları ense üzerinde toplanarak kıvrılmıştır. Görevli figürü, muhtemelen ritüelde tanrıya sunulacak olan keçiyi iki eliyle sıkıca tutmaktadır. Orthostatın üzerinde luvice yazıtlarla tanrı ve kralın isimleri yazılmıştır.

⁶⁷⁵ Hawkins, 2000, 306.

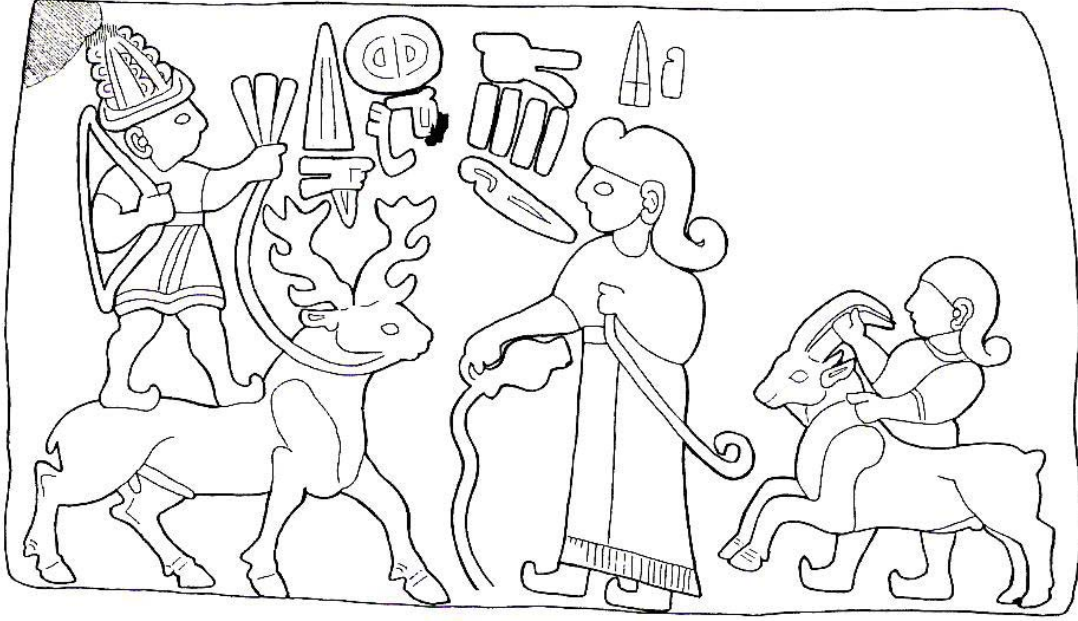
⁶⁷⁶ W. Orthmann, *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst*, Bonn: (1971): 521, Lev.41b.

⁶⁷⁷ Delaporte, 1940, 33; Orthmann, 1971, 92.

⁶⁷⁸ Charles, 1911, 41.

⁶⁷⁹ Orthmann, 1971, 354.

Tanrının sol elinin önünde “Tanrı Parata(?) Kral”, kralın başının üstünde ve yüzünün önünde “Kuvvetli Kral PUGNUS-mili” yazmaktadır.⁶⁸⁰

Resim 4.35. Malatya 5 Numaralı Orthostat - b (Hawkins, 2000, Lev.148-a)

4.3.1.1.2. Malatya 6 numaralı orthostat (I Kabartması)

1907 yılında 5 numaralı orthostatla (G Kabartması) birlikte Arslantepe Höyüğünde tespit edilen 6 numaralı orthostat (I Kabartması)⁶⁸¹, 1914 yılında İstanbul müzesine, 1940 yılından sonra Ankara müzesine götürülmüştür.⁶⁸² Kireçtaşından yapılmış orthostat, 48 cm (yük.) x 73 cm (gen.) ölçülerine sahiptir.⁶⁸³

⁶⁸⁰ Hawkins, 2000, 307.

⁶⁸¹ Gargstang, 1908, 3 vd; Charles, 1911, 42; Hawkins, 2000, 307-308, Lev.148-b.

⁶⁸² Hawkins, 2000, 308.

⁶⁸³ Orthmann, 1971, 520.

Resim 4.36. Malatya 6 Numaralı Orthostat – a
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe24c.jpg>)

Resim 4.37. Malatya 6 Numaralı Orthostat - b (Hawkins, 2000, Lev.148-b)

Orthostat üzerinde, bir kadın figürünün karşısında ayakta duran tanrıça figürüne libasyon yaptığı sahne işlenmiştir (**Res.4.36, Res.4.37**).⁶⁸⁴ Orthostatın sağında iki kuş tasviri üzerinde ayakta duran tanrıça figürü bulunmaktadır. Sola doğru bakan kanatlı tanrıça figürünün başında boynuzlu konik başlık, üzerinde sağ bacağı dizden itibaren çıplak gösterecek yırtmaçlı uzun bir elbise ve ayaklarında ucu kıvrık ayakkabılarla gösterilmiştir. Elbise eteğinin önünde göğüs hizasından başlayarak yere

⁶⁸⁴ Charles, 1911, 42.

kadar devam eden bir süsleme mevcuttur. Sol elinde omzuna dayadığı baltayı tutan tanrıçanın sağ elindeki nesne tahribat sebebiyle tanımlanamamıştır. İkonografik özellikleri ve sağ kanadının önünde bulunan hiyeroglif yazıtla tanrıçanın isminin Şauşga/İştar olduğu tespit edilmiştir. Tanrıça Şauşga'nın karşısında sola doğru bakan bir kadın figürü sağ elindeki testiyle önünde duran çift kulplu çömleğe libasyon yapmaktadır.⁶⁸⁵ Kadın figürünün başının arkasında bulunan yazıtta “Prenses Tuvati (?)” yazmaktadır. Tuvati isimli kadın figürünün, Aslanlı Kapı Orthostatlarının neredeyse hepsinde hiyeroglif işaretlerle ismi yazılı Melid kralı PUGNUS-mili'nin kız çocuğu olduğu düşünülmektedir.⁶⁸⁶ Yazıtlarda Tabal krallarının ismi olarak geçen Tuvati'nin⁶⁸⁷ bir kadına verilmiş olması düşündürücüdür.⁶⁸⁸ Prenses Tuvati figürünün başında uzun duvaklı silindir başlık, üzerinde uzun cübbe ve ayaklarında ucu kalkık ayakkabılarla betimlenmiştir.⁶⁸⁹ Prenses Tuvati'nin sol elinin duruşu ya da elinde tuttuğu nesne tahribat sebebiyle bilinmemektedir. Prenses figürünün arkasında ritüele katılan kısa boylu görevli figürü yer almaktadır. Figür uzun cüppe ve ucu kıvrık ayakkabılarıyla gösterilmiştir. Yüz detayları belli olmayan figürün uzun saçları ense üzerinde toplanarak kıvrılmıştır. Görevli figürü, muhtemelen ritüelde tanrıya sunulacak olan keçiyi iki eliyle sıkıca tutmaktadır.

4.3.1.1.3. Malatya 7 numaralı orthostat (J Kabartması)

Delaporte tarafından J Kabartması olarak adlandırılan orthostatın⁶⁹⁰ buluntu yer bilinmemektedir.⁶⁹¹ Garstang, orthostatın 5 ve 6 numaralı orthostatlarla beraber 1913 yılında İstanbul'a götürüldüğünü bildirmiştir.⁶⁹² Daha sonra 1, 2, 5 ve 6 numaralı orthostatlarla beraber Ankara Müzesine gönderilmiştir.⁶⁹³ Kireçtaşından yapılmış orthostat 49 cm (yük.) x 56 cm (gen.) ölçülerine sahiptir.⁶⁹⁴

⁶⁸⁵ Charles, 1911, 43.

⁶⁸⁶ Pierre Meriggi, *Manuale di Eteo geroglifico. Parte 2/2*, Roma: (1975): 54; Hawkins 2000, 307.

⁶⁸⁷ Yücel Şenyurt, “Ovaören-Göstesin Geç Hitit/Luwi Hiyeroglif Yazıtı”, *Veysel Donbaz'a Sunulan Yazılar*, İstanbul: (2010): 262.

⁶⁸⁸ Hawkins, 2000, 287, 430; Atakan Akçay, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, (2011): 102-105.

⁶⁸⁹ Delaporte, 1940, 31.

⁶⁹⁰ Hawkins, 2000, 307-308, Lev.148-c.

⁶⁹¹ Hawkins, 2000, 309.

⁶⁹² J. Garstang, “The winged deity and other sculptures of Malatia”, *Annals of Archaeology and Anthropolog*, 6, (1914): 117.

⁶⁹³ Hawkins, 2000, 309.

⁶⁹⁴ Orthmann, 1971, 521.

Resim 4.38. Malatya 7 Numaralı Orthostat – a
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe24b.jpg>)

Resim 4.39. Malatya 7 Numaralı Orthostat – b (Hawkins, 2000, Lev.148-c)

Orthostat üzerinde, yatmış bir aslanın üzerinde ayakta duran tanrıya libasyon yapan kral figürü betimlenmiştir (Res.4.38, Res.4.39).⁶⁹⁵ Sağda aslanın üzerinde ayakta duran tanrı figürünün sağ elinde üç dişli bir obje, sol elinde ise ucu kıvrık

⁶⁹⁵ Delaporte, 1940, 30.

lituusunu tutmaktadır. Başlıksız, uzun elbiseli, ucu kıvrık ayakkabılarla tasvir edilen tanrı figürü sakalsız ve uzun saçlıdır.⁶⁹⁶ Tanrının saçları enseden omuz üstüne inerek spiral bir kıvrım oluşturur. Saçın ön kısmı da bu tarz bir kıvrıma sahiptir. Tanrının yüzünün önüne hiyeroglif işaretlerle ismi yazılmıştır. Yazıt, “Dağ Kralı Tanrı Şarruma” olarak okunmuştur.⁶⁹⁷ Şarruma figürünün karşısında, sağ elindeki testiyle önündeki çift kulplu çömleğe libasyon yapan kral figürü bulunmaktadır. Kral figürünün sol elinin üzerindeki hiyeroglif işaretler kimliğini göstermektedir. Kral PUGNUS-mili figürü sakalsızdır ve saçları karşısında ayakta duran Şarruma figürüne benzemektedir. Uzun bir elbise ve ucu kalkık ayakkabılarla betimlenen kral figürünün boyu Tanrı Şarruma’ya göre daha uzundur.

4.3.1.1.4. Malatya 8 numaralı orthostat (K Kabartması)

Delaporte tarafından K Kabartması olarak adlandırılan orthostat⁶⁹⁸, 1927 yılında tespit edilmiştir.⁶⁹⁹ 1928 yılında von der Osten tarafından in-situ olarak yatay halde görülmüştür.⁷⁰⁰ Orthostat, ilk olarak Ankara ilindeki Augustos tapınağına götürülmüş olup oradan Ankara Müzesine transfer edilmiştir.⁷⁰¹ Kireçtaşından yapılmış olan orthostat 87 cm (yük.) x 1.95 m (gen.) ölçülerine sahiptir.⁷⁰²

Resim 4.40. Malatya 8 Numaralı Orthostat – a
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe09.jpg>)

⁶⁹⁶ Hawkins, 2000, 308.

⁶⁹⁷ Hawkins, 2000, 309.

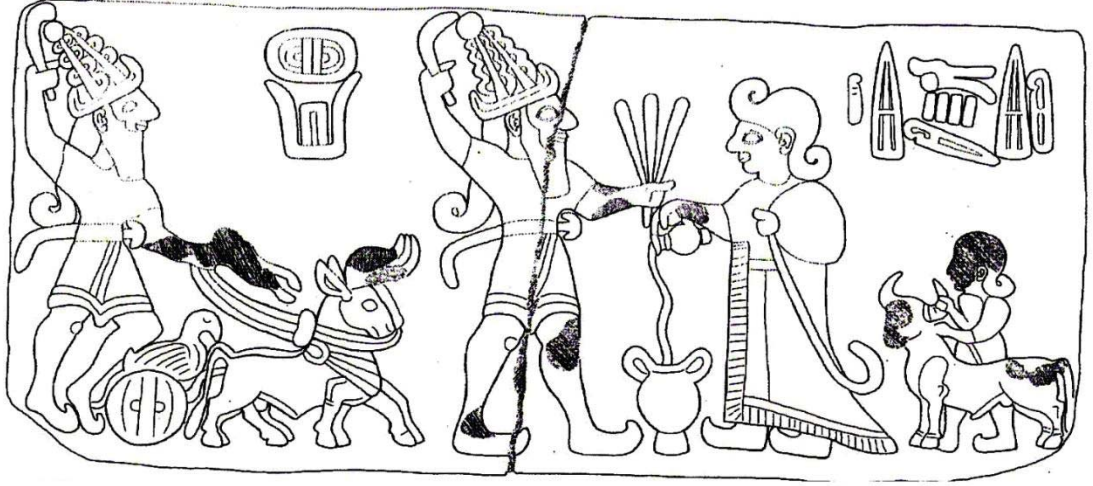
⁶⁹⁸ Hawkins, 2000, 309-310, Lev.149.

⁶⁹⁹ Delaporte, 1940, 16.

⁷⁰⁰ Delaporte, 1940, 7.

⁷⁰¹ Gelb, 1939, 36, Lev. LXVI 45.

⁷⁰² Orthmann, 1971, 521-22, Lev. 41f.

Resim 4.41. Malatya 8 Numaralı Orthostat - b (Hawkins, 2000, Lev.149)

Delaporte, orthostatın yeri olarak Arslanlı Kapının sol kısmının kuzey çıkıntısını işaret etmektedir.⁷⁰³ İki parça olarak tespit edilen orthostatta, kral PUGNUS-mili'nin Fırtına Tanrısı'na yaptığı libasyon tasvir edilmiştir (**Res.4.40, Res.4.41**).⁷⁰⁴ Fırtına tanrısı, orthostatın hem solunda hem de ortasında iki defa tasvir edilmiştir. Fırtına tanrısının ilk betimi, orthostatın en solundadır. Tanrı figürü, iki boğanın çektiği, iki tekerlekli, kuş gövdeli arabanın⁷⁰⁵ arkasında ve boğaların koşum takımlarını sol eliyle tutmuş olarak gösterilmiştir. Tanrı yukarı kaldırdığı sağ elinde ucu kıvrık (bumerang⁷⁰⁶) nesne tutmaktadır. Göğse kadar inen dikdörtgen şeklindeki sakal ve beline kadar uzanan spiral uçlu atkuyruğu saçıyla tasvir edilen tanrı, boynuzlu bir konik başlık giymektedir. Ayrıca kısa kollu tunik, kısa etek, belinde hilal kabzalı ucu kıvrık kılıç ve ayaklarında ucu kıvrık ayakkabılarıyla gösterilmiştir. Fırtına tanrısının ikinci betimi orthostatın ortasında libasyon yapan kral figürünün karşısındadır. Aynı tanrıya ait olan iki tasvirin arasında sol ellerinde tuttukları nesnelere dışında her şey aynıdır. İkinci betim sol elinde üç dişli bir nesne ya da şimşek demeti tutmaktadır. İki tanrı tasvirinin arasında hiyeroglif işaretlerle “Fırtına Tanrısı” yazmaktadır.⁷⁰⁷ Muhtemelen ritüelin yapılacağı yere kuş gövdeli arabasıyla gelen

⁷⁰³ Delaporte, 1940, 36.

⁷⁰⁴ Orthmann, 1971, 92.

⁷⁰⁵ Tanrının iki tekerlekli ve kuş gövdeli arabasının tasviri III.Murşili'ye tarihlenen mühür baskısı üzerinde betimlenen arabayla benzer özellikler göstermektedir. Hawkins, 2000, 309. Mühür baskısı üzerinde yer alan araba tasviri için bkz. Peter Neve, “Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1990”, *Archäologischer Anzeiger* (1991): 329, Lev.29c.

⁷⁰⁶ Hawkins, 2000, 309.

⁷⁰⁷ Hawkins, 2000, 310.

Fırtına tanrısı, daha sonra arabasından inerek kralın libasyon sunumunu kabul etmektedir.

Fırtına tanrısının karşısında, sağ elindeki testiyle iki kulplu bir çömleğe libasyon yapan kral PUGNUS-mili yer almaktadır. Kral, başlıksız, sakalsız, kenarları püsküllü uzun elbiseli ve ucu kıvrık ayakkabılarla tasvir edilmiştir. Uzun saça sahip kralın saçı, enseden omuz üstüne inerek spiral bir kıvrım oluşturur. Saçın ön kısmı da bu tarz bir kıvrıma sahiptir. Tanrıya libasyon yapan kral, sol elinde ucu kıvrık lituus tutmaktadır. Kral figürünün başının arkasında kimliğini gösteren, “Güçlü Kral PUGNUS-mili” hiyeroglif yazıtı bulunmaktadır.⁷⁰⁸ PUGNUS-mili'nin arkasında görünümü krala benzeyen kısa boylu görevli figürü yer almaktadır. Görevli figürü, muhtemelen ritüelde tanrıya sunulacak olan boğayı iki eliyle sıkıca tutmaktadır.

4.3.1.1.5. Malatya 9 numaralı orthostat (B Kabartması)

B Kabartması olarak adlandırılan orthostat⁷⁰⁹, 1932 yılında Delaporte başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları sırasında 10, 11 ve 12 numaralı orthostatla birlikte ortaya çıkarılmıştır. Aslanlı kapının batı tarafındaki güney çıkıntının ön yüzünde, 10 numaralı orthostatla (C Kabartması) birlikte in-situ olarak tespit edilmiştir.⁷¹⁰ 31 cm (yük.) x 61 cm (gen.) ölçülerine sahip orthostat, kireç taşıdan yapılmıştır.⁷¹¹

Resim 4.42. Malatya 9 Numaralı Orthostat – a
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe23.jpg>)

⁷⁰⁸ Hawkins, 2000, 310.

⁷⁰⁹ Hawkins, 2000, 310-311, Lev.150/10.

⁷¹⁰ Delaporte, 1940 9, 13-15.

⁷¹¹ Orthmann, 1971, 520, Lev.39e

Resim 4.43. Malatya 9 Numaralı Orthostat - b (Hawkins, 2000, Lev.150/10)

Orthostatın en solunda dikdörtgen şeklinde sakallı, omuz üzerinden bele inen atkuyruğu saçlı, sol elinde üç dişli nesne (yıldırım demeti), yukarı kaldırdığı sağ elinde bumerang benzeri bir obje tutan tanrı figürü bulunmaktadır.⁷¹² Başında boynuzlu bir konik başlık, üzerinde kısa kollu tunik ve kısa etek, ayaklarında ucu kalkık ayakkabılarla betimlenen figürün belinde hilal kabzalı ucu kıvrık kılıç görülmektedir. Yüzünün önündeki hieroglif yazıtın okunmasıyla “POCULUM-ta şehrinin Fırtına Tanrısı” olduğunu öğrendiğimiz figürün karşısında kral PUGNUS-mili’nin tasviri yer almaktadır.⁷¹³ Karşısındaki Fırtına tanrısına bakar vaziyette sağa dönük kral figürünün başında boynuzlu konik başlık, üzerinde uzun bir elbise, ayaklarında ise ucu kıvrık ayakkabılar bulunmaktadır. Dikdörtgen şeklinde sakala ve enseden omuza uzanan saça sahip figür, sol elinde ucu kıvrık lituus, sağ elinde ise bir testi tutmaktadır. Sağ elindeki testiyle önündeki çift kulplu çömleğe libasyon yapmaktadır (Res.4.42, Res.4.43). Kral figürünün başının arkasında hieroglif işaretlerle “Kuvvetli(?) Kral PUGNUS-mili” yazmaktadır.⁷¹⁴ PUGNUS-mili’nin arkasında kısa boylu, sakalsız, uzun saçlı ve uzun elbiseli görevli figürü bulunmaktadır. Bu figür muhtemelen ritüelde sunulacak keçiyi iki eliyle sıkıca tutmaktadır.

⁷¹² Hawkins, 2000, 310.

⁷¹³ Hawkins, 2000, 311.

⁷¹⁴ Hawkins, 2000, 311.

4.3.1.1.6. Malatya 10 numaralı orthostat (C Kabartması)

9, 11 ve 12 numaralı orhostat ile 1932 yılında Delaporte başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları sırasında tespit edilmiştir.⁷¹⁵ C kabartması olarak adlandırılan orthostat, 9 numaralı orthostatla beraber in-situ olarak ele geçmiştir.⁷¹⁶ Kireç taşından yapılan orthostat, 42 cm (yük.) x 78 cm (gen.) ölçülerine sahiptir.⁷¹⁷

Resim 4.44. Malatya 10 Numaralı Orthostat – a
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe23.jpg>)

Resim 4.45. Malatya 10 Numaralı Orthostat - b (Hawkins, 2000, Lev.150/10)

⁷¹⁵ Delaporte, 1940, 9.

⁷¹⁶ Hawkins, 2000, 311.

⁷¹⁷ Orthmann, 1971, 520.

Orthostatın üzerinde sağa doğru bakan Fırtına tanrısı, karşısında sağ elindeki testiyle tanrıya libasyon yapan kral PUGNUS-mili, kral figürünün arkasında da muhtemelen ritüelde sunulacak boğayı iki eliyle tutan kısa boylu figür tasvir edilmiştir (Res.4.44, Res.4.45). 9 numaralı orthostatta betimlenen sahnedeki figürlere birebir benzeyen tanrı, kral ve görevli tasvirleri bazı noktalarda farklılık göstermektedir. Fırtına tanrısının yukarı kaldırdığı sağ elinde tuttuğu çift başlı balta, görevli figürünün iki eliyle tuttuğu boğa, 10 numaralı orthostatı, 9 numaralı orthostatta betimlenen sahneden ayıran unsurlardır. Ayrıca orthostat üzerindeki yazıtta farklılık gösterir.⁷¹⁸ Fırtına tanrısının yüz ve vücudunun önünde iki defa “Malizi Şehrinin Fırtına Tanrısı”; kral PUGNUS-mili’nin başının önü ve arkasında “Kuvvetli Kral PUGNUS-mili” yazmaktadır.⁷¹⁹

4.3.1.1.7. Malatya 11 numaralı orthostat (D Kabartması)

Orthostat, Delaporte başkanlığında yürütülen 1932 yılındaki Arslantepe kazılarında 9, 10 ve 12 numaralı orthostatlarla birlikte tespit edilmiştir. Aslanlı kapının batı yönündeki güney çıkıntının arka yüzünün köşesinde in situ olarak, solundaki 12 numaralı orthostat ile birlikte ortaya çıkarılmıştır.⁷²⁰ D Kabartması olarak adlandırılan kireç taşıdan yapılmış olan orthostat, 46 cm (yük.) x 1.27 m (gen.) ölçülerine sahiptir.⁷²¹

Resim 4.46. Malatya 11 Numaralı Orthostat – a
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe08.jpg>)

⁷¹⁸ Delaporte, 1940, 23.

⁷¹⁹ Hawkins 2000, 312.

⁷²⁰ Hawkins, 2000, 312, Lev.151/12.

⁷²¹ Orthmann, 1971, 520.

Resim 4.47. Malatya 11 Numaralı Orthostat – b (Hawkins, 2000, Lev.151/11)

Orthostat üzerinde, 4 tanrıdan oluşan alayın önünde libasyon yapan kral PUGNUS-mili betimlenmiştir (Res.4.46, Res.4.47).⁷²² PUGNUS-mili, 9 ve 10 numaralı orthostatlarda tasvir edilen kral figürlerine çok benzemektedir. 9 ve 10 numaralı orthostatlardaki figürler sol elinde lituus tutarken, buradaki figür sol elini yukarı kaldırarak dua pozisyonunda tutmaktadır. Ayrıca figürün ensesinden omuzuna düşen saç stilinde de ufak bir farklılık mevcuttur. Sağ elinde tuttuğu testiyle yerde duran çift kulplu çömleğe libasyon yapan kral figürünün başının arkasında “Kuvvetli Kral PUGNUS-mili” ifadesi yazmaktadır.⁷²³ Ayrıca kralın arkasında uzun saçlı, sakalsız, kısa boylu olarak betimlenen figür iki eliyle ritüelde sunulacak boğayı tutmaktadır. PUGNUS-mili'nin karşısında ayakta duran 4 tanrıdan ilki, 9 numaralı orthostta betimlenen Fırtına tanrısının tasviriyle benzemektedir. Tanrının arkasında ayakta duran ikinci sıradaki tanrıça figürü birkaç farklı nokta dışında 6 numaralı orthostatta görülen Tanrıça Şauşga figürünün neredeyse aynısıdır. Farklılık olarak bu orthostatda yer alan figür, kuşların üzerinde ayakta durmaz ve sağ elinde çift başlı balta/çekiç tutmaktadır.⁷²⁴ Tanrıça figürünün arkasında üçüncü sıradaki tanrı figürü, elinde tuttuğu silahlar ve sol elinin duruşu dışında ilk tanrının tasvirinin kopyasıdır. Tanrı figürü ileriye doğru uzattığı sağ elinde mızrak, göğsünün üstünde tuttuğu sol elinde topuz tutmaktadır. Son sırada elbisesinin alt bölümleri yarım daire şeklinde kıvrımlardan oluşan bir tanrıça figürü yer almaktadır. Sola doğru bakan tanrıça figürü başlıksız, sağ bacağı dizden itibaren çıplak gösterecek yırtmaçlı uzun bir elbise ve ucu kıvrık ayakkabılarla gösterilmiştir.⁷²⁵ Elbisenin eteği sol bacağı tamamen

⁷²² Ortmann, 1971, 92.

⁷²³ Hawkins, 2000, 312.

⁷²⁴ Delaporte, 1940, 29.

⁷²⁵ Delaporte, 1940, 29-30.

kapatmaktadır. Elbise eteğinin önünde göğüs hizasından başlayarak yere kadar devam eden bir süsleme mevcuttur. Tanrıça, sol elinde omzuna dayadığı balta, sağ elinde ise çekiç tutmaktadır. Orthostatın üzerinde tanrı ve tanrıçaların kimliğini gösterecek bir yazıt bulunmamaktadır.

4.3.1.1.8. Malatya 12 numaralı orthostat (E Kabartması)

E Kabartması olarak adlandırılan orthostat⁷²⁶, 1932 yılında 9, 10 ve 11 numaralı orthostatlarla birlikte tespit edilmiştir.⁷²⁷ Kireç taşında yapılmış orthostat, 45 cm (yük.) x 1.01 m (gen.) ölçülerine sahiptir.⁷²⁸

Resim 4.48. Malatya 12 Numaralı Orthostat – a
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe07.htm>)

Orthostatta iki farklı sahne betimlenmiştir. Üzerinde 4 figürün bulunduğu kabartmada kral PUGNUS-mili, ayrı sahnelerde ay ve güneş tanrısına libasyon yaparken tasvir edilmiştir (**Res.4.48**, **Res.4.49**). Soldaki sahnede, görünümü ve duruşu 11 numaralı orthostatta görülen kral figürüne benzeyen PUGNUS-mili, sağ elindeki testiyle önünde yer alan çift kulplu çömleğe libasyon yapmaktadır.⁷²⁹ Kral figürün karşısında iki kanatlı, sakallı, boynuzlu sivri konik başlıklı, uzun elbiseli, elbisesi eteklerinin ucu püsküllü, ucu kalkık ayakkabılı bir tanrı betimlenmiştir. Konik başlığın

⁷²⁶ Hawkins, 2000, 313, Lev.151/13.

⁷²⁷ Delaporte, 1940, 9.

⁷²⁸ Orthmann, 1971, 520.

⁷²⁹ Hawkins, 2000, 313.

tepesinde Ay Tanrısı olduğunu gösteren hilal şekli bulunmaktadır.⁷³⁰ Ay tanrısı sağ elinde üç uçlu bir nesne, sol elinde ise omzuna dayığı topuzu tutmaktadır.

Resim 4.49. Malatya 12 Numaralı Orthostat – b (Hawkins, 2000, Lev.151/12)

Sağdaki sahnede sola doğru bakan, saçı ve başlığı dışında kalan diğer özellikleriyle soldaki PUGNUS-mili'ye tamamen benzeyen figür yer almaktadır. Soldaki kral figüründen farklı olarak sakalsız, başlıksız, enseden omuza doğru uzanan ve ucu spiral olarak sonlanan uzun saçıyla gösterilmiştir. Yüzünün önünde hiyeroglif işaretlerle PUGNUS-mili yazan figür muhtemelen soldaki sakallı kral figürünün gençliği ya da kralın oğlu veliaht prenştir.⁷³¹ Sakalsız kral figürü sağ elindeki testiyle önündeki çift kulplu çömleğe libasyon yapmaktadır. Genç kralın/prensin karşısında görüntüsü krala benzeyen bir tanrı figürü bulunmaktadır. Tanrının başında yer alan kanatlı güneş kursu betimi Güneş Tanrısına işaret etmektedir.⁷³² Güneş tanrısı sağ elinde üç uçlu nesne, sol elinde ise lituus tutmaktadır.

4.3.2. Steller

4.3.2.1. İspekçür steli

İspekçür steli, 1907 yılında Cornell Üniversitesi tarafından düzenlenen keşif gezisinde, Tohma Çayı'nın kuzey kıyısındaki İspekçür köyünde dört parça (a, b, c, d)

⁷³⁰ Delaporte, 1940, 30.

⁷³¹ Hawkins, 2000, 313.

⁷³² Delaporte, 1940, 30.

halinde tespit edilmiştir. ⁷³³ Köylüler, stel parçalarının kasabanın yukarısında yer alan kaleden geldiğini söylenmiştir. ⁷³⁴ Gelb'in 1935'te Sivas Gök Medreseyi ziyareti sırasında anıtın birkaç yıl önce medreseye getirildiği söylenmiştir. ⁷³⁵ Stel günümüzde Sivas Müzesi'nde sergilenmektedir.

Resim 4.50. İspekçür Steli - a
(<https://www.hittitemonuments.com/ispekcur/ispekcur02.jpg>)

⁷³³ Charles, 1911, 31-32; Delaporte, 1940, 54.

⁷³⁴ Charles, 1911, 32-33; Hawkins, 2000, 301.

⁷³⁵ Gelb, 1939, 30-31.

Kireçtaşından yapılmış uzun konik stel, 2.27 m (yük.) x 46 cm (gen.) ölçülerine sahiptir.⁷³⁶ Dört yüze sahip stelin sadece 3 yüzünde (A, B ve C) figürler ve hiyeroglif yazıt bulunmaktadır. Stelin sol yüzünde (A) sağa bakan, uzun ve yüksek polos başlığa sahip, kenarları püsküllü uzun bir cübbe giyen kadın figürü betimlenmiştir.⁷³⁷ Figür sol elinde yüzünün önüne doğru getirdiği yayvan küçük bir kap tutmaktadır. Stelin kırık olması sebebiyle figürün sağ eli görülememektedir. Figür, kapı detaylarıyla birlikte betimlenen şehrin sur duvarı veya kulenin üzerinde ayakta durmaktadır (**Res.4.50**).

Ön yüzde (B), üst üste bindirilmiş dağ tepelerinin üzerinde ayakta duran, sağa dönük sakalsız bir erkek figürü bulunmaktadır.⁷³⁸ Sakalsız olarak betimlenen figürün saçı ense üzerinde kıvrılmıştır.⁷³⁹ Uzun, püsküllü kenarlara sahip cüppe giyen figürün ayaklarında ucu kıvrık ayakkabılar bulunmaktadır. Sağ elinde lituus tutan figürün, sol eli, parmaklarının ucu baş parmağın ucuna gelecek şekilde kapatılarak ağız hizasına getirmiştir. Stelin üstünün bir kısmı kırık olduğu için figürün başına ait detaylar bilinmemektedir.

Sağ yüzde (C), yüzü diğer iki figüre dönük, bir boğanın üzerinde ayakta duran erkek figürü betimlenmiştir.⁷⁴⁰ Figür, ensesine kadar gelen kıvrık saçlı, kenarları püsküllü uzun cübbe ve ayaklarında ucu kıvrık ayakkabılarla tasvir edilmiştir. Sol elinde ucu kıvrık lituus tutarken, sağ elindeki testiyle sağ ayağının üzerinde yer alan iki kulplu çömleğe libasyon yapmaktadır (**Res.4.51**).

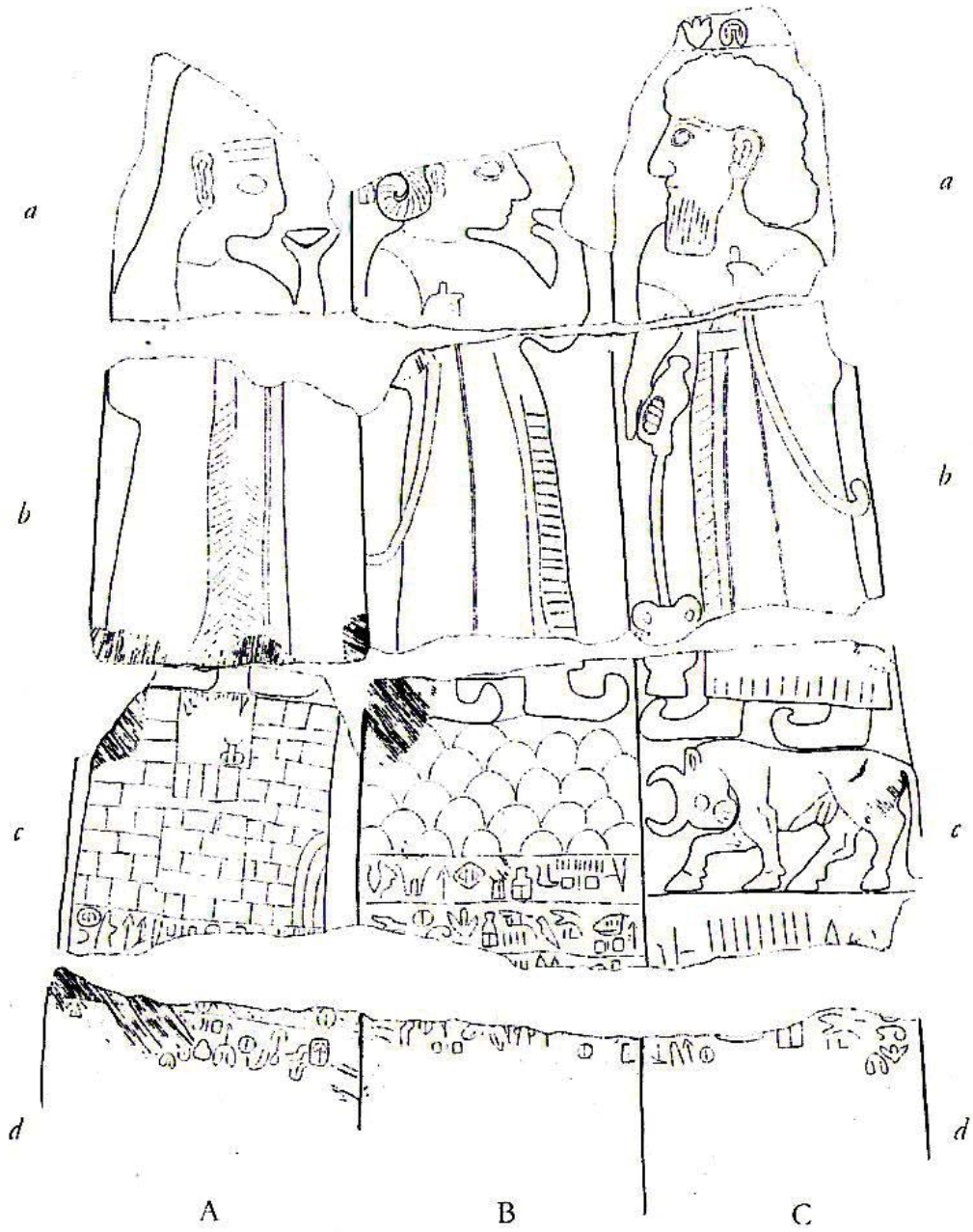
⁷³⁶ Hawkins, 2000, 301, Lev.143.

⁷³⁷ Orthmann, 1971, 117.

⁷³⁸ Gelb, 1939, 31.

⁷³⁹ Orthmann, 1971, 117.

⁷⁴⁰ Gelb, 1939, 31.

Resim 4.51. İspekcür Steli - b (Hawkins, 2000, Lev.143)

Stelin A, B, ve C yüzlerindeki yazıtın okunmasıyla tasvir edilen figürlerin kimlikleri açığa çıkartılmıştır. Yazıtın tercümesi şöyledir:⁷⁴¹

Ön yüz (B)

Fragman c: “(Ben?) Malizi şehrinin beyi, PUGNUS-mi-li’nin oğlu, kahraman Kuzi-Teşub’un torunu/soyundan gelen, Kral Arnuvantisim”

⁷⁴¹ Hawkins, 2000, 302, Lev.146.

Fragman d: “ ... Ben oturuyorum, ve ... dağları ben yerleştirdim ... ben yaptım”

Sağ yüz (C)

Fragman a: ... “(tor)unu ?

Fragman c+d: Arnivantis, Kr[alın] torunu.

Sol yüz (A)

Fragman c (üst kısım): “Arnivantis'in (karısı ...

Fragman c (alt kısım) + d: “Arnivantis ... Bu ... koy ... tanrı ... hiç ... ve bu bana ...”

Steli yaptıran kral ön yüzde (B) yer alan yazıtta soyağacını açıkça göstererek kendini Kuzi-Teşup'un torunu/soyundan gelen, PUGNUS-mili'nin oğlu Arnivantis olarak tanıtmıştır. Hawkins, kral Arnivantis'in yazıtta soyunu kahraman kral Kuzi-Teşup'a atıfta bulunarak gösterdiğini ve aslında torunu olmadığını düşünmektedir.⁷⁴² Yazıtın asıl sahibi, Darende stelinde de olduğu gibi I. Arnivantis'in torunu, PUGNUS-mili'nin oğlu II. Arnivantis'tir. Ön yüzde (B) dağların üzerinde ayakta duran I. Arnivantis, sol yüzde (A) şehrin sur duvarı üzerinde ayakta duran I. Arnivantis'in eşi kraliçe, sağ yüzde (C) büyükbabası ve büyükannesine libasyon yapan kral II. Arnivantis olarak tanımlanmışlardır. Hawkins, stelin ikonografik özelliklerinin değerlendirildiğinde, II. Arnivantis'in libasyon yaptığı kral ve kraliçenin öldükten sonra tanrı olduğunu bu yüzden bir sunum sahnesinin tasvir edildiğini düşünmektedir. Stel, M.Ö. 11. ya da 10. yüzyıla tarihlenmektedir.⁷⁴³

4.3.2.2. Darende steli

Stel, günümüzde Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde korunmaktadır. Üstü yuvarlatılmış konik stel, ön (A), arka (C), sol (B), sağ (D) olmak üzere dört yüzden oluşmaktadır. Malatya ili, Darende ilçesinin 2 km batısında eski Darende mevkiinde bulunduğu stelin 1928-1931 yılları arasında Sivas Gök Medrese'ye taşındığı

⁷⁴² Hawkins, 2000, 303-304.

⁷⁴³ Hawkins, 2000, 302.

düşünülmektedir.⁷⁴⁴ Stel, Sivas Gök Medrese’de von der Osten (1931), Koşay (1931), Gelb (1932 ve 1935) tarafından görülerek tespit edilmiştir.⁷⁴⁵ Gelb, yaptığı araştırmalar sonucunda stelin, Eski Darende’deki Ulu Cami’nin minaresinin duvarına yerleştirdiği sonucuna ulaşmıştır.⁷⁴⁶ Bossert’in araştırmalarına göre stelin 1928-1931 yılları arasında Sivas Gök Medrese’ye götürüldüğü tespit edilmiştir. von der Osten’nin steli Gök Medrese’ye taşındıktan sonra gördüğü ortaya çıkarılmıştır.⁷⁴⁷ Gelb’in yaptığı araştırmada stelin çıkarıldığı Ulu Cami’nin minaresini gösteren köylülerin yanlış bilgi verdiği, minarenin duvarındaki deliğin stelin boyutlarıyla uyuşmadığı görüldü.⁷⁴⁸ Yapılan bu araştırmalara rağmen Darende stelinin kökeni hala bilinmemektedir.

Darende steli, 79 cm (yük.) x 30 cm (gen.) x 20 cm (kal.) ölçülerine sahiptir. 4 yüze sahip stelin arka yüzünde (C) 6 satırlık Luvice yazıt, ön (A), sol (B) ve sağ (D) yüzlerinde ise rölyefler bulunmaktadır.⁷⁴⁹

Stelin ön yüzünde (A), yüzü sola dönük, arkalıklı bir taht üzerinde oturan tanrıça figürü bulunmaktadır. Tanrıça başında uzun yuvarlak başlık, üzerinde uzun cübbe, ayaklarında ucu kıvrık ayakkabılar, sağ elinde dudaklarına yakınlaştırdığı kase, sol elinde ucu kıvrık lituusla betimlenmiştir. Tanrıçanın üzerinde oturduğu arkalıklı tahtın çapraz bacakları aslan ayağı şeklinde gösterilmiştir. Tanrıçanın önünde bir sunak, sunağın üzerinde sunum malzemeleri bulunmaktadır. Tanrıça figürünün başının önünde ve arkasında hiyeroglif işaretlerle ismi yazılmıştır. Hiyeroglif işaretlerin okunmasıyla isminin “Hepat” olduğu öğrenilmiştir. Ayrıca Tanrıça Hepat’ın oturduğu tahtın arkasında hiyeroglif yazısıyla “Şehrin” ifadesi yer almaktadır. Hiyeroglif yazıtlar bir araya getirildiğinde tahta oturan tanrıçanın, “Şehrin Hepat”ı olduğu ortaya çıkarılmıştır (**Res.4.52**).⁷⁵⁰

---

⁷⁴⁴ Delaporte, 1940, 52-53. H.Th. Bossert, “Die späthethitische Stele aus Darende”, *Archiv für Orientforschung* 17, (1954-1956): 347.

⁷⁴⁵ Hawkins, 2000, 304.

⁷⁴⁶ Gelb, 1939, 27.

⁷⁴⁷ Bossert, 1956, 347.

⁷⁴⁸ Bossert, 1956, 347.

⁷⁴⁹ Orthmann, 1971, 117.

⁷⁵⁰ Hawkins, 2000, 304.

Resim 4.52. Darende Steli - a
(<https://www.hittitemonuments.com/darende/darende01.jpg>)

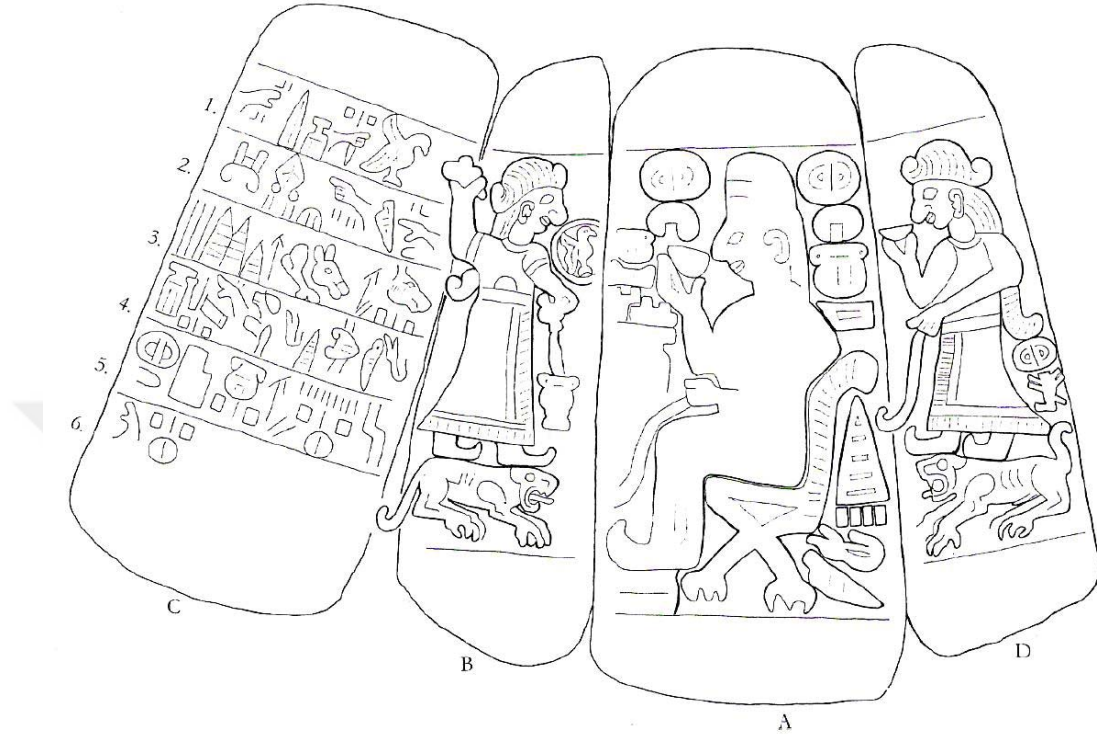
Sağ yüzde (D), sol tarafa bakan, sakalsız, omzundan beline sarkan at kuyruğu saça sahip figür, zemine yatmış bir aslanın üzerinde ayakta durmaktadır. Figürün bacaklarının arkasında hiyeroglif işaretlerle ismi yazmaktadır. Hiyeroglif işaretlerin okunmasıyla figürün tanrı ve isminin Şarruma olduğu öğrenilmiştir. Tanrı Şarruma, üzerinde uzun, püsküllü, kemerli bir cübbe, ayaklarında ucu kalkık ayakkabılarla tasvir edilmiştir. Şarruma sol elinde lituus, sağ elinde dudaklarına doğru yaklaştırdığı kaseyi tutmaktadır.

Sol yüzde (B), sağ tarafa doğru (iki tanrı figürüne) bakan, görünümü Tanrı Şarruma tasvirine benzeyen bir figür bulunmaktadır. Zemine yatmış bir aslanın üzerinde duran figür, sağ elinde çift ağızlı balta/çekiç tutarken, sol elindeki testiyle önündeki çift kulplu, kaideli kaba libasyon yapmaktadır (**Res.4.53**). Figürün yüzünün hizasında hiyeroglif işaret bulunmaktadır. Hiyeroglif işaretle figürün isminin yazıldığı düşünülmüştür. Okuması tartışmalı olan işaretleri Hawkins, stelin arka yüzündeki (C) 6 satırlık Luvise yazıtta ismi geçen Malatya kralı Arnuvantis olarak önermektedir.⁷⁵¹

⁷⁵¹ Hawkins, 2000, 304.

Kral Arnuvantis olarak önerilen figürün yer aldığı yüzde başka bir hiyeroglif işaret bulunmamaktadır.

Resim 4.53. Darende Steli - b (Hawkins, 2000, Lev.146)

Arka yüzde (C), 6 satırlık Luvice yazıt bulunmaktadır. Sol yüzde (B) betimlenen Kral Arnuvantis'in sağ elinin hizasından başlayan yazıt, üzerinde durduğu aslanın hizasında son bulmaktadır. Yazıt şu şekilde tercüme edilmiştir;⁷⁵²

"(Ben) Arnuvantis, Kral Arnuvantis'in torunu, PUGNUS-mi-li'nin oğlu Malizi Şehrinin (beyi). Tumani şehrini ele geçirdim (iskan ettim), ve bu steli tanrıya adadım“.

Stelin ön, sağ ve sol yüzdeki rölyeflerin ikonografik analizi yapılması ve arka yüzde (C) yer alan yazıtın okunmasıyla, M.Ö. 11. ya da 10. yüzyıla tarihlenmiştir.⁷⁵³ Stelin hem rölyefinden hem de yazıtından anlaşılacağı gibi kralın tanrılara yaptığı sunum ön plana çıkarılmaktadır. Rölyefte, Kral Arnuvantis tahta oturan “Şehrin Hepat”ına libasyon yaparken tasvir edilmiştir. Yazıtta ise steli tanrıya adadığını yazdırmıştır.

⁷⁵² Hawkins, 2000, 305.

⁷⁵³ Hawkins, 2000, 95.

5. YAZILI BELGELERE GÖRE HİTİT KRALLARININ LİBASYON SUNUMLARI

Hititler, kabartmalı vazolar, orthostatlar, steller ve mühür baskıları üzerinde tasvir ettikleri Hitit krallarının libasyon sahnelerini, çivi yazılı tabletlere de ayrıntılarıyla kaydetmişlerdir. Bu da görsel olarak görebildiğimiz sahnelerin, yazılı olarak karşılığını öğrenme fırsatını sunmaktadır. Başkent Hattuşa'da tespit edilen çivi yazılı arşivlerin dini içerikli tabletlerinde kralların libasyon sunumları görülmektedir. Dini içeriklere sahip bayram törenleri ve bir ritüel metninde Hitit kralı tanrı-tanrıçaların onuruna libasyon yapmaktadır. Hitit kralının libasyon sunumlarına bayram törenlerini anlatan çivi yazılı tabletlerde daha çok rastlanmaktadır. Bunun sebebi ise bayram törenlerinin baş katılımcısının Hitit kralı olmasıdır. Hitit kralı, bayram törenleri kutlamalarına başrahip unvanıyla katılmakta ve bu törenlerde önemli görevler üstlenmektedir. Ritüellerde ise daha çok bireysel konuların işlenmesinden dolayı kralın katılımı çok görülmemektedir. Bu sebeple sadece bir ritüel metninde kralın libasyon sunumuyla karşılaşılmaktadır.

5.1. Bayram Törenleri

Hitit dini, tanrıları memnun etmek ve onları kızdırmamak üzerine inşa edilmiş bir inanç sistemidir.⁷⁵⁴ Bu yüzden tanrılara itaat etmek, saygılı olmak, kurbanlar sunmak ve onlar adına kutlanacak bayramları zamanında icra etmek çok önemlidir. Hitit inancına göre, bu görevler ihmal edilip yerine getirilmezse tanrılar kızabiliyor ve kızan tanrı, ülkeyi açlık ve hastalıklarla cezalandırılıbiliyordu. Bu yüzden, tanrılara karşı bu görevler zamanında yerine getiriliyor, asla ihmal edilmiyordu.

Hitit devletinde, başta yönetim idaresi olmak üzere toplumun en alt tabakasına kadar din çok aktif bir şekilde yaşanmıştır. Çok tanrılı yapıya sahip Hitit dini pek çok değişik kökenli ögenin birleşiminden oluşmuş, karışık bir yapıyı göstermektedir. Kendi tanrıları dışında, savaş yoluyla yenmiş oldukları ülkelerin tanrılarını veya başka ülkelerden saraya kraliçe olarak gelmiş kişilerin tanrıları da Hitit tanrıları yanında yerlerini almışlardır. Hititler, "Hatti ülkesinin bin tanrısı" olarak bilinen tanrıları memnun etmek ve inançlarını yeryüzünde somutlaştırmak amacıyla bayramlar

⁷⁵⁴ Esma Reyhan, "Hitit Kültür Dünyasında Bayramlar", *Turkish Studies 11* (16), Ankara: (2016): 93.

düzenlemişlerdir. Tanrılara tapınma yollarının en yaygın, en kapsamlı ve en etkin uygulamaları bayram törenleridir. Hititlerde çok sayıda bayram vardır ve bunlar belli bir düzene göre kutlanmaktadır. Bunlardan bazıları mevsim ismiyle anılmaktayken, diğerleri ise anlamları bilinmeyen isimlere sahiptirler⁷⁵⁵. Hitit dünyasında din ne kadar önemli ise bayramlarda onun kopmaz bir parçası olarak önemliydi ve aynı zamanda yapılması mecbur olan bir görevdi.

Hitit çivi yazılı tabletlerde bayram kelimesi Sumerce EZEN₄ olarak yazılmıştır.⁷⁵⁶ EZEN₄ kelimesi aynı zamanda bayram isimlerinin önüne gelerek determinatif (açıklayıcı, belirleyici) olmaktadır. Kelimenin Akkadça karşılığı *ESINNU*⁷⁵⁷, Hititçe karşılığı ise *şiyamana-*'dır⁷⁵⁸.

Hitit merkezlerinde tespit edilen çivi yazılı tablet arşivlerin çoğu dinsel içeriğe sahiptir.⁷⁵⁹ Tabletlerin birçoğu Hattuşa ve diğer Hitit kentlerinde belirli aralıklarla kutlanan bayram törenlerini içermektedir.⁷⁶⁰ Tabletler bayram törenlerini en ince ayrıntısına kadar anlatmaktadır. Tabletlerin çoğu Hititçedir, ancak Hattice, Palaca, Luvice, Hurrice ve Babil dilinde olan başka dillerde de yazılmış tabletler ya da tablet bölümleri de bulunmaktadır.⁷⁶¹ Eski Hitit Dönemi'nden Hitit İmparatorluk Dönemi'nin sonuna dek, kült şöenlerinin bir parçası olan dinsel ritüeller yazıya dökülerek gelenekselleşmiştir. Haas bir yayınında, dinsel tören kurallarını içeren metinlerin, ayrıntılı bilgiler veren, çoğu zaman karmaşık ve çok anlamlı olan seremonilere katılanların kusursuzca uygulayabilmeleri için gerekli rol dağılımını sağlayan kitaplar olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir.⁷⁶² Aynı zamanda bu tabletlerin kopyaları, Hattuşa dışında da düzenlenen törenlerin yürütülebilmesi için diğer merkezlere de gönderilmektedir.

---

⁷⁵⁵ Oliver R. Gurney, *Hititler*, (çev. Pınar Arpaçay), Ankara: (2001): 130.

⁷⁵⁶ Reyhan, 2016, 93.

⁷⁵⁷ Johannes Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch Kurzgefasste Kritische Sammlung Der Deutungen Hethitischer Wörter, Heidelberg*: (1952): 271.

⁷⁵⁸ Itamar Singer, *The Hittite KILAM Festival, Studien zu den Boğazköy Texten 27*, Wiesbaden: (1983): 45.

⁷⁵⁹ Stefano De Martino, *Hititler*, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Ankara: (2006): 92.

⁷⁶⁰ Ali M. Dinçol, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt 1, (1982): 86.

⁷⁶¹ Martino, 2006, 93.

⁷⁶² Volkert Haas, "Hitit Dini", *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn: (2002): 441.

Hititler’de kesinleşmiş bir bayram takvimi bulunmaktadır.⁷⁶³ Resmi takvimde 165’e varan bayram yer almaktadır. Ayrıca, metinlere kaydedilmeyen birçok yerel cemaat ve kırsala ait bayramın olduğu bilinmektedir.⁷⁶⁴ Hitit bayramları genellikle mevsimlere (ilkbahar bayramı, sonbahar bayramı, yıl bayramı, ay bayramı), meteorolojik olaylara (yağmur, gök gürültüsü), tarımsal faaliyetlere (orak bayramı, bağ bozumu bayramı, harman bayramı, üzüm kesme bayramı, meyve bayramı, ekin yığımı bayramı), törenin en önemli bölümüne (yıkama bayramı, dağa götürme bayramı) ve belirli insan gruplarına (yaşlı adamların bayramı, temiz rahibin bayramı, tanrı anaları bayramı, uzak yerlerdeki insanların bayramı) göre adlandırılmaktadır.⁷⁶⁵ Ayrıca tapınak görevlilerine ait talimatları içeren bir metinde Hattuşa’da kutlanan bayramların sayısının 18 olduğu belirtilerek şu şekilde sıralanmıştır:⁷⁶⁶

EZEN ₄ ITU.KAM	“ay bayramı”
EZEN ₄ MU-ti	“yıl bayramı”
EZEN ₄ AIALU	“geyik bayramı”
EZEN ₄ zenandaš	“sonbahar bayramı”
EZEN ₄ hamešhandaš	“ilkbahar bayramı”
EZEN ₄ tethašnaš	“gök gürültüsü bayramı”
EZEN ₄ hiyarraš	“hiyara bayramı”
EZEN ₄ pudahaš	“pudaha bayramı”
EZEN ₄ išuvaš	“išuva bayramı”
EZEN ₄ dahiyaš	“dahiya bayramı”
EZEN ₄ šatlaššaš	“šatlašša bayramı”
EZEN ₄ BIBRU	“riton bayramı”
EZEN ₄ MEŠ pulaš	“pula bayramı”
EZEN ₄ MEŠ hahrannaš	“hahranna bayramı”

⁷⁶³ Dinçol 1982, 86.

⁷⁶⁴ Bryce 2003, 204.

⁷⁶⁵ Reyhan, 2016, 95.

⁷⁶⁶ Süel, 1985, 159-160; Reyhan, 2016, 95.

EZEN₄ MEŠ LÚ.MEŠ ŠU.GI “ihtiyar adamların bayramı”

EZEN₄ MEŠ šuppayaš LÚ SANGA “kutsal rahip bayramları”

EZEN₄ MEŠ MUNUS.MEŠ AMA.DINGI LIM “tanrı analarının bayramları”

EZEN₄ MEŠ LÚ.MEŠ upatiyaš “upati adamlarının bayramları”

Hititler'in bayram takvimi, üç zaman birimi olan gün; ay ve yıla dayanmaktadır. Günün başlangıcı güneşin doğuşuna, ayın başlangıcı yeni ayın ilk hali olan hilale, ayın ortası ise dolunaya bağlanmaktadır.⁷⁶⁷ Ay yılı baz alınarak bir yıl 354 gün, bir ay ise 29 ya da 30 gün çekmektedir. Hititler'de bayramlar sonbahar ve ilkbaharda kutlanmakta, yeni yıl ise Eylül ayında başlamaktadır.⁷⁶⁸ Bundan dolayı en önemli bayramların yapılma döneminin sonbahar ve ilkbahara denk gelmesi tesadüf değildir. Bu tamamen topraktan bol verim alma ve yılın iyi geçmesi için tanrılara yapılan bir jesttir. Bazı bayramlar birkaç gün bazıları ise haftalarca sürmektedir. Bayramlar düzenli bir şekilde her yıl kutlanırken, bayramlara göre değişen kutlama zamanları da bulunmaktadır. Bazı bayramların ise sekiz dokuz yılda bir kutlandığı bilinmektedir.

Hitit toplumunun hayatını din yönlendirmektedir. Hititler, tanrıların gazabını üzerlerine çekmemek ve hayatlarının düzgün işleyişlerini bozmamak için dinsel görevlerini yerlerine getirmek zorundadırlar. Bayram törenlerinin yapılış amacı, tanrıları onurlandırarak Hitit İmparatorluğu ve kraliyet ailesine tanrısal korumayı sağlamak, devletin etkin gücünü sağlamlaştırmak, ülkeyi refaha kavuşturmak, tarlaların ve hayvanların verimliliğini arttırmak, Hitit ordusunu zafere kavuşturmadır.⁷⁶⁹ Kurallara özenle uyulan törenler yardımıyla insanlar ve tanrılar arasında bağlantı kurulmaktadır. Ayrıca, bayramların tam zamanında kutlanması gerekmektedir. Bir bayramın zamanında kutlanmamasının kötü sonuçlar doğuracağına ve tanrılar tarafından gelen bir felakete sonuçlanacağına inanılmaktadır. Bayram törenlerinin herhangi bir sebeple ihmal edilmesi sonucunda ortaya çıkabilecek sorunlar KUB XIII 4 öy. II 52-64 no'lu metinde şöyle anlatılmaktadır:⁷⁷⁰

⁷⁶⁷ Haas, 1994, 692.

⁷⁶⁸ Haas 1994, 693.

⁷⁶⁹ Stefano De Martino, “Hitit İmparatorluğu'nda Kült ve Bayram Kutlamaları”, *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn: (2002): 445.

⁷⁷⁰ Süel, 1985, 47-51.

Ayrıca sizler tapınak adamlarısınız. Eğer bayramları, bayramın zamanında kutlamazsanız, ilkbahar bayramını sonbaharda kutlarsanız, sonbahar bayramını ilkbaharda kutlarsanız, bayramın tam kutlama zamanı geldiğinde, onu (bayramı) kim kutlayacaksa ve siz rahiplere, merhemli rahiplere, tanrı analarına, tapınak adamlarına gelirse, sizin eteklerinize kapanırsa (ve şöyle derse): 'Önümde hasat zamanı ya da düğün ya da yolculuk ya da başka herhangi bir sorun var. Bana destek olunuz. Bahsettiğim konu yeter ki şimdilik bitsin. Bahsettiğim bu konu bittiği zaman bayramı aynı şekilde kutlayacağım.' O insanın isteğine (göre) hareket etmeyiniz. O (insan) size kötülük yapmasın (fenalık getirmesin) ve siz tanrıların isteğiyle alışveriş yapmayın. Eğer size o insan kötülük ederse ve siz alışveriş yaparsanız tanrılar gelecekte sizden intikam alırlar. Onun için size, canlarınıza, karlarınıza, çocuklarınıza hizmetkarlarınıza kötülükte bulunurlar. Bu bakımdan tanrıların isteğine göre hareket ediniz. Ancak o zaman ekmek yersiniz, su içersiniz ve ev kurarsınız. O insanın isteğine göre hareket etmeyiniz. Ölümü satmayınız ve ölümü satın almayınız.

Bayramların birçoğu, kral, kraliçe ya da kraliyet ailesinden birinin başkanlığında kutlanmaktadır. Kral ve kraliçe devleti yönetmek dışında ülkenin başrahibi ve baş rahibesi görevleri de bulunmaktadır. Bayram törenlerinde kraliçe de başrahibe olarak kralın yanında yerini almaktadır. Hitit inanç sisteminde, kralın öldükten sonra tanrılaşacağına inanılmaktadır ve bundan dolayı katılımcı listesinin en başında yer almaktadır. Kral, her zaman her yerde bulunamayacağından dolayı başkentte yapılan törenler dışında, yerel dinsel merkezlerde kutlanan bayramların yönetimi tapınak görevlilerine bırakılmıştır.⁷⁷¹ Bu nedenle tapınakların idaresini sağlamak amacıyla geniş bir görevli kadrosu oluşturulmuştur. Kral ve kraliçenin yanı sıra bayramdaki görevliler; tapınak rahipleri, aşçılar, müzisyenler, şarkıcılar ve akrobatlardır. Görevliler, tören boyunca hep birlikte hareket etmekte ve ne zaman ne yapmaları gerektiğini çok iyi bilmektedirler. Tören esnasında tek bir hatanın tanrılar açısından affedilmez sonuçları olduğuna inanılmaktadır. Kral ve kraliçenin katıldığı, müziğin, şarkıların ve bazen de dansın yer aldığı bayram törenlerinin her bölümü metinlerde ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

Yıl içinde yapılan bayramların çoğunun kutlama programı ve amaçları aynıdır. Bayramlarda bir tören alayı bulunmaktadır. Bu tören alayı içerisinde; dansçılar, şarkıcılar, oyuncular, büyük ve küçük rahipler ve rahibeler, aşçılar yer almaktadır. Tören alayı, başkent Hattuşa'dan başlayıp, Hitit krallığının diğer merkezlerindeki birçok kutsal yerin ziyaret edilmesini kapsamaktadır.⁷⁷² Büyük

⁷⁷¹ Dinçol, 1982, 77.

⁷⁷² Bryce, 2003, 206.

Tanrılara adanmış merkezlerde (Güneş tanrıçası için Arinna şehri, Fırtına tanrısı için Nerik şehri) ibadetler yapılmakta ve hatta kral, buralarda konaklamaktadır. Tören alayının bir önemli parçası ise tapınakların ziyareti ve burada yapılan ritüellerdir. Tapınak girişinde göstericiler ve diğer tapınak görevlileri kral ve kraliçeyi selamlamak için yerlerini alırlar, dönme figürleri içeren “hoş geldin” dansı yapılır ya da ilahiler okunurdu. Kral ve kraliçe tapınağın ön avlusunda dururlardı.⁷⁷³ Kral ve kraliçe ellerini yıkarlar ve görevlilerin getirdikleri kokulu havluyla ellerini kurularlardı.⁷⁷⁴ Sonra, tapınağın kutsal odasına, yani *cella* 'ya girerler ve *cella* içindeki kutsal alanda (büyük ihtimalle tanrı heykelciklerinin olduğu yer) şarap ya da birayla libasyon gerçekleştirirlerdi. Kral, tanrılara reverans yaptıktan sonra tekrar ellerini yıkardı. Bu arada tanrıya ve krala çeşitli et, ekmek ve hamur işi hazırlanırdı.⁷⁷⁵ Yemek, bayramın en önemli kısmını oluşturmaktadır. Görevliler krala, geyik ya da boğa şeklindeki gümüşten yapılmış içi şarap dolu kadehi verirlerdi. Geyik ve boğa, tanrının simgesi olduğundan, daha doğrusu tanrıyı simgelediğinden, kral, kadehten tanrıyı içerdi. Bu yapılan içme eylemi ritüelin en önemli parçasıydı. Çünkü kral, bu eylemle kutsal konuyla mistik bir birleşmeye girerdi.⁷⁷⁶ Bu yapılan eylem dışında, törenler boyunca reverans yapmak, ellerin yukarı kaldırılması, elini koymak, dudak değdirme, kültürel öpme, tanrı asaları ile sırta vurma, kartal tüyü ile su serpmeye, meşalelerle döndürme, havlu atma hareketi gibi bir dizi hareket yapılırdı.⁷⁷⁷ Bu mistik birleşmeden sonra diğer konuklarda masadaki yerlerini alırlardı. Tanrıların varlığı, kurban törenleri ve kült yemekleri sırasında daha belirgin hale gelirdi. Kurban törenleriyle doğrudan ilişkili olan kült yemeklerinde insanlar ve tanrılar bir arada yemek yiyen bir topluluğa, aynı ortamı paylaşan davetlilere dönüşürlerdi.⁷⁷⁸ Tüm bu seremoni devam ederken bir yandan da bazı görevliler *aha!*, *kasmeşşa!*, *mişşa!* gibi çeşitli kültlere ait sesler çıkartırlardı.⁷⁷⁹ Kral, yardımcılarına göz kırpar, bu hareketle göstericilerin ortaya çıkmasını isterdi. Ortaya çıkan müzisyenler, akrobatlar ve dansçılar tanrılar için en iyi

---

⁷⁷³ Dinçol 1982, 86.

⁷⁷⁴ Bryce, 2003, 207.

⁷⁷⁵ Bryce, 2003, 207.

⁷⁷⁶ Bryce, 2003, 207.

⁷⁷⁷ Meltem Doğan-Alparslan, *Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem, Çağrı ve Sahne Oyunlarının Tasviri ve Yorumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul: (1999): 34-100.

⁷⁷⁸ Haas, 2002, 442.

⁷⁷⁹ Bryce, 2003,207.

gösterilerini yaparlardı. Yemekler yenip tüm eğlence sona erdiğinde, kral bir kez daha ellerini yıkar ve kuruladıktan sonra tören alanından ayrılırdı.

Hititler’de müzik ve dans bayram törenlerinin en önemli parçasıdır. Bayram metinleri, müzisyenlerin eylemlerini ayrıntılı bir şekilde bildiren direktifler içermektedir.⁷⁸⁰ Dansçıların içinde ise birçok meslek grubundan görevliler yer almaktadır. Aralarında, içki sunucu, aşçı gibi tapınak görevlileri, hatta bazı durumlarda kraliçe bile bulunmaktadır.⁷⁸¹ Bazı bayram törenlerinde tanrıları daha çok eğlendirmek için yarışlar düzenlenmekte ya da tiyatro gibi oyunlar sergilenmektedir. Bir törende yarış yapılır, yarışa katılan 10 koşucudan birinci gelene 1 *mina* gümüş ve iki özel ekmek ödül olarak verilmektedir.⁷⁸² Bir bayram töreninde ise bir oyun sergilenmektedir. Oyunun başlangıcında Hititli erkekler iki gruba ayrılır: Bir taraf “Hattilileri” diğer taraf ise “Maşalıları” temsil etmektedir. Hattililer bakırdan, Maşalıları ise kamıştan silahlarla savaşmaktadırlar. Hattililer savaşı kazanır ve bir esir olarak onu tanrıya adamaktadırlar. Bu sözde dövüşün o civarda meydana gelmiş tarihi bir mücadeleyi ebedileştirdiği düşünülmektedir.⁷⁸³

Tanrılara yapılan yiyecek ve içecek sunumu bayram törenlerinin en önemli kısımlarını oluşturmaktadır. Neredeyse her bayramda tanrılara bu tür sunumlar yapılmaktadır. Kral, kraliçe, prens ve bazı görevliler tarafından yapılan yiyecek ve içecek sunumları bayramlara göre farklılık göstermektedir. Hitit kralı, katıldığı bayram törenlerinin birçoğunda libasyon sunumu yapmaktadır. AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bayramı, nuntariyaşhaş Bayramı, KI.LAM Bayramı, hişuva Bayramı, Gök Gürültüsü Bayramı, Ay Bayramı, Tuhumiyara Kenti Bayramı, Nerik Kültü ile İlgili Bayram, Yeraltı Dünyası Tanrıları için Kutlanan Bayram, Şamuha’nın İştâr’ı için kutlanan Bayram, Büyük Arinna Bayramı’nda Hitit kralı tarafından tanrılara çeşitli sıvılarla libasyon yapılmaktadır.

---

⁷⁸⁰ Doğan-Alparslan, 1999, 114.

⁷⁸¹ Martino, 2006, 97.

⁷⁸² Dinçol, 1982, 87.

⁷⁸³ Gurney 2001, 133.

5.1.1. AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bayramı

Hititler'in en iyi bilinen ve 38 gün süren AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı, ilkbaharda geldiğinde kutlanmaktaydı.⁷⁸⁴ Bayram, kral tarafından ülkenin kült merkezlerine yapılan kült gezilerini içermektedir. Bayramda kralın kült gezilerine başladığı nokta, genellikle başkent Hattuşa'dır. Fakat kral kışı başka bir şehirde geçirmişse, bayram o kentte başlamaktadır. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının kült takvimi, hemen hemen eksiksiz olarak Boğazköy kazılarında ele geçmiştir.⁷⁸⁵ Ele geçen Hititçe metinlerden bayramın içeriği hakkında detaylı bilgiler öğrenilmektedir. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramını anlatan Hititçe metinler iki grupta incelenmektedir. İlk grupta bayramın kült gezilerinden oluşan genel programına yer verilmiştir. Bu metinlerde kralın kraliçeyle birlikte ziyaret ettiği kentler sıralanır, ritüellerin yapıldığı tapınaklar, kutsal yapılar belirtilerek ritüellerin kısa bir açıklaması yapılmıştır. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının büyük bir bölümünü oluşturan kült gezileri, tanrılar için tören düzenlenmesinin yanı sıra kralın ülke üstündeki denetimini sağlayarak, tanrısal gücünü göstermektedir.⁷⁸⁶ İkinci grup metinlerde ise bayramda gerçekleştirilen ritüeller detaylı olarak anlatılmıştır.⁷⁸⁷

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı, adını bir bitkiden almaktadır. Bilim insanları AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisinin soğanlı bir bitki olduğunu düşünmektedirler.⁷⁸⁸ AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisi için bilim insanları tarafından çeşitli öneriler yapılmıştır. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisini, Güterbock⁷⁸⁹ “çiğdem”, Cornelius⁷⁹⁰ “safran”, Darga⁷⁹¹ “bir çeşit soğanlı bitki, çiğdem”, Hoffner⁷⁹² “zambak, çiğdem, safran”, Erkut⁷⁹³ “bir zambak türü”, Ünal⁷⁹⁴ ise “safran, çiğdem” olabileceğini düşünmektedir.

---

⁷⁸⁴ Reyhan, 2016, 96.

⁷⁸⁵ Erkut, 1998, 191.

⁷⁸⁶ Reyhan, 2016, 96.

⁷⁸⁷ Vladislav Arzinba, *Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri*, Kafdav Yayınları, Ankara: (2010): 14-15.

⁷⁸⁸ Erkut, 1998, 190.

⁷⁸⁹ Hans Güstav Güterbock, “Religion und Kultus der Hethiter”, *Neuere Hethiterforschung* (1964): 62.

⁷⁹⁰ Fr. Cornelius, “Das Hethitische AN. TAH.ŠUM.(SAR)-Fest”, *Actes de la XVIIe Rencontre Assyriologique Internationale 1969*, Bruxelles: (1970): 171.

⁷⁹¹ Muhibbe Darga, *Eski Anadoluda Kadın*, (1976): 72.

⁷⁹² Harry A. Hoffner, *Alimenta Hethaeorum. Food Production in Hittite Asia Minor*, New Haven: (1974): 16-17.

⁷⁹³ Erkut, 1998, 194.

⁷⁹⁴ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu-2*, İstanbul: (2003): 92.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının tarihsel geçmişine bakıldığında, ilk defa I. Şuppiluliuma döneminde kutlanmaya başlandığı düşünülmektedir.⁷⁹⁵ II. Murşili, babası I. Şuppiluliuma döneminde AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisinin üretildiğinden bahsetmektedir.⁷⁹⁶ AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı Hatti-Hitit kültürlerinin birleştiği ortak bir bayram olması sebebiyle ilk kutlamanın daha önce yapılmış olabileceği ileri sürülmektedir.⁷⁹⁷ II. Murşili, III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya dönemlerinde AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramına yeni ritüeller eklenerek kutlanmaya devam edilmiştir.⁷⁹⁸

Bazı bilim insanları AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının içeriği ve Alaca Höyük orthostatları üzerinde tasvir edilen töreni birbirine benzetmektedir. Orthostatlar üzerindeki sahnelerde AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının anlatıldığı düşünülmektedir.⁷⁹⁹ Ayrıca orthostatların üzerinde betimlenen bitkinin AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisi olduğu önerilmektedir.⁸⁰⁰

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı, ilkbahar geldiğinde kralın kışı geçirdiği kentten ayrılmasıyla başlamaktadır.⁸⁰¹

1. gün: Kral kışı başkent Hattuşa'da geçirdiyse kraliçe ile birlikte Tahrpa kentine giderdi. Eğer Hattuşa dışında bir kentte kışı geçirdiyse kral ve kraliçe ayrı olarak Tahrpa şehrine gelirdi. Kral, isterse Tahrpa şehrinden uzak olmayan Katapa şehrine uğrayabilirdi. Fakat Katapa şehrinde herhangi bir ritüel yapılmazdı. Kral ve kraliçenin katılımıyla Tahrpa şehrinde büyük toplantı yapılır ve halentuva⁸⁰² evinde ritüel yapılırdı.

2. gün: Sabah olduğunda kral ve kraliçe Hattuşa'ya hareket eder ve Tippuva dağlık bölgesine uğrarlardı. Tippuva dağında birtakım ritüeller yapılırdı. Kral ve kraliçe Hattuşa'ya dönerdi.

---

⁷⁹⁵ Martino, 2002, 447.

⁷⁹⁶ Erkut, 1998, 191; KUB XIX 22 1-2.

⁷⁹⁷ Martino, 2002, 447.

⁷⁹⁸ Manfred Hutter, "Religion in Hittite Anatolia. Some Comments on 'Volkert Haas: Geschichte der hethitischen Religion'", *Numen* 44, (1997): 81.

⁷⁹⁹ Arzinba, 2010, 174.

⁸⁰⁰ Erkut, 1998, 194.

⁸⁰¹ Hans Güstav Güterbock, "An Outline of the Hittite AN.TAH.ŠUM Festival", *Journal of Near Eastern Studies* 19 (2), Chicago: (1960): 85-87.

⁸⁰² halentuva-/halentiu- "saray, konak, kraliyet ikametgahı"; bkz. Ünal, 2007, 145.

3. gün – 7.gün: Kral ve kraliçe bayramın 3, 4, 5, 6 ve 7. günlerinde Hattuša’da kalırlardı. Kraliyet çifti başkentte çeşitli ritüellere katılırdı. Törenler halentuva evinde yapılır ve büyük meclis düzenlenirdi.

8. gün: Kral ve kraliçe Matilla şehrine gider ve büyük toplantıyı gerçekleştirirdi. Toplantı sonrası kral Arinna şehrine, kraliçe ise Hattuša şehrine giderdi.

9. gün: Kral Arinna’da, kraliçe Hattuša’da AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisini alarak bayramı kutlardı.

10. gün: Kral Arinna’dan Hattuša’ya geri giderdi. Başkentte büyük toplantı düzenlenirdi.

11. gün: Kral, kraliçe ve ritüele katılan görevlilerinin katılımıyla Hattuša’daki hešta⁸⁰³ evinde tanrılar için ritüeller düzenlenirdi.

12. günden 32. güne kadar bayram törenleri kral ve kraliçenin katılımlarıyla Hattuša’da yapılırdı.

18. gün: kral Pihassasi Fırtına Tanrısı, kraliçe Arinna’nın güneş tanrıçası için ritüel düzenlerdi.

33. gün: Tauriša kenti yakınlarında ormanlık alanda ritüellere yapılırdı. Kral geceyi Haitta’da geçirirdi.

34. gün: Kral ve kraliçe Piškurunuva dağında Güneş tanrıçası ve geyikler önünde çeşitli kurbanlar sunulurdu.⁸⁰⁴ Piškurunuva dağında ritüel tamamlanınca Huranašša kentinde gece geçirilirdi.

35. gün: Kral ve kraliçe Hurnašša kentinde Arinna’nın güneş tanrıçası için ritüeller düzenlerdi.

36 gün: Zippalanda şehrinde ritüeller yapılırdı.

37. gün: Ankuva şehrine gidilir ve halentuva evinde büyük toplantı gerçekleştirilirdi.

---

⁸⁰³ Éhešta-“anıt mezar”, Bkz. Ünal, 2007, 207-08.

⁸⁰⁴ Arzinba, 2010, 24.

38. gün: Kral Ankuva şehrinde Yağmur bayramı kutlandı. Ankuva şehrinde Zunni yağmuruyla AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı sona ererdi. Bayram töreninin 38 gününde yapılan kutlamalar, toplantılar ve ritüeller eksiksiz olarak anlatılmaktadır.

5.1.1.1. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında kralın libasyon sunumları

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı içerisinde gerçekleştirilen ritüellerde kraliyet ailesi ve görevliler belirli roller üstlenmektedirler. Kral ve kraliçenin önderliğinde yapılan ritüellerde libasyon önemli bir yer tutmaktadır. Bayramın 2. gününde Tahirpa kentinden Hattuša'ya dönen kraliyet çifti Tippuva dağlık bölgesine uğrayarak bazı ritüeller gerçekleştirmektedir. Tippuva'da Bahar Bayramı olarak adlandırılan bu törenlerde kral huvaşi⁸⁰⁵ taşlarına libasyon yapmaktadır. Kralın libasyon sunumları şu şekilde anlatılmıştır:⁸⁰⁶

*Kral, ilkbaharda Tahirpa'dan Hattuša'ya AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı için yola çıkar. Kral Tippuva'ya vardığında çadır ve huvaşi taşı aşağıya indirilmiş olur. Kral arabasından inerek yüzünü Hattuša'ya doğru tutar ve dua eder. Sonra o çadıra gider ve ellerini yıkar. Ardından kral çadırdan çıkar ve huvaşi taşının önüne şarap döker⁸⁰⁷. Sonra kral arabasına biner ve yukarıdaki stele doğru tırmanış başlar. O sırada birbirleriyle yarış yapan hizmetçiler oraya doğru koşarlar. Önce varıp kazananlar atın başını tutarlar. Kral arabadan iner. Kral huvaşi taşı önünde kalın ekmeği böler ve aynı zamanda **libasyon yapar**. Ardından ikinci huvaşi taşına yönelir. Orada da iri ekmeği böler ve aynı zamanda **libasyon yapar**. Daha sonra kral arabasına biner ve huvaşi taşından uzaklaşır.*

Metinde kralın huvaşi taşlarının önünde 2 defa libasyon yaptığı görülmektedir. Metnin ilk kısımlarında ise kralın çadırdan çıkıp huvaşi taşının önüne şarap döktüğü özellikle belirtilmiştir. Burada kullanılan kelime lahuvai- fiilidir. Bu fiil, libasyon yapmak anlamına gelen şipant- fiilinden kesinlikle farklıdır. Kralın çadırdan çıkıp huvaşi taşı önünde yaptığı sadece bir dökme eylemi olup, libasyon sunumu olarak düşünülmemelidir. Metnin ilerleyen satırlarında kralın birinci ve ikinci huvaşi taşlarına ekme sunumunun ardından libasyon yaptığı belirtilmektedir.

⁸⁰⁵ NA4 huvaşi- “stel, dikili taş, kült taşı, sınır taşı”; Ünal, 2007, 248.

⁸⁰⁶ Goetze, 1970-1971, 77, 1.4; Alp, 1983, 124-126-27, Nr.22; CTH 594; KUB X 18 1-29 KUB X 17 I 7-35; Arzinba, 2010, 16-17, dipnot: 3; CTH 594.

⁸⁰⁷ lahuvai- dökmek, boşaltmak; bkz. Ünal, 2007, 389.

Metnin devamında kral Hattuša kentindeki halentuva evine doğru yola çıkmaktadır. Yol üzerinde tarnu⁸⁰⁸ evine uğrayan kral, burada yıkanır ve kraliyet kıyafetlerini giyerek yola devam etmektedir. Kral Hattuša kentine ulaştığında güneş tanrısının huvaşi taşına libasyon yapmaktadır. Kralın eylemleri metinde şu şekilde anlatılmıştır:⁸⁰⁹

*Kral ana yola çıktığında diğer bir at arabası hazırlanmış olur ve kral arabaya binerek halentuva'ya yönelir. Kral tarnu- evine yaklaştığında tunnakešna- diye bağıır. Sonra yıkanır ve hükümdarlık simgelerini ve altın küpeleri eline alır. Kral tarnu- 'dan çıkar ve arabayla yukarı Hattuša kentine gider. Kral Halentuva evine ulaştığında akrobat/cambaz 'aha' diye bağıır. Kral Güneş Tanrısının huvaşi taşına ulaşınca arabasından iner. 2 saray görevlisi 1 Meşedi kralın önünde yürürler. Kral Güneş Tanrısının huvaşi taşına gider ve **libasyon yapar**.*

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının 29. günü Tanrı Ea onuruna başkent Hattuša'da yapılan törenlerde kral huppar kabına libasyon yapmaktadır. Kralın libasyon yaptığı sıvı belirtilmemektedir. KBo XXX 69 numaralı metinde libasyon sunumu şöyle anlatılmaktadır:⁸¹⁰

*Kraliçe oturur. Kral içerde ayakta Tapala dağı, Tapala dağının Tanrısı Maliya, 7 tanrının Koruyucu Tanrısı ve Tanrı Vaşumanna'nın kurtallin huppar kabına **libasyon yapar**. Kaneş şehrinden şarkıcı şarkı söyler. Saki 1 kalın ekşi ekmeği alır ve onu ^{LÜ}AZU'ya verir. ^{LÜ}AZU onu huvaşi taşının önüne geri koyar.*

Bayram törenlerinin detaylarıyla anlatıldığı ikinci metin grubunda değerlendirilen belgelerde kral libasyon sunumları göze çarpmaktadır. Bunların içerisinde yer alan ilk belge AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramına ait bir günü ayrıntılarıyla anlatan KBo XIX 128 numaralı metindir. Metinde kralın libasyon sunumları şöyle anlatılmıştır:⁸¹¹

Aşçılardan başı krala kültsel temizlik malzemesini sunar, kral kültsel olarak temizlenir ve dudağını siler. Saray görevlilerinin başı gümüş mızrağın havlusunu krala verir. Kral elini siler. Kral 6 koyunu, 7 tekeyi ve 1 boğayı tanrılara kurban olarak sunar. Bir koyunun kalbini Güneş Tanrıçası'na ve Tanrı Mezzula'ya, bir koyunu Zippalanda kentinin Fırtına Tanrısı'na, bir koyunu Tanrı Hapandaliya'ya sunar. 1 kalın ekmeği Tanrı Zababa ve tahta, 1 kalın ekmeği kralın koruyucu tanrısı ve tahta, 1 kalın ekmeği tanrı Zithariya'ya, 1 kalın ekmeği Tanrı Pirva, Tanrı Aşgaşepa, Tanrıça kraliçe ve Tanrı Maliya'ya, 1 kalın ekmeği Sarayın Fırtına Tanrısı, Tanrı Şuvaliyatti, Tanrı Halki, Tanrı Miyatanzipa'ya, 1 kalın ekmeği MAH ve Gulš- tanrılarına, Tanrı Harištašši,

⁸⁰⁸ Étarnu- “yıkanma evi”, hamam?”; Bkz. Ünal, 2007, 698.

⁸⁰⁹ Arzinba, 2010, 16-17, dipnot: 3.

⁸¹⁰ Popko-Taracha, 1988, 84, 86; CTH 616; KBo XXX 69 ay.III 22-30;

⁸¹¹ Alp, 1983, 164-67; Doğan-Alparslan, 2009, 124; Reyhan, 2011, 37; CTH 625; KBo XIX 128 öy.I 31-41, öy.II 1-14;

*Tanrı U.GUR ve Hayaşa kentinin Tanrı U.GUR'a, 1 kalın ekmeği Tanrı Zithara'nın rahibesine (sunar). Arkasından bu tanrılar için sunağın önünde bir defa bira ile **libasyon yapar**.*

Kral, kültüsel olarak temizlendikten sonra tanrılara hayvan kurban etmektedir. Daha sonra aynı tanrılara kalın ekmeğin sunumu yapan kral libasyon yaparak törenin bir bölümünü tamamlamaktadır. Metnin devamında kralın aynı tanrılara 3 adet ince ekmeğin sunduğu görülmektedir. Ekmeğin sunumunun ardından kral bu defa tanrılara marnuvant içkisiyle libasyon yapmaktadır:

*“Arkasından kral tanrılarının hepsi için sunağın önüne bir defa marnuvant içkisiyle **libasyon yapar**”⁸¹²*

AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayram törenlerinin hangi gününe ait olduğu bilinmeyen metnin devamında kralın libasyon sunumu bulunmamaktadır.

Bu grupta değerlendirilen ikinci belge ise bayramın 14. ve 15. günlerinden yapılan töreni anlatan KUB XLVI 10 numaralı metindir. Kral Tanrıça Mezulla'ya libasyon yaparken görevliler ona eşlik etmektedir.⁸¹³

*“Kral Tanrıça Mezulla'ya **libasyon yapar**, Hokkabaz (birşeyler) söyler. Palvatalla görevlileri el çırpar ve koruyucu rahip(kita Adamları) bağırır. Kraliçe Kral halentuva evinden gelir. 2 adamı 1 saray muhafızı (meşedi) kralın önünden koşarlar.”*

İkinci metin grubunda değerlendirilen üçüncü belge ise KBo IV 9 numaralı metindir. Metin, AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının 16. gününde yapılan törenleri en ince detaylarına kadar anlatmaktadır. Tanrı Zababa⁸¹⁴, a adına düzenlenen törenlerde kralın yanı sıra bazı görevlilerinde libasyon yaptığı görülmektedir.

Metnin girişinde kralın Tanrı ZABABA'nın tapınağının içerisindeyken herhangi bir sunum yapmadığı özellikle belirtilmiştir.

“Kral oturur yemeklikleri ister. Hiçbir şey sunulmaz ve sonra kral tanrı Zababa'nın tapınağından dışarı çıkar.”⁸¹⁵

---

⁸¹² Alp, 1983, 168-69; Doğan-Alparslan, 2009, 124; Reyhan, 2011, 37; CTH 625; KBo XIX 128 öy.III 5-7.

⁸¹³ E. Badalı, *Strumenti musicali, musici e musica nella celebrazione delle feste ittite*, Heidelberg: (1991): 50; Alp, 1983, 280, Nr.130; CTH 611; KUB XLVI 10 III 1-6.

⁸¹⁴ Savaş Tanrısı.

⁸¹⁵ Badalı ve Zinko, 1989, 13, 47; CTH 612; KBo IV 9 öy.I 1-4.

Metnin devamında kralın libasyon yaptığı anlatılmaktadır.⁸¹⁶

“Kral ayakta durarak Tanrı Halmaşuttum ve tanrı Zababa (için) iki kez içer. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. Lir (inanna) ile haliyari görevlileri şarkı söyler. Hokkabaz (birşeyler) söyler. Palvatalla görevlileri el çırpar ve koruyucu rahip bağırır.”

16. güne ait yapılan törenlerde kral ve kraliçe tanrıları içerken, kral daha sonra libasyon yapmaktadır.⁸¹⁷

“Kral ve kraliçe ayakta Güneş Tanrısı ve Tanrı Tapinu’yu içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. Şarkıcılar büyük lir eşliğinde şarkı söylerler. Akrobatlar söyler. İlahi okuyan rahip alkışlar. Kita adamları bağırır.”

“Kral ve kraliçe oturarak Tanrı İştanu ve Tanrı Tapinu’yu içerler. Şarkıcılar büyük lir eşliğinde şarkı söylerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**.”⁸¹⁸

AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının ilk tableti olarak adlandırılan metinde kralın huppar kabına libasyon yaptığı belirtilmektedir.⁸¹⁹

“Kral ayağa kalkar. Tanrı Hatauri’yi içer, huppar- kabına **libasyon yapar**. Tanrıça İştari’nin büyük müzik aletini, sâkî, yukarıya kaldırır.”

AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramını anlatan iki metin grubu içerisinde kralın libasyon sunumları farklılık göstermektedir. İlk metin grubunda kral huvaşi taşlarına libasyon yaparken ikinci metin grubunda ise huppar kabına yapmaktadır. Ayrıca ikinci metin grubunda kralın yanında ona eşlik eden şarkıcılar, hokkabazlar ve rahipler bulunurken ilk metin grubu bu detaylardan yoksundur. Libasyon sunumları arasındaki en önemli ayırım ise bazen kralın tek başına bazen de kraliçeyle birlikte tanrıları içmesi eylemidir. Kral içme eyleminden sonra libasyon sunumu gerçekleştirilmektedir.

Bir tanrının içilmesi konusu uzun zamandır Hititoloji alanında tartışılmaktadır. Bu konuda çeşitli bilim insanları tarafından iki yorum öne sürülmektedir. İlk yorum “tanrının onuruna içilmesi”, ikinci ise “tanrının kendisinin içilmesi”dir.⁸²⁰ Bilim

⁸¹⁶; Coşkun, 1969, 52; Badali-Zinko, 1989, 19,49; CTH 612; KBo IV 9 öy.III 16-22.

⁸¹⁷ Goetze, 1971, 80, I.39; Alp, 1983, 85; CTH 612; KUB II 5 I 12-18.

⁸¹⁸ Goetze, 1971, 80, I.39; CTH 612; KUB XXV 1 II 42-45.

⁸¹⁹ Coşkun 1969, 52; CTH 621; KUB X 7.

⁸²⁰ Oğuz Soysal, “‘Tanrı İçmek’ Hitit Kültürünün Hatti Dili Işığında Yeni Bir Yorumlama Denemesi”, *Festschrift Dinçol-Dinçol*, İstanbul: (2008): 731-32.

insanları arasında tartışılan ve kesin sonuç alınamayan bu eylemin devamında bir libasyon sunumu yapılmaktadır. AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bayramı törenlerinin ilerleyen günlerinde, nuntariyašhaš, KILAM, Gök Gürültüsü ve Ay Bayramları'nda tanrıları içme ya da tanrıların onuruna içme eyleminin yapıldığı görülmektedir. Kral içme eylemini bazen tek başına bazen de kraliçeyle birlikte yapmaktadır. Her içme eyleminin sonunda kral huppar kabına libasyon yapmaktadır. Kralın libasyon yapmadan önce içme eylemini gerçekleştirmesi dikkat çekicidir. Şu ana kadar dilbilimsel olarak incelenen içme eylemine başka bakış açılarıyla bakmak sorunun çözümüne ilk adım olabilir. Muhtemelen libasyon sunumuyla ilişkisi olan eylemin bir bütün olarak incelenmesi gerekmektedir.

5.1.2. nuntariyašhaš Bayramı

nuntariyašhaš bayramı, Hitit kralının sonbaharda seferden döndükten sonra Hattuša ve çevresindeki kentlere kült gezileri düzenlediği törenlerden oluşmaktadır.⁸²¹ 50 gün süren⁸²² ve sonbaharda kutlanan bayram, Hattuša'da ve yakın kentlerin kutsal yerlerinin ziyaretini kapsamaktadır.⁸²³ Kral ve kraliçe bayram süresince Hitit ülkesinin birçok kentini kapsayan kült gezilerine çıkmaktadır. Bayram kapsamında ziyaret edilecek merkezlerin güzergahı önceden belirlenmektedir. Yapılacak törenler, ziyaret edilecek mabetler, ritüele katılacak görevlilerle ilgili tüm detaylı bilgiler önceden hazırlanan metinlere kaydedilmiştir. Kral, kült gezilerini içeren bayramı kutlarken hem hakimiyetini hem de krallık gücünü ülke içine ve komşu ülkelere net olarak göstermektedir.

AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramına karşıt olarak düşünülen bayramın kelime anlamı net olarak bilinmemektedir. nuntariyašhaš - kelimesi için birkaç öneri bulunmaktadır. Hititçe olan kelime “gezi,yolculuk” anlamına gelmektedir⁸²⁴. Fakat bir de sıfat olan *nuntariya-* vardır ve “hızlı, acele” anlamına gelmektedir. Bayramın ‘hızlı, acele’ anlamına gelen kelimenin kökünden türediği düşünülmektedir.⁸²⁵ nuntariyašhaš

---

⁸²¹ Karasu,1988, 407.

⁸²² Haas, 1994, 827.

⁸²³ Bryce, 2003, 212.

⁸²⁴ Friedrich, 1952, 152.

⁸²⁵ Karasu, 1988, 407.

bayramının “acelenin kutlanması” anlamı taşıdığı önerilmektedir.⁸²⁶ Reyhan, kralın bir kentte düzenlenen törenden başka kentteki törenlere hızla seyahat etmesi sebebiyle bu adı aldığını düşünmektedir.⁸²⁷

nuntariyaşhaş bayramının ilk kez ne zaman kutlandığı bilinmemektedir. Eski Hitit dönemin de kutlandığı düşünülen bayramın, III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya dönemlerinde bayram kutlamalarına yeni törenler eklendiği tahmin edilmektedir.⁸²⁸ II. Murşili 16. Hükümdarlık yılında sonbaharda nuntariyaşhaş bayramını kutladığını ve sonrasında veba salgınının başladığını belirtmektedir.⁸²⁹

nuntariyaşhaş bayramı, sonbahar zamanı kral seferden döndüğünde Katapa kentinde başlamaktadır. Bayramın 1. gününden 20. gününe kadar yapılan törenler metinler aracılığıyla öğrenilmektedir. Bayramın devam eden günleri hakkında bilgi veren metinler bulunmamaktadır. Bayramda kraliyet ailesi ve görevlilerin kült gezileri ve yaptıkları törenler metinlerde şu şekilde anlatılmaktadır:

1. ve 2. günler: Kralın önderliğinde Katapa kentinde bazı törenler yapılırdı.

3. gün: Kral, Katapa’dan ayrılarak Hakkura kentine sonra da Tataşuna kentine giderdi.

4.gün: Kral, Tataşuna kentinden Tahurpa kentine gelir ve büyük toplantıyı gerçekleştirirdi.

5. gün: Kral ve Tahurpa’dan Arinna kentine gider ve burada nuntariyaşhaş bayramının kutlamalarını yapardı.⁸³⁰ Kraliçe ise Tahurpa’ya giderek çeşitli ritüellere katılırdı.

6. gün: Kral, Arinna’dan Hattuşa’ya gelirdi. Kraliçe ise Tahurpa’dan Tatişga kentine giderek arınma ritüeline katılırdı. Kral ve kraliçe daha sonra Hattuşa’da buluşur ve çeşitli ritüelleri gerçekleştirirlerdi.⁸³¹

---

⁸²⁶ Reyhan, 2016, 96.

⁸²⁷ Reyhan, 2016, 96.

⁸²⁸ Doğan-Alparslan, 2009, 122.

⁸²⁹ Özlem Sir Gavaz, *Hitit Krallarının Kült Gezileri, Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler*, Çorum: (2012): 102.

⁸³⁰ Haas, 1994, 827.

⁸³¹ Karasu, 1988, 412-413.

7. ve 8. günleri anlatan metin yerleri kırık olduğu için ne gibi işlemlerin yapıldığı bilinmemektedir.

9. gün: Kral Hattuşa şehrine geri döner ve büyük toplantıyı gerçekleştirirdi.

10. ve 11 günler: Hattuşa'da çeşitli törenler yapılırdı.

12. gün: Kral, Zippalanda şehri büyük kapısından Harrnašša şehrine gider ve nuntariyašhaš bayramını kutlardı.

13 gün: Kral, Zippalanda şehrine giderdi.

14. gün: Kral, Katapa şehrine giderek Nerik şehri Fırtına tanrısına boğa kurban ederdi.

15. gün: Kral, Tahurpa şehrine gelir ve büyük toplantı yapılırdı.

16. gün: Kral, Tippuva yolundan Hattuşa'ya gider ve halentuva evinde büyük toplantı yapılır ve yöneticinin evinde Nerik yolunun bayramı kutlanırdı.⁸³²

17, 18 ve 19. günlerde Hattuşa'da çeşitli törenler yapılırdı.

20. gün: Bayram kutlamaları Taviniya şehrinde devam ederdi. Bayramın diğer günlerinde kraliyet ailesi ve görevlilerin yaptığı törenler ve işlemler bilinmemektedir.⁸³³

5.1.2.1. nuntariyašhaš bayramında kralın libasyon sunumları

nuntariyašhaš bayramında kraliyet ailesi ve bayrama katılan görevliler tarafından çeşitli törenler gerçekleştirilmektedir. Kral, kraliçe ve görevliler tarafından tanrıların huzurunda çeşitli kurbanlar sunulmaktadır. Bayramı anlatan metinler içerisinde kral tarafından tanrılara 2 defa libasyon yapıldığı görülmektedir. İlk libasyon sunumu, bayramın 5. gününde Arinna şehrinde yapılan törenlerde yapılmaktadır.⁸³⁴

Ertesi gün Kral Arinna şehrine gider ve nuntariyašhaš bayramını kutlar. nuntariyašhaš bayramı için tarla ürününü, danna ekmeğini ve taze balı koyar. Taze şarabı libasyon yapar. Kraliçe ise Tahurpa şehrine arkadan yetişir.

⁸³² Karasu, 1988, 415-416.

⁸³³ Sir Gavaz, 2012, 107.

⁸³⁴ Karasu, 1988, 412-13; Nakamura, 2002, 17-19; CTH 626; KUB IX 16 I 17-23.

Arinna'nın Güneş Tanrıçasını ve Tanrıça Mezzulla'yı kutsar. Taze içecek koyar ve taze yiyecek bırakır. 5.gün.

Kral ikinci libasyon sunumunu bayramın 6. gününde Hattuşa kentinde gerçekleştirilen törenler sırasında yapmaktadır.⁸³⁵

“Kral ve Kraliçe otururken Tanrı Haşameli'yi içerler. Kral huppar kabına libasyon yapar. Şarap işkaruh kabına dökülmez. Saki ekşi kalın ekmeği getirir. Krala verir, kral ekmeği böler.”

Kralın yanı sıra kraliçe de nuntariyaşhaş bayramında libasyon sunumu yapmaktadır. Bayramın 5. gününde kraliçe Güneş tanrıçasına libasyon sunumunu gerçekleştirmektedir.⁸³⁶

“Kraliçe Güneş tanrıçasının masalarına şarapla 36 defa libasyon yapar.”

nuntariyaşhaş bayramında kral ve kraliçenin tanrılara şarapla libasyon yaptığı öğrenilmektedir. Bayramın 6. gününde kral ve kraliçenin Tanrı Haşameli'yi içtikten sonra kral huppar kabına libasyon yapmaktadır. Tanrıları içme ve libasyon eylemleri AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramındaki törenlere çok benzemektedir. nuntariyaşhaş bayramında libasyon yapılırken şarkıcılar, akrobatlar ve rahiplerin tarafından icra edilen eylemlerin yapılmadığı görülmektedir. Kral libasyonla beraber danna ekmeği ve ekşi kalın ekmeği sunumunu gerçekleştirmektedir. Ayrıca kraliçenin Güneş Tanrıçasına şarapla 36 defa yaptığı libasyon dikkat çekicidir.

5.1.3. KILAM Bayramı

Hattuşa kentinin içinde kutlanan KILAM bayramı 3 gün sürmektedir. Sumerce yazılan KILAM adı; “kapı yapısı, büyük kapı, pazar” gibi anlamlara gelmektedir.⁸³⁷ Kelimenin Hititçe karşılığı *hिलammar-* dır.⁸³⁸ Bayram, Hattuşa'daki şehir kapıları ve çeşitli binaların kapılarının önlerinde yapılan törenlerden oluşmaktadır. Kral ve kraliçe AN.TAH.ŞUM^{SAR}, nuntariyaşhaş bayramlarında gerçekleştirdikleri kült gezilerinin bir benzerini başkent'in içerisinde yapmaktadırlar. Başkent Hattuşa'da kutlanan KILAM bayramında, tapınaklarda hizmet etmek için

⁸³⁵ Nakamura, 2002, 224-225; CTH 626; KUB XI 34 CTH 626

⁸³⁶ Alp, 1983, 184, Nr.53; Nakamura, 2002, 201-202; CTH 626; KBo II 15 V 1-3.

⁸³⁷ Martino, 2006, 94.

⁸³⁸ Singer, 1983, 121.

çeşitli şehirlerden önemli görevliler gelmektedir. Bayramın yaz mevsiminde yapıldığı tahmin edilmektedir.⁸³⁹

Bayramın Eski Hitit Dönemi'nde kutlanmaya başlandığı düşünülmektedir.⁸⁴⁰ Bayramın içeriğinde çok sayıda Hatti kökenli tanrının isminin geçmesi bu düşünceyi güçlendirmektedir. KI.LAM bayramına IV. Tuthaliya döneminde bazı eklemeler yapılmıştır.⁸⁴¹

KI.LAM bayramında, kült eşyalarının ve tanrıların kutsal hayvanlarının taşındığı bir gezi ve içme törenleri ön plana çıkmaktadır. Bayrama kral ve kraliçenin yanı sıra, tapınak görevlileri, saray görevlileri, rahipler, rahibeler, müzisyenler ve farklı kentlerden gelen görevliler katılmaktadır.⁸⁴²

Bayram, halentuva evinin açılması ve kralın tören kıyafetlerini giymesiyle başlamaktadır.⁸⁴³ Kral kıyafetlerini giydikten sonra değerli madenden yapılmış hayvan heykellerinin geçit törenini izlemektedir. Bayram kutlamasına katılan görevliler eşliğinde çeşitli törenler yapılmaktadır. Kral, başkentteki kapıları dolaşırken, görevliler tarafından krala hediyeler ve armağanlar sunulmaktadır. Kral da bu hediyeler karşılığında görevlilere hediye ve bağışlar vermektedir.

Çeşitli Hitit kentlerinden gelen ve törene katılan bazı görevliler bayram süresince, büyükbaş ve küçükbaş hayvan, ekmek, peynir, bal, bira, şarap gibi malzemeleri adak olarak sunmaktadırlar. Bu adaklar bayrama katılanlara dağıtılmaktadır.⁸⁴⁴ Sonrasında kral ve görevliler Fırtına Tanrısının huvaşi taşına gitmekte ve ritüeller gerçekleştirilmektedir.⁸⁴⁵ Bayramın sonunda büyük toplantı yapılmaktadır. Bu bayramın amacı, şehri kötülüklerden korumak, depolanan yiyeceklerin ömrünü uzatmaktır.

KI.LAM bayramının içerisinde yağmurun yağmasına yönelik bir tören bulunmaktadır. Sunağın üzerine ekmek bırakılarak başlayan yağmur töreninde ilginç uygulamalar göze çarpmaktadır. Bu tören sırasında iki çıplak insan bir teknenin içerisine çömelir, bir rahip ya da rahibe bu teknenin etrafında üç kez dönerek tekne

---

⁸³⁹ Reyhan, 2016, 97.

⁸⁴⁰ Martino, 2002, 447.

⁸⁴¹ Alparşlan, 2009, 122.

⁸⁴² Alparşlan, 2009, 122.

⁸⁴³ Arzinba, 2010, 40.

⁸⁴⁴ Reyhan, 2016, 97.

⁸⁴⁵ Singer, 1983, 128.

içerisindeki insanların omuzlarından bira ve çeşitli içecekler dökerler, bir boynuza üfleyerek gök gürültüsü sesini taklit ederlerdi.⁸⁴⁶ Yağmur yağdırma töreni göz önüne alındığında KILAM bayramının bir amacının da yağmur yağdırma olduğu düşünülmektedir.⁸⁴⁷

5.1.3.1. KILAM bayramında kralın libasyon sunumları

Hitit kralı KILAM bayramında farklı zamanlarda dört defa huppar kabına libasyon yapmaktadır. Kralın libasyon yaptığı törenlerin hangi güne ait olduğu bilinmemektedir. Ayrıntılı anlatılan libasyon sahnelerinde kral ve kraliçe öncelikle tanrıları içmektedirler. Tanrıları içme eyleminden sonra sadece kralın libasyon yaptığı özellikle belirtilmektedir. Bayram metninde kralın yaptığı libasyonlar şöyle anlatılmaktadır;

*“Kral (ve) kraliçe reverans yaparlar. Fırtına Tanrısı’nu ve Tanrı Vaşezzili’yi içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar** ve kraliçe libasyon yapmaz. Saki altundan yapılmış boş bir kurban kabını (işkaruh-) yukarı tutar, şarkıcı rahipler büyük İnanna çalgısı (eşliğinde), şarkı söylerler.”⁸⁴⁸*

*“Kral (ve) kraliçe reverans yaparlar. Güneş Tanrıçası ve Tanrıça Mezzulla’y içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**.”⁸⁴⁹*

*“Kral ve kraliçe ayakta reverans yaparlar. Fırtına Tanrısı ve Tanrı Vaşezzili’yi içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. Fakat kraliçe libasyon yapmaz. Saki kalın ekşi ekmeği kapıdan içeri getirir. Krala verir. Kral böler.”⁸⁵⁰*

*“Kral (ve) kraliçe ayakta Fırtına Tanrısı’nu ve Tanrı Vaşezzili’yi içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar** ve kraliçe libasyon yapmaz.”⁸⁵¹*

KILAM bayramında kral ve kraliçe libasyon ve ekmek sunumu yapılan törenlere beraber katılmaktadırlar. Libasyon sunumundan önce kral ve kraliçe Fırtına

⁸⁴⁶ Tuba Ökse, “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, *Bilig* 36, Ankara: (2006): 57. Alparslan, 2009, 138.

⁸⁴⁷ Alparslan, 2009, 122.

⁸⁴⁸ A. Kammenhuber; “Heth. ḫaššuš 2-e ekuzi ‘Der König trinkt zwei’”, *Studi Micenei ed Egeo Anatolici* 14, (1971): 148; Singer, 1984, 47; CTH 627; KBo X 25 I 15-23.

⁸⁴⁹ Singer, 1984, 49; CTH 627; KBo X 25 II 5-7.

⁸⁵⁰ Singer, 1984, 45; CTH 627; KBo X 26 V 19-26.

⁸⁵¹ Singer, 1984, 62; CTH 627; KUB II 3 I 26-28.

Tanrısı, Tanrı Vašezzili, Güneş Tanrıçası ve Tanrıça Mezzulla'yı içmektedirler. Sonrasında sadece kralın huppar kabına libasyon yaptığı, kraliçenin ise yapmadığı özellikle belirtilmektedir. Libasyon sunumlarının sadece birinde törenlere lir eşlik etmektedir. Bayram töreninde uygulanan tanrıları içme ve libasyon eylemleri, AN.TAH.ŠUM^{SAR} ve nuntariyašhaš bayramlarıyla benzerlik göstermektedir. Bayram törenlerinde kralın yanı sıra aşçı ve rahipler tarafından tanrılara libasyon yapılmaktadır.

5.1.4. Hišuva Bayramı

8 gün süren ve 13 tabletlik bir seriden oluşan Hišuva bayramının bir arınma ritüeli olduğu düşünülmektedir.⁸⁵² Bayramın kutlandığı mevsim bilinmemektedir. Bayrama ait tabletlerde Kizzuvatna Bölgesinde yer alan dağ ve nehir isimlerinin listeleri geçmektedir. Hurri kökenli bir bayram olan Hišuva bayramında, Kizzuvatna ülkesi ön plana çıkmaktadır. Bayram isminin kökeni hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Bayram adının, Doğu Anadolu'da Elazığ bölgesine lokalize edilen bir yer adından ya da bayram törenlerini anlatan metinlerde ismi sık sık geçen bir tanrı isminden geldiği düşünülmektedir.⁸⁵³ İšuva Ülkesi, Mitanni ve Hitit kralıkları arasındaki tampon bölgede yer almaktadır. Aynı zamanda Hitit krallığına bağlı vassal bir devlettir. Tanrı İšuva'nın ismi ise bayram metninin bazı yerlerinde geçmektedir. Metinlerde ^D(H)išuva olarak kaydedilen tanrının ne tür özelliklere sahip olduğu bilinmemektedir.⁸⁵⁴ Hišuva bayramının Tanrı (H)išuva yerine farklı bir tanrı adına kutlanması bu düşünceyi zayıflatmaktadır. Bayram isminin İšuva ülkesi ya da Tanrı İšuva'dan geldiği hakkında kesin bir şey söylenememektedir.

Hišuva bayramı, III. Hattušili'nin Kizzuvatna kökenli eşi Puduhepa tarafından kült takvimine dahil edilmiştir. Dağınık halde bulunan bayram metinlerinin bir araya getirilmesini sağlayan kraliçe, yapılan törenleri bir düzene sokarak tekrar yazılmasını sağlamıştır. Puduhepa, Kizzuvatna tabletlerinin Hattuşa arşivine kazandırılması için

---

⁸⁵² Alparslan, 2009, 121.

⁸⁵³ Martino, 2002, 447.

⁸⁵⁴ Martino, 2006, 94.

katip Valvaziti'yi görevlendirmiştir.⁸⁵⁵ Hitit, Luvi ve Hurri kültürlerini bünyesinde barındıran⁸⁵⁶ Hişuva bayramı, Kizzuvatna Ülkesinde önemli bir tapınım gören Manuzziya'nın Fırtına Tanrısı onuruna kutlanmıştır.⁸⁵⁷

Hişuva bayramında kraliyet ailesi ve törene katılan görevliler tarafından mabetler dolaşmaktadır. Arınma ritüeli olarak kutlanıldığı düşünülen bayram törenlerinde libasyon ve ekmek sunumları yapılmaktadır. Aynı zamanda kuş yakma törenleri de bayramın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Kökeni Hurrile'ye ait olan bayramın Kizzuvatna ülkesi aracılığıyla Hititlerin bayram takvimine eklendiği düşünülmektedir.⁸⁵⁸

Hişuva bayramında arınma ritüellerinin yanı sıra bir savaş sahnesi canlandırılmıştır. Şarkılar ve müzik aletleri eşliğinde gerçekleştirilen savaş sahnesi iki farklı grup arasındaki çarpışmaları temel almaktadır. Hişuva bayramında neden böyle bir gösteriye yer verildiği bilinmemektedir. Muhtemelen geçmişte yaşanan bir askeri zaferin tekrarı ve zaferin sahibi Hitit kralının anılması ile tahta yer alan kralın gücü meşrulaştırılmaktadır. Aynı zamanda bu gösterinin amacı tanrıları ve izleyenleri eğlendirmektir.

5.1.4.1. Hişuva bayramında kralın libasyon sunumları

Hişuva bayramı törenlerinde libasyon, ekmek sunumu ve çeşitli hayvan kurbanları yapılmıştır. Kralın yanı sıra rahipler tarafından sunum işlemleri gerçekleştirilmiştir. 8 gün süren Hişuva bayramının belirli günleri kral tanrılara libasyon yapmaktadır. Bayramın 1. gününde kralın iki defa tanrılara libasyon yaptığı ve kendisine eşlik eden rahibin libasyon sonrasında hurri dilinde kutsal kelimeler söylediği görülmektedir. Kral ve rahibin şarap dolu GAL kabıyla tanrılara libasyon yaptığı anlatılmaktadır. Kralın yaptığı ilk libasyon sunumundan sonra krala tahta kılıcı veren rahip ikinci libasyon sonrasında kılıcı geri almaktadır. Tören şöyle anlatılmaktadır:

---

⁸⁵⁵ Haas, 1994, 848.

⁸⁵⁶ Ali Dinçol, "Ein Hurro, Hethitisches Festrival (h)išuwaš", *Bellefen* 53, Ankara: (1989): 9.

⁸⁵⁷ Collins, 2007, 163.

⁸⁵⁸ Martino, 2006, 94.

1.gün⁸⁵⁹

*Sonradan rahip şarap dolu GAL kabıyla 1 defa **libasyon yapar** ve konuşur: şuvaliş giliş tea. Kirbinni kirişdunna kunene. Arkasından şarap dolu GAL kabını krala verir. Kral 1 defa **libasyon yapar** ve hiçbir şey söylemez. Rahip tahta kılıcı krala verir ... Kral reverans yapar ve rahip konuşur: tupunuza şuma geliya ... Tanrı lellurinna abatenna tiyareenna manuzunna.*

1.günün devamı⁸⁶⁰

*Sonradan rahip şarap dolu GAL kabıyla 1 defa **libasyon yapar** ve konuşur: şuvaliş giliş tea. Arkasından şarap dolu GAL kabını krala verir. Kral 1 defa **libasyon yapar** ve hiçbir şey söylemez. Rahip kraldan şarap dolu GAL kabını alır ve kurban masasına koyar. Sonra kraldan tahta kılıcı alır ve konuşur: tupunuza şuma geliya. Tanrı lellurinna abatenna tiyareenna manuzunna.*

2. gün içerisinde gerçekleştirilen ritüellerde kralın libasyon sunularının devam ettiği görülmektedir. Kral, Tanrı Liluri'nin adına 2 defa, Fırtına Tanrısının adına 1 defa şarap libasyonu yapmaktadır. İlk şarap libasyonunun törenin önceki bölümünde muhtemelen kurban edilen hayvanın göğüs kısmına yaptığı özellikle belirtilmiştir. Rahip libasyon işleminden sonra hurri dilinde kutsal kelimeler söylemektedir. Ayrıca tanrıya şarabın yanı sıra bir sepet kalın kurban ekmeğini de sunulmaktadır. Kral 2.günde 3 defa gerçekleştirdiği şarap libasyonunu KUKUB kabıyla yapmaktadır. Son libasyondan sonra kurban ekmeğini sunan görevlinin de libasyon yaptığı ve ateşin yakma ritüelinin tamamlandığı bildirilmektedir. Tören şöyle anlatılmaktadır:

2.gün⁸⁶¹

*Sonra rahip krala şarap dolu KUKUB kabını verir. Sepetle beraber kalın ekmeği dışarı alır. Kral şarap (dolu) KUKUBU 'dan göğüs (kurban hayvanına ait) üzerine bir **defa libasyon yapar**. Rahip konuşur: şualeş kilus teya arinni kiribenni kiriştunna kunenni. Rahip sepetle birlikte kalın ekmeği Tanrı Liluri'nin masasına koyar.*

2. günün devamı⁸⁶²

*“Sonra rahip krala GAL kabını verir. Onu şarapla doldurur. Rahip onu Tanrı Liluri'nin taş masasına koyar. Sonra kral şarap dolu KUKUBU kabıyla 1 defa **libasyon yapar.**”*

⁸⁵⁹ Wegner ve Salvini, 1991, 116-117; CTH 628; KBo XXXIII 168 öy.III 14-24.

⁸⁶⁰ Wegner-Salvini, 1991, 33-34; CTH 628; KBo XV 48 Vs. III 51-63.

⁸⁶¹ Coşkun 1969, 92; Goetze, 1971, 79-80, I.30; Wegner-Salvini, 1991, 149-151; CTH 628; KUB XII 12 ay.V 8-16.

⁸⁶² Goetze, 1971, 84, III.98; Wegner-Salvini, 1991, 149-151; CTH 628; KUB XII 12 ay.V 17-21.

2. günün sonu ⁸⁶³

“GAL kapları bittiğinde, kral Fırtına Tanrısının önüne şarap dolu KUKUB kabıyla/testiyle 1 defa **libasyon yapar**. Tanrı Liluri'nin huzuruna yiyecek getiren kişi gazi kabıyla 1 defa şarap **libasyonu yapar**. ve bitti. Ateşi yakma ritüeli bitti.”

Bayramın 3. gününde kral ve töreni yöneten rahip tarafından 2 defa Tanrıça İshara'ya libasyon yapılmaktadır. Kral iki altın lahanni kabıyla libasyon yaparken, rahip bir adet gümüş lahanni kabıyla libasyon yapmaktadır. Törenin başlangıcında yeni kesilen keçinin kanını kurban eden rahip, çeşitli ekmekleri tanrıça İshara'ya sunmaktadır. Ayrıca tanrıça İshara'nın yanı sıra Tanrı Şittadu, Tanrı Allaziyaşi, Tanrı Hutena ve Tanrı Hutellarura'nın GAL kaplarına kepçeyle şarap doldurulmaktadır. Tören şöyle anlatılmaktadır:

3.gün ⁸⁶⁴

*Taze keçi (kanı) kurban ederler. Sonrasında 5 ince ekmek bölerler. Sepet içine bir avuç çeşitli meyve yüklerler. Her biri tarna ölçüsünde olan tüm tatlı ekmekler bırakılır. Tarna ölçüsünde bir lapa (ve) bir harşupani ekmeği ve bir avuç lapa, bir lalammuri ekmeği konur. Bölünmüş ince ekmekler aşağı koyar ve Tanrıça İshara'nın önüne yerleştirir. Sonra yarım avuç lapa (ve) gaggari- ekmeğini böler ve Tanrıça İshara'nın önüne koyar. Daha sonra, rahip onun için gümüş lahanni kabıyla **libasyon yapar**. Fakat kral iki altın lahanni kabıyla **libasyon yapar**.*

3. günün devamı ⁸⁶⁵

*Sonra bir kepçe şarap alırlar. 1 altın GAL kabını ve iki gümüş GAL kabını Tanrıça İshara için, 1 gümüş GAL kabını Tanrı Şittadu için, 1 gümüş GAL kabını Tanrı Allaziyaşi için, 1 gümüş GAL kabını Tanrı Hutena ve Tanrı Hutellarura için doldururlar. Sonra, onun için, rahip gümüş lahanni kabıyla **libasyon yapar**. Fakat kral iki altın lahanni kabıyla **libasyon yapar**.*

Bayramın 5.günü kralın elindeki bir kapla gümüş bir kaba libasyon yaptığı anlatılmaktadır.⁸⁶⁶ Hişuva bayram törenlerinde kral libasyon sunumlarını farklı kaplarla gerçekleştirmiştir. GAL, KUKUB ve lahanni kaplarını kullanan krala, rahip eşlik ederek o da bu kaplarla libasyon sunumunu gerçekleştirmiştir. AN.TAH.ŞUM^{SAR}, nuntariyaşhaş ve KILAM bayram törenlerinde libasyon sunumundan önce görülen tanrıları içme eylemi bu bayramda uygulanmamaktadır.

⁸⁶³ Goetze, 1971, 79, I.22; Wegner-Salvini, 1991, 153-155; CTH 628; KUB XII 12 ay. VI 39-45.

⁸⁶⁴ Coşkun 1969, 92; Murat, 2009, 171; CTH 628; KUB XXXII 128 öy.I 1-15.

⁸⁶⁵ Murat, 2009, 171; CTH 628; KUB XXXII 128 öy.I 16-23.

⁸⁶⁶ Goetze, 1971, 80, I.38; CTH 628; KUB XL 97 21 vd.; “Kral gümüşten GİR.KAN ayaklı bir kabının içine **libasyon yapar**.”

Bayram törenleri içerisindeki bu tarz bir farklılığın Hurri kökenli olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bayram kutlamalarının devam eden günlerinde kralın libasyon sahnesiyle karşılaşılmamaktadır.

5.1.5. Gök Gürültüsü Bayramı

Gök gürültüsü bayramı, çoğunlukla Fırtına Tanrısı adına yapılan kutlamalardan oluşmaktadır. Bayram Fırtına tanrısının yanı sıra Göğün Güneş Tanrısı, Nerik Şehrinin Fırtına Tanrısı, Hattuşa'da Halap'ın Fırtına Tanrısı ve Yağmurun Fırtına Tanrısı adına da kutlanmıştır.⁸⁶⁷ Muhtemelen bahar aylarında kutlanan bayramın adı metinlerde EZEN₄ tethešnaš-⁸⁶⁸ ve EZEN₄ KA_xIM⁸⁶⁹ olarak geçmektedir. İlbahar ve sonbahar bayramlarında gök gürültüsü bayramından bahsedilmektedir.⁸⁷⁰ Bayram muhtemelen Mart ayı sonu ve Nisan ayı başı arasında şiddetli yağmurların yağdığı bir dönemde yapılmaktadır.

Bayram Fırtına tanrısının gürlmesiyle başlamaktadır. Bayram törenlerinin yapılması için özel bir kent seçilmemiştir. Kral kışı hangi kentte geçirirse bayram törenleri o kentte yapılmıştır. Gök gürültüsü bayramının başkent Hattuşa dışında Katapa ve Hakmiş kentlerinde de kutlandığı metinler aracılığıyla bilinmektedir.⁸⁷¹ Bir metinde gök gürültüsü bayramı şöyle anlatılmıştır:⁸⁷²

“İlbahar olup gök gürlendiğinde harši kabını açarlar ve içindekileri ezerek öğütürler. Yağmur'un Fırtına Tanrısı için bir koyun sunarlar. Eti pişmiş ve çiğ olarak yere koyarlar. Kalın ekmeği bölerler. Ritonları doldururlar. Yerler, içerler. Kapları gösteri için düzenlerler.”

Hitit bayram törenleri önceden belirlenmiş zamanlarda kutlanırken Gök gürültüsü bayramında bu şekilde kesin bir zamanlama yoktur. Bayramın başlangıç zamanının gök gürültüsüne bağlı olmasından dolayı kentler arasında değişkenlik göstermektedir.⁸⁷³ Fırtına tanrısının gökten gürlendiğinde her işin bırakılıp bayramın

---

⁸⁶⁷ Özlem Sir Gavaz, “Hititlerden Günümüze Yağmur Duası”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu, 28-30 Nisan 2016: Bildiriler Kitabı*, Çorum: (2016): 577.

⁸⁶⁸ Reyhan, 2016, 95.

⁸⁶⁹ Ünal, 2007, 716.

⁸⁷⁰ Barsacchi, 2017, 13.

⁸⁷¹ Sir Gavaz, 2012, 111.

⁸⁷² Sir Gavaz, 2012, 111.

⁸⁷³ Barsacchi, 2017, 19.

icra edilmesi gerekmektedir.⁸⁷⁴ Bu sebeple Gök gürültüsü bayramı diğer bayramlardan farklı bir içeriğe sahiptir. Gök gürlmesi Yakın Doğu'nun tüm kültürlerinde Fırtına tanrısının belirtisi olarak kabul edilmiştir. Hitit inancına göre Fırtına tanrısı sinirlediğinde gökten gürlmekte ve yatıştırılması gerekmektedir. Özellikle kralın ve tüm ülkenin refahı için Fırtına tanrısının yatıştırılması gerektiğine inanılmaktadır. Gök gürültüsüyle oluşan ilahi öfkenin nedenlerini ortadan kaldırmak için törenler düzenlenmelidir. Tanrıları eğlendirmek ve insanlarla arasını düzeltmek için şarkılar söylenmeli, danslar edilmeli ve kurbanlar sunulmalıdır.⁸⁷⁵ Fırtına tanrısı gürllediğinde kral hemen boyun eğmeli ve diz çökerek sunumları yapmalıdır. Bu sunular Fırtına Tanrısına ve Hatti kökenli Vaşezzili'ye yapılmaktadır. 3 gün süren bayram törenleri gece ritüellerini de içermektedir. Kraliyet ailesini gök gürültüsünün olumsuz etkilerinden korumak için çeşitli malzemelerle sunumlar gerçekleştirilmektedir.⁸⁷⁶

Bazı metin yerlerinde EZEN^{DUG}harşi- “küpün açılması bayramı” ve Ay bayramı icra edilirken gök gürlmesiyle törenlerin yarıda bırakıldığı anlatılmaktadır.⁸⁷⁷ Bu bayramlar yerine gök gürültüsü bayramının kutlandığı belirtilmektedir. Ayrıca bazı durumlarda Ay bayramı ve gök gürültüsü bayramının beraber kutlandığı görülmektedir. Gök gürültüsü bayramlarına ait metinler incelediğinde, EZEN^{DUG}harşi- “küpün açılması bayramı” ve Ay bayramı törenlerinin neden acilen yarıda kesildiği anlaşılmaktadır. Fırtına Tanrısının gökten gürlmesi ve en kısa zamanda sakinleşmesi için yapılan tüm işlere ara verilmektedir. En kısa sürede Fırtına tanrısı yatıştırılır, gök gürlmesinin olumsuz etkileri kraliyet ailesi ve ülke üzerinden uzaklaştırılmaktadır. Baharın gelişini de müjdeleyen gök gürlmesi bayramı aynı zamanda bolluk ve iyi bir hasat için icra edilmektedir.

5.1.5.1. Gök Gürültüsü bayramında kralın libasyon sunumları

Hitit bayram törenleri içerisinde kralın en fazla libasyon yaptığı bayram gök gürültüsü bayramıdır. Fırtına tanrısının yatıştırılması için kraliyet ailesi ve görevliler tarafından defalarca libasyonlar ve kurbanlar sunulmaktadır. Kral bir ev ya da tapınağın içerisindeyken Fırtına tanrısı gürlerse, hemen pencerenin dışına libasyon

---

⁸⁷⁴ Barsacchi, 2017, 8.

⁸⁷⁵ Barsacchi, 2017, 9.

⁸⁷⁶ Barsacchi, 2017, 10.

⁸⁷⁷ Sir Gavaz, 2016, 578-79.

yapılarak tanrının sakinleşmesi sağlanmaya çalışılırdı. KUB XVII 74 numaralı metinde kralın libasyon sunumları şöyle anlatılmaktadır:

*Kral ve kraliçe tahtan gelirler. Kral pencerenin önünde reverans yapar. Kraliçe de pencerenin önünde reverans yapar. Sakilerin başı krala demirden bir işkaruh kabını verir. Kral pencerenin önüne **libasyon yapar**. Sakilerin başı libasyon kabını alır ve onu götürür. Kral ve kraliçe tahta giderler ve otururlar. Prenslar, prensesler, yüksek rütbe sahipleri, ve yabancılar krala reverans yaparlar (önünde eğilirler) ve otururlar.*⁸⁷⁸

*Kapı kapatılıp Fırtına Tanrısı gökten gürlendiğinde kral pencerenin önünde reverans yapar. Kalın ekmeği böler ve pencereye koyar. Bira ve şarap dolu işpantuzzi kabını alır ve **libasyon yapar**. Sonra kral bir kez daha reverans yapar.*⁸⁷⁹

*Fırtına Tanrısı gökten gürlendiğinde kral arabasından iner. Reverans yapar ve ardından **libasyon yapar**. Sonra tekrar reverans yapar.*⁸⁸⁰

Kral metinden de anlaşılacağı gibi her durumda Fırtına Tanrısına sunum yapmaya hazırdır. Tapınağın ya da sarayın içerisinde olsa bile acilen töreni icra etmek zorundadır. Arabası üzerinde yolculuk ederken Fırtına Tanrısı gürlerse derhal arabadan inmeli ve sunumlarını yerine getirmelidir. Hititlerin Fırtına Tanrısının öfkesine ve yatıştırılmasına verdikleri önem ve ciddiyet yukarıdaki metinden çok iyi anlaşılmaktadır. Kral libasyon sunumlarını işkaruh ve işpantuzzi kaplarıyla gerçekleştirmektedir. İlgili metnin devamında kralın libasyon sunumları artarak devam etmektedir:

*“Kral reverans yapar ve tahtına geçer. Saki GAL kabını getirir. Kral Fırtına Tanrısını ve Tanrı Vaşezzili’yi iki defa içer huppar kabına **libasyon yapar**. Şarkıcılar küçük lirler eşliğinde şarkı söylerler”.*⁸⁸¹

*Kral reverans yapar ve tahtına geçer. Saki GAL kabını getirir. Kral Fırtına Tanrısını ve Tanrı Vaşezzili’yi iki defa içer ve huppar kabına **libasyon yapar**. Şarkıcılar küçük lirler eşliğinde şarkı söylerler. Onları ileri taşırlar.*⁸⁸²

*Kral ve kraliçe otururlar. El suyunu getirirler ve (kral ve kraliçe) ellerini yıkarlar. Kral ve kraliçe ayağa kalkarlar ve ayakta reverans yaparlar. Temiz kadehten Güneş Tanrısına içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**, kraliçe yapmaz. Kita- adamları bağırır. Vurmali çalgılar eşliğinde şahtarili adamları*

⁸⁷⁸ Neu, 1970, 12-13; Alp, 1983, 210-211; Barsacchi, 2017, 30, 40; CTH 631; KUB XVII 74 öy. I 13-19

⁸⁷⁹ Neu, 1970 12-13; Alp, 1983, 210-211; Barsacchi, 2017, 31, 41; CTH 631; KUB XVII 74 Öy. I 25-27

⁸⁸⁰ Neu, 1970 14-15; Alp, 1983, 210-211; Barsacchi, 2017, 31, 41; Goetze, 1971, 77-78 I.5; CTH 631; KUB XVII 74 Öy. I 28-29.

⁸⁸¹ Neu, 1970 18-19; Kammenhuber 1971, 146; Alp, 1983, 214-215; Barsacchi, 2017, 33, 41; CTH 631; KUB XVII 74 öy.II 13-15.

⁸⁸² Neu, 1970 24-25; Alp, 1983, 216-217; Barsacchi, 2017, 36, 43; CTH 631; KUB XVII 74 ay. III 19-22

*şarkı söylerler. Saki 1 siyah kalın ekşi ekmeği dışarıdan getirir ve krala verir. Kral böler. Saki ekmeği getirir duvarın önüne tanrı için koyar. Masa adamı 1 tatlı kalın ekmeği temiz sunaktan alır. Kral böler ve tekrar temiz masaya koyar. Kraliçe aynı şekilde yapar.*⁸⁸³

*Kral ve kraliçe ayağa kalkarlar ve ayakta reverans yaparlar. GAL kabından Güneş tanrıçası ve Tanrı Mezzula'yı içerler. Kral GAL kabıyla huppar kabına **libasyon yapar**. Kraliçe yapmaz. Büyük lir eşliğinde şarkıcılar şarkı söylerler. Saki tatlı kalın ekmeği krala verir ve kral böler. Masa adamı 1 tatlı kalın ekmeği temiz masadan alır. Kral böler ve tekrar masay koyar.*⁸⁸⁴

*Kral ve kraliçe oturur halde reverans yaparlar. Fırtına tanrısının temiz GAL kabından içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**, kraliçe ise yapmaz. Vurmalı çalgılar eşliğinde şahtarili adamları şarkı söylerler. Saki 1 siyah kalın ekşi ekmeği krala verir ve kral böler. Saki ekmeği geri alır ve masa adamına verir. Masa adamı duvarın önüne tanrı için koyar. Masa adamı 1 tatlı kalın ekmeği temiz masadan krala verir. Kral böler ve onu temiz masaya koyar. Kraliçe aynı şekilde yapar.*⁸⁸⁵

*Kral ve kraliçe oturur halde reverans yaparlar. Fırtına tanrısının temiz GAL kabından içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**, kraliçe ise yapmaz. Vurmalı çalgılar eşliğinde şahtarili adamları şarkı söylerler. Saki 1 siyah kalın ekşi ekmeği krala verir ve kral böler. Saki ekmeği geri alır ve masa adamına verir. Masa adamı duvarın önüne tanrı için koyar.*⁸⁸⁶

*Kral ve kraliçe oturur halde reverans yaparlar. Fırtına tanrısının temiz GAL kabından içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**, kraliçe ise yapmaz. Vurmalı çalgılar eşliğinde şahtarili adamları şarkı söylerler. Saki 1 siyah kalın ekşi ekmeği krala verir ve kral böler. Saki ekmeği geri alır ve masa adamına verir. Masa adamı duvarın önüne tanrı için koyar.*⁸⁸⁷

*Kral ve kraliçe oturur halde reverans yaparlar. Fırtına tanrısının temiz GAL kabından içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**, kraliçe ise yapmaz. Vurmalı çalgılar eşliğinde şahtarili adamları şarkı söylerler. Saki 1 siyah kalın ekşi ekmeği krala verir ve kral böler. Saki ekmeği geri alır ve sunak adamına verir. Sunak adamı duvarın önüne tanrı için koyar.*⁸⁸⁸

*Kral ve kraliçe oturur halde reverans yaparlar. Fırtına tanrısının temiz Gal kabından içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**, kraliçe ise yapmaz. Vurmalı çalgılar eşliğinde şahtarili adamları şarkı söylerler. Saki 1 siyah kalın*

⁸⁸³ Neu, 1970 24-25; Alp, 1983, 218-219; Barsacchi, 2017, 36, 43; CTH 631; KUB XVII 74 ay III 23-30

⁸⁸⁴ Neu, 1970 26-27; Alp, 1983, 218-219; Barsacchi, 2017, 36, 44; CTH 631; KUB XVII 74 ay. III 31-36

⁸⁸⁵ Neu, 1970 26-27; Goetze, 1971, 80, I.39; Alp, 1983, 218-219; Barsacchi, 2017, 36, 44; CTH 631; KUB XVII 74 ay.III 37-43

⁸⁸⁶ Neu, 1970 28-29; Alp, 1983, 218-219; Barsacchi, 2017, 37, 44; CTH 631; KUB XVII 74 ay. III 44-48

⁸⁸⁷ Neu, 1970 28-29; Alp, 1983, 220-221; Barsacchi, 2017, 37, 44; CTH 631; KUB XVII 74 ay. III 49-53

⁸⁸⁸ Neu, 1970 28-29; Alp, 1983, 220-221; Barsacchi, 2017, 37, 44; CTH 631; KUB XVII 74 ay. III 54-58

*ekşi ekmeği krala verir ve kral böler. Saki ekmeği geri alır ve masa adamına verir. Masa adamı duvarın önüne tanrı için koyar.*⁸⁸⁹

*Kral ve kraliçe oturur halde reverans yaparlar. Fırtına tanrısının temiz GAL kabından içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**, kraliçe ise yapmaz. Vurmali çalgılar eşliğinde şahtarili adamları şarkı söylerler. Saki 1 siyah kalın ekşi ekmeği krala verir ve kral böler. Saki ekmeği geri alır ve masa adamına verir. Masa adamı duvarın önüne tanrı için koyar.*⁸⁹⁰

Kral, birbirini küçük farklarla tekrar eden bir dizi eylemi gerçekleştirir. Bu eylemlerin arasında en öne çıkan ise libasyon sunumudur. Metinde, kralın libasyon sunumundan önce tanrılar GAL kabından içilmektedir. İki defa Fırtına Tanrısı ve Tanrı Vaşezzili'yi GAL kabıyla içen krala törenin devamında kraliçe de katılır. Kral ve kraliçe libasyondan önce Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrıçası ve Tanrıça Mezzulla'yı GAL kabından defalarca içerler. Tanrıların içilmesi eylemi tamamlandığında sadece kralın huppar kabına libasyon yaptığı, törene katılan kraliçenin libasyon yapmadığı açıkça belirtilmiştir. Ayrıca libasyon sunumu yapılırken lirler ve vurmali çalgılar eşliğinde şarkıcılar şarkı söylemektedirler. Törenin devamında ise tanrılara ekme sunumu da yapılmaktadır.

*“Halentuva evi açıldığında perdeyi çekerler. Kral kıyafetlerini alır ve dışarı çıkar. Yabancı ... Kral duvarın önünde 2 kalın siyah ekmeği böler. Masaya koyar. Bira ve şarabı **libasyon yapar**. Sonra reverans yapar”.*⁸⁹¹

KBo XVII 74 numaralı metnin son bölümünde kralın halentuva evinden kıyafetlerini alıp çıktığı ekme sunumu, bira ve şarapla libasyon yaptığı belirtilmektedir. Metin, aşçı başının şarap libasyonu ile sonlanmaktadır. Metinde kralın yanı sıra sadece aşçı başının tanrılara libasyon yaptığı görülmektedir. KBo XLIV 146 numaralı metnin 13-18⁸⁹² satırları arasında KBo XVII 74 numaralı metne benzer bir anlatım bulunmaktadır.

Bayramın anlatıldığı KBo XVII 75 numaralı metinde kral, libasyon sunumlarını ve tanrıları içme eylemini ardada yapmaktadır. Kral, tapınağın içinde ve

⁸⁸⁹ Neu, 1970 28-29; Alp, 1983, 220-221; Barsacchi, 2017, 37, 44; CTH 631; KUB XVII 74 ay. III 59-63

⁸⁹⁰ Neu, 1970 30-31; Alp, 1983, 220-221; Barsacchi, 2017, 38, 44; CTH 631; KUB XVII 74 ay. III 64-68

⁸⁹¹ Neu, 1970 32-33; Alp, 1983, 222-223; Barsacchi, 2017, 39, 45; CTH 631; KUB XVII 74 Ay.IV 27-30

⁸⁹² Barsacchi, 2017, 123; “Kral ve kraliçe ... kral huppar kabına **libasyon yapar** ... içpandu kabıyla ... ve şarkıcılar şarkı söyler ... saki 1 kalın ekmeği ... ve onu saki ...”

dışında altın BIBRU ile Fırtına Tanrısı, Tanrı Vaşezzili, Güneş Tanrıçası, Tanrıça Mezzulla ve Koruyucu tanrıyı içmektedir. Daha sonra huppar kabına libasyon yapan krala, saki ve hokkabazlar eşlik etmektedir. Saki, gümüş işkaruh kabıyla tanrıların sunağının önüne libasyon yaparken hokkabazlar ise şarkı söylemektedir. Tören metinde şöyle anlatılmaktadır:

*Saray görevlisi şarap dolu KUKUB kabını krala verir. Kral pencerenin dışına 3 defa **libasyon yapar**. Şarap dolu KUKUB kabını Saray görevlisine geri verir. Saray görevlisi kabı yerine koyar. Kral yukarı doğru reverans yapar.*⁸⁹³

*Dışarıda, Kral ayaktayken Fırtına tanrısını ve Tanrı Vaşezzili'yi BIBRU'dan içer. Huppar kabına **libasyon yapar**. Şarkı söylenmez. Saki Tanrının masasının önüne libasyon yapar.*⁸⁹⁴

*Dışarıda, Kral ayaktayken güneş tanrıçası ve Tanrıça Mezzulla'yı aşşuzeri (bardak, içki kabı) ile içer. Huppar kabına **libasyon yapar**. Saki işkaruh kabıyla üstüne tutar. Şarkıcılar şarkı söylerler. Hokkabaz söyler.*⁸⁹⁵

*Dışarıda, Kral ayaktayken Fırtına tanrısını altın BIBRU'dan içer. Huppar kabına **libasyon yapar**. Saki işkaruh kabıyla tanrının masasının önüne **libasyon yapar**.*⁸⁹⁶

*İçerde, Kral ayaktayken Fırtına tanrısını altın BIBRU'dan içer. Huppar kabına **libasyon yapar**. Saki altın işpandu kabıyla tanrının masasının önüne **libasyon yapar**.*⁸⁹⁷

*Dışarıda, Kral ayaktayken Fırtına tanrısını altın BIBRU'dan içer. Huppar kabına **libasyon yapar**. Saki altın işpandu kabıyla tanrının masasının önüne **libasyon yapar**.*⁸⁹⁸

*İçerde, Kral ayaktayken Fırtına tanrısını altın BIBRU'dan içer. Huppar kabına **libasyon yapar**. Saki altın işpantu kabıyla tanrının masasının önüne **libasyon yapar**.*⁸⁹⁹

*Sonra; dışarıda, kral Fırtına tanrısını ve tanrı Vaşezzili'yi altın BIBRU'dan içer. Huppar kabına **libasyon yapar**. Saki altın işpantu kabıyla tanrının masasının önüne **libasyon yapar**.*⁹⁰⁰

*İçeride, Kral ayaktayken Koruyucu (KAL) tanrıyı altın BIBRU'dan içer. Huppar kabına **libasyon yapar**. Saki gümüş işpantu kabıyla tanrının masasının önüne **libasyon yapar**.*⁹⁰¹

⁸⁹³ Barsacchi, 2017, 71, 78; CTH 631; KBo XVII 75 öy.I 35-37.

⁸⁹⁴ Barsacchi, 2017, 73, 79; CTH 631; KBo XVII 75 öy.II 41-43

⁸⁹⁵ Barsacchi, 2017, 73-74, 80; CTH 631; KBo XVII 75 öy.II 57-60

⁸⁹⁶ Barsacchi, 2017, 74, 80; CTH 631; KBo XVII 75 ay.III 1-3

⁸⁹⁷ Barsacchi, 2017, 74, 80; CTH 631; KBo XVII 75 ay.III 12-14

⁸⁹⁸ Barsacchi, 2017, 75, 80; CTH 631; KBo XVII 75 ay.III 21-23

⁸⁹⁹ Barsacchi, 2017, 75, 81; CTH 631; KBo XVII 75 ay.III 28-30

⁹⁰⁰ Barsacchi, 2017, 76, 81; CTH 631; KBo XVII 75 ay.III 42-45

⁹⁰¹ Barsacchi, 2017, 76, 81; Heinrich Otten, "Zur Kontinuität eines altanatolischen Kultes", *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 53, 1959: 183; Alp 1967, 518; CTH 631; KBo XVII 75 ay.IV 8-10.

KBo XX 61 numaralı metinde bayram törenlerine ait bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu metinde krala saray görevlisi eşlik etmektedir. Kral, Fırtına Tanrısı ve Tanrı Vaşezzili'yi içer, rahipler şarkı söyler, çalgıcılar lir ve def gibi enstrümanlarla müzik yaparlar. Kral müzik eşliğinde altın işkaruh kabıyla pencerenin dışına 3 defa libasyon yapar. Metnin son bölümünde ise kralın ilk önce ekmek sunduğu daha sonra şarapla libasyon yaptığı anlatılmaktadır. Ayrıca KBo XLIV 146 numaralı metnin 6-11⁹⁰² satırlarında aynı sahneler anlatılmıştır.

*Sakilerin başı krala altın işkaruh kabını verir. Kral pencerenin dışına 3 defa **libasyon yapar**. Sakilerin başı yürür. Kraldan işkaruh kabını alır. Onu götürür.*⁹⁰³

*Kral Fırtına tanrısını ve tanrı Vaşezzili'yi içer. GALA adamı(rahip) şarkı söyler. Lir ve def çalarlar. Saki altın işkaruh kabını krala verir. Kral **libasyon yapar**. Saki işkaruh kabını kraldan alır ve onu götürür. Kral reverans yapar. Kita adamları bağırır.*⁹⁰⁴

*Krala verir. Kral **libasyon yapar**. Kabı saray görevlisi geri alır. Onu pencerenin önüne, arkasına ve sunağın önüne koyar.*⁹⁰⁵

*Saray görevlisi kalın ekmeği alır ve onu krala götürür. Kral böler. Saray görevlisi kalın ekmeği alır ve onu masaya koyar. Saray görevlisi şarap dolu KUKUB kabını krala verir. Kral pencereden dışarı 3 defa **libasyon yapar**. Saray görevlisi kraldan şarap dolu KUKUB kabını alır ve onu sonra masanın önündeki puriya-⁹⁰⁶ya yerleştirir.*⁹⁰⁷

Son olarak VSNF⁹⁰⁸ XII 10 numaralı metinde kralın şarap dolu bir kapla pencerenin dışına 3 defa libasyon yaptığı anlatılmaktadır.

*Sakilerin başı krala altın işkaruh kabını verir. Kral pencereden dışarı 3 defa **libasyon yapar**. Sakilerin başı gider, kraldan altın işkaruh kabını alır ve onu götürür. Kral tahta çıkar ve oturur. Saray görevlisi ve Meşedi görevlerini yerine getirirler.*⁹⁰⁹

*Saray görevlisi şarap dolu KUKUB kabını krala verir. Kral pencerenin dışına 3 defa **libasyon yapar**. Saray görevlisi kraldan KUKUB kabını alır ve onu dışarı koyar. Sonra onun masaya yerleştirir.*⁹¹⁰

⁹⁰² Barsacchi, 2017, 122-23.

⁹⁰³ Barsacchi, 2017, 95, 101; CTH 631; KBo XX 61 öy.I 23-26

⁹⁰⁴ Barsacchi, 2017, 96, 101; Alp, 1983, 66-67; CTH 631; KBo XX 61 öy.I 33-38

⁹⁰⁵ Barsacchi, 2017, 96, 101; CTH 631; KBo XX 61 öy.I 47-50

⁹⁰⁶ ^{GI}puriya- “ dudak, kenar ve halka şeklinde hasır veya ağaçtan kap altlığı; bkz. Ünal, 2007, 554.

⁹⁰⁷ Barsacchi, 2017, 97, 102; CTH 631; KBo XX 61 öy.II 30-36

⁹⁰⁸ VSNF: Vorderasiatische Schriftdenkmäler der Staatlichen Museen zu Berlin, Neue Folge, Berlin, 1971.

⁹⁰⁹ Barsacchi, 2017, 112, 115; CTH 631; VSNF XII 10 öy.I 5-10

⁹¹⁰ Barsacchi, 2017, 113, 115; CTH 631; VSNF XII 10 öy.I 28-31

Gök gürültüsü bayramının icra edildiği törenlerde, AN.TAH.ŞUM^{SAR}, nuntariyaşaş, KI.LAM bayramlarına benzer bir şekilde tanrılar kral ve kraliçe tarafından içilmektedir. Devamında kral huppar kabına libasyon yapmaktadır. Gök gürültüsü bayramını diğer bayramlardan ayıran ilk özellik kutlanma zamanının belli olmamasıdır. İkinci özelliği ise kralın en çok libasyon sunumu gerçekleştirdiği bayramdır.

5.1.6. Ay Bayramı

Ay bayramı Hititçe metinlerde Sumerce EZEN₄ ITU.KAM olarak geçmektedir.⁹¹¹ Hatti kökenli tanrılara sunular yapılan Ay bayramı Eski Hitit Dönemi'nden itibaren kutlanmaktadır. Bayramın içerisinde Hattice birçok kelime tekrar edilerek görevliler tarafından söylenmektedir. Ay bayramı Hititler tarafından mevsimsel bir bayram olarak kutlanmaktadır. 18 gün süren Ay bayramını anlatan metinlerin bazı kısımlarında Kaneş kentinin adı geçmektedir.⁹¹² Metinlerde Kaneş kenti yer almasına rağmen bayram törenlerinin bu kentte yapılıp yapılmadığı tam olarak bilinmemektedir.

5.1.6.1. Ay bayramında kralın libasyon sunumları

Ay bayramları törenlerinde kralın yanı sıra rahip ve aşçıların tanrılara libasyon yaptığı görülmektedir. Kralın libasyon sahneleri ay bayramı törenlerini anlatan metinlerde ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Bayramın 1. gününde yapılan törenler KBo XX 67 numaralı metinde şöyle anlatılmaktadır:

*Kral ve kraliçe Fırtına Tanrısını ayakta altın sığır BIBRU'dan içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. ALAM.ZU söyler. Kita adamı bağırır. Palvatalla adamı el çırpar. GALA adamları şarkı söylerler. Arkammi ve galgalturi'yi çalarlar.*⁹¹³

*Kral ve kraliçe ayakta aşşuzeri kabıyla Tanrı İştanu ve Tanrı Palatappi'yi içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. Halliyari adamları büyük lir eşliğinde şarkı söylerler. ALAM.ZU söyler. Palvatalla adamı el çırpar. Kita adamı bağırır. Saki 1 kalın ekşi ekmeği krala verir. Kral böler. Saki kraldan kalın ekmeği geri alır ve onu alıp götürür.*⁹¹⁴

⁹¹¹ Reyhan, 2016, 95.

⁹¹² Yasemin Arıkan, "Hitit Kültünde Bir Görevli: LÚtazzelli-", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara: (2005): 71.

⁹¹³ Klinger, 1996, 302-303; CTH 591; KBo XX 67 öy.I 4- 7.

⁹¹⁴ Klinger, 1996, 304-05; CTH 591; KBo XX 67 öy.I 18-24

*Kral ve kraliçe Fırtına Tanrısını ayakta altın sığır BIBRU'dan içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. GALA adamları şarkı söylerler. ALAM.ZU söyler. Palvatalla adamı el çırpar. Kita adamı bağırır.*⁹¹⁵

*Kral ve kraliçe Fırtına Tanrısını ayakta altın sığır BIBRU'dan içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. GALA adamları şarkı söylerler. Arkammi ve galgalturi'yi çalarlar. ALAM.ZU söyler. Palvatalla adamı el çırpar. Kita adamı bağırır.*⁹¹⁶

*Kral ve kraliçe Fırtına Tanrısını ayakta altın sığır BIBRU'dan içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. GALA adamları şarkı söylerler. Arkammi ve galgalturi'yi çalarlar. ALAM.ZU söyler. Palvatalla adamı el çırpar. Kita adamı bağırır.*⁹¹⁷

*Kral ve kraliçe Fırtına Tanrısını ayakta altın sığır BIBRU'dan 3 defa içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. GALA adamları şarkı söylerler. Arkammi ve galgalturi'yi çalarlar. ALAM.ZU söyler. Palvatalla adamı el çırpar. Kita adamı bağırır.*⁹¹⁸

*Kral ve kraliçe Tanrı Nerak'ı içerler. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. GALA adamları şarkı söylerler. Arkammi ve galgalturi'yi çalarlar. ALAM.ZU söyler. Palvatalla adamı el çırpar. Kita adamı bağırır.*⁹¹⁹

Bayramın 1. gününde kral ve kraliçe törenlere beraber katılmaktadır. Kraliyet çifti, Fırtına Tanrısı, Tanrı İştanu, Tanrı Palatappi ve Tanrı Nerak'ı altın sığır BIBRU'dan ayakta içtikten sonra kral huppar kabına libasyon yapmaktadır. Kral ve kraliçe Tanrı İştanu ve Tanrı Palatappi'yi içtikten sonra libasyon yapılır ve devamında tanrılara kalın ekşi ekmek sunulmaktadır. Ekmek sunumu bu bölümde sadece bu iki tanrıya yapılmaktadır. Kraliyet çiftine bazı görevliler törenler sırasında eşlik etmektedir. Kraliyet çiftinin tanrıyı içmesi ve kralın libasyon sunumu yaptığı sırada GALA adamları arkammi ve galgalturi enstrümanlarını çalarak şarkı söylemektedir. Bu sırada ALAM.ZU söyler, Palvatalla adamı alkışlar ve Kita adamı bağırarak törene eşlik etmektedir. Bayram törenlerinde tanrılara yapılan sunular, müzikler, şarkılar ve ilahilerle eşliğinde daha eğlenceli hale getirilerek mistik bir ortam yaratılmaktadır.

Muhtemelen bayramın 1. gününe ait olan KUB I 17 numaralı metinde kralın tanrılara yaptığı şarap libasyonu öne çıkmaktadır. Saray görevlisi tarafından kralın dizinin üzerinden alınan örtü, bayramların en ince detaylara kadar dikkat edilerek uygulandığını göstermektedir. Metin töreni bir bölümünü şöyle anlatmaktadır:

⁹¹⁵ Klinger, 1996, 306-07; CTH 591; KBo XX 67 öy.II 1-4

⁹¹⁶ Klinger, 1996, 308-09; CTH 591; KBo XX 67 öy.II 26-29

⁹¹⁷ Klinger, 1996, 310-11; CTH 591; KBo XX 67 öy.II 35-38

⁹¹⁸ Klinger, 1996, 310-13; CTH 591; KBo XX 67 öy.II 44-48

⁹¹⁹ Klinger, 1996, 314-15; CTH 591; KBo XX 67 ay.III 1-5

“Diz çöken saki gelir. Saray görevlisi kralın diz örtüsünü alır. Kral ayakta Güneş Tanrıçası ve Tanrıça Mezzulla’yı altın aşşuzeri kabıyla içer. Kral huppar kabına **libasyon yapar**. İşkaruh kabıyla üzerine tutar. Şarap içine dökülür”.⁹²⁰

Bayramın 2. günü kral Arinna’nın Güneş Tanrıçasına şarapla libasyon yapmaktadır:

“Saray görevlisi şarap dolu tapışana kabını krala verir. Kral Arinnanın Güneş Tanrıçasının masasına 3 defa **libasyon yapar**.”⁹²¹

KUB II 13 numaralı metin bayramın 3. günü olduğunda halentuva evinin açıldığını, kralın ilk önce yıkanma evine giderek tören kıyafetlerini ve altın küpelerini aldığını, daha sonra halentuva evine giderek töreni başlattığını bahsetmektedir.⁹²² Ayrıca Güneş Tanrıçası, Fırtına Tanrısı, Tanrıça Mezzulla, Koruyucu Tanrı, Tanrı Hulla, Tanrı Telipinu, Tanrı Zababa, Gün Tanrısı, Zippalanda Şehrinin Fırtına Tanrısı, Nerik Şehrinin Fırtına Tanrısı ve ismi bilinmeyen 3 tanrı ardada listelenerek hepsi için birer kalın ekmek sunumu yapılmıştır. Törenin devamında bu tanrılara libasyonlar ve kurban sunumları yapılmaya devam edilmektedir:

*Bu kurbanlık kalın ekmekleri, kral böler ve masaya koyar. Bulguru üzerine saçar. Şarap (ile dolu) pişmiş toprak tapisana kabıyla bu tanrılara⁹²³ **libasyon yapar**. Kral (tanrılara) reverans yapar, Saray görevlilerinin başı pişmiş toprak(tan) tapisana-’yı krala verir. Kral pencereden dışarıya bu tanrılara on üç kez **libasyon yapar**.*⁹²⁴

*Tahta tabla ve şarap dolu KUKUB kabını alırlar. Onları pencerenin önüne yerleştirirler. Kral reverans yapar. Saray görevlilerinin başı krala şarap dolu KUKUB kabını verir. Sonra kral bu tanrılara **libasyon yapar**.*⁹²⁵

*Kral masanın önüne 5 defa taval içkisi, 5 defa şarabı libasyon yapar. Kral reverans yapar.*⁹²⁶

*Saki krala GAL kabını verir. Kral GAL kabını tutar. Saki taze şarap dolu işpantuzzi kabıyla ve sofranın önüne üç defa **libasyon yapar**.⁹²⁷ Kral GAL kabından Tanrıça Aşgaşepa’ya, Kraliçe Tanrıça Pirva (için) huppar- (kabına) **libasyon yapar** ve içer, kalın ekmek sunumu yoktur.⁹²⁸ Kral oturur. El suyunu*

⁹²⁰ Coşkun 1969, 51; Goetze, 1971, 80, I.39; Klinger, 1996, 422-23; CTH 591; KUB I 17 öy.I 1-6.

⁹²¹ Klinger, 1996, 512-513; CTH 591; KUB X 89 ay.V 19-22.

⁹²² Klinger, 1996, 545.

⁹²³ Güneş Tanrıçası, Fırtına Tanrısı, Tanrıça Mezzulla, Koruyucu Tanrı, Tanrı Hulla, Tanrı Telipinu, Tanrı Zababa, Gün Tanrısı, Zippalanda Şehrinin Fırtına Tanrısı, Nerik Şehrinin Fırtına Tanrısı ve ismi bilinmeyen 3 tanrı.

⁹²⁴ Klinger, 1996, 548-49; Coşkun 1969, 2; Goetze, 1971, 83, III.85; CTH 591; KUB II 13 öy.I 40-48

⁹²⁵ Klinger, 1996, 552-553; CTH 591; KUB II 13 öy.II 24-29

⁹²⁶ Goetze, 1971, 84, III.107; Klinger, 1996, 554-57; CTH 591; KUB II 13 öy.II 62-63

⁹²⁷ Alp 1967, 522;

⁹²⁸ Coşkun 1969, 96; Goetze 1971, 92, VII.178.

verirler. Saki GAL kabını krala verir ve kral tutar. Saki şarap dolu işpantuzzişşar kabını alır ve sonra pencereden Tanrı Pairra'ya 12 defa **libasyon yapar**. Kral Tanrı Pairra için huppar kabına **libasyon yapar**. Kalın ekmeğin sunumu yoktur. Saki krala GAL kabını krala verir ve kral tutar. Saki şarap dolu işpantuzzişşar kabını alır. Maliya'nın erkek tanrılarına, Koruyucu erkek tanrılara, Günün erkek tanrılarına, Kaniş şehrinin tanrılarına **libasyon yapar**. Tanrı Haşammeli'ye **libasyon yapar**.⁹²⁹

Törenin 3. gününde yapılan sunumlar iki kısma bölünmüştür. Öncelikle kral pişmiş topraktan tapişana kabıyla metnin başında kurban ekmeği sunulan tanrılara teker teker 13 defa libasyon yapmaktadır. Daha sonra ise gümüş KUKUB kabıyla aynı tanrılara şarap libasyonu sunumunu gerçekleştirir. İlerleyen aşamalarda kral bu kez tahtadan sunağın önüne 5 defa taval içkisi, 5 defa da şarapla libasyon yapmaktadır.

Törenin ikinci kısmında saki tarafından şarap libasyonu yapılır ve devamında kraliyet çifti tanrılarını içmektedir. Kral tanrılarını içme eyleminden sonra huppar kabına libasyon yapmaktadır. İlerleyen aşamalarda hem kral hem de sakinin çeşitli tanrılara libasyon yaptığı anlatılırken ekmeğin sunumunun yapılmadığı özellikle belirtilmektedir. Kralın son bölümde libasyon yaptığı tanrılar arasında Kaneş şehrinin tanrılarını da yer almaktadır.

Bayramın 3. gününe ait uygulanan birtakım işlemler KUB LVI 45 numaralı metinde şöyle anlatılmıştır:

... pişmiş topraktan tapişana kabını krala verir. Kral bu tanrılar için pencerenin dışına 13 defa **libasyon yapar**. Tahta sunağa 1 defa libasyon yapar.⁹³⁰

Kral çadırdan içeri girer. Tanrıya reverans yapar ve 1 defa Barışın Fırtına Tanrısına **libasyon yapar**. Ocakta 1 koyunu Tanrı x'e kurban eder. Bununla birlikte başka bir ocakta 1 sığırı göklerin fırtına tanrısına kurban eder.⁹³¹

Kral bayram törenlerinin 3. gününün sonunda çadırın içerisinde Barışın Fırtına Tanrısına libasyon yaparken aynı zamanda ismi bilinmeyen bir tanrıya koyun, göklerin Fırtına Tanrısına da sığır kurban etmektedir.

Ay bayramı törenlerinin anlatıldığı metinlerde, AN.TAH.ŞUM^{SAR}, nuntariyaşhaş, KILAM, Gök Gürültüsü bayramlarında olduğu gibi tanrılarını içme eylemi ve huppar kabına libasyon sunumu ardarda yapılmaktadır.

⁹²⁹ Klinger, 1996, 560-63; CTH 591; KUB II 13 ay.IV 7-27.

⁹³⁰ Klinger, 1996, 592-593; CTH 591; KUB LVI 45 öy.I 3-6.

⁹³¹ Klinger, 1996, 596-597; CTH 591; KUB LVI 45 öy.II 19-23.

5.1.7. Diğer Bayramlar

Metinlerde Tuhumiyara kentinin, I. Şuppiluliuma döneminde yaşanan veba salgını sonrası isyan ettiğinden bahsedilmektedir.⁹³² Tuhumiyara kenti halkının katılımıyla düzenlenen bayram törenlerine Hitit kralı da katılmaktadır. Törenlerde kent halkı ve panku meclisi tarafından koro halinde şarkı söylenmektedir. Hatti kökenli bir kent olan Tuhumiyara’da gerçekleştirilen bayram töreninde söylenen şarkının dili Hatticedir.⁹³³ Törenler sırasında Hitit kralı altın bir kapla boğaya libasyon yapmaktadır: ⁹³⁴ “*Sakilerin başı altından tapišana-'yı krala verir, kral da boğaya libasyon yapar*”. Metnin devamında saki tarafından boğa’ya tekrar libasyon yapıldığı anlatılmaktadır.

Hititler’in önemli kült merkezlerinin başında gelen Nerik kentinin kültüyle ilgili bayram törenlerinde Hitit kralının libasyon yaptığı görülmektedir. Nerik kentinn Fırtına tanrısına şarap libasyonu yapan krala sakilerin başı eşlik etmektedir.⁹³⁵ “*Sakilerin başı şarap dolu HAB.HAB kabını alır ve krala sunar. Kral Nerik’in Fırtına Tanrısına 1 defa libasyon yapar*”.

Yeraltı dünyasının tanrıları için düzenlenen bayram töreninde kralın GAL kabıyla libasyon yaptığı anlatılmaktadır. Törende krala sağır adam olarak adlandırılan bir görevli eşlik ederek yardımcı olmaktadır.⁹³⁶ “*Sağır adam krala GAL kabını verir. Kral libasyon yapar. Sağır adamlarının başı kaba/kamışın içine libasyon yapar. Sonra kral üzerinde kutsal ayin gerçekleştirir. (kralı temizler, arındırır).*”

Büyük bayrama ait metinlerde kralın GAL kabıyla, marnuvan içkisini libasyon yaptığı görülmektedir. KBo XX 10 + KBo XXV 59 numaralı metinde kralın libasyon sunumu şöyle anlatılmaktadır:⁹³⁷ “*Saray görevlisi marnuvan içkisini getirir. Kral iki defa libasyon yapar. Saray görevlisi GAL kabını geri alır.*” Aynı metnin öy.II 5-6 numaralı satırlarında da kralın marnuvan içkisiyle libasyon sunumu anlatılmaktadır.⁹³⁸

⁹³² Leyla Murat, “Hitit Tarihi-Coğrafyasında Hakmiş ve İstahara Ülkelerinin Konumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 44, Ankara: (2008): 183-184.

⁹³³ Arzinba, 2010, 94.

⁹³⁴ Coşkun, 1969, 91; CTH 739; KUB XX 87 I 4-6; Alp, 1983, 334-35.

⁹³⁵ Goetze, 1971, 78, I.13; CTH 678; KUB XXVIII 99 6 vd.

⁹³⁶ Goetze, 1971, 78, I.8; CTH 645; KUB XX 24 öy.III 6-7.

⁹³⁷ Erich Neu, *Althethitische Ritualteste in Umschrift, Studien zu den Boğazköy Texten* 25, Wiesbaden: (1980): 131; CTH 669; KBo XX 10 + KBo XXV 59 öy.I 8-9.

⁹³⁸ Neu, 1980, 132; CTH 669; KBo XX 10 + KBo XXV 59 öy.II 5-6.

Bayram törenine ait olan bir metin parçasında kralın kattakurant kabıyla Güneş tanrısının huvaşi taşına taval içkisiyle libasyon yaptığı kaydedilmiştir.⁹³⁹ “*Güneş tanrısının huvaşi aleti önünde taval içkisiyle dolu kattakurant- kabı durur. Saray görevlilerinin başı kattakurant- kabını krala verir. Kral gider, huvaşi taşı önünde libasyon yapar.*” Yine bayram törenine ait olduğu düşünülen başka bir metin parçasında da kralın kurşa-(çanta)’ya libasyon yaptığı görülmektedir.⁹⁴⁰ “*Berberler yerleri süpürür. Saray görevlilerin başı lituus’u kraldan alır. Kral arkiu evine gelir. arkiu evinin önündeki kral, ^{KUŠ}kurša’ya libasyon yapar.*” Kapsamlı bir bayrama ait olduğu düşünülen farklı bir metinde kralın tahta sunağa libasyonu anlatılmaktadır.⁹⁴¹ “*Sağır adamlarının başı marnuvas içkisi dolu 2 tapişanu kabını krala verir. Kral tahta masanın önüne 3 defa libasyon yapar*”.

Nehrin koruyucu tanrıları için kutlanan bayramda kral huvaşi taşının yanı sıra ocağa, ^{KUŠ}kurša’ya, tahta, pencereye, kapı sürgüsü ve ocağın yanına 1 defa libasyon yapmaktadır. IBoT I 2 iii 5-9 CTH 684 numaralı metinde libasyonlar şöyle anlatılmaktadır:⁹⁴² “*Kral huvaşi taşının önüne 2 defa libasyon yapar. Ocağa 1 defa, ^{KUŠ}kurša’ya 1 defa, tahta 1 defa, pencereye 1 defa, kapı sürgüsüne 1 defa, ve ocağın yanına 1 defa libasyon yapar.*”

Ayrıca Şamuha’nın İştâr’ı için kutlanan bayram⁹⁴³, Büyük Arinna Bayramı⁹⁴⁴ ve NIN.DINGIR rahibesinden bahsedilen bayramda⁹⁴⁵ kral huppar kabına libasyon yapmaktadır.

5.2. Ritüeller

Ritüel, kutsal varlıklara odaklanan, bilinçli ve istekli olarak tekrar edilen, uygun zamanlarda gerçekleştirilen, kuralları belli sembolik davranışlardır.⁹⁴⁶ Hitit metinlerinde ritüeller, Sumerce SISKUR kelimesiyle yazılmıştır. Hitit ritüelleri,

⁹³⁹ Alp 1967, 527; CTH 670; KUB X 90 ay. 1-5

⁹⁴⁰ Alp, 1983, 338; CTH 670; KUB XXXIV 130 Vs.II 2-5.

⁹⁴¹ Goetze, 1971, 79, I.26; CTH 669; KUB X 21 v 15 vd.

⁹⁴² McMahon, 1991, 193; Goetze, 1971, 79, I.23.

⁹⁴³ Goetze, 1971, 83, III.89; CTH 712; KUB XXVII 1 i 46 vd.; “*Kral altın huppar kabına libasyon yapar.*”

⁹⁴⁴ Goetze, 1971, 80, I.39; CTH 634; KUB XXV 9 iii 13, “*kral huppar kabına libasyon yapar*”.

⁹⁴⁵ Ahmet Ünal, *Hititlerde ve eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence – Müzik, Dans, Spor, Akrobasi, Sirk, ve Gladyatör Oyunları*, Ankara: (2016): 115-116.

⁹⁴⁶ Çilingir Cesur, 2017, 778.

bireyler için yapılan büyü işlemleri içermektedir.⁹⁴⁷ Hititler yaşadıkları dünyayı anlamlandırabilmek için ritüeller düzenlemişlerdir. Ritüeller insanların tanrılarla olan iletişimde büyük bir rol oynamaktadır. Ritüellerin içerisinde büyü yöntemleri yer almaktadır. Hititler'e büyü kavramı Anadolu'nun güneyinde ve güneydoğunda yer alan Hurrice ve Luvice konuşulan bölgelerden, özellikle de Kizzuvatna'dan girmiştir.⁹⁴⁸ Hititlerde büyü ak ve kara olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ak büyü toplumun her kesiminde resmi olarak uygulanırken, kara büyü ise yapanların ölüm cezası aldığı bir suç olarak görülmüştür.⁹⁴⁹ Hititler, ak büyü yöntemlerinin tedavi edici, koruyucu, kötülüğü uzaklaştırıcı ve hastalığı iyileştirici etkilerinin olduğuna inanmaktadırlar.⁹⁵⁰

Hititler ritüelleri, hastalıkların tedavisinde, psikolojik ve cinsel sorunların giderilmesinde, aile içi kavgaların çözülmesinde ve salgın hastalıklara karşı yapmışlardır. Bunların dışında birçok problem karşısında gerçekleştirilen ritüellerde tanrılara yiyecek, içecek sunumu ve hayvan kurbanları yapılmaktadır. Sunumlar genellikle ritüeli gerçekleştiren büyücü kadın, büyücü erkek ya da ritüelin sahibi tarafından yapılmaktadır. Hitit kralının sadece bir ritüelde libasyon sunumu yaptığı görülmektedir. Fethedilecek kentin tanrılarını kendi tarafına çekmek için yapılan ritüelde kral şarap libasyonu yapmaktadır. Bu ritüel dışında kalan hiçbir uygulamada kral libasyonu yer almamaktadır.

5.2.1. Düşman Kentin Tanrılarını Çağırma Ritüeli

Düşman kentin tanrılarını çağırma ritüelinin kökeni Kizzuvatna bölgesi ve Kuzey Suriye'dir. Hitit ritüel metinlerinin içerisinde çağırma ritüeli olarak bilinen grubun bir parçasını düşman kentin tanrılarını çağırma ritüeli oluşturmaktadır.⁹⁵¹ Çağırma ritüelinin amacı düşman ülkenin tanrılarını Hatti kültürüne dahil etmektir.⁹⁵² Düşman kentinin tanrıları savaş yapılmadan önce çağırılmaktadır. Genellikle tanrıların yollarına renkli kumaşlardan serilip, kokulu maddeler dökülerek onların dikkati

---

⁹⁴⁷ McMahon, 1991, 2.

⁹⁴⁸ Esmâ Reyhan, 2008, 228.

⁹⁴⁹ Reyhan, 2008, 229.

⁹⁵⁰ Gary Beckman, "The Tongue is a Bridge: Communication between Humans and Gods in Hittite Anatolia", *Archiv Orientalní* 67, Prag: (1999): 523.

⁹⁵¹ Haas ve Wilhelm, 1974, 9-11.

⁹⁵² Haas ve Wilhelm, 1974, 234.

çekilmeye çalışılmaktadır. Bazı durumlarda ise tanrılara bira ve şarapla libasyon yapılmaktadır. Tanrılar yabancı ülkelerden, nehirlerden, denizden, kaynaklardan, dağlardan çağırılarak Hatti ülkesine gelmeye ya da geri dönmeye davet edilmektedir. Tanrıların Hatti ülkesine gelmesi kumaşlar serilen, kokular dökülen yollarla gerçekleşmektedir.

Yaşlı kadın ‘MUNUS.ŞUGI’ tarafından icra edilen düşman kentin tanrılarını çağırma ritüelinde, fethedilecek düşman kentin tanrıları Hatti ülkesine çağırılmaktadır. Yaşlı kadın ritüele başlarken sunağın üzerine yağ, süt, şarap koyar ve elindeki kumaşları sunağın sol tarafına asar.⁹⁵³ Daha sonra ince yağdan, baldan ve ufalanmış ekmekten dokuz yol yapar. Beyaz, kırmızı ve mavi bezleri düşman tanrılarının gelmesi için yol olarak serer. Tütsü yakar ve düşman ülkenin tanrılarını şöyle çağırır: “*Ben beyaz bir kumaş, kırmızı bir kumaş (ve) mavi bir kumaştan yolarınızı hazırladım ve sizi krala iyilikle döndürdüm. Bir daha ülkenizden çekip gitmeyin*“. Yaşlı kadın düşman kentin tanrılarını bir koyun, tanrıçalara da bir koyun kurban eder. Düşman kentinin tanrıları çağırıldıktan sonra Hitit kralı, kıyafetlerini giyer ve tanrılara şarapla libasyon yapar:⁹⁵⁴ “*Kral, krallık kıyafetini giyer. Sonra gider ve düşman şehrine ya tapişana ya da işpanduva kabıyla şarap libasyon yapar*”. Ritüelin devamında kral Fırtına tanrısını çağırır. Fırtına tanrısından fethedilen şehri lanetlemesi ve gelecekte hiç kimsenin orada yaşamamasını ister.⁹⁵⁵ Fırtına tanrısından düşman kentin topraklarını hayvan merasına dönüştürmesi talep edilir.⁹⁵⁶ Gelecek yıllarda kent iskan edilirse Fırtına Tanrısının buna engel olması istenmektedir.

---

⁹⁵³ Richard H. Beal, “Hittite Military Rituals”, *Ancient Magic and Ritual Power*, (1995): 75.

⁹⁵⁴ Alp 1967, 519; KUB VII 60 III 7-11; CTH 423; Haas ve Wilhelm, 1974, 236-37.

⁹⁵⁵ Haas ve Wilhelm, 1974, 235.

⁹⁵⁶ Beal, 2002, 76.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Hititler, bayram törenleri ve ritüellerde tanrıları memnun etmek, yatıştırmak ve beslemek amacıyla libasyon sunumu gerçekleştirmişlerdir. Hititler'in, tanrılara, tanrıçalara ve tanrılaştırılmış nesnelere yapmış oldukları libasyon sunumları; kabartmalı vazolar, steller, orthostatlar, gümüş ritonlar, mühürler, mühür baskıları üzerindeki tasvirler ve çivi yazılı tabletler aracılığıyla bilinmektedir. Eski Hitit ve İmparatorluk dönemlerinde arkeolojik bulgular ve yazılı belgelere dayanan libasyon sahneleri, Geç Hitit Dönemi'nde sadece arkeolojik bulgular aracılığıyla bilinmektedir.

Libasyon sunumlarının ilk olarak Mezopotamya ve Anadolu topraklarında, Neolitik Dönemden itibaren seçkin kap türleri aracılığıyla adak çukurlarına yapıldığı düşünülmektedir. Görsel olarak ilk libasyon tasviri ise Mezopotamya Geç Uruk Dönemi silindir mühürleri üzerindeki anlatımlarda görülmektedir. Ayrıca, Uruk kentinde yapılan kazılarda ele geçen bazı kapların libasyon sunumunda kullanıldığı düşünülmektedir. Mezopotamya'da, bayram törenlerinde, adak adamada, arınma ritüellerinde ve hastalıkların tedavisinde kullanılan libasyon sunumları; kral, rahip ve sıradan ibadetçiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Libasyon sıvısı olarak; su, şarap, süt, yağ, bal, bal likörü, bira ve diğer içecekler kullanılmaktadır. Libasyon sunumları; tapınağa, tapınağın girişine, sunağa, sunağın önüne, arkasına, yere ve avlanan hayvanların üzerine dönemler arasında değişikliğe uğrayan vazo, testi ve kadehler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Libasyon sahneleri; steller, orthostatlar, silindir mühürler, adak levhaları, rölyef ve duvar resmi üzerine tasvir edilmiştir. Geç Uruk, Erhanedan, Akad, III. Ur, Eski Babil ve Yeni Asur dönemlerine tarihlenen arkeolojik bulgular ve yazılı belgelerden bilinen libasyon sunumları, Kasit, Asur ve Yeni Babil dönemlerinde ise daha çok çivi yazılı tabletlerden öğrenilmektedir. Dönemler arasında libasyon yapan figürlerin ve onuruna libasyon yapılan tanrı ya da tanrıçaların saç, sakal, kıyafet, duruş gibi detaylarının değiştiği ve tasvirlerin üslup açısından farklılaştığı görülmektedir. Geç Uruk Dönemi'nde, libasyon sunumunda kullanılan dar tabanlı, kulpsuz ve uzun-ince boyunlu kapların Erhanedan döneminde kaideli, uzun-ince boyunlu ve uzun emzikli kaplara dönüştüğü gözlemlenmiştir. Akad Dönemi'nde libasyon sunumunda kullanılan kaplar Geç Uruk Dönemi kaplarını anımsatmaktadır. III. Ur Dönemi'nde ise Erhanedan Dönemi kaplarına benzer fakat yüksek kaideli, şişkin karınlı kaplarla libasyon yapılmaktadır. Ayrıca, sunumlarda kadehler de

kullanılmaktadır. Yeni Asur Dönemi'ne tarihlenen Niniveh Kuzey Sarayı S rölyefinde ise kral Asurbanipal libasyon sunumunu kase aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Hitit öncesi Anadolu'sunda, libasyon sunumlarına ait ilk bilgiler Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'na tarihlenen seçkin kap türleri ve adak çukurları vasıtasıyla bilinmektedir. Libasyon sahnelerine ait ilk betimlemelerin ise Asur Ticaret Koloni Dönemi'ne tarihlenen silindir mühür, damga mühür ve mühür baskıları üzerinden bilinmektedir. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde mühür ve mühür baskıları üzerinde görülen libasyon sahneleri Hitit libasyon sahnelerinin öncülleridir. Ticaret yapmak için Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, çivi yazısı ve silindir mühür formunu Anadolu kültürüyle tanıştırmışlardır. Kültepe, Acemhöyük ve Ovaören kazılarında ele geçen bazı damga mühür, silindir ve damga mühür baskıları üzerinde Anadolu'daki ilk libasyon sahneleri görülmektedir. Kültepe'de libasyon sahnelerinin betimlendiği 4 adet Eski Anadolu üslubunda, 3 adet Eski Suriye üslubunda yapılmış silindir mührün baskısı ele geçmiştir. Bu mühür baskılarında, tanrı, kral ya da rahibin elindeki kapla oturan ya da ayakta duran tanrıya libasyon yaptığı görülmektedir. Anadolu üslubunda yapılan mühürlerde libasyon sunumları gaga ağızlı testi ve ibrik ile yapılırken, Eski Suriye üslubu mühürlerinde ise kadeh ile yapıldığı görülmüştür.

Acemhöyük'te, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne tarihlenen 1 damga mühür, 6 damga mühür baskısı ve 3 silindir mühür baskısı üzerinde libasyon sahnesi görülmektedir. Acemhöyük libasyon sahnelerinin betimlendiği mühürlerde, Eski Anadolu üslubu kullanılmıştır. Silindir ve damga mühür baskılarında, libasyon kabından akıtılan sıvı betimlenmemiştir. Silindir mühür baskılarında ibrik, damga mühür baskılarında ise libasyon kabı olarak gaga ağızlı testi kullanılmıştır. Libasyon yapan figür, elindeki kabı karşısında bir hayvan ya da taburenin üzerinde oturan tanrı ya da tanrıçaya doğru tutmaktadır. Libasyon kabını tutan figür ile tanrı/tanrıça arasında sunak, vazo, sütun olduğu görülmektedir.

Tezimizde, arkeolojik bulgular üzerinde betimlenen Hitit dönemi libasyon sahnelerini, krallar ve diğer görevlilerinin sunumları olmak üzere iki grupta değerlendirdik. Hitit kralının libasyon yaparken betimlendiği arkeolojik malzemeler; Eski Hitit, İmparatorluk ve Geç Hitit olmak üzere kronolojik sırayla incelenmiştir.

Eski Hitit Dönemi'nde, İnandıktepe kabartmalı vazosu ve Elbistan-Karahöyük kabartmalı kap parçasının üzerinde Hitit krallarının libasyon sahnelerinin tasvir

edildiği görülmektedir. Libasyon sunumu, iki kapta da gaga ağızlı testiyle betimlenirken, sıvının gaga ağızlı testiden aktığı tasvir edilmemiştir. Kabartmalı vazoların üzerindeki tasvirler, gaga ağızlı testilerin sıvı akıtılacak pozisyonda tutulması sebebiyle libasyon sunumu olarak değerlendirilmektedir. İki kabartmalı kap üzerinde de tasvir edilen gaga ağızlı testi; disk kaideli, uzun-ince boyunlu, keskin karınlı ve kıvrık gagalıdır.

İmparatorluk Dönemi'nde, Hitit krallarının libasyon sahneleri; silindir mühür baskısı, Alacahöyük Orthostatı, Altınyayla Steli, Fraktin Kaya Anıtı, Yumruk ve Geyik biçimli gümüş ritonların friz kısımlarında görülmektedir.

İstanbul Şark Eserleri Müzesi'ndeki küpün üzerinde, yer alan silindir mühür baskısında elinde lituus tutan Hitit kralı Fırtına tanrısının ayağının dibine libasyon yapmaktadır. Libasyon sıvısının sunulduğu gaga ağızlı testi; ince-uzun boyunlu, kıvrık gagalı, oval karınlı ve yumurta diplidir. İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen tasvir üzerindeki gaga ağızlı testilerden form olarak ayrılmaktadır.

Alacahöyük Doğu Orthostat'ında, bir elinde lituus tutan Hitit kralı, sol eliyle oturan tanrıçanın ayaklarının dibine kıvrık gagalı, disk kaideli ve oval karınlı gaga ağızlı testiyle libasyon yapmaktadır. Krala, elinde ekmeğe benzer yuvarlak nesne taşıyan kraliçe ve iki figür eşlik etmektedir. Altınyayla Steli'nde, sol elinde mızrak tutan Hitit kralı sağ elindeki gaga ağızlı testiyle karşısında geyik üzerinde ayakta duran Koruyucu tanrıya libasyon yapmaktadır. Fraktin Kaya Anıtı'nda, hem kral hem de kraliçenin libasyon sahnesi tasvir edilmiştir. Kaya anıtının sol bölümünde, Hitit kralı III. Hattuşili karşısındaki sunağın arkasında ayakta duran Fırtına tanrısına, sağ elindeki muhtemelen gaga ağızlı testiyle libasyon yapmaktadır. Kaya anıtının sağ bölümünde ise kraliçe Puduhepa, sunağın arkasında tahtında oturan Tanrıça Hepat'a elindeki kapla libasyon yapmaktadır. Kaya anıtının üzerinde yer alan hiyeroglif yazıtlar sayesinde, libasyon yapan kral ve kraliçenin adı bilinmektedir.

Geyik biçimli gümüş ritonun friz kısmında, Hitit kralı sağ elindeki kıvrık gagalı, ince-uzun boyunlu, keskin karınlı, disk kaideli gaga ağızlı testiyle karşısında geyiğin üzerinde ayakta duran Koruyucu tanrıya libasyon yapmaktadır. Koruyucu tanrının arkasında ise bir sunak ve taburede oturan tanrıça yer almaktadır. Ekmek taşıyan ve kap taşıyan figürler krala tören sırasında eşlik etmektedir. Genel olarak bakıldığında, frizde, başarılı bir avdan sonra tanrılara sunulan şükranın temsil edildiği

düşünülmektedir. Yumruk biçimli gümüş ritonda, Hitit kralı II/III. Tuthaliya sağ elindeki gaga ağızlı testiyle sunağın arkasında ayakta duran Fırtına tanrısına libasyon yapmaktadır. Kralın ismi, yüzünün önündeki hiyeroglif yazısında okunmaktadır. Libasyon sunumunda, krala, kap ve ekmek taşıyan figürler, müzisyenler, asa adamı ile tanrı kıyafetli bir figür eşlik etmektedir. Frizde tasvir edilen ritüelin, şehrin dışında, ormanlık bir alanda gerçekleştirildiği düşünülmektedir.

Eski Hitit ve İmparatorluk dönemlerinde, kral tarafından gaga ağızlı testinin çeşitli formlarıyla gerçekleştirilen libasyon sunumları; ayakta duran Fırtına tanrısına, oturan Tanrıça Hepat'a, geyiğin üzerinde ayakta duran Kırkların Koruyucu tanrısının onuruna yapılmıştır. Libasyon sunumlarının, tanrı ve tanrıçaların ayaklarının önüne, sunağın önüne, geyiğin önüne ve kabın içine yapıldığı görülmektedir.

Hitit krallarının Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen libasyon sahneleri Malatya-Arslantepe Kapı Orthostatları, Darende ve İspekçür steli üzerinde görülmektedir. Malatya-Arslantepe 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12 numaralı kapı orthostalarında, kral PUGNUS-mili, 6 numaralı orthostatta ise prenses Tuvati'nin libasyon sunumları betimlenmiştir. Kral PUGNUS-mili, elindeki oval karınlı, tek kulplu, kaideli testiyle geyik ve aslanın üzerinde ayakta duran tanrılara, Fırtına tanrısına, Ay Tanrısına, Güneş Tanrısına, Tanrıça İştar'a libasyon yapmaktadır. Kral, libasyon sıvısını bazen önündeki çift kulplu, geniş ağızlı, kaideli çömleğe bazen de yere akıtmaktadır. Prenses Tuvati ise kuşların üzerinde ayakta duran Tanrıça İştar'a, elindeki testiyle libasyon yapmaktadır. Libasyon yapan kral ve prensesin arkasında, muhtemelen sıvı sunumundan sonra tanrılara kurban edilecek boğa ya da keçi tasviri yer almaktadır.

İspekçür stelinde, Malatya kralı II. Arnuvantis, karşısında ayakta duran büyükbabası ve büyükannesine elindeki testiyle libasyon yapmaktadır. Kral, libasyon sıvısını ayağının dibinde duran çift kulplu, kaideli çömleğe akıtmaktadır. Darende stelinde, Malatya kralı II. Arnuvantis, karşısında tahtında oturan tanrıça Hepat'a elindeki testiyle libasyon yapmaktadır.

Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen orthostat ve steller Geç Hitit Sanatı I (M.Ö.1050-850) üslubunda betimlenmiştir. Libasyon sunumunu gerçekleştiren kralların isimleri orthostat ve stellerin üzerine kazınmış hiyeroglif işaretler vasıtasıyla öğrenilmektedir.

Hitit kralı dışında, tanrı, karışık varlık ve görevlilerin libasyon sahneleri Eski Hitit Dönemi'nde, silindir-damga mühürler, damga mühürler; İmparatorluk Dönemi'nde silindir ve damga mühür baskıları, Geç Hitit Dönemi'nde de orthostat üzerindeki tasvirlerde görülmektedir.

Tanrı Ea'nın veziri Usmu, Tyszkiewicz ve Aydın silindir-damga mühürlerinde karışık varlıkların ellerinde taşıdıkları yeryüzü tasvirine libasyon yapmaktadır. Ölü yakma ritüelinin anlatıldığı Tyszkiewicz mühründe, ayrıca, ölünün başında libasyon yapan bir görevli de görülmektedir. Louvre AO 20.138 numaralı silindir-damga mühür üzerindeki anlatımda, kuş başlı, kanatlı, uzun bacaklı karışık varlık libasyon yapmaktadır. Tanrı ve karışık varlık tarafından libasyon sunumu sadece silindir-damga mühürlerin üzerinde betimlenen sahnelerde görülmektedir. Aydın mühründe libasyon sıvısının akışı tasvir edilirken, Tyszkiewicz ve Louvre AO 20.138 mühürlerinde bu detaya yer verilmemiştir. Hematitten yapılmış Tarsus mührü, British Museum çekiç başlı mühür, Dresden damga mührü, British Museum damga mühür üzerinde kuş başlı bir figür tarafından libasyon yapılmaktadır. Bu figür, kuş maskesi takmış bir görevlidir. Eski Hitit Dönemi'nden sonraki betimlemelerde libasyon yapan kuş başlı figürlere rastlanmamaktadır. Boğazköy Yazılıkaya civarından ele geçen hematitten yapılmış damga mühürde, libasyon yapan figürün baş kısmı zarar gördüğü için görevliye dair bilgilerimiz kısıtlıdır. Ancak, uzun cübbesi ve ayaklarına bakarak insan figürü olduğunu söyleyebiliriz. Boğazköy'den ele geçen bir mühür baskısı üzerinde, insan figürünün libasyon yaptığı görülmektedir.

Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen mühür ve mühür baskılarının hepsinde gaga ağızlı testiyle libasyon yapılmaktadır. Tanrı, karışık varlık, kuş başlı görevliler ve insan figürlerinin libasyon sunumları, kutsal nesnelere, ölünün üzerine, yere, kaba, sunağın önüne ve üzerine yapılmaktadır.

İmparatorluk Dönemi'nde, silindir ve damga mühür baskıları üzerinde, görevliler tarafından gerçekleştirilen libasyon sahneleri görülmektedir. Her iki mühür baskısında da libasyon sunumu, bir görevli tarafından gaga ağızlı testiyle yerde duran kaba doğru yapılmaktadır. Libasyon sıvısının akıtıldığı çift kulplu, geniş ağızlı, yuvarlak dipli kaplar form açısından birbirine benzemektedir. Damga mühür baskısında çift başlı kartalın üzerinde ayakta duran görevli, geyiğin üzerinde, ayakta

duran tanrıya libasyon yapmaktadır. Silindir mühür baskısında ise sunağın arkasında bir tabure üzerinde oturan tanrıçaya libasyon sunumu gerçekleştirilmiştir.

Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen Kargamış orthostatında elinde testi olan figür Fırtına tanrısı için önündeki kaba libasyon yapmaktadır.

Kral ve diğer figürlerin libasyon sahnelerinin tasvir edildiği görsellerdeki detaylar genel olarak benzerlik gösterse de aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Eski Hitit ve İmparatorluk Dönemi'nde gaga ağızlı testiler aracılığıyla yapılan libasyon sunumları Geç Hitit Dönemi'nde normal testilerle gerçekleştirilmektedir. Hitit krallarının ve diğer görevlilerin libasyon sıvısını, ayakta ya da oturan tanrının önüne, sunağın önüne, kabın içine, yere akıtmaları her dönemde benzerlik göstermektedir. Geyiğin üzerinde ayakta duran tanrının önüne libasyon sıvısının akıtılmasını sadece krallara ait tasvirlerde görmekteyiz. Yeryüzü sembolü ve ölünün üzerine yapılan libasyon sunumlarını sadece diğer figürler gerçekleştirmektedir. Diğer figürler, libasyon sahnelerinde tören elbisesiyle tasvir edilirken, krallar, libasyon sahnelerinde hem tören elbisesi hem de savaş kıyafetleriyle (Fraktin Kaya Anıtı ve Altınyayla Steli) betimlenmiştir. Libasyon sahnelerinin tasvir edildiği betimlemeler üzerinde görülen gaga ağızlı testiler; Kültepe, Boğazköy, Alacahöyük, İnandıktepe, Eskişehir ve Ferzant mezarlığında yapılan arkeolojik kazılarında ele geçmiştir. Gaga ağızlı testi dışında, kazılarda ele geçen kol biçimli kaplar ve hayvan biçimli ritonlar, libasyon kabı olarak kabul edilmektedir.

Çivi yazılı tabletlerden öğrenilen, Hitit dönemi libasyon sahnelerini, krallar ile kraliçe, prens ve diğer görevlilerinin sunumları olmak üzere iki grupta sınıflandırdık. Bayram törenleri, ritüeller, kült metinleri, dualar ve mitleri detaylı olarak anlatan çivi yazılı tabletlerde, kral, kraliçe, prens ve çeşitli görevliler tarafından libasyon sunumları yapıldığı kaydedilmiştir. Libasyon sunumlarının, en fazla bayram törenlerinde yapıldığı görülmektedir. AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bayramı, nuntariyaşaş Bayramı, KILAM Bayramı, Hişuva Bayramı, Gök Gürültüsü Bayramı, Ay Bayramı, Kraliçe tarafından kutlanan Bayram, Prens tarafından kutlanan Bayram, Tanrı Ziparva Bayramı, Şarişsa Bayramı, Arinna'nın Güneş Tanrıçası için Kutlanan Kış Bayramı, Bahar Bayramı, Aşușatalla Erkeklerinin Bahsedildiği Bayram, Yeraltı Dünyası Tanrıları için Bayram, Kizzuvatna Bayramının Parçaları, İştanuva Bayramı, Tanrı Telipinu için Yapılan Bayram, Tuhumiyara Şehrinin Bayramları, Karahna Bayramı,

Kış Bayramı, Koruyucu Tanrıların Bayramı ve ismi belli olmayan bazı bayramlarda, tanrıların onuruna libasyon yapıldığı tabletlerden öğrenilmektedir. Bayram törenlerinde kralın yanı sıra kraliçe, prens, rahip, aşçıların başı, ^{LÚ}AZU, ^{LÚ}HAL, Temizlikçi/Berber, Saray Görevlisi, Masa Adamlarının Başı, Sağır adamlarının başı ve hamina adamı tarafından da libasyon sunumu yapılmaktadır. Bayram törenlerinde libasyon sunumunda; altın, gümüş, demir ve pişmiş topraktan yapılmış çeşitli kaplar kullanılmaktadır. Bayram törenlerinde kullanılan kapları şu şekilde sıralayabiliriz; işpandu- / işpantuva- / işpantuzzi- / işpantuzziašsar-, *KUKUB*, ^{GIŠ}ŠU.NAG.NAG, DUG, tapışana, sığır başı şeklinde kap, GAL, gazi kabı, lahanni, zizzuhi, işkaruh, zalhai, HAB.HAB, kattakurant, BIBRU, *NAMMANTU*. Libasyon sunumları, düzenlenecek bayram töreninin özelliklerine göre çeşitli kutsal mekanlarda ya da açık havada gerçekleştirilmektedir. Libasyon sunumları, tören sırasında önceden belirlenen kutsal alanlara (ocağa, ocağın tabanına, yanına, ortasına; Pencereye, pencerenin önüne, dışına; kaynağa/havuz/pınara; iç odaya; duvarın önüne), tanrıları simgeleyen kutsal nesnelere (tahta masaya; taş masaya; masanın önüne, altına; tanrılaştırılmış lire; ^{KUŠ}kursa'ya; kapı sürgüsüne; huvaşi taşına; sunağa; Hattuşili heykeline; tahta halpatuli önüne), tanrıları simgeleyen hayvanlara (boğaya; geyiğe.), kurban olarak sunulan hayvanların organlarına (kurban hayvanının göğsü, karaciğeri ve pişmiş eti üzerine), kaplara (huppar kabın; sığır şeklinde BIBRU kabına; kamışa; huprušhi kabının önüne; pithos/küp'e.), kutsal yiyeceklerin (lapaya ve zippulanašna ekmeğine.) önüne, yanına ya da üzerine yapılmaktadır. Belirlenen bu alanlara akıtılan kutsal sıvılar sayesinde tanrılar yatıştırılarak susuzlukları giderilmektedir. Törenlerde; bira, şarap, taze şarap, tatlı şarap, bira-şarap karışımı, marnuvant, valhi ve taval içkileri libasyon olarak tanrılara sunulmuştur. Libasyon sunumları, bazen kutsal objeler üzerine 1 defa yapılırken bazen de defalarca tekrarlanmaktadır.

Hititler, karşı karşıya kaldıkları birçok problemi çözebilmek için ritüellere başvurmuşlardır. Tanrılarla insanların iletişimde büyük rol oynayan ritüeller, hastalıkların tedavisinde, psikolojik ve cinsel sorunların giderilmesinde, aile içi kavgaların çözülmesinde ve salgın hastalıklara karşı kullanılmıştır. Ritüellerde gerçekleştirilen libasyon sunumları, bayram törenlerine göre her açıdan farklılık göstermektedir. Libasyonu yapan kişi, libasyonun yapıldığı yer, kullanılan sıvı ve kaplar küçük benzerlik içerse de aralarında büyük bir fark bulunmaktadır. Ritüellerde, libasyon sunumu çoğunlukla ritüeli yöneten kişi olan ^{MUNUS}ŠUGI, ^{LÚ} AZU, Patili

rahibi, rahip, ^{LÚ}HAL tarafından yapılmaktadır. Bu görevliler dışında, kral, ebe, saki, aşçıların başı, merhemli rahip, ritüeli yaptıran erkek ya da kadın tarafından da libasyon sunumlarının yapıldığı görülmektedir. Düşman Şehrin Tanrılarının Çağrılması Ritüeli, Tunnavi, Maštikka, Ammihatna, Papanikri, Ölü Ritüelleri, Büyük Ritüel (šalli aniu), Doğum Ritüeli, Belaya Karşı Kizzuvatna'dan Zarpiya'nın Ritüeli, Depresyona Karşı Yapılan Ritüel, Bappi Ritüeli, Ana Tanrıça ve Tanrıça Gulšeš'i Çağırma Ritüeli, Arınma Ritüeli, Tanrıça Višuriyanza için Yapılan Yemin Ritüeli, Güneş Tanrısını Çağırma Ritüeli, Ayatarša, Vattiti ve Šuššumaniga Ritüelleri ve Büyüler, Kulivišna'nın Fırtına Tanrısı için Yapılan Ritüel, Babilili- Ritüeli, Hurma Şehrinden Hantitaššu'nun Ritüeli, Yapı Ritüeli, Bir Evin Arındırma Ritüeli ve Yeraltı Tanrılarının Çağrılması, Güneş ve Fırtına Tanrısını Yatıştırma Ritüelleri'nde tanrılarının onuruna libasyon yapıldığı öğrenilmektedir. Bayram törenlerinde libasyon sunumu için kullanılan kapların çeşitliliği ritüellerde görülmemektedir. Ritüellerde; *KUKUB*, *GAL*, *išpanduva-/išpantuzzi-*, *ZA.HUM*, *HAB.HAB* gibi kaplar libasyon sunumunda kullanılmaktadır. Kap çeşitliliğinin az olmasına karşın libasyon sıvıları bakımından ritüeller, bayram törenlerine göre daha zengindir. Ritüellerde yapılan libasyonlar, kutsal mekanlarda ve çoğu zaman açık havada yapılmaktadır. Önceden belirlenmiş kutsal alanlara (nehre, kaynak/pınar, toprağa, kayalığa, çukura, api'ye), kutsal nesnelere (masanın önüne, sunağın önüne, direklerle/sütunlara), kaplara (išnura kabı, huprušhi kabına), yiyecek-içeceklere (kalın ekmek üzerine, suya), kurban olarak sunulan hayvanların üzerine (çukur içerisine yerleştirilen domuz ve koyun üzerine, ocağın üzerinde yakılan siyah koyun üzerine, oğlağa.) ve bazı kutsal maddelere (lueššar) libasyon yapılmaktadır.

Libasyon sunumları, bayram törenleri ve ritüellerin yanı sıra çeşitli kentlere ait kült metinlerinde, mitlerde ve kral heykellerine yapılan sunumlarda da görülmektedir. Libasyon sunumunda kullanılan kaplar, sıvılar, libasyonun yapıldığı yerler ve libasyonu gerçekleştiren görevliler açısından bakıldığında, bayram törenleri ve ritüellerden çok bir fark bulunmamaktadır.

Hitit krallarının bayram törenlerinde ve bir ritüelde libasyon yaptığı öğrenilmektedir. Hitit kralının, bayram törenleri kutlamalarında baş katılımcı olması sebebiyle, en fazla libasyon sunumunu gerçekleştirdiği görülmektedir. Kral, *AN.TAH.ŠUM^{SAR}* Bayramı, *nuntariyašhaš* Bayramı, *KI.LAM* Bayramı, *Hišuva*

Bayramı, Gök Gürültüsü Bayramı, Ay Bayramı, Tuhumiyara Bayramı, Nerik kentinin kültürle ilgili Bayram, Yer altı dünyası tanrıları için düzenlenen Bayram, Büyük Bayram, Şamuha'nın İştâr'ı için kutlanan Bayram, Büyük Arinna Bayramı ve NIN.DINGIR rahibesinden bahsedilen Bayramda, libasyon sunumlarını gerçekleştirmektedir. Libasyon sunumlarında, krala; kraliçe, aşçıların başı, saray görevlisi, ^{LÚ}AZU, ^{LÚ}HAL, saki, hamina adamı, rahip ve sağır adamlarının başı gibi görevliler eşlik etmektedir. Kral; bira, şarap, taze şarap, bira-şarap karışımı, marnuvant ve taval içkileriyle libasyon yapmaktadır. Çivi yazılı tabletlere bakıldığında, kral; GAL, KUKUB, altın lahanni, altın ve demir işkaruh, işpantuzzi, altın ve pişmiş toprak tapişana, HAB.HAB ve kattakurant kaplarıyla libasyon yapmaktadır. Libasyon sıvısını önceden belirlenen kutsal alanlara (ocağa; pencereye, pencerenin önüne ve dışına; duvarın önüne), tanrıları simgeleyen kutsal objelere (sunağa; tahta ve taş masaya; masanın önüne; ^{KUŞ}kursa'ya; tahta kapı sürgüsüne; huvaşi taşına ve huvaşi taşının önüne; tahta), boğaya, kurban hayvanının göğsü üzerine ve huppar kabına akıtmaktadır. Kral, bu yerler arasında en çok huppar kabına libasyon yapmaktadır. Kral, bazen tek başına bazen de kraliçeyle birlikte GAL ya da BIBRU kaplarıyla tanrıları içtikten sonra huppar kabına libasyon yapmaktadır. Huppar kabına libasyon yapılırken kullanılan sıvı ve kap formu genellikle belirtilmemektedir.

Hitit çivi yazılı tabletler incelendiğinde, Hitit krallarının sadece bir ritüelde libasyon sunumu gerçekleştirildiği görülmektedir. Kizzuvatna bölgesi ve Suriye kökenli Düşman Kentin Tanrılarının Çağrılması Ritüeli'nde, Hitit kralları, fethedilecek düşman kentinin tanrılarını Hatti ülkesi tanrıları arasına katılması için şarapla libasyon yaparak cezbetmektedir. Libasyon sunumunda, tapişana ya da işpanduva kabı kullanılmaktadır. Hitit kralının libasyon sunumundan önce kraliyet kıyafetlerini giydiği ve bu şekilde libasyon yaptığı özellikle belirtilmiştir. Hitit kralı, fethedilecek kent tanrılarına libasyon sunumu yaptıktan sonra Fırtına tanrısından düşman kentinin lanetlenmesi ve iskan edilmemesini talep etmektedir.

Arkeolojik bulgular ve yazılı belgeler ışığında Hitit krallarının libasyon sahneleri incelendiğinde ulaşılan sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

- Mezopotamya libasyon sahneleriyle Hitit libasyon sahneleri arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Mezopotamya'da libasyon sıvıları, üzerinde bitki olan sunaklara, tütsü yakılan sunakların arkasına, içinde bitki olan kaplara

akıtılmaktadır. Hitit libasyon sahnelerinde ise bu betimlemelerin hiçbirine yer verilmemiştir. Mezopotamya’da, libasyon kabı olarak dar tabanlı, kulpsuz ve uzun-ince boyunlu kaplar, kaideli, uzun-ince boyunlu ve uzun emzikli kaplar, kaseler ve kadehler kullanılırken, Hitit tasvirlerinde, libasyon sadece gaga ağızlı testiyle yapılmaktadır.

- Asur Ticaret Koloni Dönemi mühür ve mühür baskıları üzerinde görülen libasyon sahneleri Hitit libasyon sahnelerinin öncülüdür. Koloni Dönemi mühür ve mühür baskılarında, Hitit libasyon kaplarından farklı olarak ibrik ve kaseenin kullanıldığı görülmektedir. Libasyon sıvısının akıtıldığı yerler ise birbirine benzemektedir.
- Hitit kralları, libasyon sunumlarını hem arkeolojik bulgular hem de yazılı belgelerde gaga ağızlı testilerle gerçekleştirmektedir. Yazılı belgelerde, gaga ağızlı testilerin yanı sıra GAL, KUKUB, altın lahanni, altın ve demir işkaruh, altın ve pişmiş topraktan tapişana, HAB.HAB ve kattakurant kullanıldığı görülmektedir.
- Hitit krallarının arkeolojik bulgular ve yazılı belgelerde libasyon sunumunu, tanrı ve tanrıların huzurunda sunağın önüne, yere, kaba, kutsal hayvanların önüne yaptıkları görülmektedir. Yazılı belgelerde ise bu yerler dışında ocağa, pencereye, pencerenin önüne ve dışına, duvarın önüne, tahta ve taş masaya, masanın önüne, ^{KUŞ}kursa’ya, tahta kapı sürgüsüne, huvaşi taşına, huvaşi taşının önüne, tahta, kurban hayvanının göğsü üzerine de, Hitit kralları tarafından libasyon sunumu yapılmaktadır.
- Hitit çivi yazılı tabletleri aracılığıyla, Hitit krallarının bayram törenleri ve ritüellerde, libasyon sunumu gerçekleştirdiği görülmektedir. Tyszkiewicz silindir-damga mühür dışındaki tasvirli arkeolojik bulgularda ise betimlenen libasyon sahnesinin ait olduğu bayram töreni ya da ritüelin ayrımı yapılamamaktadır. Tyszkiewicz silindir-damga mührü üzerinde betimlenen anlatımın ölü ritüeli olduğu düşünülmektedir. Genel görüş olarak, Hitit krallarının libasyon sunumu yaparken betimlendikleri sahnelerin bayram törenlerine ait oldukları düşünülmektedir.
- Hitit kralına, libasyon sırasında bazı görevlilerin eşlik ettiği görülmektedir. Arkeolojik bulgular ve yazılı belgelerde krala eşlik eden görevliler birbirleriyle uyum göstermektedirler. Arkeolojik bulgular ve yazılı belgelerde; sakiler,

müziyenler, asa adamı, ekmek taşıyan görevlilerin krala eşlik ettiği görülmektedir. Yazılı belgelerde ise kraliçe, aşçıların başı, saray görevlisi, LÚAZU, LÚHAL, saki, hamina adamı, rahip ve sağır adamlarının başı gibi görevliler krala libasyon sunumu sırasında eşlik etmektedirler.

- Arkeolojik bulgularda, Hitit kralları tören ve savaş kıyafetleriyle yansıtılırken, yazılı belgelerde sadece tören kıyafetiyle libasyon yaptıkları belirtilmiştir.
- Bayram törenlerine ait çivi yazılı tabletlerde; pişmiş toprak tapişana, altın lahanni ve demir işkaruh kaplarıyla sadece kralın libasyon yaptığı görülmektedir. Altın tapişana kabı ise yalnızca kral ve kraliçenin yaptığı libasyon sunumlarında kullanılmaktadır. Diğer görevlilerin, libasyon sunumunda bu kapları kullanmadıkları ve bahsi geçen kapların kraliyet ailesine özel olduğu düşünülmektedir.
- Bayram törenlerinde, sadece alkollü sıvılarla libasyon yapılırken, ritüellerde hem alkollü sıvılar hem de kan, su, yağ, bal ve tatlı süt gibi sıvılar kullanılmıştır.
- Eski Hitit Dönemi silindir-damga mühür ve damga mühürler üzerinde libasyon sunumu yaparken betimlenen tanrı, karışık varlık ve kuş başlı figürlerin çivi yazılı tabletlerde bir karşılığı bulunamamıştır.

Tasvirli arkeolojik bulgular üzerinde gördüğümüz kral ve görevli libasyon sahnelerine bakıldığında, Hitit çivi yazılı tabletlere kaydedilen bilgilerle paralellik göstermektedir. Bayram törenleri ve ritüellerde kullanıldığı öğrenilen birçok malzemenin görsel olarak da karşılığı tasvirlerde yer almaktadır. Tasvirlerde ve çivi yazılı tabletlerde yer alan kral, görevli, tanrı ve tanrıça figürlerinin yanı sıra lituus, sunak, libasyon yapılan kaplar, libasyon sıvısının akıtıldığı yerler, diğer kurban maddeleri, müziyenler, enstrümanlar birbirini karşılamaktır. Arkeolojik bulgular üzerinde tasvir edilen sahnelerin, Hitit çivi yazılı tabletlerden öğrenilen bayram törenleri ve ritüellerinin hangisine ait olduğu hakkında birçok öneri sunulsa da, bu konu henüz kesinlik kazanmamıştır. Hitit inanç sisteminde bayram törenleri ve ritüellerin en önemli parçalarından birini oluşturan libasyon sahneleri, günümüz inanç sistemleri üzerinde de görülmektedir. Hitit öncesi ve sonrası dönemlerde, tören ve ritüellerde uygulanan libasyon sunumu günümüz inanç sistemlerinde de halen devam ettiği görülmektedir. Semavi dinler dışında, Asya, Amerika, Afrika ve Avrupa'da bazı inanç sistemlerinde gerçekleştirilen ritüellerde libasyon sunumu uygulanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akçay, A. (2011). *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, (2011)
- Akurgal, E. (1961). *Die Kunst der Hethiter*, München.
- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul.
- Akurgal, E. (1998). *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara.
- Akyurt, M. (1998). *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara.
- Alexander, R. L. (1973-1976). "The Tyskiewicz and Group of Stamp Cylinders", *Anatolica V*, 141-215.
- Alexander, R. L. (1998). "Contributions to the Interpretation of the Fraktin Reliefs", *III.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 15-20
- Alp, S. (1967). "Libasyon Kapları "Gaga Ağızlı Desti" ile "Kol Biçimli Alet" ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları/Die Libationsgefäße "Schnabelkanne" und "armförmiges Gerät" und ihre hethitischen Bezeichnungen", *Belleten 31*, 513-530.
- Alp, S. (1979). "Maşat-Höyük'te Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 165-196.
- Alp, S. (1983). *Beiträge Zur Erforschung Des Hethitischen Tempels. Kultanlagen Im Lichte Der Keilschrifttexte*, Ankara.
- Alp, S. (1994). *Konya Karahöyük Mühürleri*, Ankara.
- Alp, S. (1999). *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans. Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Ankara.
- Alp, S. (2002). *Hitit Güneşi*, Ankara.
- Amiet, P. (1980). *La Glyptique Mesopotamienne Archaique*, Paris.
- Amiran, R. (1962). "The Arm-Shaped Vessel and its Family", *JNES XXI/3*, 161-174.
- Archi, A. (1988). "Eine Anrufung der Sonnengöttin von Arinna", *Documentum Asiae minoris antiquae. Festschrift für Heinrich Otten zum 75. Geburtstag*, 5-31.
- Arıkan, Y. (2005). "Hitit Kültünde Bir Görevli: LÚtazzelli-", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 49-82.
- Arroyo, A. (2010). "Some Remarks on Hittite Rituals: The Relation Between Word and Object", *Altorientalische Forschungen 37*, 353-376.
- Aruz, J. (2009). "Ritual and Royal Imagery", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millenium B.C.*, (Eds. John Aruz, Kim Benzel, Jean

- M. Evans), Metropolitan Museum of Art, November 18, 2008-March 15-2009, Newyork, 136-137.
- Aruz, J. (2010). *Archaelology and The Department of ancient Near Eastern Art*, Discovering the Art of the Ancient Near East: Archaeological Excavations Supported by The Metropolitan Museum of Art, 1931–2010, The Metropolitan Museum of Art Bulletin 68 (1), Summer.
- Arzinba, V. (2010). *Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Aydınğün, Ş. (2014). “Edirne Müzesi'nden Boğa Başı Biçimli Bir İçki Kabı”, *Engin Özgen'e Armağan*, 37-46.
- Badalı, E. (1991). *Strumenti musicali, musici e musica nella celebrazione delle feste ittite*, Heidelberg.
- Badalı, E. ve Zinko, C. (1989). *Der 16. Tag des AN.TAH.ŠUM-Festes. Text, Übersetzung, Kommentar, Glossar*, Innsbruck.
- Bahar, H. – Turgut, M. ve Küçük, O. (2018). “Hititlerde Yerleşim Yeri-Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 403-424.
- Baltacıoğlu, H. (1995). *Alaca Höyük Sfenksli Kapıya Ait Tanrıçaya Tapınma Konulu Kabartmaya İlişkin Gözlemler*, Ankara.
- Baltacıoğlu, H. (2006). “Alacahöyük Sfenksli Kapı Hitit İmparatorluk Çağı Kabartmaları”, *İdol Arkeologlar Derneği Dergisi*, 30, 24-29.
- Barnett, R. D. (1958). *Assyrische Palastreliefs*, Artia.
- Barsacchi, F. G. (2017). *Le feste ittite del tuono: edizione critica di CTH 631, Studia Asiana 12*, Firenze.
- Beal, R. H. (1995), “Hittite Military Rituals”, *Ancient Magic and Ritual Power*, 63-76.
- Beckman, G. M. (1983). *Hittite Birth Rituals, (StBoT 29)*, Wiesbaden.
- Beckman, G. M. (1999). “The Tongue is a Bridge: Communication between Humans and Gods in Hittite Anatolia”, *Archiv Orientalní 67*, Prag, 519-534.
- Beckman, G. M. (2007). “A Hittite Ritual for Depression”, *Tabularia Hethaeorum-Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag*, 69-81.
- Beckman, G. M. (2004). *The babilili-Ritual from Hattusa (CTH 718)*, Winona Lake, Indiana.
- Benzel, K. (2010), “Vessel Terminating in the Forepart of a Stag”, *Art of the ancient Near East: A Resource for Educators*, New York, 84-85.
- Beran, T. (1967). *Die hethitische Glyptik von Boğazköy 1, Die Siegel und Siegelabdrücke der vor- und althethitischen Perioden und die Siegel der hethitischen Grosskönige*, Berlin.

- Bittel, K. (1955). "Eine hethitische Reliefvase aus Kappadokien", *Festschrift für Carl Weickert*, 23-33.
- Bittel, K. (1957). "Armförmige Libationsgefäße", *Boğazköy III. Funde aus den Grabungen 1952-1955 von Kurt Bittel-Rudolf Nauman-Thomas Beran-Rolf Hachmann- Gottfried Kurth*, Berlin, 33-42.
- Bittel, K. (1976), *Beitrag zur Kenntnis hethitischer Bildkunst*, Heidelberg.
- Bittel, K. – Neve, P. – Orthmann, W. ve Opificius, R. (1965). "Vorläufiger Bericht über Ergebnisse der Ausgrabungen in Boğazköy in den Jahren 1962 und 1963", *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 95 (MDOG 95)*, 3-89.
- Boehmer, R. M. (1965). *Die Entwicklung der Glyptik Während der Akkad-Zeit*, Berlin.
- Boehmer, R. M. (1983). *Die Reliefkeramik von Boğazköy. Grabungskampagnen 1906-1912, 1931-1939, 1952-1978*, Berlin.
- Boehmer, R. M. ve Güterbock, H. G. (1987). *Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy, Grabungskampagnen 1931- 1939, 1952-1978*, Berlin.
- Boese, J. (1971). *Altmesopotamische Weihplatten*, Berlin – New York.
- Bolatti Guzzo, N. ve Marazzi, M. (2010). "Note di geroglifico anatolico", *Investigationes anatolicae: Gedenkschrift für Erich Neu*, (ed.) Jörg Klinger, Elisabeth Rieken, and Christel Rüster, *Studien zu den Boğazköy-Texten 52*, Wiesbaden, 11-28.
- Borghouts, J.F. (1980). "Libation", *Lexikon der Ägyptologie*, vol. 3, Wiesbaden, 1014-1015.
- Bossert, H.Th. (1942). *Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen bis zum völligen Aufgehen in der griechischen Kultur*, Berlin.
- Bossert, H.Th. (1954-1956). "Die späthethitische Stele aus Darende", *Archiv für Orientforschung 17*, 347-353.
- Börker-Klähn, J. (1982). *Alt Vorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*.
- Bryce, T. (2003). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (çev. Müfit Günay), Ankara.
- Canby, J. V. (2002). "Falconry (Hawking) in Hittite Lands", *Journal of Near Eastern Studies*, 61, 161-199.
- Carruba, O. (1966). *Das Beschwörungsritual für die Göttin Wišurijanıza*, *Studien zu den Boğazköy Texten 2*, Otto Harrasowitz, Wiesbaden.
- Ceram, C. W. (2015). *Tanrular, Mezarlar ve Bilginler*, İstanbul.
- Champdor, A. (1984). *Eski Mısır'ın Ölüler Kitabı* (çev. Suat Tahsuğ), İstanbul.

- Chantre, E. (1898). *Mission en Cappadoce*, Paris.
- Charles, B. B. (1911). *Hittite inscriptions; certain newly discovered inscriptions, together with revised copies of a number hitherto known and still in situ. Representing a portion of the results of the Cornell expedition to Asia Minor and the Assyro-Babylonian Orient*, Ithaca, New York.
- Collins, B.J. (1995), "Ritual Meals in the Hittite Cult", *Magic and Ritual Power* , 77-92.
- Collins, B. J. (2002). "Necromancy, Fertility and the Dark Earth: The Use of Ritual Pits in Hittite Cult", *Magic and Ritual in the Ancient World*, P. Mirecki - Marvin Meyer (eds.), Leiden – Boston - Köln, 224-241.
- Collins, B. J. (2005). "A Statue for the Deity: Cult Images in Hittite Anatolia", *Cult Image and Divine Representation in the Ancient Near East*, American Schools of the Oriental Research, Boston, 13-42.
- Collins, B. J. (2002). *The Hittites and Their World*, Atlanta.
- Contenau, G. (1931), *Manuel D'Archéologie Orientale II*, Paris.
- Cornelius, Fr. (1970). "Das Hethitische AN. TAH.ŠUM.(SAR)-Fest", *Actes de la XVIIe Rencontre Assyriologique Internationale 1969*, Bruxelles, 171-174.
- Coşkun, Y. (1969). "Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları [Die wichtigsten Libationsgefäße in den Boğazköy-Texten]", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi* 27, Ankara, 1-61.
- Coşkun, Y. (1972). "Libasyonla İlgili "şipant-" ve "eku-" Terimleri Üzerinde Bir İnceleme", *VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 25-29 Eylül 1970. Kongreye Sunulan Bildiriler*, 89-97.
- Çınaroğlu, A. (1990-1991). "Kastamonu Kökenli Bir Grup Hitit Gümüş (?) Eseri", *Müze Museum* 4, 53-58.
- Çınaroğlu, A. ve Çelik, D. (2013). "Alaca Höyük", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul, 196-205.
- Çilingir Cesur, S. (2017). "Hitit Büyü ritüelleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okulu Dergisi XXXII*, 777-814.
- Danmanville, J. (1955). "La Libation en Mésopotamie", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie Orientale XLIX* (2), 57-68.
- Darga, M. (1976). *Eski Anadolu'da Kadın*.
- Darga, M. (1992). *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- Delaporte, L. (1940). Malatya. *Fouilles de la Mission Archéologique Française. Arslantepe. Fasc. 1: La Porte des Lions*, Paris.
- Dieter, H. (2005). "Libation", *Encyclopedia of Religion*, Lindsay Jones (ed.), 2nd ed., Vol. 8, Detroit: Macmillan Reference USA, 5432-5435.

- Dinçol, A. M. (1982). "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt I, 17-120.
- Dinçol, A. M. (1983). "Adana, Hatay ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Hitit Hiyeroglif Mühürleri", *Anadolu Araştırmaları*, 9, 173-212.
- Dinçol, A. M. (1989). "Ein Hurro, Hethitisches Festrıtual (h)ıšuwaš", *Belleten* 53, Ankara, 1-50
- Dinçol, A. M. ve Alparslan, M. (2013). "Hitit Mühürcülüğü (Gliptik)", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul, 392-404.
- Dinçol, B. (1998). "Töerge Siegelkopien Aus Boğazköy", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 167-175.
- Doğan Alparslan, M. (1999). *Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem, Çağrı ve Sahne Oyunlarının Tasviri ve Yorumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Doğan Alparslan, M. (2009). "Hitit Dini ve Tanrıları", *Hititolojiye Giriş*, İstanbul, 119-127.
- Ehelolf, H. (1925). "Wetlauf und szenisches Spiel im hethitischen Ritual", *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse* 21, 267-262.
- Ehringhaus, H. (2005). *Götter, Herrscher Inschriften: Die Felsreliefs der hethitischen Grossreichzeit in der Türkei*.
- Emre, K. ve Çınaroğlu, A. (1993). "A Group of Metal Hittite Vessels from Kastamonu", *Aspects of Art And Iconography: Anatolia and its Neighbors Studies in Honor of Nimet Özgüç* (ed. Mellink, M. J., Porada, E. and Özgüç, T.) Ankara, 675-713.
- Ensert, H. K. (2005), "M.Ö. _kinci Binde "Kanatlı Güneş Kursu" ile Taçlandırılmış Anadolu Hitit Figürleri", *Anadolu/Anatolia*, 28, 25-46.
- Erkut, S. (1998). "Hititlerde AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bitkisi ve Bayram Üzerine bir İnceleme", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Kitabı*, Ankara, 189-195.
- Feder, Y. (2011). *Blood Expiation in Hittite and Biblical Ritual Origins, Context and Meaning*, Society of Biblical Literature Atlanta.
- Fischer, F. (1967). *Die hethitische Keramik von Boğazköy*, (WVDOG 75; Boğazköy- Hattuša 4) Berlin.
- Frankfort, H. (1939), *Cylinder Seals. A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*, London.
- Frantz-Szabo, G. (1987-1990). "Libation. A. II. Philologisch. Bei den Hethitern", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, 5-7.
- Frantz-Szabo, G. (1987-1990). "Libationarm", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 12.

- Friedrich, J. (1952). *Hethitisches Wörterbuch Kurzgefasste Kritische Sammlung Der Deutungen Hethitischer Wörter, Heidelberg.*
- Garstang, J. (1908). "Notes on a journey through Asia Minor", *Annals of Archaeology and Anthropology*, 1, 1-12.
- Garstang, J. (1914). "The winged deity and other sculptures of Malatia", *Annals of Archaeology and Anthropology*, 6, 116-118.
- Garstang, J. (1910). *The Land of Hittites, An Account of recent Explorations and Discoveries in Asia Minor, with Descriptions of the Hittite Monument* London.
- Gelb, I. J. (1939). *Hittite Hieroglyphic Monuments*, Chicago.
- Gilibert, A. (2015). "Religion and Propaganda under the Great Kings of Karkemiš", *Studia Asiana* 9, 137-154.
- Goetze, A. (1970-1971). "Hittite šipant-", *Journal of Cuneiform Studies* 23, 77-94
- Goetze, A. ve Sturtevant, E. H. (1938). *The Hittite Ritual of Tunnawi*, New Haven.
- Gonnet, H. (1968). "Les montagnes d'Asie Mineure d'après les textes hittites", *Revue Hittite et Asiatique* 26/83, 93-170.
- Gonnet, H. (1998). "Remarques sur le monument de Beşkardeş à la lumière d'une nouvelle interprétation de Fraktin", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 247-259.
- Gurney, O. R. (1977). *Some Aspects of Hittite Religion*. Schweich Lectures of the British Academy 1976, Oxford
- Gurney, O. R. (2001). *Hititler*, (Çev. Pınar Arpaçay), Ankara.
- Güçerdem, B. (2007). *Hitit Ritüelleri Üzerine*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Güterbock, H. G. (1942). *Siegel aus Boğazköy 2. Teil: Die Königssiegel von 1939 und die übrigen Hieroglyphensiegel*, Berlin.
- Güterbock, H. G. (1960). "An Outline of the Hittite AN.TAH.ŠUM Festival", *Journal of Near Eastern Studies* 19 (2), Chicago,
- Güterbock, H. G. (1964). "Religion und Kultus der Hethiter", *Neuere Hethiterforschung*, 54-73.
- Güterbock, H. G. (1978). "Die Hieroglypheninschrift von Fraktin", *Festschrift L. Matous*, 127-136.
- Güterbock, H. G. (1989a). "A note on The Stag Rhyton In The Schimmel Collection", *Anatolia/Anadolu* 22, 1-6.
- Güterbock, H. G. (1989b). "Hittite kursa "hunting bag", *Essays in Ancient Civilization Presented to Helene J. Kantor SAOC*, 47, 113-119.

- Güterbock, H. G. ve Kendall, T. (1995). "A Hittite Silver Vessel in the Form of a Fist", *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, 45-60.
- Haas, V. ve Wilhelm, G. (1974). *Hurritische und luwische Riten aus Kizzuwatna*, Kevelaer-Neukirchen-Vluyn.
- Haas, V. (1994). *Geschichte der Hethitischen Religion*, Leiden – New York – Köln.
- Haas, V. (2002). "Hitit Dini", *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititlerve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn, 438-442.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume. I: Inscriptions of the Iron Ages*, Berlin - New York.
- Hawkins, J. D. (2006). "Tudḫaliya the Hunter", *The Life and Times of Ḫattušili III and Tudḫaliya IV*, Proceedings of a Symposium held in Honour of J. De Roos, 12-13 December 2003, Leiden, 49-76.
- Hawkins, J. D. (2015). "Hittite Monuments and Their Sanctity", *Sacred Landscapes of Hittite and Luwians*, Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi, Florence, February 6th-8th 2014, eds. Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi and Giulia Torri, *Studia Asiana*, 9, Firenze, 1-9.
- Heimpel, W. (1987-1990). "Libation. A. I. Philologisch. Mesopotamien" *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, 1-5.
- Heinrich, E. (1936). *Kleinfunde aus den Archaischen Tempelschichten in Uruk*, Berlin.
- Herbordt, S. (2005). *Die Prinzen- und Beamtsiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullen aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*, Mainz.
- Hoffner, H. A. (1967). "Second millenium antecedents to the Hebrew 'obh", *Journal of Biblical Literature* 86.
- Hoffner, H. A. (1974). *Alimenta Hethaeorum. Food Production in Hittite Asia Minor*, New Haven.
- Hogarth, D.G. (1920). *Hittite seals, with particular reference to the Ashmolean collection*, Oxford.
- Homès-Fredericq, D. (1987-1990). "Libation. B. I. Archäologisch. Mesopotamien", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, 7-10.
- Hooke, S. H. (1993). *Ortadoğu Mitolojisi, Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hristiyan Mitosları* (çev. Alaeddin Şenel).
- Hout, Th. P. J. van den (2013). "Hitit Krallığı ve İmparatorluğunun Kısa Tarihi", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul, 22-44.
- Hout, Th. P. J. van den (2018). "The Silver Stag Vessel: A Royal Gift", *Metropolitan Museum Journal*, 53, New York, 114-127.

- Houwink, ten Cate Ph. H. J. (1969). "Hittite Royal Prayers", *Numen*, 16, (2), 81-98.
- Hrozny, B. (1952). *Inscriptions Cuneiformes du Kültepe I (ICK I)*, Praha.
- Hutter, M. (1997). "Religion in Hittite Anatolia. Some Comments on 'Volkert Haas: Geschichte der hethitischen Religion'", *Numen* 44, 74 vd.
- Kammenhuber, A. (1971). "Heth. ھاﺷﺸﯘﺵ 2-e ekuzi 'Der König trinkt zwei'", *Studi Micenei ed Egeo Anatolici* 14, 143-159.
- Karasu, C. (1988). "Nuntariyaşhaş bayramında Hitit kralının kült gezileri", *Belleten* 52, Ankara, 407-428.
- Karauğuz, G. (2001). *Hitit Mitolojisi*, Konya.
- Kassian, A.S. (2000). *Two Middle Hittite Rituals Mentioning Ziplantawija, Sister of the Hittite King Tuthalija II/I*, Moscow.
- Kassian, A. – Korolev, A. ve Sidel'tsev, A. (2002). *Hittite Funerary Ritual: şalliš waštaiš*.
- Kırđemir, N. (2000). "Hitit Sanat Eserlerinde Sunak Belirtileri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), 159-172.
- Kıymet, K. ve Süel, M. (2010). Ortaköy-Şapınuva Kazısında Ele Geçen Kol Biçimli Kaplar", *Uluslararası VII. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 457-478.
- Klinger, J. (1996). *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht, Studien zu den Boğhazköy-Texten* 37, Wiesbaden.
- Kohlmeyer, K. (1973). "Felsbilder Hethitischen Grossreichszeit", *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 15, 7-53.
- Korkmaz, H. (2006). *İ.Ö II. Bin yıl Orta Anadolu Pişmiş Toprak Gaga Ağızlı Testileri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koşay, H. Z. (1951). *TTK Tarafından Yapılan Alacahöyük Kazısı 1937 - 1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Ankara.
- Koşay, H. Z. (1965). *Alacahöyük Kılavuzu*, Ankara, TTK Basımevi.
- Kulakoğlu, F. ve Kangal, S. (2010). *Anadolu'nun Önsözü: Kültepe Kanış-Karumu Asurlular İstanbul'da*, İstanbul.
- Lapérouse, J. F. de. (2009). "Stag Vessel", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millenium B.C.*, (Eds. John Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans), Metropolitan Museum of Art, November 18, 2008-March 15-2009, Newyork, 181-182.
- Lapérouse, J. F. de. (2009). "Fist-Shaped Vessel", *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millenium B.C.* (Eds. John Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans), Metropolitan Museum of Art, Newyork, November 18, 2008-March 15-2009, 182-183.

- Laroche, E. (1960). *Les hiéroglyphes hittites I L'écriture*, Paris.
- Laroche E. (1971). Catalogue des textes hittites, Paris.
- Lebrun, R. (1993). "Aspects Particuliers du Sacrifice Dans le Monde Hittite", *Ritual and Sacrifice in the Ancient Near East* (ed. J. Quaegebeur), Leuven, 225-233.
- Legrain, L. (1936). *Ur Excavations Volume III, Archaic Seal-Impressions*.
- Macridy, Th. (1908). *La porte des sphinx à Euyuk*, Berlin.
- Margueron, J.-Cl. (2004). *Mari, Métropole de l'Euphrate au IIIe et au début du IIe millénaire av. J.-C.*
- Martino, S. de (2002). "Hitit İmparatorluğu'nda Kült ve Bayram Kutlamaları", *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn, 445-447.
- Martino, S. de (2002). *Hititler*, (çev.Erendiz Özbayoğlu), Ankara.
- McMahon, G. (1991). *The Hittite State Cult of the Tutelary Deities*, Chicago.
- Mellink, M. J. (1987). "Anatolian Libation Pourers and the Minoan Genius", *Monsters and Demons in the Ancient and Medieval Worlds. Papers Presented in Honour of Edith Porada*, 65-72.
- Meriggi, P. (1975). *Manuale di Eteo geroglifico. Parte 2/2*, Roma.
- Messerschmidt, L. (1900). *Corpus inscriptionum Hettitarum*, Berlin.
- Monte, G.F. del (2004). "Il rituale di guarigione di Bappi (CTH 431)", *Orientalia 73*, 337-347.
- Murat, L. (2002). *Kizzuwatna'lı Rahip Ammihatna'ya Ait Bir Ritüel Metin (CTH 471)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Murat, L. (2008). "Hitit Tarihi-Coğrafyasında Hakmiş ve İştahara Ülkelerinin Konumu", *Tarih Araştırmaları Dergisi 44*, Ankara, 181-204.
- Murat, L. (2009). "Goddess Išhara", *Tarih Araştırmaları Dergisi XXVIII* (45), Ankara, 159-189.
- Muscarella, O.W. (1974). *Ancient Art. Norbert Schimmel Collection*, Mainz.
- Muscarella, O.W. (1992). "Vessel in the Form of a Stag", *Ancient Art. Gifts from the Norbert Schimmel Collection. Ancient Near Eastern Art, The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 49 (4), New York, 6-7.
- Müller-Karpe, A. (2003a). "1999-2001 Yıllarında Kuşaklı-Şarišša'da Yapılan Kazı ve Araştırmalar", *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 437-448.
- Müller-Karpe, A. (2003b). "Die Stele von Altınyayla", *Studies presented to Ufuk Esin*, 313-319.

- Müller-Karpe, A. (2015). "Planning A Sacred Landscape. Examples from Sarissa and Hattusa", *Sacred Landscapes of Hittite and Luwians*, Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi, Florence, February 6th-8th 2014, eds. A. D'Agostino, V. Orsi and G. Torri, *Studia Asiana*, 9, Firenze, 83-92.
- Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V. (2013). "Kuşaklı-Şarişsa", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul, 220-225.
- Nakamura, M. (2002). *Das hethitische nuntarriyaşha-Fest*, Leiden.
- Neu, E. (1970). *Ein althethitisches Gewitterritual, Studien zu den Boğazköy Texten 12*, Wiesbaden.
- Neu, E. (1980). *Althethitische Ritualtexte in Umschrift, Studien zu den Boğazköy Texten 25*, Wiesbaden.
- Neve, P. (1984). "Ein althethitischer Sammelfund aus der Unterstadt" *Boğazköy VI: Funde aus den Grabungen bis 1979*, 63-89.
- Neve, P. (1991). "Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1990", *Archäologischer Anzeiger*, 299-348.
- Neve, P. (1996). *Hattusa-Stadt der Götter und Tempel, Mainz am Rhein*.
- Oral, E. (2017). "Anadolu'da Eski Hitit Dönemi Mühürleri ve Mühür Baskıları Üzerinde Kuş İnsan Karışımı Varlıklar", *Social Sciences Studies Journal 3* (12), 2189-2196.
- Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst*, Bonn.
- Otten, H. (1958). *Hethitische Totenrituale*, Berlin.
- Otten, H. (1959). "Zur Kontinuität eines altanatolischen Kultes", *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie 53*, 174-184.
- Otten, H. (1961). "Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Bogazköy", *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie 54*, 114-157.
- Otten, H. ve Soucek, V. (1969). *Ein althethitisches Ritual für das Königspaar, Studien zu den Boğazköy Texten 8*, Wiesbaden,
- Ökse, T. (2006). "Eski Önasya'dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri", *Bilig 36*, Ankara, 47-66.
- Özgüç, N. (1955). "Firakdin Eserleri", *Bellethen*, XIX (75), 295-300.
- Özgüç, N. (1965). *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu / The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions from Kültepe*, Ankara.
- Özgüç, N. (1968). *Kaniş Karumu Ib Katı mühürleri ve mühür baskıları. Seals and seal impressions of Level Ib from Karum Kanish*, Ankara.

- Özgüç, N. (1980). “Seal Impressions from the Palaces at Acemhöyük”, *Ancient Art in Seals*. Essays by Pierre Amiet, Nimet Özgüç, and John Boardman. E. Porada (Ed.), 61-101.
- Özgüç, N. (1986). “Seals of the Old Assyrian Colony Period and Some Observations on the Seal Impressions” *Ancient Anatolia: Aspects of Change and Cultural Development*, Essays in Honor of Machteld J. Mellink J., V. Canby (Ed.), 48-55.
- Özgüç, N. (1993). “Identical Aspects of the Cylinder and Stamp Seal Representations of Level Ib Period”, *Istanbul Mitteilungen* 43, 175-178.
- Özgüç, N. (2002). “Tanrı Alayları, Savaş ve Av Sahneleri, M.Ö. 20.-18. Yüzyıllarda Anadolu Silindir ve Baskı Mühürlerinde Motif Zenginliği”, *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn, 493-496.
- Özgüç, N. (2003). *Hatti Efsanesi Yılan İlluyanka'nın Tasvir Sanatında Yorumu*, (1. Basım), Ankara, TÜBA Forumu, Sıra No: 18.
- Özgüç, N. (2006). *Kültepe-Kaniş/Neşa, Yerli Peruwa ve Aşşur-umitti'nin oğlu Assur'lu Tüccar Uşur-şa-Iştar'ın Arşivlerine ait Kil Zarfların Mühür Baskıları*, Ankara.
- Özgüç, N. (2015). *Acemhöyük-Buruşhaddum Silindir Mühürler ve Mühür Baskılı Bullalar*, Ankara.
- Özgüç, T. (1958). “Bitik Vazosu”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XVI* (1-2), 57-78.
- Özgüç, T. (1986a). *Kültepe-Kaniş, II. Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar/New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East*, Ankara.
- Özgüç, T. (1986b). “Ferzant Hitit Mezarlığında Bulunmuş Eserler Hakkında Yeni Gözlemler”, *Bulleten* 50 (197), 383-391.
- Özgüç, T. (1988). *İnandıktepe: Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Özgüç, T. (1999). “Vases Used for Ritual Purposes from Eskiyaşar”, *Essays on Ancient Anatolia*, Mikasa T. (ed.), Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan 11, Wiesbaden, 1-22.
- Özgüç, T. (2002). “Anadolu Şehir Devletleri, Eski Tunç Çağı'dan Assur Ticaret Kolonilerine”, *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn, 402-403.
- Özgüç, T. (2002). “Adak ve Libasyon”, *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn, 448.

- Özgüç, T. (2002). "Eski Hitit Çağı Seramikleri Kült Vazoları", *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28. April 2002, Bonn, 500-501.
- Özgüç, T. (2005). *Kültepe. Kaniš/Neša*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Özgüç, T. ve Özgüç, N. (1949). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı 1947*, Ankara.
- Parrot, A. (1951). "Cylindre hittite nouvellement acquis (AO 20.138)", *Syria* 28, 180-190.
- Payne, A. (2015). *Schrift und Schriftlichkeit: Die anatolische Hieroglyphenschrift*, Wiesbaden.
- Popko, M. (1978). *Kultobjekte in der hethitischen Religion (nach keilschriftlichen Quellen)*, Warszawa.
- Popko, M. ve Taracha, P. (1988). "Der 28. und der 29. Tag des hethitischen AN.TAḪ.ŠUM Festes", *Altorientalische Forschungen* 15, 82-113.
- Porada, E. (1948). *Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections I: The Collection of the Pierpont Morgan Library*, Washington, The Bollingen Series XIV.
- Ramsay, W.N. (1883). "On the Early Historical Relations Between Phrygia and Cappadoce", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, XV.
- Reyhan, E. (1998). "Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme" *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)* 6 (2), Ankara, 111-142.
- Reyhan, E. (2002). *Hitit Kaynaklarında Kizzuvatna'lı Kadın Maštigga'ya Ait Ritüel Metinler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Reyhan, E. (2008). "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük", *Akademik Bakış* 2 (3), Ankara, 227-242.
- Reyhan, E. (2011). "Hititlerde Bayram Ritüelleri", *Çorum Kültür Sanat Dergisi* 13, Çorum, 31-50
- Reyhan, E. (2016). "Hitit Kültür Dünyasında Bayramlar", *Turkish Studies* 11 (16), Ankara, 89-114.
- Reyhan, E. (2017). *Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yöntem Direktif, Yemin ve Sadakat*, Ankara.
- Ritting, D. (1987-1990). Libation. B. II. Archäologisch. Bei den Hethitern", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, 10-12.
- Rost, L. (1963). "Zu den hethitischen Bildbeschreibungen, 1. Teil", *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung* 8, 173-239.

- Salvini, M. ve Wegner, I. (1986). *Die Rituale des AZU-Priesters*, (ChS 1/2), Roma.
- Savaş, S. Ö. (2001). “Kizzuwatnalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa’nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı”, *Kilikia: Mekanlar ve Yerel Güçler (M.Ö. 2.Binyıl-M.S.4.Yüzyıl)*, 95-114.
- Savaş, S. Ö. (2006). “’Fırtına Tanrısının Yumruğu’: Yumruk Biçimli Gümüş Hitit Kabı”, *Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansıması*, İstanbul, 635-652.
- Schachner, A. (2019). “Teşup’un Boğaları: Hattuşa ve Çevresinden”, *Uluslararası IX. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 835-849.
- Sevin, V. (2010). *Assur Resim Sanatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sevinç, F. (2007). *Hititlerde Ölümlere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan Kurbanlar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Singer, I. (1983). *The Hittite KILAM Festival, Studien zu den Boğazköy Texten 27*, Wiesbaden.
- Singer, I. (1984). *The Hittite KILAM Festival, Studien zu den Boğazköy Texten 28*, Wiesbaden.
- Singer, I. (2002). *Hittite Prayers*, Atlanta.
- Sir Gavaz, Ö. (2012). *Hitit Krallarının Kült Gezileri, Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler*, Çorum.
- Sir Gavaz, Ö. (2015a). “Hititçe Metinlerde Geçen HUR.SAGPişkurunwa Üzerine”, *5. Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu*, Çorum, 195-204.
- Sir Gavaz, Ö. (2015b). “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen KUSkurşa Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cahit Günbattı’ya Armağan*, 99-111.
- Sir Gavaz, Ö. (2016). “Hititlerden Günümüze Yağmur Duası”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu, 28-30 Nisan 2016: Bildiriler Kitabı*, Çorum, 573-585.
- Sjökvist, E. (1940). *Promblems of the Late Cypriote Bronze Age*, Stocholm.
- Soysal, O. (2008). “’Tanrı İçmek’ Hitit Kült Teriminin Hatti Dili Işığında Yeni Bir Yorumlama Denemesi”, *Festschrift Dinçol-Dinçol*, İstanbul, 731-737.
- Starke, F. (1985). *Die keilschrift-luwischen Texte in Umschrift, StBoT 30*, Wiesbaden.
- Suter, C. E. (2000), *Gudea’s Temple Building, The representation of an Early Mesopotamian Ruler in Text and Image*.
- Süel, A. (1985). *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara.

- Süel, A. (2020). "A Mould from Ortaköy/Şapinuwa", *talugaeš witteš - Ancient Near Eastern Studies Presented to Stefano de Martino on the Occasion of his 65th Birthday*, *Kasion 2*, Zaphon, Münster, 421-432.
- Süel, M. (2008). "Ortaköy-Şapinuwa'da Bulunan Bir Grup Kalıp", *Muhibbe Darga Armağanı*, İstanbul, 475-484.
- Şenyurt, Y. (2010). "Ovaören-Göstesin Geç Hitit/Luwi Hiyeroglif Yazıtı", *Veysel Donbaz'a Sunulan Yazılar*, İstanbul, 261-264.
- Şenyurt, Y. S. - Akçay, A. ve Kamış, Y. (2013). "Nevşehir Ovaören Kazısı – 2012", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, Sayı 36, İstanbul, 24-26.
- Şenyurt, Y. S. - Akçay, A. ve Kamış, Y. (2015). "Ovaören 2013 Yılı Kazıları", *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt II, Ankara, 101-120.
- Taracha, P. (1996). "Two Spears on the Stag Rhyton in the Schimmel Collection", *Archivum Anatolicum*, 2, 71-77.
- Teissier, H. (1994). *Sealing and seals on texts from Kültepe Kārum Level 2*, (PIHANS 70) Leiden – İstanbul.
- Temizer, R. (1988). "Giriş", *İnandıktepe: Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, XIII-XXII.
- Ussishkin, D. (1975). "Hollows, 'Cup-Marks', and Hittite Stone Monuments", *Anatolian Studies*, 25, 85-103.
- Uzunoğlu, E. (1978). "Küp Üzerinde bir Hitit Silindir Mühür Baskısı", *Anadolu Araştırmaları VI*, 179-196.
- Ünal, A. (1988). "Hittite Architecture and a Rope-Climbing Ritual", *Belleten 52*, 1469-1503.
- Ünal, A. (1996). *The Hittite Ritual of Ḫantitaššu from the City of Hurma against Troublesome Years*, Ankara.
- Ünal, A. (1998). "'Ebediyete İntikal Edecek Şekilde İnşa Edeceksin!'- İple Tavana Tırmanan Hitit Mimarının Cambazlıkları" *XXXIVème Rencontre Assyriologique Internationale*, 39-46.
- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu-2*, İstanbul.
- Ünal, A. (2007). *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg.
- Ünal, A. (2016). *Hititlerde ve eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence Müzik, Dans, Spor, Akrobasi, Sirk, ve Gladyatör Oyunları*, Ankara.
- Ünal, A. (2019). *Büyük Şölen Eski Anadolu'nun 3500 Yıllık Yemek ve İçkileri*, Ankara.

Veenhof, K.R. (1993). "On the Identification and Implications of Some Bullae from Acemhöyük and Kültepe", *Aspects of art and iconography: Anatolia and its neighbors. Studies in honor of Nimet Özgüç*, M. J. Mellink, T. Özgüç, E. Porada (Eds.), Ankara, 645-657.

von der Osten, H.H. (1937). *Alişar Hüyük, Seasons of 1930-1932, Part-2*, Oriental Enstitute Publications 29, Chicago Illinois.

Wegner, I. ve Salvini, M., *Die hethitisch-hurritischen Ritualtafeln des (h)išuwa-Festes, Corpus der hurritischen Sprachdenkmäler 1/4*, Roma.

White, G. K. S. (1993). *The Religious Iconography of Cappadocian Glyptic in the Assyrian Colony Period and its Significance in the Hittite New Kingdom*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Chicago.

Williams, J. (2007). "Religion and Roman Coins," *A Companion to Roman Religion*, 143-163.

Woolley, C. L. (1921). *Carchemish. Report on the excavations at Jerablus on behalf of the British Museum, conducted by Woolley C.L. with Lawrence T.E. and Guy P.L.O. Part II: The town defences*, London.

Woolley, C. L. (1956). *Ur Excavations Vol.IV The Early Periods*, Philadelphia.

Woudhuizen, F. C. (1994-1995). "Luwian Hieroglyphic Monumental Rock and Stone Inscriptions from the Hittite Empire Period", *Talanta*, 26-27, 153 vd.

İnternet Kaynakları

<https://collections.mfa.org>

<https://www.hittitemonuments.com>

<https://www.metmuseum.org>

<https://upmaa-pennmuseum.netdna-ssl.com>

EKLER

EK.1. Geç Uruk Dönemi Libasyon Kapları

Resim 2.1. Geç Uruk Dönemi – Taş Libasyon Kabı (Heinrich, 1936, Lev.26)

Resim 2.2. Geç Uruk Dönemi - Pişmiş Toprak Libasyon Kabı (Heinrich, 1936, 22, 23a)

EK.2. Geç Uruk Dönemi Silindir Mühürleri

Resim 2.3. Geç Uruk Dönemi - Silindir Mühür – Libasyon Sahnesi

EK.3. Erhanedan Dönemi Silindir Mühürleri

Resim 2.4. Erhanedan Dönemi – Silindir Mühür – 1 (Legrain, 1936, Lev. 31, no.534)

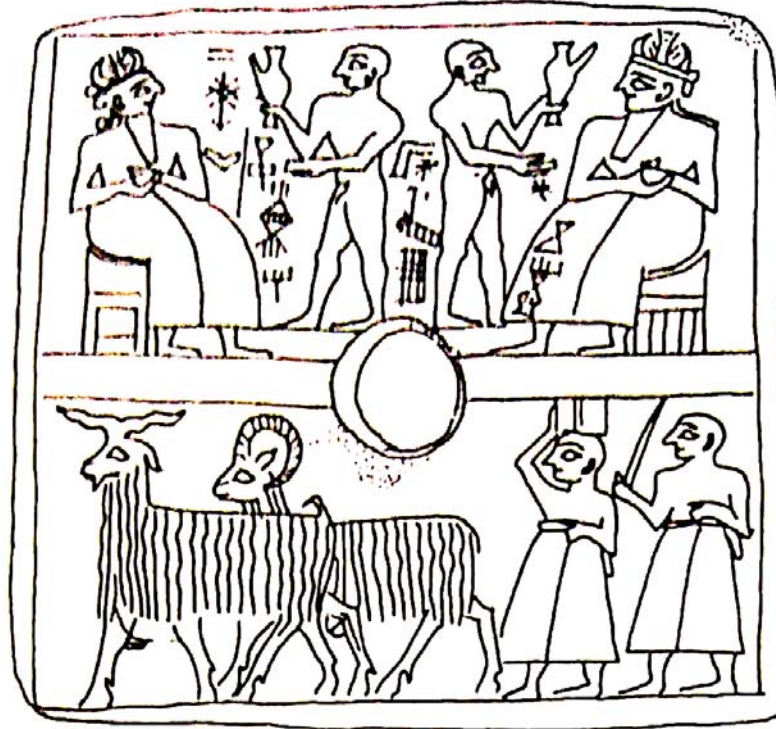
Resim 2.5. Erhanedan Dönemi – Silindir Mühür – 2 (Amiet, 1980, Lev.102, no:1357)

EK.4. Erhanedan Dönemi Adak Levhaları

Resim 2.6. Erhanaedan Dönemi – Nippur Adak Levhası - a (Boese, 1971, Lev. XVIII, 1-N.8)

Resim 2.7. Erhanedan Dönemi – Nippur Adak Levhası - b (Boese, 1971, Lev. XVIII, 1-N.8)

Resim 2.8. Erhanaedan Dönemi – Ur Adak Levhası - a (Boese, 1971, Lev.XXI, 4-U.4)

Resim 2.9. Erhanedan Dönemi – Ur Adak Levhası - b (Boese, 1971, Lev.XXI, 4-U.4)

Resim 2.10. Erhanedan Dönemi – Tello Adak Levhası - a (Boese, 1971, Lev. XXXI, 1-T.10)

Resim 2.11. Erhanedan Dönemi – Tello Adak Levhası - b (Boese, 1971, Lev. XXXI, 1-T.10)

EK.5. Akad Dönemi Silindir Mühürler

Resim 2.12. Akad Dönemi – Silindir Mühür - 1 (Porada, 1948, Lev.XXXIX 245)

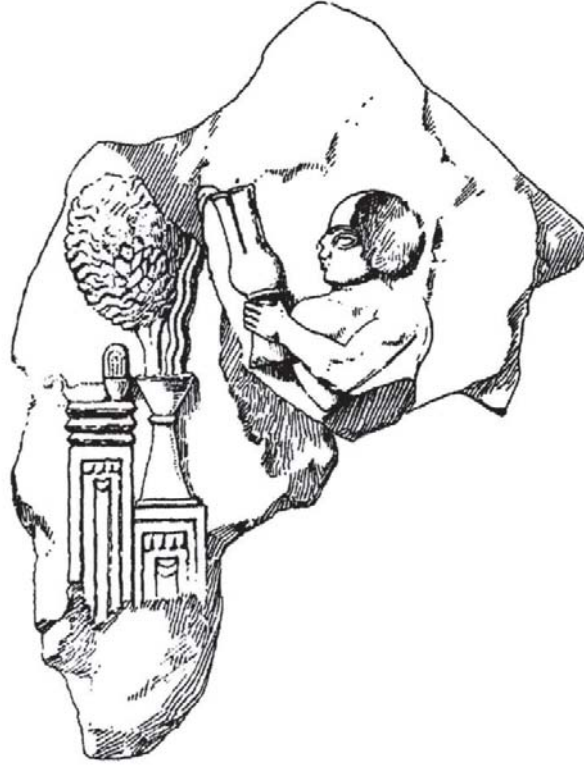
Resim 2.13. Akad Dönemi – Silindir Mühür – 2a (Frankfort, 1939, Lev.XXII-a)

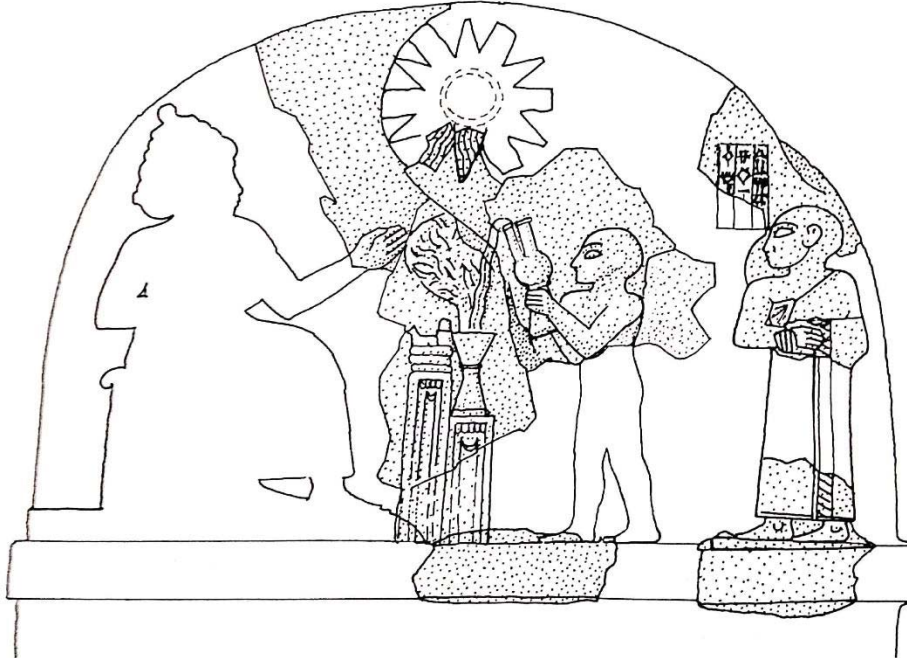
Resim 2.14. Akad Dönemi – Silindir Mühür - 2b (Porada, 1948, Lev. XXXIV-220)

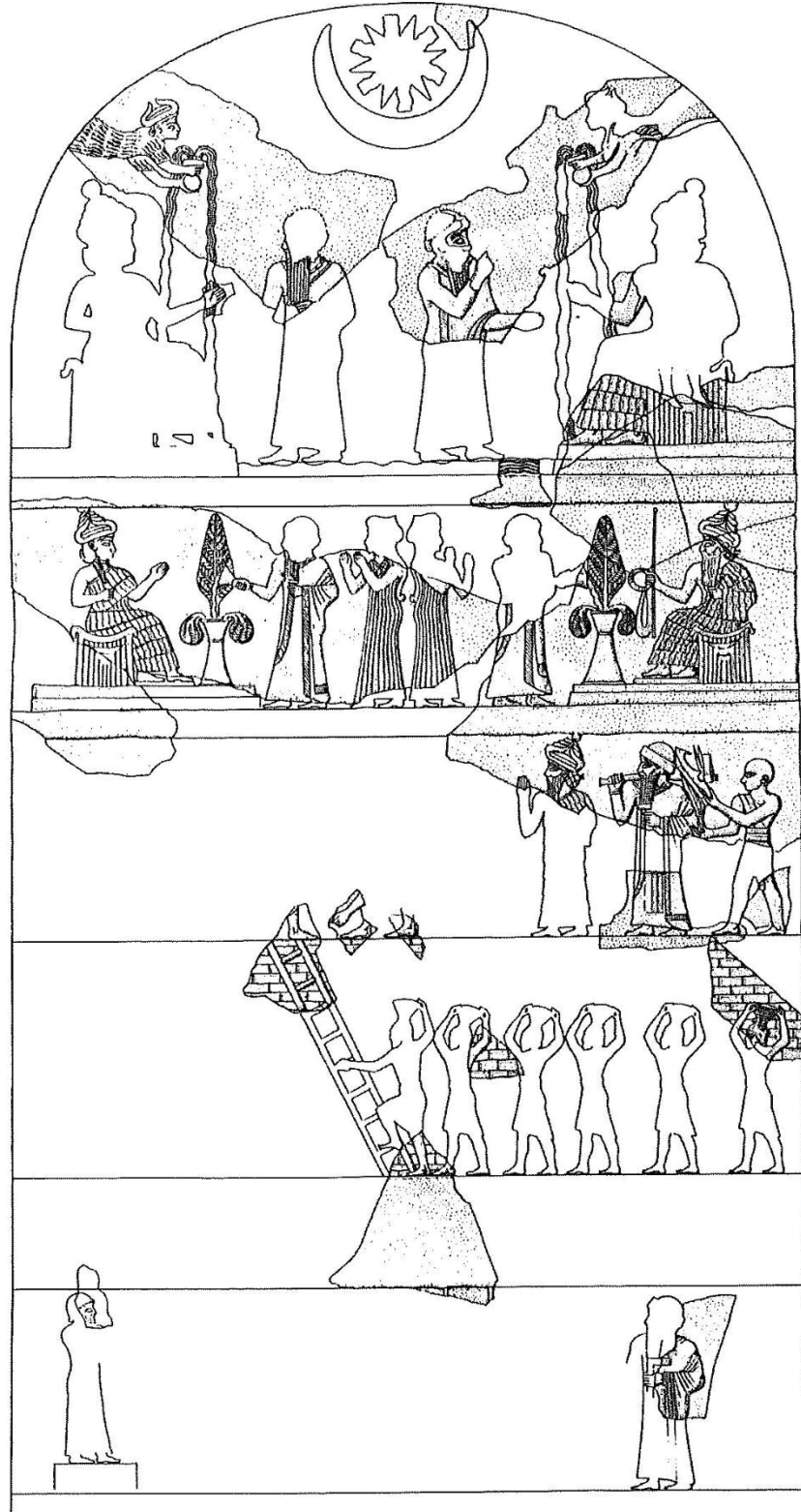
EK.6. III. Ur Dönemi – Steller

Resim 2.15. III. Ur Dönemi – Gudea Steli (Contenau, 1931, Fig.519; Börker-Klähn, 1982, Lev. 84)

Resim 2.16. III. Ur Dönemi – Restore Edilen Gudea Steli (Contenau, 1931, Fig.519; Börker-Klähn, 1982, Lev. 84)

Resim 2.17. III. Ur Dönemi-Ur-Nammu Steli (Börker-Klähn, 1982, no.94; Suter, 2000, Fig. 33b)

EK.7. III. Ur Dönemi – Silindir Mühürleri

Resim 2.18. III. Ur Dönemi – Silindir Mühür (Aruz, 2010, Fig.37)

EK.8. Eski Babil Dönemi – Silindir Mühür

Resim 2.19. Eski Babil Dönemi – Silindir Mühür (Frankfort 1936, Pl.XXVI j)

EK.9. Eski Babil Dönemi – Mari Sarayı Duvar Resmi

Resim 2.20. Eski Babil Dönemi – Mari Sarayı Duvar Resmi (Margueron, 2004, Fig. 398)

EK.10. Yeni Asur Dönemi – Nineveh Kuzey Sarayı – S Rölyefi

Resim 2.21. Yeni Asur Dönemi – Asurbanipal Nineveh Kuzey Sarayı – S Rölyefi
(Sevin, 2010, Res.241)

EK.11. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe - Eski Anadolu Üslubu Silindir Mühür Baskıları

Resim 2.22. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe Silindir Mühür Baskısı – 1
(Özgüç, 1965, Lev.X no.29)

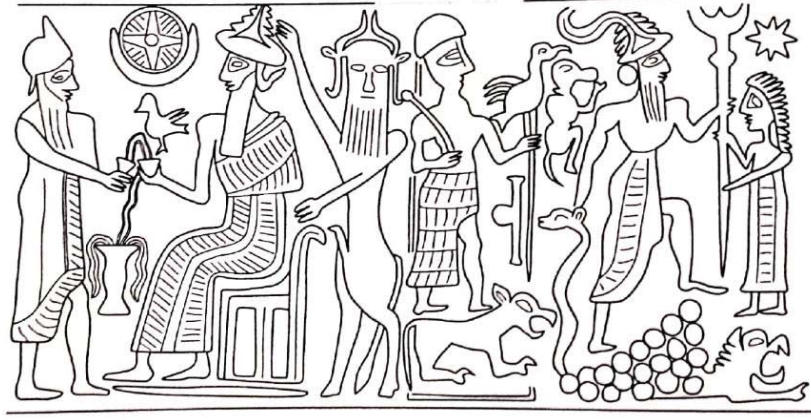

Resim 2.23. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe Silindir Mühür Baskısı – 2a
(Özgüç, 1965, XXIV no.71)

Resim 2.24. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe Silindir Mühür Baskısı – 2b
(Özgüç, 1965, XXIV no.71)

EK.12. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe - Eski Suriye Üslubu Silindir Mühür Baskıları

Resim 2.25. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe Silindir Mühür Baskısı – 3
(Özgüç, 2006, Cs 195, Lev 54)

Resim 2.26. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Kültepe Silindir Mühür Baskısı – 4
(Özgüç, 2006, Cs 662, Lev 62)

EK.13. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Achemhöyük Silindir Mühür Baskıları

Resim 2.27. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Achemhöyük Silindir Mühür Baskısı - 1 (Özgüç, 2015, CS93, Res.123)

Resim 2.28. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Achemhöyük Silindir Mühür Baskısı - 2 (Özgüç, 2015, CS 94, Res.124)

EK.14. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Achemhöyük Damga Mühür Baskıları

Resim 2.29. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Achemhöyük Damga Mühür Baskısı-1
(Özgüç, 1980, Fig.III-34)

Resim 2.30. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Achemhöyük Damga Mühür Baskısı-2
(Özgüç, 1980, Fig.III-35; White, 1993, Lev.38)

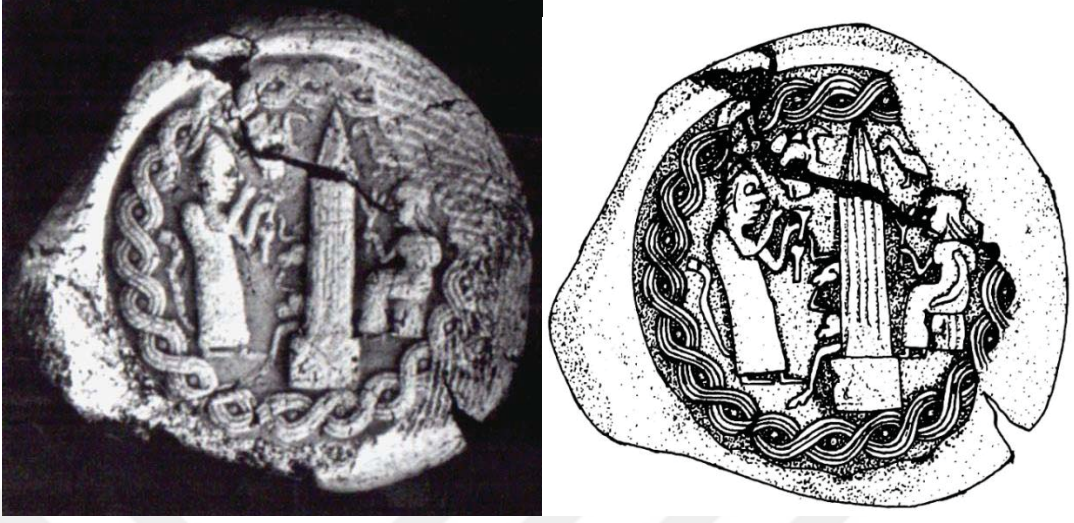

Resim 2.31. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Achemhöyük Damga Mühür Baskısı-3
(Özgüç, 1980, Fig.III-36; White, 1993, Lev.36)

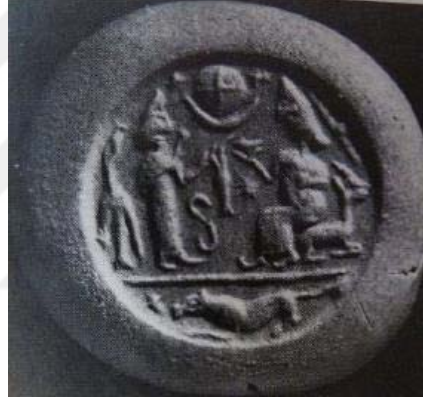
Resim 2.32. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Achemhöyük Damga Mühür Baskısı-4
(Özgüç, 1980, Fig.III-37; White, 1993, Lev.37)

Resim 2.33. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Achemhöyük Damga Mühür Baskısı - 5 (Özgüç, 2002, Fig.6; Özgüç, 1993, Fig.4; Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.37a)

EK.15. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi – Achemhöyük Damga Mühür

Resim 2.34. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi - Achemhöyük Damga Mühür (Kendisi-Baskısı-Çizimi; Özgüç, 1986, Fig.4-9; Özgüç, 1986, Fig.4-8; Özgüç, 1986, Fig.III 4-2)

EK.16. Eski Hitit Dönemi – Tyszkiewicz Silindir-Damga Mührü

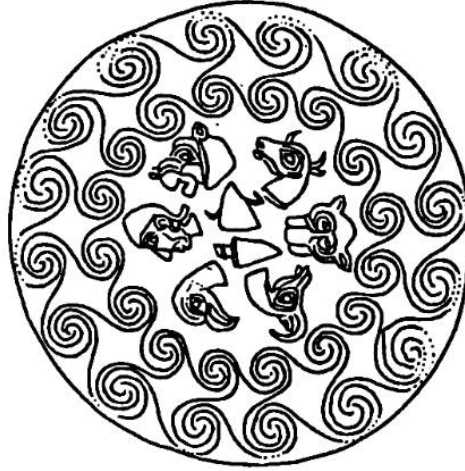
Resim 3.1. Eski Hitit Dönemi – Tyszkiewicz Silindir-Damga Mührü – a
(<https://collections.mfa.org/objects/186675>)

Resim 3.2. Eski Hitit Dönemi – Tyszkiewicz Silindir-Damga Mührü – b
(<https://collections.mfa.org/objects/186675>)

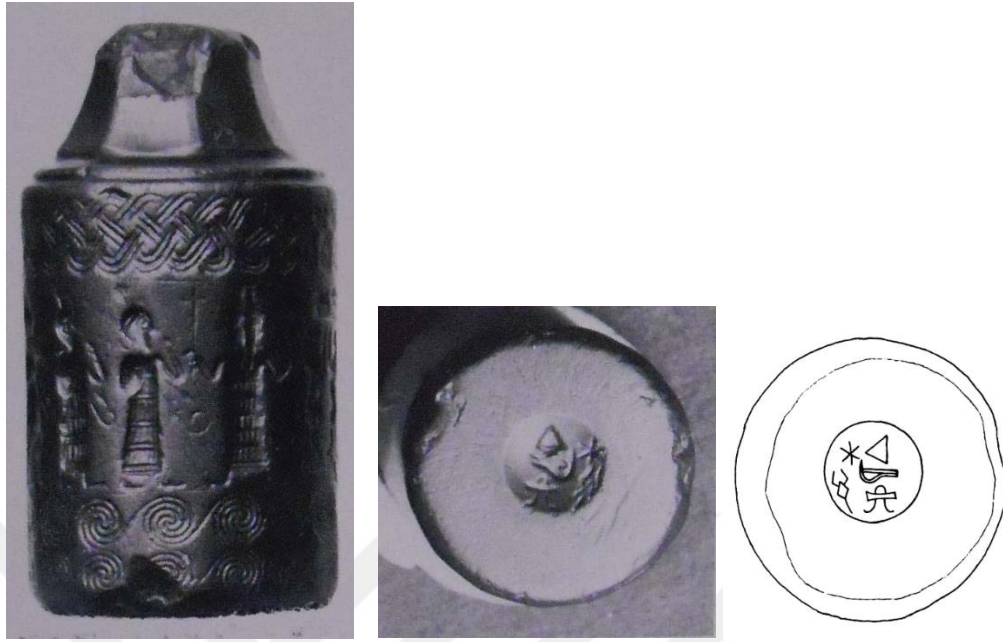
Resim 3.3. Eski Hitit Dönemi – Tyszkiewicz Silindir-Damga Mührü – c (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.24a - 1)

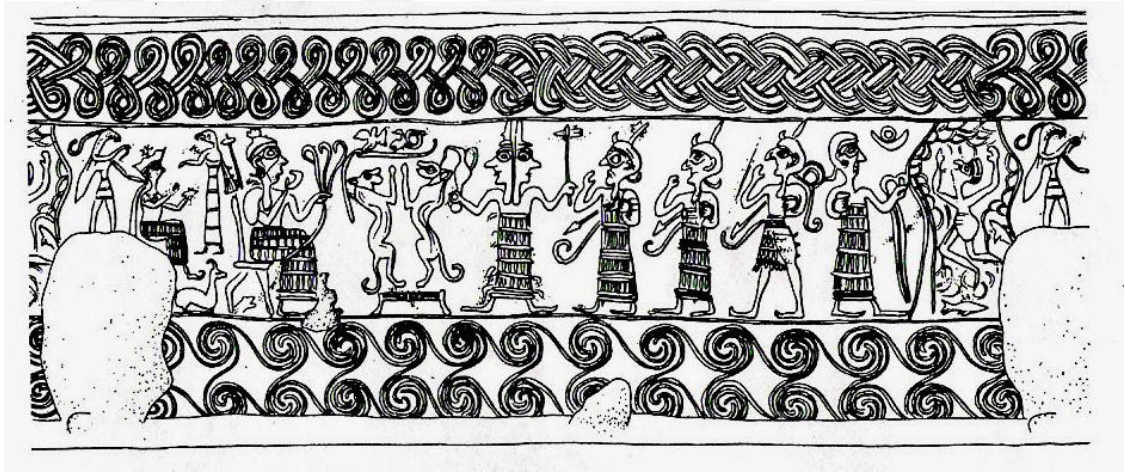
Resim 3.4. Eski Hitit Dönemi – Tyszkiewicz Silindir-Damga Mührü – d (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.24a - 3)

EK.17. Eski Hitit Dönemi – Aydın Silindir-Damga Mührü

Resim 3.5. Eski Hitit Dönemi – Aydın Silindir-Damga Mührü - a (Alexander, 1973-1976, Lev.1, Fig.1b ve 2b; Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.24b - 3)

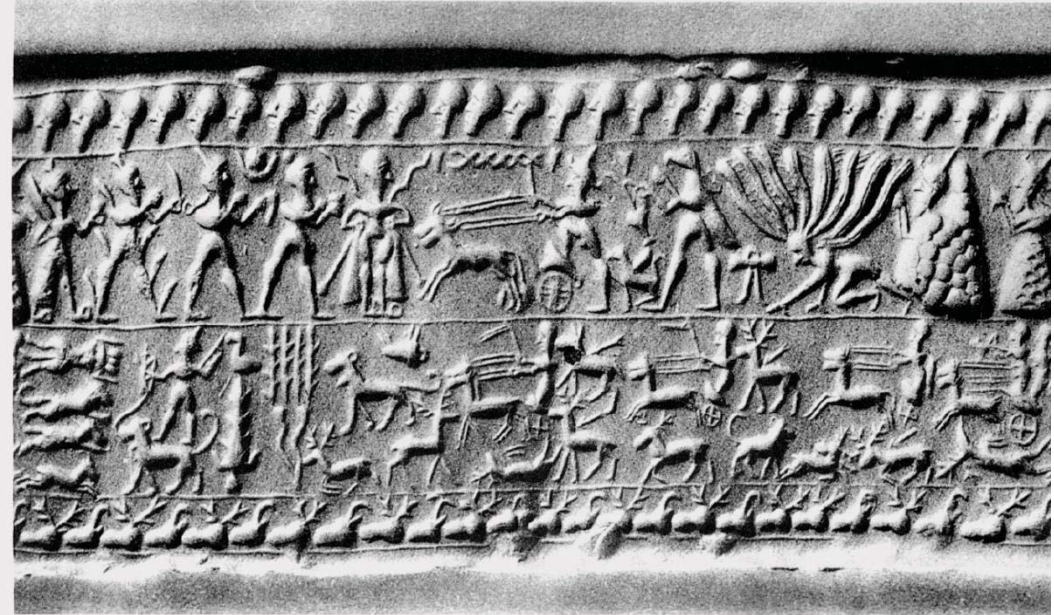

Resim 3.6. Eski Hitit Dönemi – Aydın Silindir-Damga Mührü – b (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.24b - 1)

EK.18. Eski Hitit Dönemi – Louvre AO 20.138 Silindir-Damga Mührü

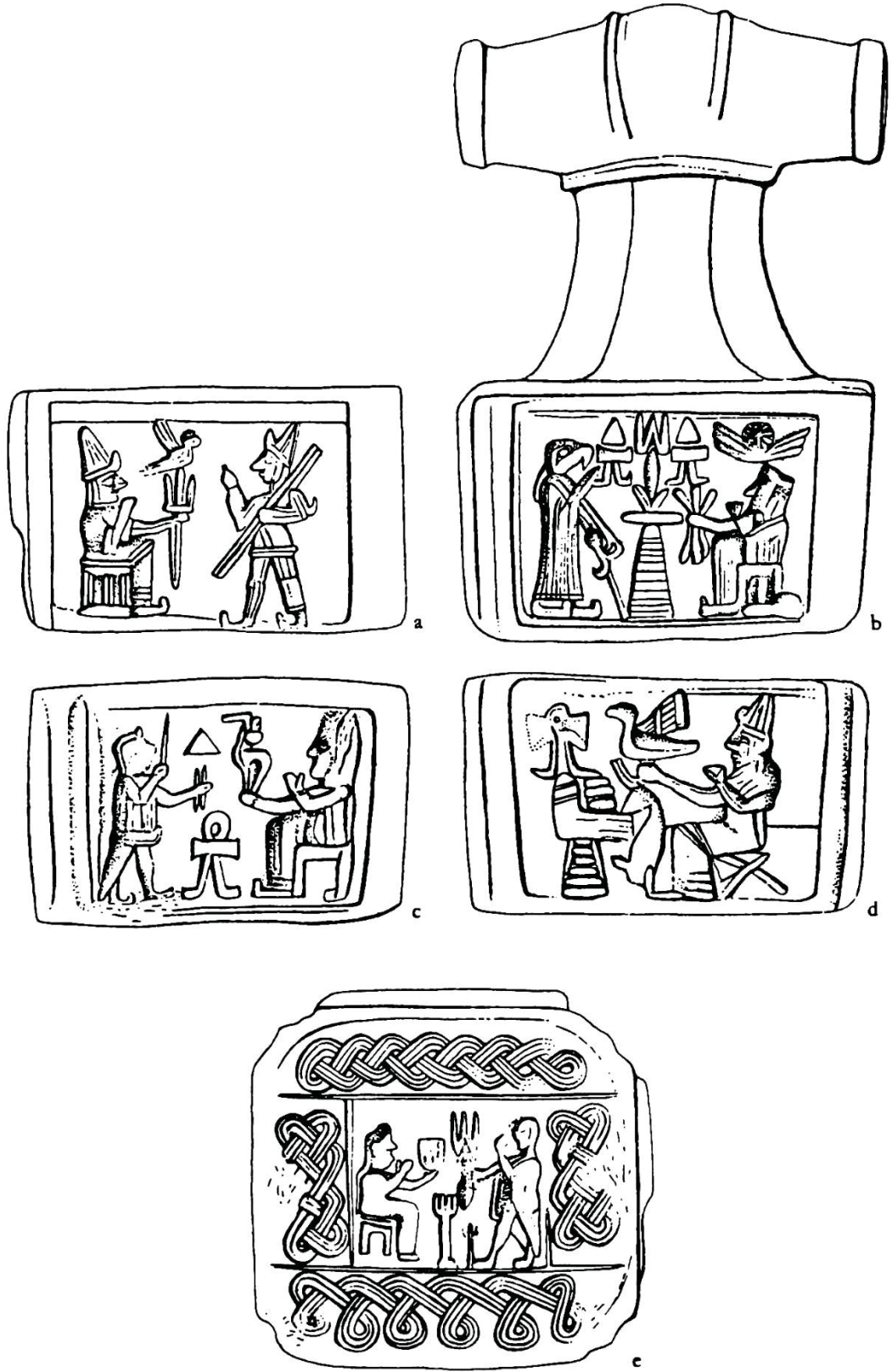
Resim 3.7. Eski Hitit Dönemi – Louvre AO 20.138 Silindir-Damga Mührü (Parrot, 1951, Lev.XIII -2, Lev.XIV -4)

Resim 3.8. Eski Hitit Dönemi – Louvre AO 20.138 Silindir-Damga Mührü Baskısı (Parrot, 1951, Lev.XIII – 1)

EK.19. Eski Hitit Dönemi – Tarsus Mührü

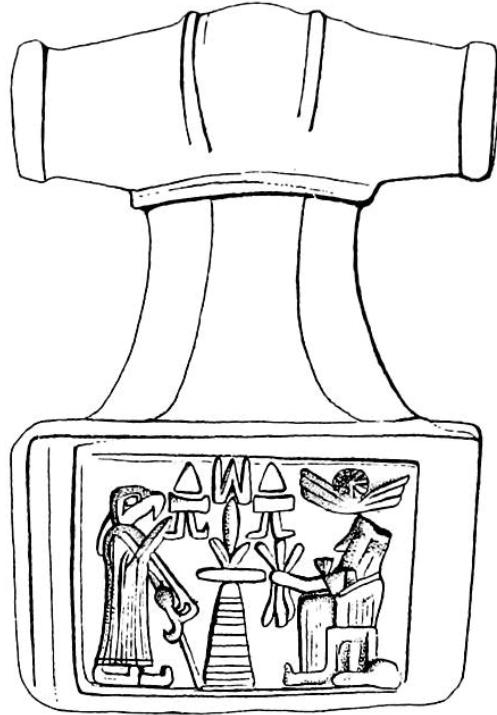

Resim 3.9. Eski Hitit Dönemi – Tarsus Mührü (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.39)

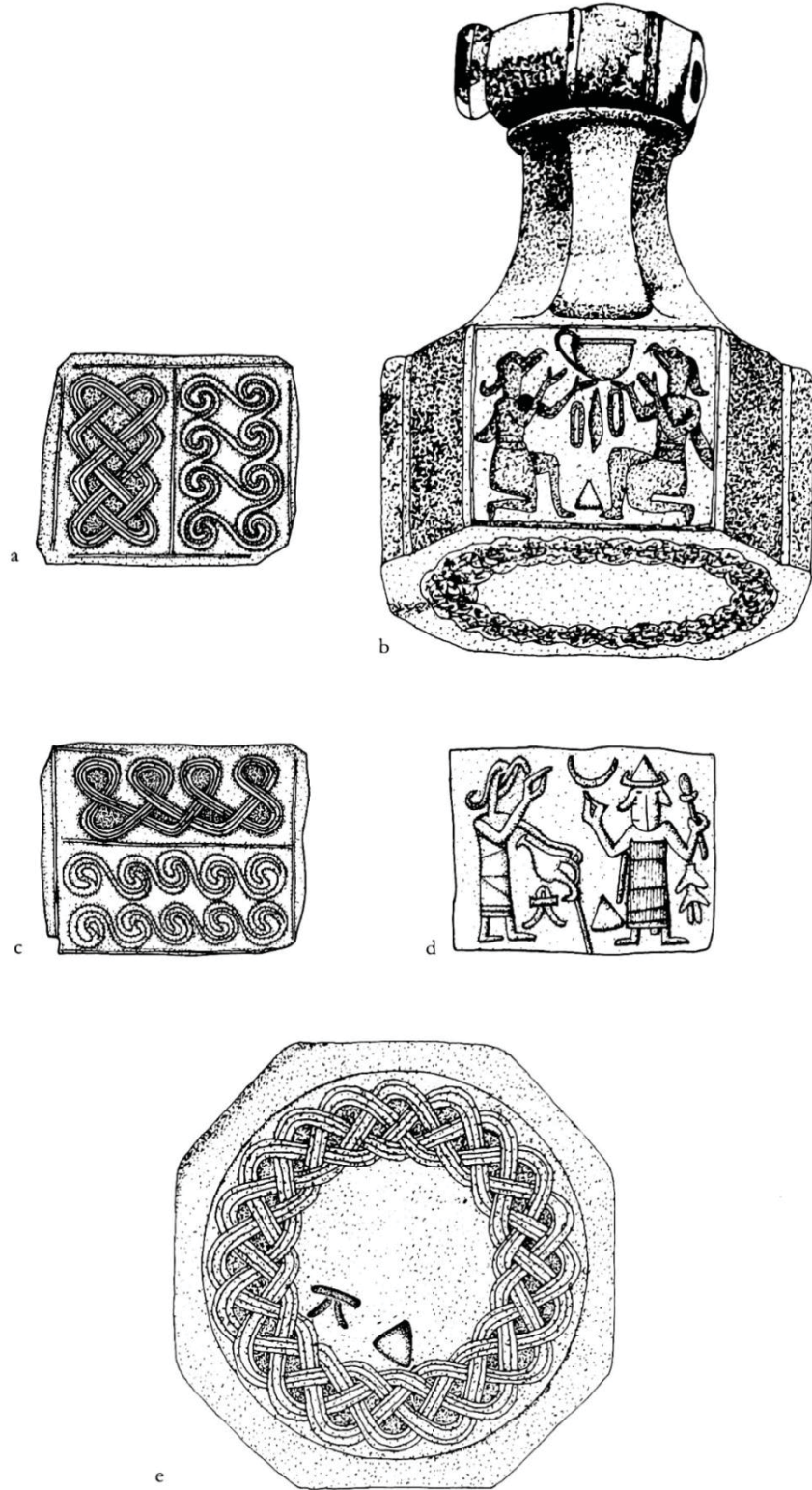

Resim 3.10. Eski Hitit Dönemi – Tarsus Mührü b Yüzü – Libasyon Sahnesi - a
(Darga, 1992, Fig.49)

Resim 3.11. Eski Hitit Dönemi – Tarsus Mührü b Yüzü – Libasyon Sahnesi – b
(Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.39b)

EK.20. Eski Hitit Dönemi – British Museum – Çekiç Başlı Mühür

Resim 3.12. Eski Hitit Dönemi – British Museum – Çekiç Başlı Mühür (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.40)

Resim 3.13. Eski Hitit Dönemi - British Museum – Çekiç Başlı Mühür d Yüzü –
Libasyon Sahnesi (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.40d)

EK.21. Eski Hitit Dönemi – Dresden, British Museum ve Boğazköy Damga Mühürleri ve Baskıları

Resim 3.14. Eski Hitit Dönemi – Dresden Mührü (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.43)

Resim 3.15. Eski Hitit Dönemi – British Museum Mührü (Messerschmidt, 1900, Lev. XLIII/3)

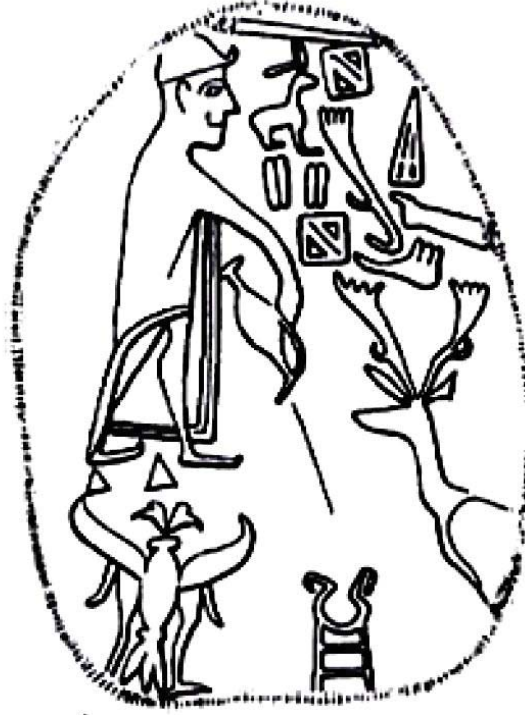
Resim 3.16. Eski Hitit Dönemi – Boğazköy Damga Mührü (Beran, 1967, Lev. III, 134)

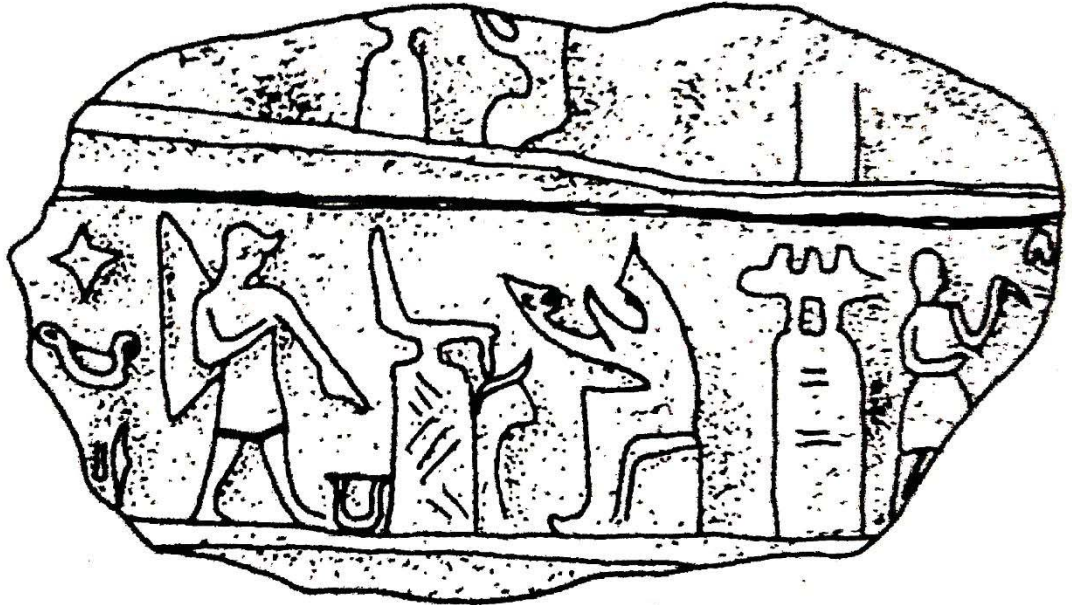
Resim 3.17. Eski Hitit Dönemi – Boğazköy Damga Mühür Baskısı (Güterbock, 1942, 221; Beran, 1967, Lev. III, 135)

EK.22. Hitit İmparatorluk Dönemi –Boğazköy Damga ve Silindir Mühür Baskıları

Resim 3.18. Hitit İmparatorluk Dönemi – Boğazköy Damga Mühür Baskısı
(Herbordt, 2005, Lev.32 - 409)

Resim 3.19. Hitit İmparatorluk Dönemi – Boğazköy Silindir Mühür Baskısı (Dinçol,
1998, Res.1)

EK.23. Geç Hitit Dönemi – Kargamış Su Kapısı Orthostati

Resim 3.20. Geç Hitit Dönemi – Kargamış Su Kapısı Orthostati – Libasyon Sahnesi
(Woolley, 1921, Lev. B-30; Gilibert, 2015, Fig.3)

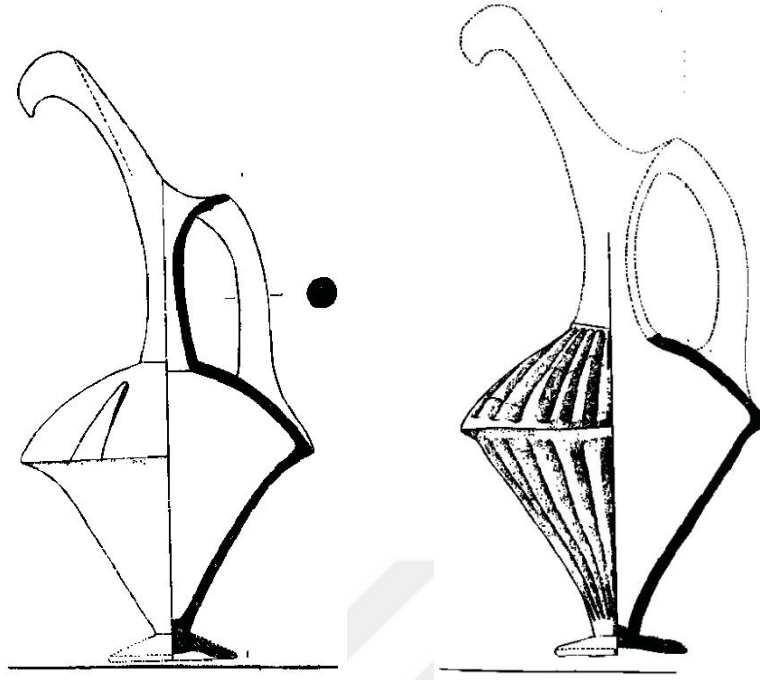
EK.24. Gaga Ağızlı Testiler

Resim 3.21. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi - Kültepe – Gaga Ağızlı Testi – Kaniş-Karum Ib (Özgüç, 2005, Fig.113)

Resim 3.22. Geç Koloni-Eski Hitit Geçiş Dönemi - Ferzant – Gaga Ağızlı Testi (Özgüç, 1986b, Res.25; Özgüç, 1988, Lev.23 – 3a)

Resim 3.23. Eski Hitit Dönemi – Boğazköy – Gaga Ağızlı Testiler (Neve, 1984, Fig.4.1, Fig.4.2)

Resim 3.24. Eski Hitit Dönemi – Boğazköy – Gaga Ağızlı Testi (Fischer, 1967, Lev.29, No.260, Lev.26, No.260)

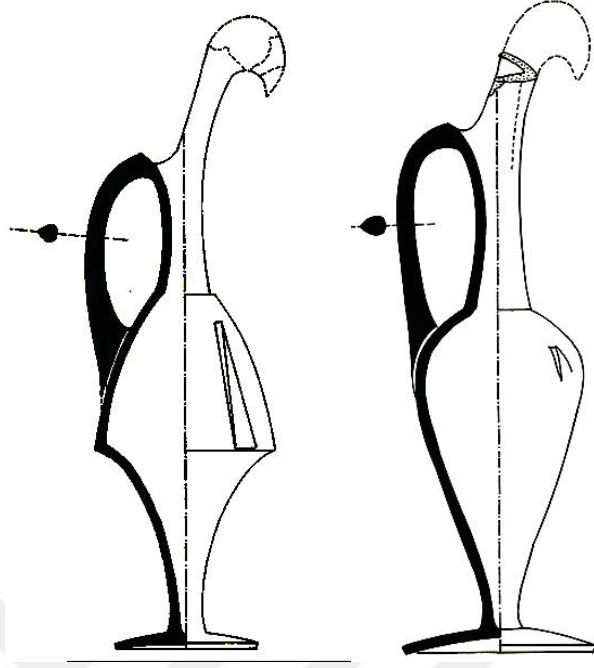

Resim 3.25. Eski Hitit Dönemi – Eski yapar Höyük – Gaga Ağızlı Testi (Özgüç, 1988, Lev. 23.3)

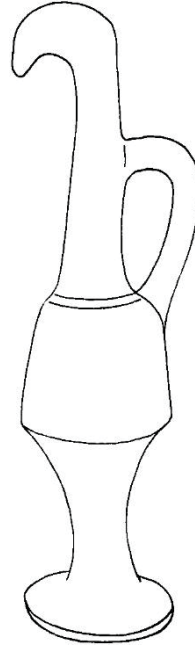

Resim 3.26. Eski Hitit Dönemi – İnandıktepe – Gaga Ağızlı Testiler - a (Özgüç, 1988, Lev. 23, 1-2)

Resim 3.27. Eski Hitit Dönemi – İnandıktepe – Gaga Ağızlı Testiler - b (Özgüç, 1988, Çiz.9, Çiz.10)

Resim 3.28. İmparatorluk Dönemi – Alacahöyük – Gaga Ağızlı Testi (Koşay, 1951, Lev. LII – 2; Fisher, 1963, Fig.4-10)

EK.25. Eskiypar Höyük – Kült Kabı

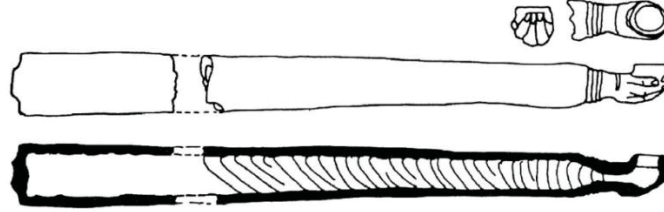

Resim 3.29. Eski Hitit Dönemi – Eskiypar Höyük – Kült Kabı (Özgüç, 1999, Lev.6-b)

EK.26. Kol Biçimli Kaplar

Resim 3.30. Boğazköy – Kol Biçimli Kaplar - 1 (Neve, 1996, 31)

Şekil 2.31. Boğazköy – Kol Biçimli Kaplar - 2 (Amiran, 1962, 162)

Resim 3.32. Ortaköy – Kol Biçimli Kap (Kıymet ve Süel, 2010, 475, no:2)

EK.27. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi - Kültepe – Zoomorfik Ritonlar

Resim 3.33. Kültepe – Dört Ayak Üzerinde Ayakta Duran Boya Bezemeli Aslan Ritonu (Özgüç, 2005, Fig. 189)

Resim 3.34. Kültepe – Dört Ayak Üzerinde Ayakta Duran Monokrom Aslan Ritonu (Özgüç, 2005, Fig. 190)

Resim 3.35. Kültepe – Dört Ayak Üzerinde Ayakta Duran Boya Bezemeli Antilop Ritonu (Özgüç, 2005, Fig.191)

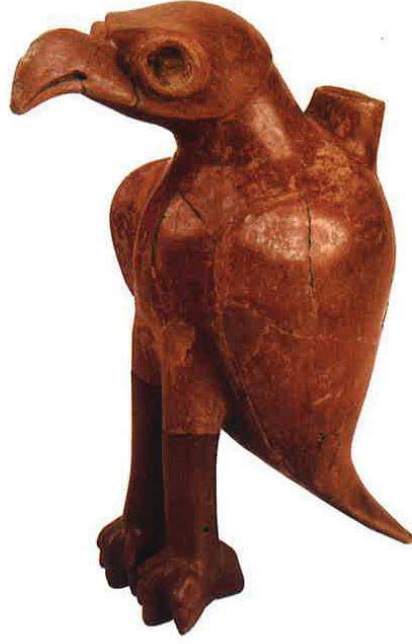

Resim 3.36. Kültepe – Dört Ayak Üzerinde Ayakta Duran Antilop Ritonu (Özgüç, 2005, Fig.193)

Resim 3.38. Kültepe – Uçan Kartal Ritonu (Özgüç, 2005, Fig.197)

Resim 3.39. Kültepe – Ayakta Duran Kartal Ritonu (Özgüç, 2005, Fig.200)

Resim 3.40. Kültepe – Tüneyen Bildircin Ritonu (Özgüç, 2005, Fig.199)

Resim 3.41. Kültepe – Boğa Başı Şeklinde Riton - 1 (Özgüç, 2005, Fig.203)

Resim 3.42. Kültepe – Boğa Başı Şeklinde Riton - 2 (Özgüç, 2005, Fig.206)

Resim 3.43. Kültepe – Öküz Başı Şeklinde Riton (Özgüç, 2005, Fig.205)

Resim 3.44. Kültepe – Tavşan Başı Şeklinde Riton (Özgüç, 2005, Fig.207)

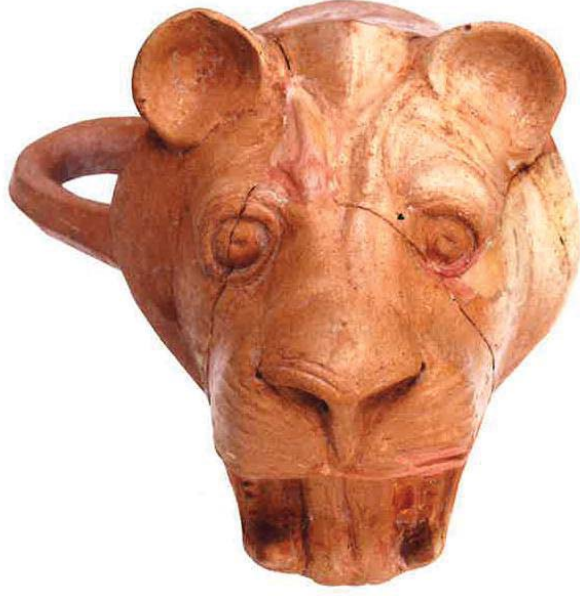

Resim 3.45. Kültepe – Domuz Başı Şeklinde Riton (Özgüç, 2005, Fig.209)

Resim 3.46. Kültepe – Kartal Başı Şeklinde Riton (Özgüç, 2005, Fig.2)

Resim 3.47. Kültepe – Aslan Başı Şeklinde Riton - 1 (Özgüç, 2005, Fig.226)

Resim 3.48. Kültepe – Aslan Başı Şeklinde Riton - 2 (Özgüç, 2005, Fig.228)

Resim 3.49. Kültepe – Çizme Şeklinde Ritonlar - 1 (Özgüç, 2005, Fig.215)

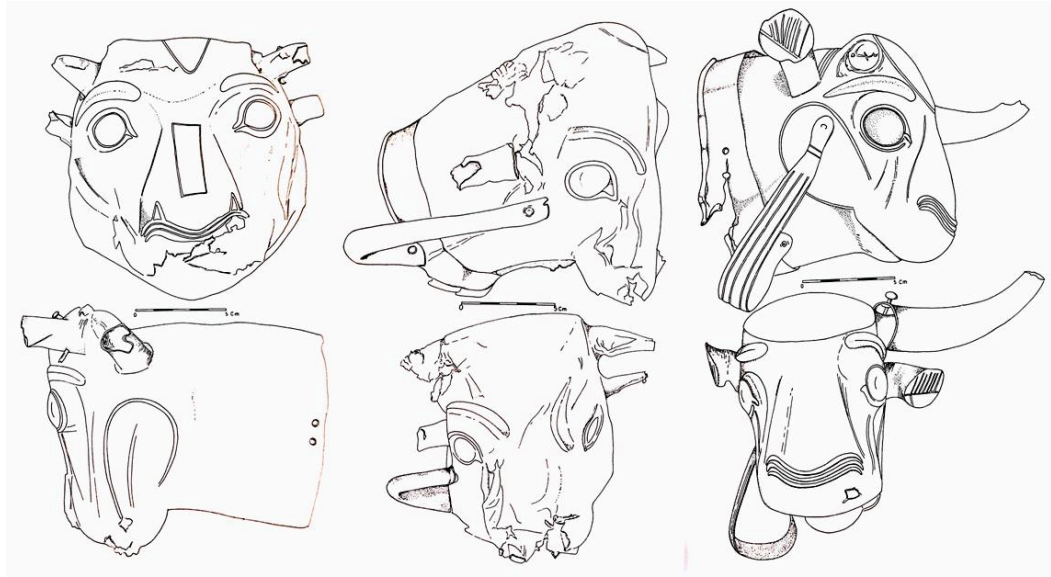

Resim 3.50. Kültepe – Çizme Şeklinde Ritonlar - 2 (Özgüç, 2005, Fig.216)

EK.28. Hitit Dönemi - Zoomorfik Ritonlar

Resim 3.51. Schimmel Koleksiyonu – Gümüş Boğa Ritonu (Muscarella, 1974, No.124)

Resim 3.52. Kastamonu-Kınık – Boğa ve Öküz Ritonları (Emre ve Çınaroğlu, 1993, Fig.1a-b, 2a-b, 3a-b)

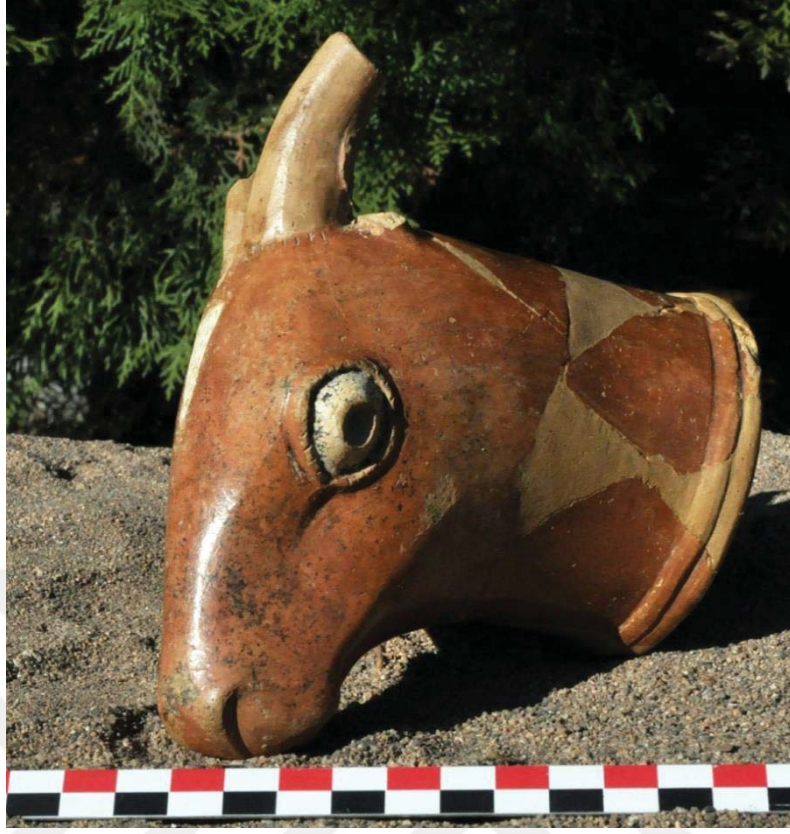

Resim 3.53. Alişar Höyük – Boğa Ritonu (von der Osten, 1937, Fig.210-c762)

Resim 3.54. Eskişar Höyük – Boğa Ritonları (Akurgal, 1995, Lev.22 a-b)

Resim 3.55. Boğazköy – Keçi Ritonu (Schachner, 2019, Şek.3)

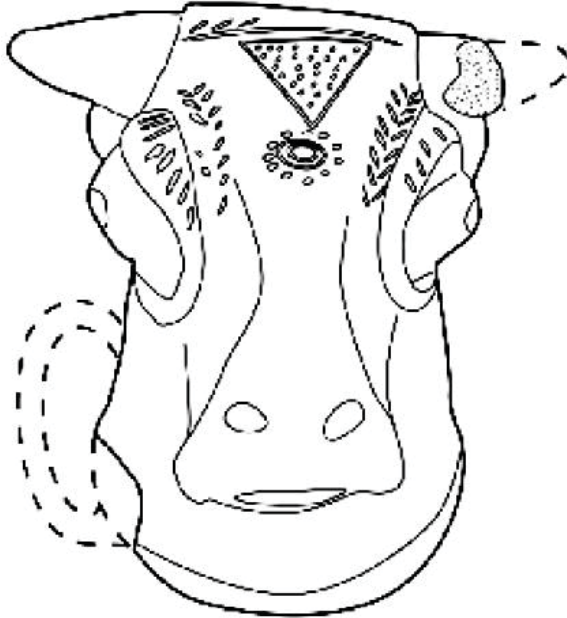

Resim 3.56. Boğazköy – Boğa Ritonu (Schachner, 2019, Şek.4)

Resim 3.57. Edirne Müzesi – Boğa Ritonu - a (Aydıngün, 2014, Fig.1)

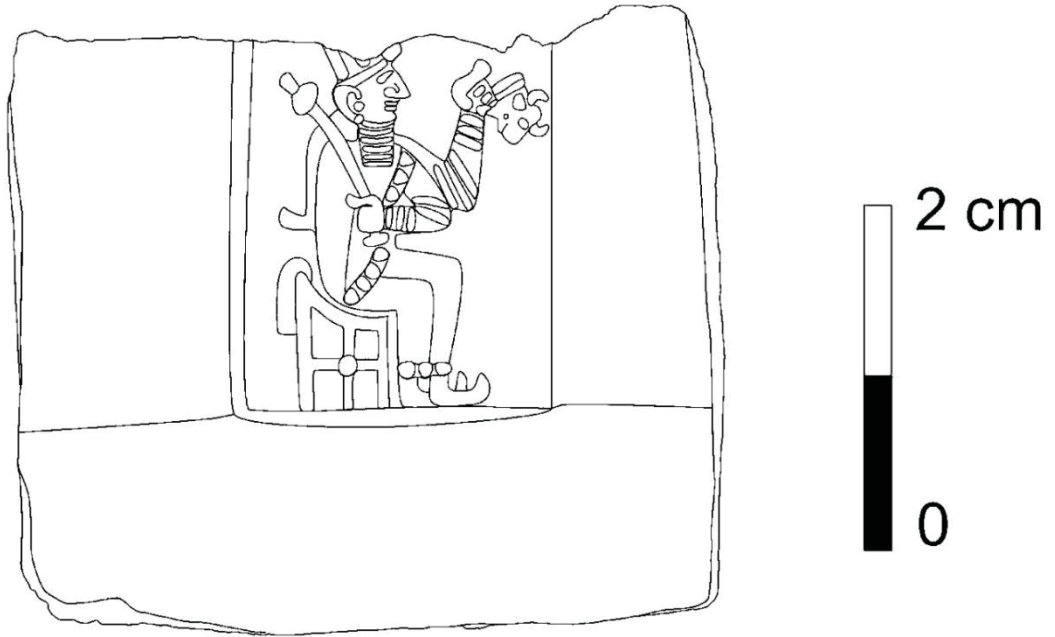

Şekil 2.58. Edirne Müzesi – Boğa Ritonu - b (Aydıngün, 2014, Çiz.1)

EK.29. Hitit Dönemi - Ortaköy– Kil Kalıp

Resim 3.59. Ortaköy Kil Kalıbı Üzerinde Betimlenen Boğa Ritonu - a (Süel, 2020, Fig.1)

Resim 3.60. Ortaköy Kil Kalıbı Üzerinde Betimlenen Boğa Ritonu - b (Süel, 2020, Fig.3)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Semih GERÇEK
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 16.09.1987 - Ankara
Medeni hali : Bekar
Telefon : 0505 755 27 55
e-mail :
semihgercek@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Adnan Menderes Üni. – Tarih Bölümü	2014
Lisans	Ankara Üni. – Hititoloji Anabilim Dalı	2009
Lise	Kalaba Lisesi	2004

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2019	Hitit Üniversitesi – FEF - Arkeoloji Bölümü	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

1. Drahor, M, G., Berge, M, A., Öztürk, C., Süel, A., Ongar, A., Ayyıldız, S., Gerçek, S., Aydın, M., “Comparison of excavation results with GPR and magnetic gradiometer surveys at a workshop area in Şapinuwa, Central Anatolia/Turkey”, *New Global Perspectives on Archaeological Prospection*, 13th International Conference on Archaeological Prospection, 2019, 232-235.

2. Drahor, M, G., Berge, M, A., Öztürk, C., Süel, A., Gerçek, S., “Integrated Geophysical Investigations and Archaeological excavations in a Hittite State City (Şapinuwa)”, *SAGA Workshop*, 2019, 24-25.

le.ahbv.edu.tr